

Юрій Андрухович

Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики

Автор настільки заплутався у переходах між реальним та вигаданим, що про всяк випадок оголошує витвором власної уяви всіх дійових осіб, а також усі історії, ситуації та, зрештою, й міста цієї книжки.

А — Б — В — Г — Ґ — Д — Е — Є — Ж — З — И

І — І́ — Й — К — Л — М — Н — О — П — Р

С — Т — У — Ф — Х — Ц — Ч — Ш

Щ — Ь — Ю — Я

ПЕРЕДМОВА типу ІНСТРУКЦІЯ

Те, що ви бачите на сусідній сторінці, є українською абеткою. У ній тридцять три літери. Відразу ж хочу звернути увагу на певну нерівність між ними. Серед них є, сказати б, найпопулярніші, є середньої вживаності, а є просто ізгої. Ця нерівність особливо загострюється, коли йдеться про початки слів, тобто про перші літери. Абсолютним ізгоєм у цьому сенсі є тридцять перша літера — Ь.

Крім того, в українській абетці є дві зовсім унікальні літери, яких ви не знайдете у жодній іншій кириличній абетці — малковичівські серпик і свічка, себто Є та Ї. Вони дають нам незлу нагоду переписувати по-своєму деякі іноземні назви, як наприклад, Єрусалим. Для цієї книжки така нагода важлива.

Зараз я повторюю і зачитую дещо з анотації, що її написав кілька місяців тому на відкриття іншої книжки іншого автора[1]. Я свідомий того, що самоцитування радше не прикрашає, проте кращого вислову на цю ж таки тему в мене поки що не назбиралось. Отже: «З усіх можливих систем координат абетка є для письменника найріднішою. Людина, що за природою бачить світ перш усього описаним словами, складеними за допомогою літер, знаходить в абетці свою найнадійнішу і чи не єдину опору. Єдино можливий порядок розташування знаків надає їм, знакам, ваги символів. Абетка є цілісною й до кінця заповненою даністю. Вона не зрадить і навіть не зміниться. Від неї можна починати свій танець. Усе, що є текстом нашого життя, починається з азбук і букварів, цих дитячих продовжень абетки. В ідеальному випадку — не тільки починається, а й закінчується».

Абетка є категоричною. Колись у школі мені запам'яталось, як учителька фізики звернула нашу увагу на категоричність часу: «Час ні з ким у блат не входить». Щось подібне можна сказати і про абетку. Вона є даністю, з якою не сперечаються. Вона встановлює послідовність, а відтак і лад, внутрішній (та й зовнішній) світопорядок писемності. Ця її властивість понад усе сприяє творенню енциклопедій та словників.

Чому саме їх?

По-перше, вони претендують коли не на універсальність, то хоча б на вичерпність. Абетка ж є непорушним каркасом, цілковите заповнення якого може свідчити про її, вичерпності, здобуття.

По-друге, як (більшою мірою) енциклопедії, так і словники є намаганням систематизувати світ бодай у якомусь його сегменті. Абетка ж є елементарно систематизованою базою знаків[2].

По-третє, вони акумулюють знання, записане у вигляді тексту і сформульоване передусім судженнями, що складаються передусім із понять, які виражені передусім словами, що на письмі складаються передусім із літер. Літера, таким чином, виявляється базовою одиницею (елементарною частинкою, «атомом») знакування знання.

* * *

Ця книжка мала бути енциклопедією. Звичайно ж — особистою, авторською, такою, що її пише одна людина. Тож за великим рахунком радше «енциклопедією».

Енциклопедії прагнуть фундаментальності. Кожна спроба описати світ через тлумачення понять є максималізмом і межує з безнадійністю. Іноді з абсурдом — як у випадку першої польської енциклопедії Бенедикта Хмельовського (1745 — 46) під промовистою назвою «Нові Афіни», де під гаслом КІНЬ подається найблискавичніша і по-своєму найвичерпніша з дефініцій: «КІНЬ який із себе, те кожен бачить».

Авторові «Нових Афін» здалося, що цього достатньо. Зрештою, він мав рацію, позаяк саме його енциклопедія була першою, принаймні першою в польській Ойкумені. Як описав і витлумачив — так навіки й залишиться.

Утім, завдання енциклопедій — не тільки описувати та тлумачити, але й актуалізувати описане та витлумачене раніше. Адже про них відомо, що, претендуючи на всеохопність, вони застарівають уже в мить свого виходу.

Дотепер я двічі здійснював певні енциклопедичні спроби.

Першою був спеціальний проект «Глосарій» часопису текстів і візій «Четвер». Сама назва «Глосарій» на ньому, до речі, ніде не вказана — складається враження, що ми почали його так називати вже після випуску у світ. «Глосарій» поставав головним чином наприкінці 1991 року, в атмосфері кардинального історичного зламу, точніше, дуже виразних його передчуттів, тож у «Таємниці» я називаю цей проект «однією з енциклопедій кінця». «Глосарій» формували ми з Іздриком, тож ми й написали до нього більшість ґлос. Крім того, ми запрошували інших авторів — то були перші дні виникнення середовища, пізніше названого «станіславським феноменом». Для початку ми, як і всі енциклопедисти, створили перелік понять-слів, що їх ми хочемо пояснити напередодні кінця. Серед них переважали такі, що їх, наче Хмельовський свого очевидного всім коня, ніхто вже й особливо пояснювати не збирався: Бог, Вино, Вода, Дерево, Диявол, Жінка, Місто, Птах, Україна. Згодом вилізе на яв уся мимовільна іронія назви «Глосарій» — якщо під останнім розуміти «словник до тексту, що пояснює маловідомі або застарілі слова».

Далі ми розподілили той перелік маловідомих або застарілих слів між собою і кожен приніс через якийсь час хто більше, а хто менше текстів. Ми стали Колективом Авторів, розібравши світ на сімох.

Друга спроба — це проект середини 1990-х (уперше виданий 1998 р.) «Повернення Деміургів», чи то пак «Мала Українська Енциклопедія Актуальної Літератури — МУЕАЛ». Як можна судити з назви, цю енциклопедію, на відміну від універсального «Глосарію», слід зарахувати до т. зв. галузевих. Галуззю для неї стала УАЛ, описана вкрай суб'єктивно і місцями навіть провокативно — через імена творчих осіб, назви часописів і видавництв, угруповань і середовищ, а також через тенденції, тренди, банально кажучи — напрями, школи і течії, а небанально і на той час модно — через дискурси, себто вигадані і справжні рівні співіснування всього щойно переліченого.

Визначальною у проекті «МУЕАЛ» є роль Володимира Єшкілева (у цьому сенсі він стає просто-таки Єшкі-Левом), Деміурги в назві також його, як і ніцшеанське їх, Деміургів, повернення. Я був радше ледарем-асистентом, відповідальним за «Хрестоматійний додаток», що в ньому зібрав найулюбленіші чи принаймні найпоказовіші зразки творчості п'ятдесяти двох актуальних на той час (а здебільшого, дякувати Богу, й на сьогодні) письменників. Головним підсумком появи «МУЕАЛ» стало те, що багато хто на мене щиро образився (на Єшкілева майже всі ображались і раніше — сказати б, апріорі).

Відтоді я дав собі слово ніколи більше не влазити в жодні енциклопедії.

* * *

Зате я завжди, ніби якийсь Павич або давній Памва Беринда, чигав на свій лексикон.

Судячи з тлумачень у переважній більшості джерел, він, лексикон, є фактично тим же, що і словник. Так стверджують усі, і тільки німці — що то «словник у широкому сенсі», «довідник або посібник[3] у спеціальній галузі».

За великим рахунком, недавно згадувана «МУЕАЛ» була чимось таким.

Але припустімо, що чимось таким виявиться і ця книжка.

У такому разі спеціальна галузь у ній є вельми спеціальною.

Автобіографія, що накладається на географію — як це назвати? Автогеографія? Автогеобіографія? Звучить надто складно — ніби якась тяжкостравна гексаметрична «Батрахоіомахія». І що, до того ж, первинне в цьому поєднанні «біо» з «гео», що на що, власне кажучи, накладається?

Ця книжка — спроба пережити їх («гео» і «біо») як єдину і нерозривну цілість. Тобто змішати їх таким чином, щоб не було видно, де проходить межа, де закінчується одне й починається друге.

Для цього біографію доводиться розбити вдрузки, а географію хоча б місцями суттєво спотворити. Я написав «місцями»? Це правильно. Ця книжка про міста, які стали чимось більшим — вони стали Місцями, причому особистими, мов ерогенні зони, й інтимними. Місцями, ознакованими на мапах як міста.

Бо насправді все починається з мап. Скільки себе пам'ятаю — завжди ця маніакальна[4] схильність їх розглядати. Мапи стали для мене тим, що в романтичніші часи звично називали джерелом натхнення. Найзахопливіше було уявляти себе, рухому невидиму крапку, на їхній кольоровій поверхні — ось ти ковзаєш по ній, перевалюючи через гірські хребти або спливаючи за течією вниз блакитними нитками річок. Пересування поверхнею мапи називається подорож. А кожна подорож — це і пригоди, і фантастика.

Хоч, ніде правди сховати, найдовше я просиджував над політичними мапами. Хтось дійшов би висновку, що мене вже тоді вполювала геополітика. Якщо її стріла була справді отруйною, то в мене при собі завжди є антидот — геопоетика.

До речі, який колір України на сучасних політичних мапах? З радянських запам'яталось, що еСеСеСеР був насичено-рожевий, Польща якась чи не салатова, Китай, зрозуміла справа, жовтий, його подруга Румунія теж, але через кукурудзу і мамалигу. Добра стара зелена Англія була зелена, НДР — світло-, а ФРН — темно-коричнева (і кажи після цього, що географія нічого спільного з пропагандою мати не може!). Того ж, до речі, що й ФРН, кольору були США. Темно-коричневий колір, мабуть, слушно вважається найгідкішим.

Я це пам'ятаю, бо я це годинами загіпнотизовано роздивлявся.

Щоб відповісти на щойно поставлене запитання про сучасний колір України, я тим часом зазираю до «Атласу світу», виданого ДНВП «Картографія» не такого далекого 2004 року. Україна в ньому світло-зелена — себто така ж, як і Швеція, Китай, Канада і Саудівська Аравія. Не бачу в цьому ніякої мотивації. Хоч добре вже й те, що наш колір відмінний від російського. Росія ж (мабуть, разом із закордонними активами) успадкувала рожевий есесесерівський.

Так, мапи — моє все. А з іншого боку: «Попри всю мою любов до них, я так і не навчився функціональному ставленню — вони для мене були й залишаються швидше такою собі фантазійною сумішшю, гібридом літератури й малярства, назви і візії, й аж ніяк не засобом для знайдення правильного шляху».[5]

Така ж і ця книжка — суміш, гібрид. І в жодному разі не користуйтеся нею для знайдення правильного шляху! Вона радше допоможе вам заблукати, пройтися манівцями і, може, розважить, дезорієнтуючи на місцевостях. Але це головним чином не через мене як такого з моєю ідіотичною замапленістю. Головним чином — через диктат абетки.

* * *

Тепер, здається, саме час подати розділи-міста (місторозділи?) цієї книжки в тій послідовності, в якій вони у ній з'являтимуться. Ось ця послідовність:

Аарау — Алука — Антверпен — Аугсбург (Авгсбург) — Афіни — Базель — Байройт — Балаклава — Барселона — Белград — Берлін — Берн — Брюссель — Будапешт — Бухарест — Варшава — Венеція — Відень — Вільнюс — Вінниця — Вроцлав — Гайдельберг — Гайсин — Гамбург — Гданськ — Гетеборг — Грац — Гуадалахара — Денвер — Детройт — Дніпропетровськ — Дрогобич — Дюссельдорф — Ессен — Єнакієве — Єрусалим — Женева — Зальцбург — Запоріжжя — Золотий Потік — Истад — Ізмір — Ізяслав — Ікс — Іглава — Йорк, Новий — Калінінград — Кведлінбург — Кельн —

Київ — Кишинів — Констанца — Краків — Ленінград — Лінц — Лісабон — Лозанна — Лондон — Львів — Люблін — Ляйпциг — Майнц — Мальборк — Марбург — Мінськ — Москва — Мюнхен — Наймехен — Новий Сад — Нюрнберг — Одеса — Оломоуц — Оснабрюк — Острог — Палермо — Париж — Пассау — Пітсбург — Полтава — Прага — Равенна — Регенсбург — Рига — Рим — Родос — Сан-Джованні-Вальдарно — Сан-Франциско — Севастополь — Стамбул — Стокгольм — Страсбург — Таллінн — Тернопіль — Торонто — Ужгород — Урбіно — Філадельфія — Флоренція — Франкфурт-на-Майні — Франкфурт-на-Одері — Харків — Хуст — Цуг — Цурюпінськ — Цюрих — Чернівці — Чикаго — Штуттгарт — Щецін — Ютербог — Ялта

Усього, як ви встигли зауважити, 111 міст. І якщо ви спитаєте, чому саме стільки, я відповім радше так: тому що 11 було б замало, а 1111 забагато. Сто одинадцять — це оптимум.

З них найбільше, цілих 10 — ледь не десята частина книжки, виявляється на літеру Б. Я маю всі підстави для припущення, що міст на літеру Б загалом (а не тільки в мене) налічується найбільше. Можливо, вся справа у Вавилоні — котрий насправді Бабілон?

5 Зате найменше міст — по одному — на літери Е, И, Ї, Й, Ш, Щ, Ю, Я. Для власного вжитку я навіть устиг назвати їх літерами-міноритаріями. При цьому у випадку з Й мені довелося вдатися до дрібної махінації — передусім тому, що зовсім не хотілось їхати до Йошкар-Оли.

Як бачите, абетка змішала простори і місцями відверто познущалася над кордонами. Її волею та примхою Аарау сусідує з Алупкою, Балаклава з Барселоною, Гайсин протиснувся поміж Гайдельбергом та Гамбургом, Детройт поєднався з Дніпропетровськом, Рига з Римом, Тернопіль з Торонто[6], а Чикаго з Чернівцями.

І водночас абетка змішала часи. Прикладів цього настільки багато, що наведу лише найпоказовіший: саме через неї розділ походженням із 2006 року відкриває, а з 1966-го — закриває цю книжку. Тобто це наче 40 років, прожитих навспак. Утім, лише «наче» — насправді це 40 років, прожитих мозаїчно. Швидше за все це той випадок, коли «сорок», як у давніх євреїв, означає «безліч».

Хоч іноді в наведеній вище послідовності все надзвичайно виправдано і зрозуміло: Будапешт при Бухаресті, Київ при Кишиневі, Мінськ при Москві, обидва Франкфурти поруч себе, а Полтава при Празі, наче Полтва при Львові. Львів, до речі, не так далеко від Ляйпцигу, бо обидва вони вважаються маленькими парижами. Від великого Парижа вони при цьому фактично рівновіддалені. Львів у той же час опинився перед Любліном — бо вони таки розташовуються зовсім близько один від одного, навіть занадто.

Читаючи цю книжку, ви ледь не відразу ж зауважите нерівність її розділів (міст). Про неї сигналізують перш усього обсяги — що важливіше для мене місто, то більше мені хочеться про нього сказати. Так є не завжди і не всюди — ви обов'язково відчуєте, де це не так. Але здебільшого це саме так — і тут не злукавити. Проте будуть серед вас і такі, хто, читаючи її в послідовності, продиктованій українською абеткою, зауважать виразно диспропорційне скупчення кульмінаційних міст (Нью-Йорк, Київ, Москва, Мюнхен, Львів, Прага) — фактично всіх, за винятком Берліна і Венеції, ближче до середини. Так ніби друга і заключна частина цього прихованого роману є вже тільки необов'язковим додатком. Звідси моя порада: якщо цю книжку вже й уявляти романом, то радше романом-пазлом, моделлю для збірки. Тобто романом, що його можна читати по-різному, самому дозбираючи з його шматків бажану модель.

А якщо так — то спробуймо чинити абетковому диктованню опір. І для цього уявимо, в яких іще послідовностях можна читати цю книжку.

Передусім це може бути якась інша, альтернативна абетка. Щодо української такою є, наприклад, латинська. До речі, оригінальне написання більшості назв у цій книжці здійснюється саме латинськими літерами. Про всяк випадок посмію нагадати вам, як ця інша абетка виглядає:

A — B — C — D — E — F — G — H — I — J — K — L

— M — N — O — P — Q — R — S — T — U — V —

W — X — Y — Z

Згідно з нею послідовність міст повинна бути така:

Aarau — Alupka — Antwerpen (Antverp) — Athens — Augsburg — Balaklava — Barcelona — Basel — Bayreuth — Belgrade (Beograd) — Berlin — Bern — Brussels (Bruxelles) — Bucharest (București) — Budapest — Chernivtsi — Chicago — Chișinău — Constanta — Denver — Detroit — Dnipropetrovsk — Drohobych — Dusseldorf — Essen — Florence (Firenze) — Frankfurt/Main — Frankfurt/Oder — Gdańsk — Geneva — Gothenburg — Graz — Guadalajara — Haysyn — Hamburg — Heidelberg — Istanbul — Izmir — Izyaslav — Jihlava — Jüterbog — Kaliningrad — Kharkiv — Khust — Köln — Kraków — Kyiv — Lausanne — Leipzig — Leningrad — Linz — Lisbon (Lisboa) — London — Lublin — Lviv — Mainz — Malbork — Marburg — Minsk — Moscow — Munich (München) — NewYork — Nijmegen — NoviSad — Nürnberg — Odessa — Olomouc — Osnabrück — Ostroh — Palermo — Paris — Passau — Philadelphia — Pittsburgh — Poltava —

Praha (Prague) — Quedlinburg — Ravenna — Regensburg — Riga — Rodos — Rome (Roma) — Salzburg — San Francisco — San Giovanni Valdarno — Sevastopol — Stokholm — Strasbourg — Stuttgart — Szczecin — Tallinn — Ternopil — Toronto — Tsuruyupynsk — Urbino — Uzhhorod — Venice (Venezia) — Vilnius — Vinnyca — Warsaw (Warszawa) — Wien (Vienna) — Wrocław — X — Yalta — Yenakiyevе — Yerusalem — Ystad — Zaporizhzhya — Zolotyj Potik — Zug — Zürich

Що змінилося від застосування латинської абетки?

На початку (літери А і В) зміни фактично несуттєві: Афіни полізли поперед Аугсбургґа; Бухарест обійшов Будапешт, хоч вони все одно поруч.

Радикальна зміна відбувається через третю літеру — С. Чернівці та дружнє їм Чикаго вистрибнули у голову колони з її хвоста, Кишинів та Констанца підтягнулися із середини. Так само з низів у верхи вибилися міста на F. До цілком чужого товариства прибилася Женева. Наш проворний Гайсин залишив позаду себе обидвох сусідів-німців.

Суттєво змінилася ситуація Стамбула — він наче рвався до рідного Ізміра, щоб опинитися поруч. Тут однак справа у відмінностях не абетки, а мови: те, що для нас починається на С, у турків та англійців — на І. У відносні верхи зі свого передостаннього 110-го місця перебіг і Ютербоґ. Дві українські столиці — Харків і Хуст — не захотіли розлучатися, але відчутно піднялися вгору. До речі, якби за Києвом збереглося старе написання Kiev, то він став би третім поруч із ними. Тепер Київ позбувся кишинівського сусідства і здобув дещо бажаніше — краківське. Утім, за це довелося платити ціною знакового 50-го номера (тепер він став невиразним 47-м).

Львів, що передував Люблінові, тепер заховався за нього. Нью-Йорк рішуче поїхав углиб, а Філадельфія, неочікувано почавшись літерою Р, так само радикально змінила попереднє товариство — чи не задля наближення до рідного пенсильванського Пітсбургґа?

Ясна річ — уже зовсім не там, де був, оригінал Кведлінбург. Зальцбург так само в цілком новому оточенні, промінявши Запоріжжя на Сан-Франциско. Штуттґарт і Щецін піднялися трохи вгору, але втратили перебування серед заключних.

Найвідчутнішого падіння зазнали всі міста, що українською починаються з літери В.

Радіоактивний Ікс цілком зловісно наблизився до останніх сторінок цієї книжки.

Швейцарські Цуг і Цюрих стали останніми і, попри мої намагання розділити їх Цурюпинськом, таки поєдналися.

Вам не здається, що за всім цим якась драма? Точніше, багато драм?

* * *

А якщо зовсім чи бодай частково відмовитися від абетки? Уявити собі позаабетковий лексикон? Які ще варіанти читання цієї книжки? Боюся, що всіх мені не злічити. Можливо, хтось із вас мені допоможе. Я ж тим часом перелічу лише ті можливості, що спадають на думку.

Наприклад, за роками. Що, якби перестати розламувати час і вишикувати всі розділи у суто хронологічний ряд? У цьому випадку на початку був би Ужгород (1965), а в самому кінці той-таки Кведлінбург (2009). Хоч де в такому разі розмістити Львів, який «завжди»? Перед початком і після кінця?

Краще не за роками, а за річками. Бо це ж прихований лексикон річок. Аара, втім, і в цьому випадку буде все розпочинати, а Уж виникне на заключних сторінках. Райн і Майн, Полтва, Лтава і Влтава, Одра і Одер, Донау і Дунав, а також Дніпро могли б, ясна справа, суттєво переставити акценти, переспрямувати потоки і зробити цю книжку іншою, цією самою та іншою водночас.

А якщо за країнами? Спочатку українські міста, далі польські, німецькі — і так просуватися зі сходу на захід. Останнім було б Сан-Франциско, на якому навіть Захід кінчається. Починати ж таку книжку довелося б, наприклад, із Токіо, в якому я не бував. Найсхідніше, де я бував — це Москва. От був би початок!

А ще можливо за землетрусами, порами року, гірськими чи рівнинними ландшафтами.

Міста, в яких мені снилися сни.

Міста, в яких нічого не снилося.

Міста, які мені снилися.

Міста, в яких я не спав.

Міста, які не сплять.

Міста, які не дають спати.

У мене є ще одна, остання порада: читайте цю книжку, як вам заманеться, в цілком довільній послідовності, відкривши її на цілком довільній сторінці, неважливо!, з кінця, початку чи середини. Йдеться ж усе-таки про свободу — власне кажучи, заради неї я й писав усе, що трапиться вам на цих сторінках.

11. 01. 2011

ДОДАТОК: МІСТА, ЯКИХ ТУТ НЕМАЄ (проте дуже хотілося б)

Багдад, Бомбей, Буенос-Айрес, Бухара, Ванкувер, Марсель, Тбілісі, Трієст, Фергана, обов'язково одне-два словацькі, Вавилон, Карфаген, Помпеї, Содом, Гоморра...

ААРАУ, 2006

Аарау лежить в Ааргау над річкою Аарою. Це означає, що Аарау лежить у Центральній Швейцарії, в кантоні Ааргау, недалеко містечка Аарбург. У цій книжці Аарау зовсім не було б, якби його назва не починалася фантастично-алеманським подвоєним «а». Чи, може, все-таки не алеманським, а кельтським? Я відкриваю рота і вимовляю «Аарау», якомога довше розтягуючи це задоволення від аа. Колись я поділився задумом цієї книжки з Вальтером Мосманном, і він запитав: «А яке місто буде першим?». Я відповів, що Аугсбург. «Хоч я не надто знаю, що мені про нього написати», — додав я. Тоді Вальтер порадив мені почати з данського міста Aarhus. «Таким чином, у тебе з'явиться місто з подвоєним «а» на початок книжки», — сказав Вальтер. «Але я там не був», — заперечив я. «Поїдь», — сказав Вальтер. Однак я не поїхав, бо перевірів написання, і виявилось, що то вже не Aarhus, а Arhus, до того ж нашими літерами це передається як Орхус.

Натомість до Аарау виявилось зовсім близько — якась година потягом. Тобто спершу слід було опинитись у Швейцарії, а відтак зрозуміти, наскільки зручно вона влаштована — в залізничному сенсі. Наче спеціально для тих, котрі щохвилини і не роздумуючи можуть пуститись у подорож. Отже, ми

зненацька сіли в потяг — і з міста Цуг, кантон Цуг, не роздумуючи рушили до міста Аарау, кантон Ааргау.

В місті Аарау стояв пам'ятник, і я попросив Пат, щоб вона зробила з нього фото. Мені страшенно сподобався напис: «ГАЙНРІХ ЦШОККЕ. 1771 — 1848. Письменникові, державному мужеві і другові народу — БАТЬКІВЩИНА».

Я зрозумів, що ми їхали недаремно. Приклад не відомого мені Гайнріха Цшокке виявився доленосним. Тепер принаймні я маю в житті високу мету — стати письменником, державним мужем і другом народу. Тільки от чи віддячить мені за це БАТЬКІВЩИНА? І чи віддячить вона мені пам'ятником? А так хотілося б!

АЛУПКА, 1966

Чи за абеткою, чи за роками — однаково в цій книжці Алупка йде другою. Якщо за роками, то перед нею тільки Ужгород.

«Алупка» римується з «голубка», а також — трохи не так повнозвучо — з «любка» і «шлюпка». Останнє непогано поєднується з морем, навіть і Чорним. Мій батько, знаний жартівник, якось відшукав ще одну риму — «залупка». При цьому він голосно тішився своїй знахідці, думаючи, ніби я замалий, щоб розуміти, в чому там гумор. «Пограймо в таку гру, — казав він. — Я називаю місто, а ти додаєш на початок «з». Я кивав головою на згоду. «Алушта», — казав батько. «Залушта», — відповідав я. «Алупка», — вичікувально мружився він. «Залупка», — відповідав я — і батько заходився реготом.

Діялося це, зрозуміла річ, на пляжах Криму. Смію припускати, що батькові на них бувало нудно і він шукав собі розваг. Але то все інший час, початок сімдесятих.

До Алупки ж я вперше потрапив на півжиття раніше. Звідки я знаю, що саме в 1966-му? Тому що того дня на підступах до палацу графа Воронцова знімали костюмоване кіно зі щемкою назвою «Поема двох сердець». Я щойно віднайшов у довідках: кіностудія «Узбекфільм», 1966 рік, режисер Каміл Ярматов.

Чи не забагато всього навалилося на мене того дня?

По-перше, двогодинна подорож катером з Гурзуфа: Південний берег, усі його скелі, ластівчині гнізда, гірські пасма, Ай-Петрі.

По-друге, той шлях від причалу до західної брами палацу і вся та суміш Англії з Альґамброю, Букінґему з Мавританією, Вальтера Скотта з Гарун аль-Рашидом.

По-третє, кам'яні леви обабіч парадних сходів — особливо той, що спав. («Не буди в ньому звіра», — пожартував би мій батько, якби того року міг бути з нами).

По-четверте, тітка-екскурсовод серйозно заявила, що «немає Бога, крім Аллаха».

А по-п'яте, там знімали кіно. «Поема двох сердець», орієнтальна мелодрама в казковому антуражі: «Побачивши якомсь портрет шахської танцівниці Мадіни-Бану, співак Мурад-алі закохується у красуню і вирушає на її пошуки. Герой опиняється в палаці шаха і невдовзі переконується у взаємності своїх почуттів. Але шахові стає про все відомо. Розгніваний можновладець пропонує співакові вибір: відмова від коханої чи привселюдне спалення обох. Вірні своєму кохання, Мадіна-Бану і Мурад-алі обирають смерть у вогні». Пам'ятаю, що потім, у Франику, ми ходили до кінотеатру «Космос», де все це показували. Мама, здається, плакала — так, ніби то був індійський фільм, а не узбецький.

Того дня в Алупці нам на кожному кроці траплялися всілякі персонажі в барвистих тюрбанах, шальварах і халатах — актори першого плану, другого, третього, масових сцен. Вони так і сновигали у всіх коридорах, подвір'ях, перед парадною брамою, на сходах, цілими групами обсідали фонтани, квітники і павільйони з пивом-водами. Усе нагадувало морально здеґрадований багдадський базар часів халіфату.

Танцівниці не пригадую, зате точно пригадую шаха, що грав у шахи з Мурадом-алі, заповнюючи паузу.

Один з акторів, товстий і поважний, якийсь вельможа і, мабуть, за сценарієм великий негідник (Аббас Бакіров? Баба Аннанов? Закір Мухамеджанов?), похвалявся перед мамою своїми прикрасами. Пам'ятаю діамант у його чалмі і перстень з рубіном на лискучому пальці.

Пам'ятаю, що навіть я, шестирічний, не вірив йому, ніби вони справжні.

Нікого з нас вони в тому фільмі так і не показали.

АНТВЕРПЕН, 2006

Я ніяк не можу згадати назву тієї вулиці. Цілком певен, що вона десь неподалік головного залізничного вокзалу Антверпен Центраал. Проте що таке «неподалік»? Це може бути і п'ять хвилин пішої ходи, і двадцять п'ять. На мапі міста така різниця буде вельми суттєва. Мені залишається згадувати все інше, не вдаючись до вичерпної топографічної докладності.

Отже, та вулиця. Пам'ятаю, що зовсім неширока і дещо вигнута. Хтось небезпідставно означив би її навіть як вуличку. Історичні центри чи не всіх європейських міст помережані, власне кажучи, не вулицями, а вуличками. Фландрія тут не виняток, а одне з наочних підтверджень.

Отже, та вуличка. І вся вона була страшенно химерною — так, ніби насправді її вигадав Бруно Шульц. На якусь мить Антверпен видався мені Дрогобичем — звісно, дещо чистішим.

Тільки от Шульц писав про цинамонові крамниці, а тут були діамантові. Крамниці, майстерні і контори, але що б не було — все винятково діамантове. Тобто на цій вулиці алмази з усього світу перетворювалися на діаманти. Тут їх накопичували, оцінювали, зважували, шліфували й огранювали. І, мабуть, час від часу продавали. Слово «алмази» є однією з найперших асоціацій до «Антверпен». А до алмазів і Антверпена найближче стоять хасиди. Якщо хтось бажає знати, як виглядала місцева людність у старих середмістях Коломиї, Болехова чи згаданого вже Дрогобича всього лише сто років тому, хай поїде до Антверпена, алмазної столиці Заходу. Хай вдихне повні груди діамантового пилу на тій вуличці Крокодилів.

Її мешканці абсолютно такі ж, як повинні бути — вони зразкові, показові, ортодоксальні, зодягнуті переважно в чорне, з бородами і пейсами, найчастіше в капелюхах, але де-не-де трапляються і маймурки, чи навіть великі хутряні шапки, усі наче з ілюстрацій в історичних етно-атласах чи старих сепіюватих фотографій, усі немов би щойно з Поділля, Галичини, Буковини, з якихось найбрудніших волинських, транскарпатських і трансильванських містечок, однак не теперішніх, а таких, що їх насправді вже й немає, лишилися тільки назви. У назвах їхніх антверпенських династій завжди відлунює та сама частина світу: Pshevorsk, Satmar, Vizhnitz, Chortkov, Lubavitch.

І всі вони сидять на алмазах. Їх тисячі, а на тій вулиці їх скупчилися десятки.

Але всі вони тримались одного, лівого від нас боку.

Уздовж правого тяглися такі ж алмазні крамниці, шліфувальні майстерні й тому подібні ювелірні заклади. І поруч з ними стояли індуси. Тому що, крім хасидів, алмазами в Антверпені промишляють саме вони.

І це виглядало якось дуже екстремально: ця конкуренція чарівників-екзотів, ці дві колонії, дві діаспори, дві цивілізації, дві тисячолітні школи огранення дійсності, діамантове протистояння Ягве і Шиви, Спінози і Кабіра, лівий бік вулиці і правий, два береги вічності, чорні, часом чорно-білі бліді хасиди і кольорові бронзовошкірі джайни у ще кольоровіших тюрбанах, Пшеворськ і Гуджарат, Східна Європа і Західна Індія, Голіціє і Голконда, дві алмазні півкулі світу.

Бо хто шліфує алмази, той володіє світом, еге ж?

Дорівнятися до цієї мегаметафори змогли тільки бомжі на Антверпен Центраал. Наставала ніч, і вони злазилися до головної зали, під її фантастично випукле катедральне склепіння, сповзалися з усіх закамарків на якесь власне зібрання, і голосно та хрипко вітались одні з одними, всі чомусь винятково польською.

АУГСБУРГ (АВГСБУРГ), 1992

Я мушу якось переступити через це місто. У ньому було жахливо жахливо.

Наше прощання розтяглося на півтора-два тижні, і ми рятувалися тим, що вигадували собі все нові виїзди. Слово «подорожі» тут ні до чого, це були саме виїзди — одноденні, кількогадинні, спазматичні. Німецьке слово *Ausflug*, що його деякі словники тлумачать як «заміська прогулянка», в цьому випадку мало би перекладатися буквально: виліт.

Ми вилітали. *Ausflug* римувалося з *Augsburg*. Він був останнім на виліт і тому жахливим. Він у цьому, звичайно, ніяк не винен. У цьому взагалі ніхто не винен, тим більше імператор Август, який його заснував. Саме так — Октавіан Август, перший імператор Риму. Відтепер я писатиму назву цього міста як «Авгсбург».

Нам залишалися лічені години — п'ятдесят, не більше, від цього наші рухи робилися значно рвучкішими і нагадували фрикції. Від вокзалу ми трохи нервово кинулися в бік Старого Міста й опинилися на Максиміліанштрассе. Аза хапалася за свій американський путівник і, читаючи з нього вголос, нетерпляче стрибала через абзаци. Мені вдавалося виловлювати якісь окремі сигнали — щось про ткачів і водяні млини, Святу Афру, Гольбайнів Старшого, Молодшого і Бертольта Брехта. (Останнього я в ті часи не любив). «Фугґерай, — повторювала Аза, — Фугґерай, Фугґерай» — так ніби завершальний склад цього слова міг і справді означати «парадиз». Вона обов'язково мала туди потрапити, до того раю, і це всерйоз мене занепокоїло. «Що це таке — Фугґерай?» — спитав я тріснутим голосом. Аза відповіла: «Тут мешкали такі люди — Фугґери». Я тоді ще не знав, що це прізвище, і подумав «професія, род занять». Фугувальники? Фугасники? Автори фуг?

Саме в Авґсбурзі і саме через ту жахливо посічену окремішність сигналів, що ними розсіяна Аза іноді зі мною ділилася, мені спала на думку думка «про знаки, послані нам колись зі стін і стель палаців та храмів, що їх ми вже не встигаємо навіть побачити, а не те що зрозуміти», остаточно зафіксована у «Вступі до географії» щойно через декілька місяців.

Натомість у готелі «Три Маври» я зупинюся щойно через п'ятнадцять років, і єдиною мотивацією для цього стане Бертольт Брехт, якого я встигну запозичити, особливо за його цинізм. Проте для цього я спершу сам повинен стати цинічним, а це довгий і звивистий шлях.

Від ратуші ми взяли праворуч і невдовзі прорвалися до тих аскетських будиночків. «Це Фугґерай», — начебто пояснила Аза. Я навіть не вдавав — я справді не розумів. Вона уривчасто перекладала зі словника: «Найстаріше соціальне поселення світу... Колонія для найбідніших... бездомних... Заснував Джейкоб[7] Фугґер, багатий міщанин і купець, 1521 року... Річна платня за помешкання досьгодні становить 1 (один) ринський ґульден, або 1 (одну) марку 75 пфенігів, або приблизно 1 (один) американський долар». «Річна?» — перепитав я. Аза знову зазирнула до путівника і підтвердила: «Річна. За рік». «Що потрібно для того, аби тут поселитися?» — спитав я. Аза пробіглася очима по сторінці і за хвилину повідомила: «Не мати дому... Щоденно прочитувати три молитви — «Отченаша», «Діву Марію» і «Вірую». «І все?» — спитав я. Вона глянула на небо, ніби шукаючи звідти підкріплення: «Усе».

Я подумав, що чудово б залишитися тут і ще сьогодні почати нове життя. Я платив би один (1!) долар на рік і молився б. На вихідні до мене з Мюнхена приїздила б Аза і ми б виходили прогулятися поза мурами нашого поселення. Я писав би роман про Венецію і тричі на день підживлювався б фугґерівськими пісними кашами. Я запускав би поволі бороду, цілий рік одягав би ті самі шорти, сандали й вицвілі футболки — як отой старезний дідула зі срібними сережками у бровах і ніздрях.

Мої мрії розбилися об нове Азине повідомлення: «Для того, щоб... ти маєш бути з Авґсбурґа... католиком... потрапити в нужду без власної в тому провини».

Я не відповідав жодній з трьох вимог. Навіть щодо другої з них я мав би щиро визнати себе «католиком східного обряду», а це означає, що ніяким насправді не католиком. Щодо третьої я мав би так само щиро зізнатися, що спустив усе своє майно на картах і рулетці. Мої шанси на Фугґерай виявилися нульовими.

Залишалися шанси на зворотний потяг до Мюнхена, тобто на півгодинний петинг у купе чи хоча б на зтяжне всмоктування одне одного при закритих очах. Але надвечірній вагон виявився значно заповненішим, ніж ранковий. У кожному купе сиділи якісь неприємні пасажири, кожному з яких чогось баглося до Мюнхена. Ми сиділи поряд і мовчали. Про мінет не могло бути й мови.

У листопаді 94-го ми з Небораком очманіло сунули майже нічними Афінами і кожного зустрічного запитували do you happen to know where is American embassy.

Причина очманілості полягала в тому, що ми лише пару годин, як прилетіли з Києва, де був сніг з дощем, грязюка, мінус два градуси і тотальний екзистенційний розпач. А в Афінах було десь коло вісімнадцяти тепла плюс приголомшливі запахи вогкої зелені та зеленої вогкості і вичовгані до рівного полиску мармурові плити під ногами. Хотілося човгати ними без кінця уздовж тієї вулиці з апельсиновими деревами. То була швидше за все Васіліс Софіяс, хоч певності в цьому ніякої, бо в нас усе одно їхав дах від такої раптової весни і майже нечитабельних написів комічними грецькими літерами. Отже, ми збігли з пагорбів Колонакі, ми йшли, ми сунули і хотіли до моря чи до Парфенону чи ще кудись, але при цьому все запитували зустрічних do you happen to know where is American embassy.[8] Хоч ми й самі не знали, якого хріна ми про це запитуємо.

А потім, скориставшись випадково розчахнутою брамою, забрели на фінал якогось божевільно дорогого прийняття посеред мармурової тераси чийогось палацу, чоловіки походжали у смокінгах і пахкали сигарами, чи не втричі молодші від них компаньйонки у вечірніх сукнях з розрізами також чимось пахкали і, безумовно, пахли — зеленою вогкістю, а ситуація в цілому пахла незліченим баблом, вершками мафії, корабле- і рабовласництвом, хтось із лакеїв (якщо то був лакей, а не бос) почав недобре на нас витріщатися, ми підморгнули йому, діловито бахнули по шампанському, відщипнули на дорогу по виноградині і неквапом попензлювали до виходу, в разі чого стовідсотково готові будь-кому тут пояснити, що насправді we're just looking for American embassy.[9]

БАЗЕЛЬ, 2005

Є міста, яким везе з річками. Місто Базель я люблю зокрема й за те, що воно лежить на Райні. У нас його переважно називають Рейном, але це все одно, що казати «ейн-цвей-дрей» або «хендехох». Отже, домовмося, що ту річку зовуть Райном, а не Рейном. І в цій назві той самий корінь, що в нашому слові «ринва». Але в жодному разі не той, що у слові «урина».

Райн починається у Швейцарських[10] Альпах, десь у Граубюндені, де частина місцевих мешканців говорить італійською, а ще інша — навіть ретороманською. Спершу він дотікає до Боденського озера, після якого послідовно вдає, ніби хоче текти на захід — чи не до океану? Але саме в Базелі він різко змінює наміри — так ніби з ним раптово трапляється щось надзвичайне, так ніби його гедзь укусив, і відвернувшись від заходу, він рішуче змінює напрям на радикально північний. Далі, стікаючи вниз усе пласкішою поверхнею Старої Європи та розливаючись нею дедалі ширше, за якусь тисячу з гаком кілометрів він добігає до Північного моря з усіма його оселедцями. Якщо припустити, що середня швидкість його течії, наприклад, 12 км/год, то буруни, на які я дивився спершу з вікна готелю «Меріан», а потім із Середнього моста в Базелі, мали б дістатися благословенної Голландії десь годин

через вісімдесят. І якщо б я кинув у райнські води щойно спорожнену плящину, то десь через вісімдесят годин її вилунали б невідомі голландці і страшенно зраділи б такому знакові моєї уваги.

Звідки взялися ці 12 км/год і чому саме стільки — не маю уявлення. Невже ніхто не вимірює швидкість води в річках? Маю надію, що з цим ділом не все так погано і якісь науковці обов'язково цим перейняті.

А чим же переймався я?

З висоти Середнього моста я слав палкі вітання благословенній Голландії одного з днів наприкінці травня, а навколо мене буяла благословенна Швейцарія, кантон Базель. І я все згадував про повітря свободи, від якого свого часу сп'янів загалом непитущий професор Плейшнер (гарзд, хай уже вам Плейшнер, а не Пляйшнер!). Утім, професор п'янів повітрям не в Базелі, а в Берні. А я п'янів не повітрям, а грушевим шнапсом зі щойно спорожненої плящини.

Проте з моста я дивився не в голландський бік, а — як би це сказати? — проти течії, тобто не куди, а звідки. Тобто в полі мого зору праворуч було узвишся Старого Міста, не надто деталізоване, але виразно увінчане шпильми червоної катедри. Ліворуч — правобережна половина Базеля, що починалася вже згадуваним готелем, потім ще двома і набережною променадою. Посередині ж була човнова переправа, Мюнстерфере, до річки, линвова — у нас її, можливо, називали б канаткою — це коли пором ковзає впоперек річки, підчеплений зверху до перекинутого поміж берегами тримача — щоб не надто з'їхати з глузду. Перепрошую, з курсу. Зісковзуєш таким чином з правого берега на лівий, а тоді сходами вгору просто до катедри. Ширина Райну в Базелі — на око, хоч дещо і притуманене грушевим шнапсом — десь від 150 до 200 метрів. Тобто це ще не та ріка, до середини якої долетить лише рідкісна птаха. Переправа поромом триває лічені хвилини: сім-вісім. Чи навіть чотири-п'ять?

Але річ не в переправі — річ у тому, що далі за нею був ще один міст. І під ним самою серединою річки пливло щось яскраво-червоне — м'яч? І воно красиво пливло за течією, воно ближало. М'яч, який красиво розтинає поверхню води?

Насправді то був не м'яч, а голова плавчихи в червоній шапочці, і вона просувалася серединою річки з гідною заздощів розміреністю, то був брас. Як довго вона вже пливе? Як довго ще пливтимо? І не вже їй не самотньо — самій посеред збуруненої весняної води?

Я відразу ж уявив собі, як десь добу тому вона ступила в котрийсь із райнських першовитоків у все ще засніжених Альпах, як стрибала серединою потічка з каменя на камінь, як добрела до місця, де ноги перестали намацувати дно, як вона лягла на ці талі льодовикові струмені, по-райнськи потекла річковими водами вперед і, не збавляючи брасового ритму, в одному й тому ж механічному темпі, перетнула зі сходу на захід Боденське озеро і так далі, як сьомгою прошмигнула крізь оглушливу

піняву Райнського водоспаду і так далі, і так далі — спочатку на захід, наштовхуючись на зустрічних онімілих від подиву форелей і щук, а потім лише на північ, пропливаючи під мостами Страсбура, Маннгайма, Кобленца, Майнца, де на берегах водяться цілі колонії водяних щурів, потім під романтичними скелями й культурними руїнами, поміж драконів, сирен, ельфів і мелюзин, з одного карликового князівства до іншого, попри сланцеві гори й хімічні концерни, через Кельн, Дюссельдорф і Дуйсбург, як вона й далі пливатиме все вище за мапою, все нижче за течією, поки річка ставатиме ширшою, повільнішою й нуднішою, а Північне море ближчим.

БАЙРОЙТ, 1994

Ні, не Ваґнер, не композитор Ваґнер є для мене абсолютним героєм цього абсолютно вилізаноного баварського райцентру («Куди, куди? в Бейрут?» — перепитував мене Ірван) — попри щорічний фестиваль ваґнерівської музики і блискучу, переважно коштовностями, публіку, яка лине до нього з усього світу, щоб доценту насолодитися нудьгою шести- чи й семигодинних оперних спектаклів. І не його, Ріхарда Ваґнера, улюблений собака, заритий у дворі композиторової садиби поруч із самим композитором (напис на надгробку: «Тут спочиває на чатах Ваґнерів Русс») — ні, на жаль, і не він.

Моїм байройтським героєм є Жан Поль — сентиментальний і дотепний письменник-випивоха, що саме в Байройті прожив свій останній двадцять один рік і в ньому ж переставився від водянки[11] 1825 року. Є всі підстави вважати, що саме в Байройті Жан Поль бував щасливим. Звичайно, іноді він бував щасливим і деінде — у Кобурзі, наприклад. Жан Поль належав до людей, яким засадничо вдається бувати щасливими. Це він сказав, що мистецтво є не хлібом, а вином. І він знав, про що говорить. У Бамберзі він частенько пиячив з Е. Т. А. Гофманом — зі спорожнених ними пляшок можна було би сформуванати цілком незлий меморіал. У Гайдельберзі він вижлуктив стільки пуншу, що захоплений Гегель випросив для нього в університету почесний докторат.

І все ж лише в Байройті Жан Поль бував щасливим постійно, тобто завжди і повсякчас. Щоб це відчутти, вистачає побачити одну-однісіньку гравюру в його ж музеї. Ось таку: повитий виноградниками пагорб, угорі альтанка, з якої видно всі три Франконії — Верхню, Середню і Нижню — ліси і гори, гори і ліси, за ними всю решту Світу. В альтанці стіл, на столі почата пляшка вина і надпитий келих, а також стос паперу, чорнильниця і перо. Жан Поль пише роман, п'є вино і радіє. Здається, там ще літають пташки. Від цієї гравюри стає так добре, як добре йому, Жан Полеві, на тій гравюрі. Краще за нього бувало хіба що Сковороді.

Ту гравюру я назвав би «Свобода і екстаз». На світі справді немає щастя, але є екстаз і воля. І саме так його, щастя, можна собі уявляти: ти є і тебе немає, ти всюди й ніде, легкість вина перетікає в легкість вітру і думки, папір тріпоче під пером, думка випереджує слово з таким захватом, що аж яєчка зводять, і птахи сідають на плечі, риби танцюють у струмках, а вся трава переповнена сюрчанням коників.

БАЛАКЛАВА, 2006

«Гомер, Катерина Друга, Леся Українка, Пушкін, Купрін і багато-багато інших були зачаровані красою тутешніх місць і увічнили Балаклаву у своїх літературних творах та картинах», — пишеться в одному з кримських путівників. У цьому переліку мене особливо втішили перші двоє. Гомер, який його відкриває, насправді є лише сміливим припущенням, і я ладен повірити швидше в Одіссея та велетнів-людожерів, які закидують каменями Одіссеєві кораблі, аніж у самого їхнього автора. Щодо Катерини Другої, то історії радше невідомі будь-які її літературні твори або картини, не кажучи про такі, в яких вона б увічнювала Балаклаву.

Але тоді, на початку серпня, мені було не до Гомера і не до Катерини. Бо в Балаклаві я опинився страшенно поламаним і внутрішньо роздертим, з одним і тим самим запитанням, на жаль, уже риторичним: «Як він міг? Ну, як він міг?!». Запитання стосувалося поточної політики і на сьогодні давно й цілковито втратило свою політичну актуальність чи принаймні нестерпну гостроту. Проте тієї миті фарс видавався трагедією, до того ж непоправною, а власне життя непоправно безглуздим і безглуздо закінченим.

І при цьому слід було починати відпочинок над Чорним морем у Криму. І йти, ковтаючи пил та розтинаючи спеку, повз усі ті джипи з блакитними прапорцями регіонів та російськими триколорами за лобовим склом, що один за одним вишикувались уздовж Набережної імені Назукіна. І дивитися на юрми напівголих людей, радісних і попсово красивих. І почуватися не те що чужим на этом празднике жизни, а несумісним, як викинута на берег риба з пробитими закривавленими жабрами несумісна з життям.

Насправді Балаклава з її витонченою бухтою — не найгірше місце на землі, а може одне з найкращих. Тобто Катерина Друга мала рацію: її варто увічнювати. І генуезці мали рацію, коли звели над нею фортецю, до того ж по-музичному назвавши її Чембало. І лестригони мали рацію, коли вибрали саме таку бухту: вона вузька і довга, у ній дійсно дуже зручно закидувати каменями кораблі всіляких непроханих одіссеїв.

Але того вечора непроханим був я. А на душі в мене було так, наче всі одинадцять моїх кораблів уже на дні і мені лишився тільки останній дванадцятий.

Він і приніс мене до білого пам'ятника у самому кінці набережної. Пам'ятник зображував Лесею Українку, яка сто років тому в Балаклаві намагалася лікувати сухоти — свої і свого чоловіка. І саме їй тут чомусь поставили пам'ятник — не Гомерові, не Катерині Другій, не Пушкіну й не Купріну. І знаєте що? Ніколи в житті я так не радів жодному пам'ятникові, як цьому. Бо я взагалі не надто радію пам'ятникам, хіба що кінним і зовсім уже позеленілим. Та й тим я радію швидше зловтішно.

Але цьому пам'ятникові я зрадів по-доброму й тут-таки зажадав, щоб усі ми сфотографувалися коло нього. Я й сам від себе не чекав аж настільки ритуального жесту. Це був сеанс білої магії, закон збереження і одержання енергії.

Бо з тієї хвилини все справді пішло значно краще — вистачило розпізнати знак.

О Балаклаво, Гніздо Рибин, дякую тобі за те, що все це того надвечір'я в тобі помістилося!

БАРСЕЛОНА, 2006

Я довго розглядаю мапу Барселони і в її геометрично правильному, розкресленому ледь не на абсолютно рівні квадратики просторі ніяк не можу знайти вулицю Мунтанер. Навіщо вона мені потрібна? Здається, лише для того, щоб якось почати. На вулиці Мунтанер, 462 міститься будинок, до якого я неодмінно заходжу, буваючи в Барселоні. Зрештою, що таке «неодмінно», коли бувати в Барселоні мені дотепер випадало лише двічі?

Номер 462 свідчить, що Мунтанер достатньо довга і навіть за мірками півтора мільйонного міста важлива вулиця. Підтверджую, що це так і є. Але от я вже кілька годин бовванію над мапою і не можу її знайти.

Восени 2007 року я повинен був з Мунтанер, 462 дійти до Мунтанер, 4 — отже, йти усе тією ж вулицею і все тим же її боком, нікуди не звертаючи. Однак я так і не потрапив на Мунтанер, 4, зате якимось дивом опинився в нічному плетиві середньовічного Боррі Готик. Ну гаразд, не якимось дивом, а наслідком значного перебору в червоному вині.

Зате ось я відразу знаходжу Рамблю, про яку знав ще перед тим, як уперше потрапив до Барселони. Хоча про Рамблю знають усі. Напередодні відльоту я став розпитувати всіляких людей, знайомих і друзів, які розуміються на Барселоні. І всі одностайно й не змовляючись казали у відповідь: «Рамбля». Краса звучання заворожувала. Друга заувага знайомих і друзів була не менш одностайна: гаманець. На Рамблі орудують найкращі кишенькові злодії Європи. У цьому сенсі Рамбля шалено небезпечна, бля.

Насправді я знаю, що найкращі кишенькові злодії Європи орудують у київському метро. Але мої знайомі і друзі поки що не зараховують Київ до спільного культурного простору — і слушно, мабуть. Київ лишається за межею, про нього не тут.

Прогулянка Рамблею, її перелюдненою пішохідною серединою, може видаватися ритуалом поклоніння. Ідеться перш усього про живі статуї.

Ось я намагаюся пригадати, коли і де вперше побачив цих людей-пам'ятників. Припускаю, що десь у Німеччині першої половини 90-х. Можливо, це був сіро-сріблястий, усипаний блискітками Йоганн-Вольфганг Ґете з Франкфурту-на-Майні? Той, що показував себе на власному переносному постаменті перед головним входом до книжкового ярмарку, весь у складках одягу та спалахах фотокамер? У Мюнхені 1992 року я точно ще нічого схожого не бачив. Тобто в моєму житті це сталося кількома роками пізніше. А якщо Нюрнберг 95-го? А якщо Прага?

З моїх припущень випливає, що початок моди на них і масова їх поява у людних туристичних місцях припадають десь на першу половину або середину 1990-х років. Звідтоді вони траплялися мені дедалі частіше: у Берліні, Парижі, Відні, Римі, Нью-Йорку. В останньому це була майже завжди статуя Свободи — десятки однакових мімів, однаково зеленого, окисленої міді, кольору. У Флоренції вони позують на площі коло Синьйорії — всі різні, проте всі з флорентійського контексту — Данте, Петрарка, Боккаччо, хтось іще (Макіавеллі? Торквемада?). Не думаю, що хтось із них позував колись як Мікеланджелів Давід, хоч було б ризиковано і цікаво.

Але щойно в Барселоні на Рамблї я побачив їх неймовірне розмаїття і доведену до містичності мистецьку довершеність. Як повідав би Класик, там було все і звідусіль: золото, бронза, мармур, гіпс, тутанхамони, інки, чарлі чапліни, американські солдати, будди, юлії цезарі, марки аврелії, сюрреалістичні велосипедисти, загадкові детективи, джони кеннеді, кавалери, дами, поштарі, лицарі, сарацини, п'яниці, арлекіни, дискоболи, лучники, дівчата з веслами, зрештою, і статуї Свободи теж. Ми ступили на Рамблею в самому її узголів'ї неподалік від Пляса де Каталунья — і почалося. Наш похід Рамблею вниз, до моря, був насправді продиранням крізь людські затори навколо живих статуй.

Кишенькові зlodії в інших місцях нашого світу могли б тільки мріяти про такі умови праці: скупчення роззяв з фотокамерами, тіснота, постійне отирання об чужі тіла, блаженна розсіяність клієнтів. Лише зlodії з київського метро не мусять їм заздрити.

Я думаю, що того дня вони нічого в нас не витягнули тільки тому, що ми нічого не мали. Мої порожні кишені запрошували пасткою незлостивого знуцання: агов, друже, я знаю, що ти тут, але цього разу, як написав би Чубай, ти в мені не вполюєш нічого. Залишається ще вгадувати, скільки разів упродовж тієї години чиясь рука нечутно для мене прослизала до моїх кишень і роздратовано вислизала геть — десятки разів, мабуть — уздовж тієї довгої алеї перфектних штукарів.

Мені соромно за власне припущення, що його зараз висловлю, але чому б не пов'язати обидва цехи в єдине ціле? Чому б не думати, що живі статуї та кишенькові зlodії — це одна професійна спільнота, єдина профспілка? І так, напевно, воно завжди й бувало у найлюдніших ярмаркових місцях: штукарі зовнішні та внутрішні, ті, що притягають увагу, і ті, що витягають гроші, майстри, що вміють довести

улюблену справу до найвищої досконалості і вкотре обжучити всіх інших — тих, які не вміють нічого, крім швендяння і роззявляння.

У самому кінці Рамблі, там, де на протилежному боці площі вже починається портова смуга і море, височів на колоні останній з цього ряду — Христофор Колом, він же Христофор Колумб — так само застиглий, так само пам'ятник, але на відміну від попередніх не з живої плоті, вкритої бронзовою фарбою, а таки з бронзи. Але навіть він, як виявилось, був не зовсім чистий на руку. Вона, вказуючи на море, давала цілком хибний напрямок — так, ніби Колумб запрошував усіх роззяв на Мальорку.

БЕЛҐРАД, 2002

Якщо на цьому світі справді є пташині сади, то в одному з них мені певного разу пощастило бути. Це сталося в самому центрі Белґраду, я навіть можу подати точну адресу — Студентскі трґ, 3. Мене туди привела Ат, яка самовіддано готувала цю подію і впродовж багатьох днів розповідала мені, як нетерпляче мене там усі чекають. Роман з назвою «Перверзія», казала Ат, не може не схвилювати Сербію, вся вона так і накидеться на нього. Ат зачарована Сербією, більшої за неї серболюбки годі собі уявити. Зрештою, що таке «зачарована», до чого тут ця милозвучна банальність? Насправді Ат просто вросла у Сербію, і тому ніхто не знає Сербії так, як вона. Ат знає Сербію через її мову, а її мову вона знає досконало — якщо досконале знання будь-якої мови взагалі можливе. Знати країну через її мову — це знати її всю, дослівно, до найпотаємніших закапелків та останніх прихованих скелетів. І при цьому ще й розуміти її. А розуміти Сербію вкрай нелегко, адже її скелети не надто й приховані. Себто деякими з них вона просто-таки пишається.

Але Ат любить сербську мову — от у цьому і криється розгадка. До речі, її, Ат, ім'я сербською мовою так і дише вогнем: воно означає «дракон». Спробуйте з таким іменем не любити всієї вогнедишної мови! У сербській мові, каже Ат, є десь так сто вісімдесят сім синонімів дієслова «кохатися»[12]. Серед них є брутальні, лайливі, грайливі, поетичні, кумедні, але немає жодного нудного — на зразок словосполучення «досягати фізичного задоволення шляхом контакту між статевими органами».

(Тут маленький відступ: згадалось, як один російський поет, перекладаючи мій вірш про забруднене простирадло і чистоту ангелів, загруз на тому ж таки дієслові «кохатися» і мусив роздвоюватися поміж «занимається любов'ю» та «занимається сексом». Невже росіяни, як ангели? І вони не кохаються? Чому в них немає такого слова?).

Зате серби кохаються. Бо в них принаймні сто вісімдесят сім таких слів.

І кожне з них волого виспівували дівчата в тому пташиному саду. Скільки їх там назбиралося, в тій набряклій щемкою знемогою гущавині? Гадаю, також не менше ста вісімдесяти семи. Я ступив у неї рішуче, мов падишах у щойно загарбаний гарем — в самому лише нічному халаті на голе тіло.

Насправді то була не гущавина і не сад, а факультет філології Белградського університету, де я мав прочитати студентам (за словами моєї проводирки Ат, уже враженим перверзією) лекцію про повернення деміургів. Мало хто знає про те, як я не люблю читати лекції. З усіх підвладних мені занять це найостанніше. І якщо в роки найтяжчої скрути мені раптом доведеться вибирати поміж читанням лекцій та, скажімо, омиванням трупів, то я виберу друге. Єдина тема, на яку я іноді можу прочитати лекцію — це повернення деміургів. Тобто на неї мене ще сяк-так можна вломати, особливо безмежну кількість разів повторивши, що серед слухачів переважатимуть прекрасні, захоплені перверзіями дівчата, які вже упродовж тижнів тільки про мене й співають, іншими словами — чекають не дочекаються. Приблизно такі аргументи стосувала Ат, заманюючи мене на слизьку територію філологічного факультету у сербській столиці.

Уже на сходах я почув той пташиний грай, що ним повнилася будівля. З тієї хвилини відчуття саду, непролазного і вогкого, всього в ліанах і піхвах, уже не полишало мене. Дівчата, що юрмилися в коридорі, виглядали майже як наші в тому ж віці: густий макіяж, голі животи, фарбовані пасма. Щойно вжите мною слово «майже» сигналізує, втім, про відмінність: значно вищу наелектризованість. Від них било струмом. Торкатись їхніх животів можна було тільки в гумовій рукавиці. Вони збуджено диміли сигаретами і розмахували руками, ніби — ну немає в мене іншого порівняння! — крилами. При цьому вони щебетали, тьохкали і заливалися трелями, всі разом і кожна зокрема. Коли їх почали заганяти до аудиторії, вони обсипали всю урну недопалками з менструального кольору помадними відбитками на фільтрах. Помада — один з незамінних атрибутів їхнього світу, початковий елемент у тріаді «помада, туш і кров».

На жаль, тільки перший і другий курс, устигла прокоментувати Ат, коли ми всілися на подіумі. Можливо, їм не буде так цікаво, як старшим, додала вона звідкись ізліва. До того ж це в них четверта пара, продовжила їхня викладачка, сідаючи справа. Увага вже трохи розсіяна, дається взнаки втома, перший семестр узагалі геть виснажливий, ділилася вона знанням ситуації.

Але я й сам усе чудово розумів. Для цього не обов'язково бути педагогом чи сексологом. Чи навіть педофілом. Вистачає втягнути ніздрями той запах — різкуватий і ледь застояний, запах саду, переповненого птахами. А вухам дозволити цілком потонути в незмовкному ні на мить миготінні пташиних інтонацій.

Якби на тому подіумі був лише я, то оголосив би кінець занять або кінець світу і випустив увесь наелектризований гарем на волю, на площі й вулиці. Чи, іншими словами, увільнив би птахів з їхніх порозвішуваних по всьому саду кліток. Може, в такому разі я принаймні заслужив би пару поглядів, здивованих або вдячних, чи навіть усмішок або щебетів.

Але на подіумі я був не сам, тому підкорився обставинам. Ат надзвичайно гарно подала мене, це був найвищий пілотаж, і якби я досі не знав цього письменника, мені відразу ж захотілося б його слухати. Особливо цю його коронну лекцію про повернення деміургів, з якою він, поблукавши світами й поклавши принагідно собі до ніг Нью-Йорк, Париж та Лондон, урешті завітав до столиці

постмодернізму міста Белграда. Так, навіть мені, напевно, захотілося б слухати цю дивну лекцію, а потім піти на край світу слідом за її автором його рабиною й ученицею.

Але вони не слухали. Там було все інше, крім повернення деміургів. Я підвищував і опускав голос, інтонував патетично і саркастично, витягав з глибин Прасвіту і з власних кишень акторів та персонажів, тасував їх і підносив на недосяжну висоту, сам дивуючись власній винахідливості та параболічності, а вони дивились у люстерка, підмальовувалися, писали есемеси, приймали їх, читали, писали знову, фотографувалися на мобілки, гортали глянець, шелестіли таблоїдами, жували цукерки, часом хихотили (не з моїх жартів), але перш усього і понад усім — співали, не змовкаючи пташино співали у своєму саду, сходячи соками й випарами.

І тоді я вдався до останнього засобу. Точніше, до передостаннього — адже останнім був би вже тільки постріл у скроню — собі самому, звісно. Отже, я став читати їм Неборакову «Лялю Бо», всіма силами імітуючи авторські жести й модуляції (на щастя, я чув і, що важливіше, бачив цей вірш у його виконанні сотні разів). Для тих із вас, які не знають, що це таке і ким є Ляля Бо, я зачитую цей вірш повністю, а ви вже уявляйте собі, як його можна прочитати посеред повного співочих птахів саду:

Ляля-Бо

вибирає любо

проповідує любе

і кохає Лі Бо

лю бо лю

болюболюболю

бо

голова в Лялі-Бо —

українська

Ляля-Бо

зранку йде на робо

дмухає у трубу

і веде за собо

юр-бу-бу

бубу-юр-бубу

юрбу

бо труба в Лялі-Бо —

українська

в Лялі-Бо
є права і обо
і великі цабе
і маленькі бобо
цоб-цабе
цяця-киця-миця-бе
бо мета в Лялі-Бо —
українська
Ляля-Бо
хоче повну свобо
і летіти за об
рій зірок безтурбо
тно-на-дно
доно уно і вино
бо душа в Лялі-Бо —
українська
.....
ноги в неї — бу-бу
дупця в неї — оббо
спинка в неї — біе
а животик — бооб
циці в неї — иць-иць
а голова — БА!!!
.....
— УКРАЇНСЬКА!!!

Звичайно, це подіяло. Птахи зачудовано позмовкали і принишкли, вслухаючись — так, наче довжелезний пітон заповз до їхнього саду. Вони піддалися. Вони, що називається, зацінили — це було для них і про них. Я навіть оплески зірвав, коли закінчив. І пару вигуків та висків. Гадаю, без двох-трьох оргазмів також не обійшлося. Це не мені, це Вікторові подякуйте, розкланявся я. Вони заплодували ще гучніше.

Звичайно, через кілька хвилин їхня увага знову розсіялась, а грай відновився. Вони знову дивились у люстерка, малювалися, висилали есемеси, приймали їх, читали, писали наступні, фотографувалися, вмикали й вимикали плеєри, порпалися в сумках, шелестіли глянцевими таблоїдами, цукерковими обгортками, гігієнічними прокладками, часом хихотіли або сварилися, але перш усього і понад усім — співали, не змовкаючи пташино співали у своєму саду, сходячи соками, шлунковими й піхвовими.

На щастя, мої деміурги на ту мить уже майже цілком повернулися. Так що ми охоче перейшли до запитань — відповідей. Запитання формулювали Ат і їхня викладачка, а я морщився й відповідав. Чи можна вважати, що постмодернізм помер? Якою буде наступна відповідь Станіславського феномену Житомирській школі? Що саме має на увазі пан Єшкілев, коли пише «чанахи»? У чому суть когнітивного дисонансу в когнітивному мапуванні? А в мавпуванні? Яка роль порнографії в сучасній еротичі? Ми пречудово могли б отак собі мило розмовляти не конче на цьому подіумі, де жодна з пташин усе одно нас не слухала.

Аж тоді настала їхня черга запитувати. Це було безнадійно з боку Ат — звернутися до них із такою пропозицією. От, мовляв, перед вами Деміург і я по ваших очах читаю, як багато всього хотіли б ви зараз від нього дізнатися — вам пощастило, запитуйте. Але їхні очі насправді були порожніми і чекали дзвінка. Щойно коли пауза і справді незручно-нестерпно затяглася, але дотримати при цьому аж до дзвінка ніяк не могла, одна з них (гадаю, ота цибата, в якої одне пасмо волосся було фіолетове, а інше зелене з чорним) рішуче попросила: «Перекладіть йому, що ми хочемо ще раз послухати той вірш про ту дівчинку». І що було робити? Я вдруجه прочитав їм «Лялю Бо», вони знову вищали й аплодували, аж поки дзвінок не поклав усьому цьому край.

Ми вийшли з аудиторії, я заткав собі рота сигаретою і нервово обмацав усі кишені в пошуках вогню. Тої ж миті п'ять або шість запальничок потяглися до мене звідусіль. Я припалив від тієї, цибатої. Нарешті стало добре.

БЕРЛІН, 1993 — 2009

Берлін видається мені щоденником. У ньому хочеться нотувати. Мої дні в Берліні завжди полічені, навіть якщо їх 365, і це також одна з мотивацій для щоденника. 365 щоденникових нотаток можуть неочікувано виявитися романом — якщо пощастить. Але якщо навіть не пощастить, варто спробувати. З Берліном варто пробувати будь-що, він є місцем для спроб.

Ці нотатки мусять просякнуті любов'ю і вдячністю, бо мені в Берліні особливо добре. Я спостерігаю за Берліном таке, чого не вдається спостерегти за всіма іншими моїми містами — він рослинний і порожнистий, у ньому залишені велетенські прогалини, які завжди можна чимось позаповнювати, але найкраще не заповнювати нічим, крім літератури. Я спостерігаю за Берліном, як він заповнюється письменниками. Вони їдуть з усього світу, деякі з них, ледь не випадково приземлившись на три дні,

лишаються тут назавжди. У цьому назагал негарному місті, де попри незугарність аж так багато води і дерев, зненацька хочеться повірити, ніби отут і є твоє місце.

Я ніколи в житті не вів щоденника. У Берліні я не вів його так само, як і у Львові, Москві чи Франику. Але з того, що я досі писав про Берлін, усе одно виходить щоденник. Його дати розмиті, бо радше несуттєві. Наслідком цієї розмитості дат мені залишається перемішувати часи в довільній послідовності.

Ось деякі шматки цих наплутаних навколо Берліна часових поясів.

1. (...здається, вересень 2005...)

З моїх вікон майже наскрізь проглядається кафе «Доллінґер». Наприклад, тепер, коли я пишу ці рядки, а надворі остаточно стемніло, воно стримано світиться зсередини і я можу спостерігати за його приміщеннями, відвідувачами, важкуватим ковзанням офіціанток, мерехтінням свічок на столиках. Окремим сюжетом для моїх підглядань могли б стати поцілунки. Люди, які призначають побачення в кафе, мають звичку цілуватися — на початку і в кінці, коли розходяться. Вони цілуються по-західному, тобто двічі і навперехрест. Коли я кажу «по-західному», то не враховую швейцарців — ті чомусь, як і слов'яни, цілуються тричі. Хто мені пояснить чому? Швейцарці як поцілункові слов'яни Заходу? Гаразд, я тут не про них.

Мої вікна і балкон розташовані навпроти кафе, при цьому я мешкаю на другому поверсі, тому дивлюся на «Доллінґер» трохи згори. Якщо уявляти собі, що то насправді не кафе, а театр, то я глядач першого балконного ярусу. Так воно, мабуть, і є. І кафе не кафе, і я не вуаерист.

Це Шарлоттенбург, свого часу радше богемна дільниця Берліна, його західного сектора. Кафе «Доллінґер», яке я постійно бачу з моїх вікон, є насправді першим у цілому ланцюгові подібного кшталту закладів: «Доллінґер», «Оранж», «Леонгардт», «Лентц» (останнє чомусь найкультовіше, кажуть, ніби в ньому культ цілковитої тиші), за ним ще якийсь нововиниклий італієць, що зазвичай означає насправді албанець або афганець.

У 60-ті роки цей куток Західного Міста ніколи не засинав. Згадані кафе були відчинені цілодобово, поруч із цілодобовим кінотеатром. О третій ранку можна було сходити на новий фільм, приміром, Антоніоні, після чого повернутися до кафе. Сьогодні це вже тільки легенда: за останні тридцять-сорок років Шарлоттенбург, а з ним і Штутті, тобто Штуттґартер Плятц, де я живу, не лише постарів, але й відчутно збуржуазився, тож ніхто вже не просиджує в його кнайпах до ранку, дай Боже, щоб до півночі. Єдиним пережитком революційних звичаїв 1968-го року є традиція подавати сніданки до

шостої вечора. Університетські ліваки, виснажені цілонічними діонісійськими дискусіями про єдино слушне облаштування світу, традиційно спочивали потім до пізнього пополудня.

Я ніколи ще не бачив господаря помешкання, в якому живу. Кажуть, наче він в Африці. Якщо не помиляюся, він учений економіст, при цьому — тут я вже точно не помилюся — марксистського штибу. В його домашній бібліотеці не лише твори отців-засновників у 43 томах, а й кілька видань «Капіталу» іншими, чомусь обов'язково романськими, мовами (французька, іспанська, португальська), кілька біографій Маркса (Франц Мерінг, Ріхард Фріденталь та ін.), твори Бебеля, Бухаріна, Лукача, «Вступ до вивчення Маркса, Енгельса і Леніна», «Історія Комінтерну», всіляка не знана мені політекономічна ересь, а також шеститомник Мао Цзедуна і «Коран» — і те!, й інше у німецькому перекладі. Цікаво, як Мао ставився до «Корану»? Цікаво, як Пророк ставився до Мао?

Загалом же — сотні книжок, альбомів, атласів (останні геть мене ошчасливили, надто ж «Новий історичний атлас світу» з його 600 кольоровими мапами та покажчиком із понад 20000 гасел).

Господар помешкання (а може, його попередник?)[13], поза всіма сумнівами, є «людиною 68-го року». Ремарків «Чорний обеліск» у нього не просто зачитаний — він увесь у закладках і олівцевих помітках. Саме він, саме «Чорний обеліск». Для німців цей роман важив стільки само, що й для радянських людей «Три товариші». Жоржі Амаду мовою оригіналу в нього чомусь роз'єднаний — кожен з чотирьох томів на іншій полиці. Концепція? Крім того, він однозначно кохається в соціології та культурній антропології, в нього є «Середземномор'я» Фернана Броделя у трьох томах та «Історія приватності» у п'яти. Дивно, але я ніде не бачу жодної книжки, яку б написав він сам. Хоч я все одно переконаний у тому, що він пише якісь книжки — наприклад, з теорії катастроф. Економічних, ясна річ.

Його фонотека складається з кількох сотень вінілових платівок, однак їх усе одно немає на чому слухати. У цій фонотеці не може не бути Баха, Стравінського і Прокоф'єва. Само собою, в ній є Дженіз Джоплін, кілька перших альбомів «Роллінг Стоунз». У ній немає «Бітлз», але є багато Джона Леннона — звісно ж, передусім «Imagine». У ній також є подвійний альбом Віктора Хара, чилійського комуністичного барда, замордованого людьми Піночета. Усе складається до купи, як і повинно складатися.

Крім того, в цьому помешканні багато африканського малярства. Зображені на картинах вуличні сцени свідчать про те, що це франкомовно-негритянсько-мусульманський світ, якийсь Нігер або Малі, наприклад[14]. А ще в одній з кімнат стоїть дерев'яна жирафа — у зменшеному вигляді, метра півтора заввишки, хоч під такими високими стелями могла б незле поміститись і справжня. Але навіщо мені жива жирафа в помешканні?

Іноді я не знаю, що робити з цим нелюдськи велетенським простором і починаю їздити ним на велосипеді — усі чотири кімнати вилаштовані довгою анфіладою, з одного кінця в інший є куди розігнатися.

Іноді я годинами спостерігаю за кафе «Доллінґер» — аж поки в ньому не задмухнуть останню свічку. Тобто перестануть цілуватися.

2. (...десь так у грудні 1993...)

Ми зійшли з київського потяга на вокзалі Берлін Ліхтенберг, десяток людей української породи, так званих гостей столиці. Я не надто люблю делегації, та ще й такі до незграбності великі, але на той час у мене просто виходу не було: подорож до Берліна світила лише у складі, я погодився. Причому той склад виглядав до дідька гетерогенно: пару колишніх політв'язнів, пару колишніх недрукованих, пару функціонерів еспеу, пару молодих. До останніх належав і я.

Так от — ми зійшли з потяга, і нас відразу обступили панки з вогняними ірокезами і волохатими псами. Нас було з десяток — і всі українські поети. Дехто у кролячих шапках, бо в чому ще поетові ходити у грудні. Словом, ми привертали увагу. Сам я не привертав би, а от у делегації навіть я привертав.

Тобто ми вже й так потрапили в сам епіцентр, а тут ще й поет Микола Самійленко, ветеран УПА, засмалив у підземному переході якусь нашу партизанську сигаретину без фільтру. І панки рвонули до нього — на запах. Вони хотіли, щоб він подарував їм пачку, такий нев'їбенно класний старий чувак у кожусі і смушевій шапці. Вони тицяли йому якісь власні папіроски — пропонували мінятися. А він лише глипав на них загалом досить безпорадно — старий чоловік, бойовий поет і пропагандист, герой опору, сам суцільний опір. Особливо, коли їхній пес кинувся передніми лапами йому на груди, і його хвостяра ледь не відірвався з радісного махання. А в пана Миколи було своє, історично виправдане ставлення до німецьких собак, надто ж такої раси. Тому цей собачий знак любові його в цілому вельми напружив. Тоді я прийшов йому на допомогу і разом ми прорвалися крізь їхній заслін — ціною лиш якогось півдесятка сигарет.

А далі нами вже переймалися німецькі організатори. Вони зустрічали нас аж учотирьох — двоє старших добродіїв, одна дама й один молодик. Багато років по тому я напишу вірш про «хоча б одну даму», точніше про те, що суто чоловічі п'ятики закінчуються переважно зле і «мусить бути хоч одна дама». Але цей вірш напишеться про зовсім інший випадок. У нашому ж випадку дама не тільки не врятувала ситуації — саме вона її спаскудила.

У готельчику на Савіні Плятц (його вже не існує, там нині взуттєва крамниця чи щось таке) наші щирі українські душі, функціонери еспеу, запросили німців у номери — скуштувати горілки й сальця. Вони ж десятиліттями возили горілку і сальце до Москви, і за це росіяни їх часом, закривши очі на художню якість, публікували в перекладах. Але, як стверджує мій приятель Іп, хай Бог милує нас від української щирості та російської духовності! Тут, у Берліні, в готельчику з милою бургерською назвою

«Альпенлянд», увесь апробований горілчано-сальний ритуал поточився у геть непередбачуваному напрямі. Узявши на груди пару-трійку чарок, присутня берлінська дама твердо зажадала від нас говорити вголос про історію і визнати українську провину за Освенцім (вона казала «Аушвіц» і наші взагалі нічого не розуміли, лиш на мене поглипували). Її німецькі колеги ледь погасили вогнище, час до часу вигукуючи їй в обличчя своє рішуче «Quatsch!». Саме того вечора я вперше почув це енергійне слово. Їм таки вдалося дещо заспокоїти приятельку, але настроїв було зіпсовано і осад, ясна річ, залишився. Насамкінець пан Микола почастував господарів яблуками з власного саду — зимовий сорт, червоні і хрумкі, з дерева, що сам колись і посадив, щойно повернувшись з ГУЛАГу.

Німці їли яблука і вдячно посміхалися.

Ще пам'ятаю, як у двоповерхових автобусах на Ку-Дам берлінські тітки захоплено повторювали «Russische Delegation!», тицяючи пальцями нам услід.

А також, як суботнього пополудня в околицях Цоо проїздив цілий кортеж автомобілів і всі вони несамовито клаксонили. «Турецьке весілля», — пояснив я решті українців, поруч проходила бабуся в капелюшку, яка, глянувши у наш бік, підтвердила по-сербському: «Turske veselje»[15].

І врешті — пам'ятаю великих шарлоттенбурзьких повій у ботфортах і з канчуками в руках.

Я захотів бувати в Берліні знову і знову. Так усе й почалося.

3. (...на межі жовтня й листопада 2005...)

А як красиво все починалося!

Усього лише 15 років тому, на зламі десятиліть, дещо згодом помилково і самовпевнено означеному як «кінець історії».

Ми ніяк не могли натішитися близькою перемогою капіталізму. Наші медіа, що згідно з помахом чарівної палички Горбі ставали все вільнішими, розповідали нам про капіталізм усе більше позитивних речей. Донедавна жажне чудовисько виявилось красенем-королевичем. Ми перейнялися всіма його ринковими атракціонами із запеклою відданістю неофітів. Ми перетворилися на ледь відсталих дітей, що загіпнотизованою вервечкою сунуть до ярмаркового шапіто на звуки механічної

музики. «Ринок, ринок і тільки ринок!» — повторювали, наче заклинання, всі — економісти, філософи і поети, хоч ніхто з них (і передусім економісти) до ладу не розумів значення цього слова.

Деякі з нас — ті, що потрапили на Захід першими, розповідали про незліченність сортів їдла і питва та інші чудеса консумпції. «Уявляєш, там тобі дякують за купівлю!» — схвильовано, зі сльозою в голосі, казали вони.

Капіталізм був чудовий — що там казати!

Це вже потім, дещо пізніше, почалося його безпорадне приживлення на вітчизняний ґрунт: шок без терапії, захоплення майна, знецінення заощаджень, явне і таємне безробіття, соціальна деградація з люмпенізацією — і, як антитеза, поява перших тлустих котів, згодом увічливо означених олігархами.

Отже, насправді це в нас настав капіталізм (причому, ще той — дикий), а в них виявилось щось набагато красивіше — ліберально-постіндустріальне (та ще й соціально орієнтоване) суспільство. Так це принаймні називається.

Вистачає придивитися до пейзажів — і все стає очевидним.

Я не шукаю пейзажів — вони самі знаходять мене.

Учора, вирушивши з Шарлоттенбурга до друзів на Панков, я зробив паузу на Александерплатц. Мене трохи стомили бомжі[16] в ес-бані, з кожною зупинкою їх набивалося все більше, на Фрідріхштрассе підсіло ще троє, деякі з них мали при собі здоровенних собак і провокували пасажирів на милостиню. Маючи при собі пса, можна жебрати успішніше — люди схильні подавати на тварин. «Слід завжди носити в кишенях трохи дрібних», — закарбував я собі на майбутнє. Саме в кишенях — не в гаманці. Якось незручно витягати перед бомжами гаманець і порпатися в ньому.

На Алексі гуляв вітер, було брудно і порожньо. Тобто ні — з моменту, коли я побував тут востаннє, з'явилися якісь будівельні паркани, почалося щось, схоже на черговий ремонт, якась така напівруїна довкола гігантоманської «Галереї Кауфгоф», цього, як вважається, символу змін у колишній ендеер. Я йшов крізь це запустіння, минаючи низькорослих панків (здається, вже внуків тих перших) з їхнім пивом, сигаретами і — знову ж таки — безпородними псами, повз якихось безрадісних екскурсійних школярів з якого-небудь Біттерфельду, підозріло засмаглих торговців лівим сріблом, румунських циганок з їхнім do you speak English. А ще мені чомусь на кожному кроці траплялися божевільні або інваліди у візках. І врешті до мене дійшло, що це розпад.

Так, мені здається, це черговий декаданс. На наших очах провалюється ще одна утопія Окциденту — про те, що знявши протистояння систем, можна раз і назавжди досягнути безпеки, певності і — головне — стабільно високого стандарту життя.

Але життя не може, не хоче і не повинно вкладатися у жодні стандарти, хоч якими високими вони здавалися б тим, хто вважає себе його, життя, конструкторами. Людське обличчя передбачає не тільки ковзання поверхових і відчужених посмішок. Насправді йому властиві зморшки, порізи, гримаси розпачу і спазми болю. Людське обличчя не піддається конструюванню.

У зв'язку з чим описаний мною вище пейзаж із бомжами, панками, псами і божевільними має всі підстави вважатися цілком правильним і загалом оптимістичним.

4. (...повертаючись у той 1993...)

Я писав про Миколу Самійленка та про його червонобокі яблука після ГУЛАГу — і раптом надумав дізнатися з Інтернету, а скільки ж він усе-таки відтрубив по тюрмах і таборах. На це Інтернет видав мені таке:

«Видатний поет Микола Омелянович Самійленко воював в УПА на рідній Дніпропетровщині. Мучився по ГУЛАГах і засланнях. Читав свої вірші із заплющеними очима, — бо так звик творити їх, відключаючись від страшної табірної дійсності. Помер, не потрібний народові, за який страждав усе життя, 11 травня 2001 року». От і все. А ще там, де повинен бути розміщений його портрет, напис «ФОТО ОТСУТСТВУЕТ».

І до чого тут Берлін? Та ні до чого. Вважайте це інтермедією на тему батьківщини.

5. (...безумовно — грудень 2005...)

Кілька вечорів тому я, наче прискіпливий буркотун-генерал, робив останній передсвятковий обхід району. Усе це поверхня, бутафорія і блискуча марнота марнот, думав я. А також маніакальний розпродаж дешевших і дорожчих матеріальних об'єктів, які чомусь прийнято вважати подарунками. І ще обвал цін плюс ажіотажний попит на все, чого не вдається штовхнути протягом решти року. До чого тут Провідна Зоря, Пастушки, Ягнята, Вифлеємська яскиня і Різдво? Коли на Різдво не випадає сніг, це значить, що нікому вже не потрібні докази існування Бога. Це значить, що вкотре переміг атеїзм.

Від таких думок мені робилося веселіше — адже це не зовсім мої думки. Це я подумки пародіював думки інших.

Недалеко від Савіні Пляц я напорвся на МС, ірландського поета. Як усі ірландці, він був уже незле вгашений і тут-таки потягнув мене на пиво. «Мен, — розмахував руками МС, — ти навіть не уявляєш, як я тобі вдячний!». Два місяці тому він поскаржився, що ніяк не подивиться найновішого Джармуша, бо в Берліні його показують лише німецькою. Я порадив йому кінотеатр на Кройцбергу, де «Зламани квіти» крутили в оригіналі. І от тепер МС не міг надякуватися. «Мен, — раз у раз повторював він, — ти навіть не знаєш, хто такий для мене Джармуш! На цьому світі, мен, є лише два герої — Джармуш і Том Вейтс, Том Вейтс і Джармуш!». Я погодився, що вони обидва супер. Ми солідарно тисли один одному руку і трясли головами, ніби гуцули, що танцюють аркан. Крім того, ми знову і знову замовляли.

Через годину-півтори МС таємниче завсміхався і дещо стишено повідомив: «У мене для тебе різдвяний сюрприз, мен». Що саме, без будь-яких ознак радості промимрив я. «Зараз ми побачимо Джармуша», — ще тихше, ледь не шепотом, сказав МС. Користуючись моїм онімінням, він ішов далі: «Я знаю, де він. Я знаю, де він тепер. Він у Берліні. Він у Берліні в моєму помешканні». Він робив це майже так само, як старий російський актор Мартинсон у «Баскервільському пси»: «Я Знаю Кто Ему Носит Еду!» (кожне слово з нового рядка).

Була друга ночі, ми підходили до його дому на Шторквінкелі. Нас провадило передчуття чуда, котре от-от має статися. Нас провадила самотня зоря у високому небі над Берліном, нас провадили ангели, що саме в цю мить озвалися з видимих і невидимих вершин світу дзвінками лютеранськими голосами. Нас провадили тріє царі, що тої ж миті спеціально для нас обернулися трьома бомжами: кельт, перс, негр.

Усе було можливе такої ночі. Любий Джиме, ти знаєш, як ми на тебе чекаємо. У повітрі виразно запахло снігом. Ми підходили майже навшпиньки. Тільки б не сполохати Джармуша, думав я. Це ж усе-таки світової слави режисер.

6. (...абсолютно точно: липень 2000...)

А ще в Берліні, в самісінькому його серці, зі мною трапилося таке (цитую за «Таємницею», хоч і неточно, з варіаціями — надто вже крихкий досвід):

...невдовзі наші ватяні ноги ступили на Вайдендамський міст, під нами текла, мов текіла, Шпрее, сонце світило в очі, ми ані на мить не збавляли ходу і ані на крок не наближались до залізничного моста над Фрідріхштрассе. Ми крокували нестерпно довго і рішуче розсікали повітря змахами рук, ми вже давно мусили бути у своєму готелі, але той Вайдендамський міст ніяк не міг закінчитися, зрештою, він і початись як слід не міг — через те, що відстань між ним та іншим мостом, перпендикулярним до нього залізничним, аж ніяк не зменшувалась і, судячи з усього, ніколи зменшитися не могла. Аж тоді я зрозумів у чому річ і здушеним голосом проказав: «Слухайте, але ж ми крокуємо на місці». Цей здогад принаймні дещо пояснював — скажімо, те, чому нас так пронизливо обсигналювали з усіх автомобілів.

Так от — це було небо вічності. Саме того разу нам вдалося на недовгу мить опинитись у вічності. Ми вискочили з часу. Залізничний міст попереду не наближався ані на крок, води Шпрее перестали текти, сонце зупинилося в зеніті, часу не існувало. Якби ті казали у своїх машинах нас не обсигналювали, ми б не ускочили в нього назад. А з іншого боку саме вони нас і порятували, адже вічність кошмарна і вони витягнули, своїми пронизливими клаксонами типу «Turske veselje» вони просто-таки вирвали нас із її, вічності, холодних лабет. Можливо, в цьому й спосіб: щойно хтось збереться помирати, йому треба з усієї сили клаксонити — просто у вухо.

Але уявіть собі той кошмар — ти з усіх сил крокуєш, а все залишається на місці і ти нікуди не йдеш!

7. (...2008 — осінь, ба навіть пізня...)

Нову книжку добре починати на новому місці — в іншому місті, в іншій країні, трохи навіть в іншому житті. Я навмисне пишу тут «інший», а не «чужий». Адже Берлін мені давно вже не чужий. Я люблю його передусім за особливе відчуття легкості та відкритості, завдяки якому в Берліні мені вдається все. Перепрошую, я взяв забагато: не все, а дещо — отримати ключ, наприклад. У Берліні мені дають ключа від помешкання, а він виявляється ключем від міста. А часом і від світу.

Крім того, я люблю його за невірноваженість у різності. Справа навіть не в тому, що це розполовинене місто так і не може остаточно зростися попри фізичну відсутність раз і назавжди усуненої Стіни. Справа передусім у міських пейзажах — деякі з них вражають ледь не швейцарським добробутом, інші — типово посткомуністичним занепадом. Що може поєднувати у спільному організмі Цюрих і Тирану? А Марцан і Далем? Іноді здається, наче існують десятки берлінів і в кожного свій пейзаж. І в одному з таких я щойно опинився. Це не Далем, хоч зовсім близько — Груневальд.

Кожна моя книжка страшенно залежить від пейзажу за вікном. Кілька років тому цим пейзажем було кафе «Доллінгер» на розі Леонгардштрассе і Штуттгартер Плятц. Нині мої вікна виходять на озеро Герта, тож відтепер я принаймні знаю, звідки взялася назва західноберлінського футбольного клубу,

за який грає, здається, Воронін. Я відразу встиг полюбити мій новий завіконний світ — і столітні дерева, і канал, що сполучає Гертасеє з Кенігзеє — особливо його насичено-чорні води, здатні навіювати якись майже міфологічні асоціації.

В один з перших днів я здійснив улюблений ритуал, що його називаю випробовуванням місцевості. Виявилось, що Груневальд однаково добре надається як для піших прогулянок-медитацій, так і для велосипедних розвідок. Він має в собі щось від заповідника, і час у ньому якщо й не зупинився цілком, то суттєво пригальмував. Найбільшою мірою Груневальд і досі занурений у власні витоки — прекрасну епоху зламу століть, інакше звану *fin de siècle*, що так неочікувано (для кого — для нинішніх істориків?) обірвалася Першою світовою війною. Груневальд і є сам по собі тією прекрасною епохою, штучною й відірваною від епохи реальної, ідеальний та елітарний, з віллами і садибами, застиглий у собі самому і по-буржуазному старомодний. Десь тут наприкінці 1920-х міг би прогулюватися молодий Набоков — у шортах, панамі і з сачком. Саме тут йому вдавалося наловити чергових метеликів до колекції. Груневальд — це територія метеликів: озера, канали, луки, дерева, садиби, парки. Добре, що я житиму тут до весни, а потім ще й захоплю більший шматок літа.

Напередодні літа тут обов'язково з'являться росіяни, це тепер їх ніде не чутно, це тепер мені всюди ввижається тільки один росіянин — Набоков. У травні ж інші, ненабоковські росіяни рішуче наповнять собою всі найдорожчі тутешні ресторани, своїми різкими голосами дертимуть бюргерську атмосферу на шматки і вимагатимуть від життя чогось більшого й більшого.[17] У травні вони зазвичай повертаються до своїх груневальдських посіlostей, принагідно надбаних за неконтрольовані й цілком позбавлені запаху гроші. Послужив отечеству, доріс до полковника — поживи тепер на пенсії в нормальній країні.

Росіяни в Берліні навіть не як удома, вони вдома. Російської мови навколо вже куди більше, ніж у Франкику, ще трохи — і стане більше, ніж у Києві.

І ще я спостеріг: пасажири в ес-банах та метро сиплять монети лише за російську музику. Зіграєш «Подмосковные вечера» або «Катюшу» — і встигай збирати повну шапку. Історія про взяття та капітуляцію не має завершення. Іноді аж ріже в очах від білих прапорів по всьому місту.

8. (...початок травня 2006...)

З наближенням літа їх усе більшає. Вони всюди — у підземних переходах і на станціях метро, а також на площах, у парках і скверах, надто ж поблизу відкритих кафе і ресторанів, та й просто за першим-ліпшим рогом. Берлін тут аж ніяк не виняток, а якраз один з найтиповіших прикладів. Знайомий журналіст навіть збирається писати монографію про берлінських вуличних музикантів. Йому добре, він безробітний, у нього є на це час.

Йому спало на думку почати з класифікації, й він зумів нарахувати аж п'ять базових категорій. Перша — це вчені професіонали, фахово підготовлені по вищих музичних школах виконавці, які з різних причин не знайшли себе у філармонійній рутині. Друга — диваки і самітники, рештки мандрівних менестрелів і рокерів, схильні до тяжкої наркоти пропащі ангели андеграунду (це саме їх найбільше у підземних переходах, бо вони вже не витримують денного світла). Третя — іноватори й винахідники, віртуози ні на що не схожих інструментів та цілих оркестрів — як наприклад, конструкції з різних за розмірами й формою скляних посудин, наповнених водою (а, може, слиною?). Четверта — абсолютні дурнограї: албано-румунського засмаглого типу дядьки, всі в золотих зубах і чорних окулярах. Вони завжди ходять по троє, переважно у складі саксофон, гітара, акордеон (з варіантом: тамбурин). Грають вони, як уже сказано, безсоромно зле, але це не заважає їм із хитруватою нахабністю і напрочуд виразно артикульованими лайками могутньої в цьому сенсі балканської мови прочісувати пасажирів метро на предмет грошових пожертвувань. Ці хлопці досі паразитують на золотих часах Кустуриці і Бреговича.

П'ятою групою мій приятель вважає російськомовних вихідців із колишнього есесер, зазвичай незмірно професійніших. Мені здається, мій приятель припускається при цьому відомої логічної помилки — усі представники п'ятої групи можуть належати водночас і до першої. Усі вони справді музиканти, інші мені не траплялися. Це така радянська музучилищна добротність чи що.

У січні — лютому 2004-го я жив над озером Ваннзее, на самому краєчку берлінського південного заходу, тож до центру міста найчастіше їздив лінією S1, позаяк значно швидша S7 на той час була розірвана ремонтними роботами між Шарлоттенбургом і Цоо. Проте хоч як часто я їздив, вони завжди з'являлись у моєму потязі, десь між Шьонебергом та Йоркштрассе, бо то було їхнє місце. Відносно молода пара, він і вона, обоє в околицях тридцяти, він з гітарою, вона з мандоліною. У неї — те, що тутешні служби знайомств називають «слов'янським типом краси». У нього — радше ні. Тобто і не краси, і не слов'янської.

Вони починали грати — то був обов'язково Ллойд Веббер, «Memories». Вони відігравали його цілком пристойно, але оскільки перегін між станціями за своєю тривалістю дозволяє більше, ніж одну композицію, то виконували й наступну. Тут і відпадали останні сумніви в тому, що вони, як це красиво називається, колишні співвітчизники. Це була пісенька Остапа Бендера з телевізійних «Дванадцяти стільців» — та, де «белеет мой парус, такой одинокий».

Так от, я їздив тією лінією десятки разів, і щоразу вони там з'являлись, і щоразу грали те саме і в тій самій послідовності — Ллойд Веббер, «Memories», а потім «...но я не плачу і не рыдаю». І тоді мені подумалося, що якби у світі справді існувало якесь таке пекло для музикантів, то це саме воно: вічно, щодня, без вихідних і святкових днів, щогодини і щохвилини ходити потягами з вагона у вагон і грати не більше, ніж дві мелодії, щоразу ті самі дві мелодії.

Потім я поїхав з Берліна, а рік тому приїхав до нього знову, але жодного разу вони мені не трапилися. І лише минулої п'ятниці (уперше за цілий рік!) вони раптово виринули — от тільки не на лінії S1, а на лінії U2, десь поміж Віттенбергплатц та Бюловштрассе. Вашу мати, процідив я. І заплющивши очі,

подумки оголосив: «Ллойд Веббер. «Memories». І вони почали грати — саме те, що я оголосив. Як завжди — технічно, правильно і чисто. І вмільйонне. Коли вони дограли до кінця, я сказав Пат: «А тепер пісенька Остапа Бендера, слухай».

Але тут сталося чудо. Вони заграли щось цілком інше — «Чаттанугу». Це було схоже на бунт. Це було надлюдське зусилля: вони прорвалися з пекла в чистилище. Їх зустріли оплесками і свистом на станції Чаттануга, штат Теннессі. Коли той чувак з гітарою пішов вагоном збирати гроші, я вперше сипонув йому трохи монет.

9. (...та сама осінь — 2008...)

РТ, екстравертний і ексцентричний колеґа з колеґіуму, якось запитав мене: Do you know a German word Leichenhalle?[18] Він мав на увазі надмірний спокій Ґруневальду, його особливу тишу, буржуазну нудьґу і порожню передбачуваність околиці. Але вийшло щось на зразок натяку на історичні жахи. Так, наче вимовляєш уголос щось цілком нейтральне, наприклад, Gleis 17, колія номер такий-то — не більше того, а воно раптом відлунює як «Голокост».

Той давній ідеальний Ґруневальд був колонією заможних і надзвичайно заможних людей, елітарним островом успіхів і добробуту. Його мешканці розпоряджалися фінансами й заводами, видавали езотеричні часописи, публікували філософсько-політичні есеї, засідали в райхстаґу, декламували російську і французьку поезію в салонах та альтанках, субсидували театри, футбольні клуби і ліві політичні угруповання, малювали полотна у стилі кубізму й фовізму, створювали засади нової хімічної та кінопромисловості, робили німі фільми, утримували опереткових коханок і балетних коханців, влаштовували обіди й вечірки за участю урядовців, дипломатів, актрис і письменників, самі ставали урядовцями, дипломатами, актрисами і письменниками, виїздили на пікніки, дискутували про антропософію, експериментували з архітектурою, танцями й сексом — словом, це були більш ніж самодостатні люди, чи не кожен з яких міг би сказати про своє життя, що воно по-справжньому вдається.

Усе, що трапилося з ними згодом, десь починаючи з 1933 року, можна вважати поступовим, але дедалі різкішим і боліснішим згортанням. Певного дня вони починали розуміти, що невпинно стають об'єктом дедалі гострішої ненависті, що ця ненависть, ніби пожежа, перекидається на дедалі численніші маси людей, ще трохи — і ці маси зажадають розправи. Згорталося буття як таке — від скорочення будь-яких можливостей до тотальної неможливості всього. Згортання починалося з якихось мінімальних дискомфортив на кшталт заборони вигулювати собак у громадських місцях, а закінчувалося вивезенням до таборів смерті з 17-ї колії залізничної станції Берлін Ґруневальд.

Жах, що поступово концентрувався і згущувався всередині цих помешкань і вілл протягом 1930-х років, неможливо виміряти жодним фізичним приладом. Але якби такі прилади існували, то вони б і досі зашкалювали. Та вони просто побожеволіли б, ті прилади.

10. (...ще одна весна — 2009, хоч яка різниця...)

Петер Ц., з яким у грецькому «Терцо Мондо» на Грольманштрассе обмиваємо його фільм, раптово — а може й від коньяку — каже: «Ти мав би написати роман про Берлін. Про нього з часів Дьобліна романів не було. От візьми й напиши».

А як тут писати роман, коли Берлін — це нотатник? І замість накладання історій, сюжетної метафізики та великого романного наративу — суцільні пропуски та прогалини? Жоден розділ не тягне на частину цілості, жоден абзац не дописаний, жодне речення не доведене до пуття? І замість розділів, абзаців та речень — окремі слова, як наприклад, Rosinenbomber?[19]

Усе, на що мене може вистачити — це скласти приблизний реєстр таких слів, хоч уже й на це мені потрібно часу і сили стільки ж, скільки Джойсові на «Улісса». Щоб умістились і чекпойнти, і кнайпи, і пси породи лабрадор, і ес-бан, і дьонер, і росіяни, і фріки, і Церква Зламаного Зуба, і той-таки Rosinenbomber?

Я роками складав би звичайний перелік берлінських слів. Може, комусь і знадобилось би — позшивати їх до купи реченнями історій.

11. (...десь між 18 і 21 серпня 2006...)

Шлях на Чортову гору мені показав Алік Данциґер — колишній киянин, а нині берлінець. До речі, його прізвище справді Данциґер і в Берліні він мешкає на Данциґерштрассе. У Берліні це трапляється.

Тоді був початок червня, і погода цілком успішно вписувалася в метеорологічне окреслення «перемінна хмарність з проясненнями, місцями короткочасні опади». Тож поки ми від станції Груневальд ішли лісом у бік шосе, а потім через територію екошколи намагалися вийти до Чортового озера, нас досить незле промокло і знову просушило. Над озером мені дуже сподобалось (особливо лілії), тож я вирішив приходити ще.

А того разу ми повернулися на шосе і, взявши вгору ліворуч, асфальтованою доріжкою рушили до кінцевого пункту виправи — найвищої точки Берліна з її розшарпуваним усіма вітрами і покинутим комплексом американської радарної станції. Не знаю чому і яким чином, але спершу ми опинилися на трохи нижчому узвишші, такому собі плато, звідки поодинокі зачиначі випускали в небо повітряних зміїв. Далеко внизу лежав північно-західний шматок міста зі Шпандау і його ратушею. Нам зробилося настільки добре, що Алік видобув зі свого ягдташа плящину віскі.

Згодом, коли ми йшли уздовж муру навколо радарного комплексу, віскі почало діяти, й Алік зауважив, що диверсійна група з дванадцяти осіб долає такі перешкоди, як цей мур, навіть не за десять секунд. Один підсаджує іншого, третій вилазить на плечі четвертому і так далі. Так здобуваються фортеці і капітулюють урядові резиденції. Проте в цю мить нас було лише двоє. І я поклявся собі приходити сюди частіше. Можливо, навіть із диверсійною групою — аби все-таки проникнути на територію.

Відтоді я бував на Чортовій горі ще як мінімум тричі. Одного разу я привів туди АД і АД. Так уже сталося, що в цих польських подружок однакові ініціали. (Чорт забирай, до мене от лише щойно дійшло — вони ще й ті самі, що й в Аліка! Це вже схоже на знак. Але чого?).

Була перша половина жовтня, проте смажило, наче влітку. Повз нас промаршувала велика група дітей, семи- або щонайбільше восьмиліток, на чолі з кількома молодими виховниками. У всіх були з собою похідні палиці. Вони просувалися вздовж забороненого муру добре організованою колоною і так само організовано почали сходити вниз доволі стрімкою стежиною, цілком серйозні й від того якісь дорослі, озброєні своїми похідними палицями, пара за парою. Я зробив глибокодумний висновок про глибинні ментальні відмінності: наші слов'янські діти ніколи не сходили б так зібрано й дисципліновано. Вони обов'язково рвонули б униз наввипередки, збилися б у галасливу екзальтовану юрбу і хтось неминуче з'їздив би по шиї іншому, приміром, тією ж палицею — принаймні один-два рази. АД і АД зауважили, що в цьому немає нічого поганого. Я думав так само, мені йшлося не про добро і зло, а лише про відмінності. Мені завжди йдеться лише про них. Про добро і зло я нічого навіть чути не хочу.

З пізніших листів АД і АД впливало, що я не знав головного — що Чортова гора це насправді насип. Це засипані землею уламки 400 тисяч берлінських будинків. Моя любов до руйн отримала додатковий стимул. Наступного разу, наприкінці березня, я був сам і з нотатником. У ньому я записав таке: «Ці руїни так і лізуть з-під землі. Що випирає їх на поверхню, чому ці шматки цеглин усе ще ворушаться? Ніби шматки щойно порубаного м'яса».

Не знаю, навіщо сьогодні я знову ходив туди. Невже в Берліні немає чогось вабливішого? Невже це завалене мегатонами ґрунту Підземне Місто, Welthauptstadt Germania, важливіше для мене за всі живі площі й будинки, за всі мости, перехрестя, за всі берлінські кнайпи з їхніми десятками тисяч відвідувачів і перехресних поцілунків? За всіх їхніх собак? Мені хотілося зосереджено полежати в ледь пожовклій серпневій траві, обличчям до неба, але я так і не зважився на те, щоб лягти. Здавалося, ці неперервні зойки з-під землі можуть раз і назавжди затягнути до себе, на саме дно.

БЕРН, 2004

Педро Ленц (надалі в цьому тексті — Дон Педро) і я схиляємося над мапою Берна. Проте ви ще не знаєте, хто такий Дон Педро і як він виглядає. Так от, він письменник з Берна, а виглядає він незабутньо: височезний, худезний і демонічний. Якби я був кінорежисером, то запрошував би його на ролі деміургів або маніаків. Заради нього я навіть зняв би фільм про Нікколо Паганіні — аби тільки він зіграв цю роль. От як виглядає Дон Педро. Приблизно, як Нік Кейв — отак.

Тож коли я кажу «Дон Педро і я схиляємося», йдеться про два досить різні схиляння — я схиляюся з висоти свого радше середнього зросту, а Дон Педро зі своєї значно видатнішої висоти. І все ж ми разом схиляємося над мапою Берна. «Як, ще раз, називається та вулиця?» — перепитує Дон Педро. «Цветочная уліца, — кажу я. — По-вашому Блюменштрассе». «Десь у старому місті?» — уточнює Дон Педро. «Обов'язково. Там і тільки там», — підтверджую я. І додаю: «Я її впізнаю. Візуально».

Ми збираємося вийти на прогулянку. Дон Педро спитав, що я хочу побачити передусім. З цього все й почалося. Дон Педро не міг знати фільму, в якому професор Плейшнер (хай уже їм Плейшнер, дідько з ними!) спочатку п'яніє від бернського повітря свободи, потім дивиться на ведмедів у рові, а потім тупо провалює Штірліцові всю операцію. Явка, де він її провалює, розташовується десь у серці старого Берна, на Блюменштрассе.

«Розумієш, — кажу я, — дуже цікаво подивитися, чи той вазон усе ще на підвіконні». Дон Педро всерйоз переймається і з розумінням киває. Він водить пальцем по алфавітному покажчику бернських вулиць. «Блюменбергштрассе, — читає вголос Дон Педро, — Блюменштайнштрассе, Блюменвеґ. Усе, далі вже Боллігенштрассе. Ніякої Блюменштрассе тут немає».

Між нами кажучи, я знаю, що її немає й бути не може. З нею приблизно так, як і зі Штірліцом — їх вигадав один не надто добросовісний автор-чекіст. А чекістам не можна вірити ні в чому, навіть у назвах вулиць.

Проте я хочу дограти епізод до кінця і морщу лоба. «А давай перевіримо ті три вулиці, в яких є «Блюмен», — кажу я. Дон Педро радіє, що з'являються шанси. Він шукає на мапі міста відповідний до кожної з вулиць квадрат. «Блюменбергштрассе — це... Ага, так. Це в нас Лоррен, за ботанічним садом. Не вона. — Дон Педро не втрачає надії. — Блюменштайнштрассе... Ні, це ще гірше. Це отут, у районі Ленгассе. Неможливо. Що там ще було?». «Блюменвеґ», — підказую з насолодою, що межує із садистською. «Ага. Блюменвеґ... Ось він. Але ні. Це за Нордрінгом. Задалеко».

Дон Педро дивиться на мене з почуттям провини. Щоб якимось йому допомогти, я висуваю найідіотськіше з припущень: «Слухай а може вона так у роки війни називалася — Блюменштрассе? А

потім назву змінили. Могли ж її змінити?». Потерши лоба, Дон Педро відповідає, що може й так, але швидше за все ні. «Ні, не могли», — повторює він уже впевненіше і сумніше. Я прошу його занадто не перейматися.

«Ти відчуваєш це повітря?» — запитую я, коли ми врешті виходимо з дому. «Так, — каже Дон Педро. — Яке повітря?». «П'янке повітря свободи», — уточнюю я, і ми обоє голосно й одночасно сміємося.

При цьому в кожного з нас причина для сміху інша.

БРЮССЕЛЬ, 2000

Того дня само повітря набрякало руйнаціями та мордобоем. Власне кажучи, вони почалися ще напередодні, у п'ятницю. Але в п'ятницю ми були в дорозі, тож лише увечері дізналися з телебачення про найсуттєвіше: дві сотні англів уже заарештовано. Брюссельський Гроте Маркт усіяний вибитими зубами і скалками вітрин, у кнайпах нестерпний сморід газів. І чого в такому разі очікувати завтра, скрушно запитували теленовинні ведучі.

Назавтра Англія збиралася влаштувати Німеччині справжнє 17 червня. Місце дії називається Шарлеруа, з Брюсселя до нього лише три чверті години потягом. Тому головні британські боївки в суботу зранку стягувалися передусім до Брюсселя. Звідки їм було знати, що майбутня перемога над німцями не принесе нічого, крім тимчасового патріотичного збудження: у фіналі їх, як і фриців, однаково не буде, а будуть макаронники й жабоїди, і другі вимучать європейську футбольну першість у додатковий час?

Але до цього моменту залишалося ще два тижні. Сьогодні ж ішлося про Шарлеруа і німців. Бельгійська земля прийняла у себе предостатньо трупів з обидвох сторін, причому двічі.

Ми опинилися на Гроте Маркт (пардон, на Гран Пляс) десь близько полудня. Якщо ви досі не бачили цієї площі, то ви ще не знаєте, якими бувають історичні Ринки в західних містах. Саме того дня я вирішив, що красивішого Ринку я ще в житті не зустрічав. Навіть у Львові. Гиги. Усе це призахідне тління Європи — ось воно, тут.

Гаразд, нині я вже знаю, що є інший приголомшливий Ринок — у Сієні. Він називається Кампо, і після нього стаєш фанатом Сієни, тобто сієністом. Хоч у цій книжці місця для Сієни вже не знайдеться. Тож назад до Брюсселя.

Атмосфера здавалася спокійною, ніби аж сонною, але тільки здавалася. Брюссельський Ринок увесь рябів бритоголовими британськими головами підданих Її Величності Королеви Об'єднаного Королівства, власниці всіх лебедів на Темзі і футбольної фанатки. А позаяк усередині пивнушок досі не повивітрувалися застосовані вчора ввечері сльозогінні запахи, столи було винесено назовні. Спека наростала і нагнітала липке спітніле очікування. Англи пороздягалися до пояса, демонструючи ластовиння, татуювання і жирові складки. Вони були, як їм і належить бути, рудими й білявими, тож засмагали в більшості начервоно. Вони цмулили пиво — десь так зі швидкістю один ковток на годину. От я не розумію, як можна годинами пити один і той самий кухоль пива, навіть бельгійського! Можливо, таким чином вони підкреслювали свій цілковитий спокій. Для нього вони мали деякі підстави. Німців не було ніде. Жодного німця на весь Гроте Маркт!

Час від часу хтось із англів ліниво затягував бойову ритуальну пісню. Думаю, вони були з «Арсеналу», бо найчастіше заводили «Who's that team, who's that team». Поліція про всяк випадок рушала в бік стола, за яким починали заспівувати. Тоді заспівувачі змовкали. Поліція патрулювала, але поки що не надто контролювала. Усі обмінювалися посмішками, а краще сказати, вишкірами. Учора тут були бійки з афробельгами. Сьогодні похід на Шарлеруа. Повітря було липке і спекотне, воно набрякало.

За деякими столами сиділи такі самі з вигляду хлопці — руді, голені, з ластовинням і пірсингом, роздягнені до стегон. Але що відразу здалося надзвичайним — вони цідили не пиво, а колу. Або мінералку! Це був гаплик — хулігани з мінералкою, негазованою. Ну звичайно, погодилися ми — це детективи. Британська поліція в закордонному відрядженні, спеціальний підрозділ, квитанції за мінералку прикріплюються (чи при-стар[20]-люються?) до службового звіту. Навіть нам це стало ясно вже, як то кажуть, на третій хвилині матчу. Шанувальники безалкогольного пійла мовчали ще гірше від справжніх фанів. Як можна годинами смоктати соломинку в одній і тій самій склянці з розталим льодом? І не говорити ані слова. Як довго, хто мені скаже?

Таким чином ось повнота картини: полудень, спека, розімліла тягучість, нудьга, чекання, недоладні заспівування тут і там, їхнє тут і там завмирання.

А тим часом до прилеглих вулиць прибувало все більше поліції в бойовому спорядженні, в шоломах, зі щитами й кийками. Задум поліційних босів робився очевидним — у випадку більше ніж імовірного сплеску агресії, заблокувати к бісовій мамі всіх англів на площі, перекривши їм будь-які можливості хоч якось просочитися назовні. Гроте Маркт у розкішних ренесансових декораціях повинен був стати казаном для безжального місива чи принаймні успішної газової атаки. Бельгія — країна успішного застосування газів у бойових діях.

Можливо, нам вдалося вислизнути саме вчасно. Тому я не знаю, як згодом повелися англійські підсадні детективи. Зіграли роль п'ятої колони чужими серед своїх? Кинулися викручувати руки найактивнішим, чиї знімки вже давно повивчали напам'ять? Позаковували в наручники найкрутіших заводіяк? Передали їх на тортури у Тавер?

Чи, може, в останню мить перед газами прокинулись із заціпеніння, зірвалися на рівні, згадали стару добру доблесну Англію і як справжні каноніри разом з усіма затагли:

Who's that team they call the Arsenal?

Who's that team we all adore?

They're the boys in red and white,

And we're fucking dynamite,

'Cos German's mother is a whore,

Yeah she's a whore, Yeah she's a whore![21]

Можливо, саме так воно й було.

БУДАПЕШТ, 1999

Я прожив на цьому світі аж тридцять дев'ять років, перш ніж одного дня потрапив до Будапешта. Це зовсім нікуди не годилося — стільки прожити, а в Будапешті так і не побувати. Ані в Буді, ані в Обуді, ані навіть у Пешті. І це при тому, що моя бабуся Марія Войцехівна Мороз народилась якраз у ньому!

Гаразд, бабуся тут ні до чого, тим більше, що з Будапешта батько вивіз її через два місяці після народження, щойно йому померла дружина, моя невідома прабабка. Але для Будапешта в мене були й вагоміші причини, як наприклад, Дунай. Як можна було настільки довго і вперто ігнорувати це місто з Дунаєм посередині!

Утім, я завжди якось його собі уявляв, той Будапешт — перш ніж я до нього потрапив. Він уявлявся мені передусім елегантним. Чимось на кшталт Ужгорода. Або цигана в новеньких лакованих туфлях. Він мені снівся, і в цих снах постійно виникали якісь нічні пасажі з поодинокими ліхтарями. Тобто він був загалом погано освітлений, а ще повнився старезними, просяклыми дешевим і тлустим їдлом кнайпами, в яких вічно висиджують цигани з гітарами, потягують з гранчаків бичу кров і поспівують «Едерлезі». Цілковитий кіч!

І от коли я врешті туди потрапив, мені йшов сороковий рік, і все виявилось саме таким. Тобто зле освітлені пасажі, поодинокі ліхтарі, і коли десь опівночі Петер Зілагі завів мене до старезної, просяклого присмаленим м'ясом і паприкою кнайпи, то там при одному з довших столів сиділо півтора десятка циган з гітарами. І вони цідили з гранчаків своє червоне биче вино, і поспівували «Едерлезі».

Ну, куди це, курва, годиться?

БУХАРЕСТ, 2003

На відміну від сусіднього Будапешта, до Бухареста я взагалі не мав жодного стосунку, якщо відкинути регулярне слухання (а точніше, вслухання до) румунського радіо на середніх хвилях у 14 — 15-річному віці. Але навіть і воно тривало недовго, бо я знайшов для себе Варшаву на довгих. Цікаво, що в цій книжці Варшава буде наступною.

Не можу сказати, що в бік Бухареста мене якось особливо тягнуло — зовсім ні. Найбільше в ньому приваблювати могла хіба що назва — щось наче «Бухара», але довше і красивіше. До речі, я вельми жалкую з того приводу, що в цій книжці немає Бухари.

Про Румунію ми в Україні взагалі звикли думати й говорити погано. Здогадуюся, що це взаємно. Здогадуюся, крім того, що головна причина взаємних антипатій лежить у надзвичайній подібності. У нас ті самі хвороби з такими ж симптомами. За нашим західним кордоном я не знаю нікого біднішого, подібнішого і ближчого, якщо йдеться про інфантилізм, олігофренію, клептоманію — і в той же час дику національну зарозумілість, базовану на вкрай сумнівній системі казок і міфів, які офіційно вважаються національною історією. За нашим східним кордоном цього лайна ще більше, але за нашим західним його найбільше в Румунії.

Коротше кажучи, ми з румунами так не любимося, бо обоє рябоє.

Але до чого цей відступ? Я ж не про це. Я про місто Бухарест, куди потрапив посеред літа волею поляків. Поляки — це вічні аніматори, вони страшенно люблять замутити якусь авантюру. Того літа в Румунії мені видали півкнижки. Це був переклад перекладу — румунською з польської.

На Гара де Норд Букурешті мене зустріли Моніка з Анджеєм[22] і, запакувавши до якогось броньованого позашляховика з дипломатичними номерами, повезли до готелю «ІнтерКонтиненталь». Поки ми до нього їдемо, я скажу про таке.

Насправді є безліч речей, за які можна і треба любити Румунію. Приміром, за те, що вона говорить однією з романських мов, якої навчилася від Овідія. Або за те, що вона жовтого кольору — кукурудзяних полів, мамалиги, соломи. На всіх мапах, які я встиг розглянути у своєму житті, Румунія мала жовтий колір. Це теплий колір, іноді навіть гарячий.

Румунію можна і слід любити за Дунай і за Чорне море. Це страшенно важливо — уявляти собі цю дунайсько-чорноморську єдність нашого світу. Власне кажучи, всі ми належимо до регіону, де кожна крапля води є дунайсько-чорноморською. І найбільше цих дунайсько-чорноморських крапель є румунськими.

Те саме з Карпатами. Я народився і живу в такому місці, що його було, якби не Карпати. Гори — це мій улюблений ландшафт, а Карпати — улюблені гори. А найкрасивішою в усьому цьому є та обставина, що до гір мені треба їхати на південь. Моя частина світу межує з Румунією через Карпати. Це може означати, що Карпати нас розділяють. Але мені здається, що вони нас об'єднують. Просто ми ще не навчилися цього бачити.

Усе, що розділяє, може насправді об'єднувати. Про це ще йтиме мова в цій книжці.

Карпати обдарували своєю присутністю цілих шість країн. У Чехії вони становлять 5 відсотків площі, у Польщі та в Україні — по 10, в Угорщині (чого я зовсім не сподівався, уявляючи її цілком рівнинною) — аж 20. Але в Румунії Карпати становлять аж 60 відсотків! Тобто Румунія — це переважно Карпати, це країна Карпатія. І найвищі карпатські вершини також там, у Румунії. Тому коли прозорого дня я виходжу з дому, перетинаю парк і з берега нашого міського озера дивлюся на південь, я ні на мить не забуваю, що там, на півдні, за першим пасмом гір, лежить сусідня країна зі своєю схожою на вино музикою.

Тут моя апологія Румунії мусить, на жаль, урватися, так і не розквітнувши, бо шлях від Ґара де Норд до Бульвару Ніколає Балческу, при початку якого поставлено стоповерховий «ІнтерКонтиненталь», тривав надто недовго. Усім стало зрозуміло, що польські авантюристи вирішили переночувати мене у найцентральнішому, найдорожчому і найп'ятизірковішому готелі цієї країни. Чому вони вирішили вбабахати в мене ці сім або вісім мільйонів старих румунських лей за одну готельну ніч, я не знаю. Мене гнітило деяке розчарування: не так уже й довго я тут пробуду, щоб марнувати час у настільки нерумунському, стерильному, ніякому місці. До сраки весь цей гай-тек, вай-фай, басейни, бари, фітнес, велнес і сауну теж до сраки!

Щойно згодом, уже в апартаменті, мене попустило. Мої вікна виходили, на щастя, не на бульвар, а на готельні тили. І там було щось на зразок пустиря з напівкартонними перехнябленими халабудами і купами всякого мотлоху. Тож з висоти готельного 21-го поверху я мав змогу бачити, як у циганському таборі поміж халабуд метушиться пацанва, розпалюючи велике вогнище з автопокришок. Навіщо саме таке вогнище їм знадобилося, не знаю. Навряд чи вони збиралися готувати на ньому вечерю. Вони просто палили гуму — от і все. Можливо, це був якийсь гумовий індо-єгипетський ритуал. У будь-якому разі там було повно чорного їдкового диму, перемішаного з вихлопними газами й пилюкою.

Я побачив — і заспокоївся.

ВАРШАВА, 1989 І ПІЗНІШЕ

У «Джетро Талл» є свій «Будапешт», а в Дейвіда Бові — своя «Варшава».

З Варшави мені пишуть про «Варшаву» Дейвіда Бові. Навіть переслали трек — щоб я поступово набирался відповідного настрою і поволі вживався. Отже, я десятки разів на день переслуховую цю добре симфонізовану композицію, до створення якої свого часу приклався містер Брайан Іно. Свого часу — це 1977 року. Я чудово пам'ятаю, що тоді слухалося: передусім симфо-рок. Він саме переживав найкращі, хоч разом з тим і останні свої часи. І «Варшава» це, як на моє нинішнє вухо, саме він.

При цьому я дещо дізнався з історії цієї «Варшави». Того року Дейвід Бові їхав потягом з Москви[23] до Берліна. Потяг надовго затримали у Варшаві на станції Варшава Ґданська. Це трохи дивно, бо якщо вірити джерелам, з 1975 року, коли відкрили Варшаву Центральну, Ґданська почала втрачати своє міжнародне значення і перетворилася на одну з приміських, міжнародні потяги на ній уже не зупинялися. Підозрюю, що того дня на залізниці трапилося щось непередбачуване. На Ґданській потяг протримали пару годин. Тобто це аж ніяк не була звичайна зупинка за розкладом. Дейвід Бові надумав зійти і прогулятися найближчою околицею. На площі Паризької Комуни він зайшов до книгарні і придбав у ній кілька платівок. Серед них знайшлися і записи ансамблю народної музики «Шльонськ». Саме вони й віддлунюють у його «Варшаві» — найвідчутніше там, де нарешті вступає голос.

Я дивлюся на мапу міста і в центральній-північній його частині знаходжу Варшаву Ґданську. Площа Паризької Комуни тепер знову називається площею Вудро Вільсона. Шлях до неї від Ґданської пролягає уздовж вулиці Адама Міцкевича, дорогою слід перетнути площу Інвалідів. Курва маць, саме в цій околиці, в типово соціалістичному багатоквартирнику, мешкав Яцек Куронь! Там, здається, й меморіальна дошка про це свідчить. Я вже готовий уявляти собі, як того дня Куронь курить укотре на балконі (його прізвище ж насправді походить від дієслова «курити») і мимоволі звертає увагу на явного іноземця підкреслено рок-зіркового типу, що продираючись поглядом крізь навколишню сірятину, шпацирує в бік Паризької Комуни. У Куроня спонтанно виникає ідея, чи не перекинути б ним на Захід кілька свіжих дисидентських маляв, але гукати йому вслід з балкона він не наважується: тайняки не дрімають. Тому Куронь і далі курить, а Бові йде своєю дорогою.

Його дорога на сьогоднішній день — це рівно один перегін метро. В один бік Дейвід Бові міг іти хвилин двадцять п'ять. Цікаво, що він міг за той час побачити? І кого ще, крім дивного курця на балоні, що наче поривався загукати його?

З Варшави пишуть, наче теперішній Жолібож мало чим різниться від тодішнього. Мені пропонують одного дня пройтися шляхом Дейвіда Бові. Можливо, я побачу те саме, що й він?

Я дещо зле орієнтуюсь у варшавській топографії. Знана мені Варшава обмежується віссю Нового Світу і Краківського передмістя, Ринком, Марієнштатом і Старим Містом загалом, Алеями, в тому числі й Уздовськими, найцентральношим шматком Маршалковської, вокзалом Варшава Центральна, околицями Університету, Політехніки та Національної бібліотеки. Соромно зізнаватись, але моїм варшавським орієнтиром був і залишається Палац культури і науки, про який я ще з 1989 року запам'ятав, що його справжня назва — Мавзолей імені Сталіна. Щойно я втрачаю його з поля зору, як тимчасово втрачаю й себе.

Мабуть, через те, що у Варшаві я ніколи не ходив з мапою, мені переважно не вдається вмити уявити собі, де в ній що. Тому моя майбутня прогулянка слідами Дейвіда Бові стане маленькою реабілітацією. Варшава, кажуть, негарна, але я люблю її. На це є вагома причина: це одне з тих міст, у яких я ніколи не жив довше тижня, але безліч разів бував.

Тобто в мене є трохи варшавських історій (чи не заголосно сказано?), розкладених уздовж років.

* * *

Але спершу ще трохи зауваг до її, Варшави, розташування.

Скільки на нашому недоконтиненті міст, які позиціонують себе «між Сходом і Заходом»? За останні два десятиліття таких назбиралося, либонь, десятки. Це і Берлін, і Вільнюс, і Львів, і Стамбул, і Відень, і Прага, і Франкфурт-на-Одері, а відтак і Франкфурт-на Майні, і навіть, можливо, Калінінград, European gate of Russia. У кожного з них є свої власні доводи цієї «міжності». Складається враження, ніби перебування «між Сходом і Заходом» є чимось набагато привабливішим, ніж східна чи навіть і західна приналежність у чистому вигляді. Ще трохи — а там уже й Пекін чи Токіо оголосять себе «містами між Сходом і Заходом».

Але тільки Варшава має дійсне право так себе називати. При цьому, звичайно, не йдеться про таку географічну деталь, як ледь не однакова відстань до Карпат і Балтійського моря. Хоч вона й сама по собі також показова — у тому сенсі, що демонструє певну серединність. Варшава є Серединою. Вона є центром країни, в якій відбувалося (і щодня відбувається) велика європейська дифузія: східнішання Заходу і західнішання Сходу. Але про це ще буде — там, де йтиметься про ще одне місто на «В».

Ризикуючи виступити в ролі оповідача старезних анекдотів, усе ж нагадаю історію про дві делегації, що якогось біса їдуть потягами назустріч одна одній з Москви у Париж і навпаки. Обидва потяги перетинаються на одному з варшавських вокзалів (чи не на тій же Ґданській часом?). Дія відбувається рано-вранці, пасажери щойно попрокидались і, ледь протерши очі, визирають з вагонних вікон на незнайоме місто. Ті, що їдуть з Москви, кажуть: «О, та ми вже в Парижі!». А ті, що їдуть з Парижа: «О,

та ми вже в Москві!».

От і Дейвід Бові під час прогулянки вулицею Міцкевича до площі Паризького Комунара Вільсона не міг не зауважувати цієї дифузної сутності міста, до якого потрапив принагідним і дочасним гостем.

І саме тому у Варшаві 1990-х років так багато й часто, значно більше й частіше, ніж деінде, говорилося про Центрально-Східну Європу. Вона в ній зосереджувалася — ментально і документально.

Але для мене все це (і місто Варшава, і його середмістя та його серединність) почалося вакурат наприкінці 1980-х, тоді ж, коли взагалі страшенно багато всього почалося. Тож Варшава є нічим іншим, як моєю — куди мені подітися від патетики? — життєвою віхою, а відтак і втіхою, знаком іншого сенсу та нових приголомшливих можливостей.

* * *

Ось одна з них.

Про польський травень 1989 року мова в цій книжці ще йтиме. Для мене він головним чином означає інше місто — Краків. Однак певного дня він виявився Варшавою. І ця Варшава мала дуже конкретну адресу: Краківське передмістя, 26 / 28, головна брама університету. Ми, я і Пат, ішли в напрямку Замкової площі, тобто колони Сигізмунда, наш провідник невдовзі мав показати нам знизу його, Сигізмундів меч — якщо відшукати правильний ракурс, то меч може здатися (і переважно таки здається) незле ерегованим фалосом, але тут не про це, тут лише додаю, що Ален Ґінзберг, ясна річ, не міг проминути без уваги таку розкішну чоловічу цяцьку, тож у його «Варшавській кав'ярні» читаємо про «колону Зигмунта III // що вже три століття заносить меча — (увага!) — пильнуючи за польською молоддю».

Польська молодь сексуальна і політизована. Вона — як Варшава у травні 89-го. Брама університету була межею світів. З одного боку стояли сірі шерехи міліцейських загонів спеціального призначення у своєму страхітливо-хокейному бойовому спорядженні, з іншого — студенти, що боронили своєї території і свого страйку. У цій книжці подібні картини протистояння — стіна спецпідрозділу на стіну громадян — ще траплятимуться. Роблю висновок, що мені з цим щастило.

Попри всю свою дурнувату силу і все своє спорядження, міліція в атаку не йшла. Залишалося зробити лише крок уперед — і брама впала би під її злагодженим та професійно підготовленим натиском. А знахабнілі і патлаті окулярники в татових джинсах і маминих ліфчиках умить надіставали б таких підсрачників, після яких назавжди забуваєш про страйки, голодування, демонстрації та іншу

революційну муйню. Тобто насправді цілковита вичерпаність інциденту здавалася таким собі минутним делом.

Але міліція в атаку не йшла, і так вони стояли двома стінами одні проти одних, і це тривало годинами. Я знаю, що це тривало годинами, бо коли ми згодом поверталися тим самим Краківським, усе виглядало так само. При цьому студенти, звичайно, не мовчали і взагалі не стримувалися — вони співали, свистали, дерлися, провокували, пророкували і вигукували антидержавні гасла. А їхні візаві ні на що таке права не мали, бо їм цього не наказували. Тобто вони лише стояли, зімкнувши шереди — і все.

І зробити цей останній крок, щоб завалити ненависну браму, розігнати переборзіле патлате кодрло, наприклад, газами, й чарівними гумовими паличками вмити навести лад у країні, вони теж не мали права. Бо університети ще з часів середньовіччя є цілком автономною територією, на яку суворо заборонено ступати поліційній нозі. І — що найдивніше — навіть у той час, навіть за тієї влади цей принцип, зафіксований невідомо де і в яких середньовічних канонах, чомусь дотримувався. Університет — це недоторканність і свобода, особливо якщо він Варшавський. У ті самі дні часто скандувалося гасло «Пекін, Варшава — спільна справа!». Але в Пекіні все закінчилося зовсім не так, бо пекінська «справа» римується з «розправа», і число вбитих студентів тягне на злочин проти людства.

А у Варшаві вже тоді була вулиця Джорджа Вашингтона, де ми з Пат отримали притулок на ніч. Я дивувався, як це взагалі можливо — в комуністичній країні вулиця Вашингтона! Ще тоді мені спало на думку, що поляки значно уважніше від нас прочитали нашого дорогого ТГШ, а тому на відміну від нас, його нетямущих співвітчизників і поганих правнуків, таки дочекалися всього, що приносить із собою в мішку з дарунками згаданий американський добродій.

* * *

Минуло два роки — і вся Польща, а передусім Варшава, під безпосередньою дією висипаних з мішка дарунків, зокрема свободи, перетворилася на суцільні торгові ряди. У Польщі продавалося все, причому всюди, головним чином посеред вулиць і площ. Для того, щоб хоч якось давати собі раду з цим виплеском споживацького блага, ми, громадяни еСеСеСеРу в його, як виявиться дуже невдовзі, летальній стадії, змушені були везти до Польщі нашу дешеву горілку і там вимінювати її на всілякий інший товар. Насправді ми їхали зі Львова до Гданська, а Варшава була тільки зупинкою, зате кількогадинною. Наш хитро запроектований автобус із кінематографічною назвою «Не журись!» дорівнював кораблеві, що перевіз у своєму трюмі мегалітри горілкової контрабанди. Усі ми, його пасажери й команда, почувались українськими націоналістами нового покоління, що вирішили застосувати проти споконвічного польського ворога найдієвішу в його випадку зброю — алкоголь. Тут я мав би поставити смайлик.

Ні, насправді то не була ніяка воєнно-патріотична місія. Насправді в нас не було виходу. Горілка стала тимчасовою твердою (хоч і рідкою) валютою замість раптово зневаженого й висміяного польськими банками дідугана-рубля.

Утім, про це я невдовзі ще напишу — дивіться одне з міст на «Г».

З тієї подорожі через Варшаву запам'ятався базар — у самому центрі, поруч із Центральною, коло підніжжя Мавзолею імені Сталіна, уздовж Алей Єрозолімських, аж до їхнього перетину з Маршалковською, велетенське муравлисько, переповнене низькоякісними, якраз під нашу платоспроможність, спокусами — від жувальних гумок і дамських прокладок до відеомагнітофонів і акустичних систем. Пам'ятаю, як брів у тому євразійському натовпі, спітнілою долонею стискаючи в кишені все, що лишалося від останньої проданої кількома днями раніше пляшки — тисяч тридцять злотих, себто якісь три долари, не більше. І на два з них я врешті купив усе, про що стільки мріяв останнім часом, а саме маленького Бетмена, що його польський шмаркач-продавець уперто називав Батманом.

Відтепер я вже мав із чим повертатися додому.

А ще врзалися у спомин узбеки, їх там було з цілий табір, у зв'язку з чим самі собою виникали думки про орду й Тамерлана. Я вже забув, що саме вони продавали, здається, не горілку, але й не кавуни чи персики — це точно. І не халати, і не бавовник, і не чай. І не в'єтнамці то були, а таки узбеки. У будь-якому разі сильно дивувало те, що навіть вони намагаються говорити польською, особливо, по-своєму по-узбецькому ламаною. Весь наш доходяга-еСеСеСеР на тому базарі намагався що-небудь висловити сякою-такою польською — от які неочікувані реванші вигадує для своїх нерозумних дітей іронічна курва[24] історії.

* * *

Десь від середини 90-х Варшава назавжди стала одним із моїх міст. Ритуальне жертвопринесення сперми відбулося наприкінці 92-го у стінах однієї з гостьових кімнат Будинку вчителя на Костюшківській набережній. Співучасниками імпровізованого дійства зголосилися бути принагідні Арфа і Фавн, тієї ночі так само мешканці означеної кімнати. Усе відбулося настільки раптово і швидко, що я досі не відкидаю можливість галюцинації. Але щось таки змушує мене думати, ніби все відбулося насправді. Остаточну відповідь може знати лише цілковита темрява, про яку в цій книжці я краще не згадуватиму.

* * *

Починаючи з 1994 року, я чув жахливі історії про російський рекет на варшавських вокзал-базарах. Це стало ще одним з наслідків перебування цього міста в самому центрі «між Сходом і Заходом». Певної історичної миті незле організована армія лисих зарізяк зі Сходу занюшила в повітрі дух перемін і невеличкими загонами рушила на підкорення Заходу. За якими документами і під чіми прізвищами вони перетинали польський кордон, лишиться переважно нез'ясованим. Варшава стала тимчасовою зупинкою на шляху їхньої розтягнутої на півтора десятиліття міграції. Тут вони мусили спинитися і пожити в очікуванні на розширення Євросоюзу та Шенгену, і для цього забезпечити собі подальше існування (безбідне, до якого вже звикли), а також наростити свій майновий рівень для подальшого щасливого перебазування на західніші терени благословенної Гермашки. Зрозуміло, що головним джерелом їхнього матеріального поповнення стали всі різновиди мандрівних мешканців колишнього eCeCeCePy. І позаяк базари та вокзали Польщі виявилися місцями найгустішого скупчення останніх, саме на них і зосередили свою діяльність загони лисоголових.

Щиро кажучи, польська поліція могла відносно легко зупинити цей бізнес, особливо на його початку. Затримувати братву повсюди, де вона тільки вилізе, можна було хоча б із огляду на її первісну непристосованість до нової країни, виявлену, скажімо, вже в зовнішності. Це тільки з часом поз'являлося до біса молодих поляків, які почали їх наслідувати перш усього стриженими довбешками та спортивним одягом. Проте на початку своєї польської кар'єри гості зі Сходу впадали в око незгірше узбеків.

Але польська поліція воліла замість цього піти з ними на неофіційні домовленості, не без — як це називається? — прийнятних для неї відкатів, ясна річ. Домовленості базувалися на тому, що поліція закриває очі на будь-які дії братви, якщо під ці дії не підпадають її польські співгромадяни. З усіма іншими, як я вже говорив у «Таємниці», «дозволялося робити все, що завгодно, бажано тільки не вбивати, бо від цього було забагато смороду». Рекетири усвідомлювали ціну пацанського слова і всіма силами його тримали. Тому перш ніж налетіти на чергову вицуплену з натовпу жертву, вони мусили сто разів переконатися, що то ніякий не поляк, а «свій».

* * *

Одного з травневих світанків 1996 року я й незчувся, як опинився в оточенні лисих на автобусному вокзалі Варшава Західна.

Варшава моїх 90-х майже завжди починалася саме з цього вокзалу, куди рано-вранці прибував наш калуський автобус. Відчутним його мінусом, поруч з багатьма іншими (плюсів як таких не помічено), є ця жахливо ранкова пора прибуття. Дорога зі знущально-сповільненим перетином кордону забирає близько десяти годин, ти опиняєшся на станції призначення невиспаний, вимнутий і напіввимкнутий — і тобі саме звідси слід рушати у свій варшавський день. Узимку це досить нестерпно.

Але у травні в цілому нічого. По-перше, ти в'їжджаєш у місто разом зі сходом сонця і рухаєшся у такт із ним. По-друге, навколо тебе той несамовито-зелений колір, що з'являється лише на кілька тижнів, а

потім темніше і бруднішає — лови момент! По-третє, твій варшавський день обіцяє тобі море кайфу, музики, публіки, фліртів і пригод, отже, це насправді чудово, що він сьогодні такий довгий. І коли ти, вийшовши з калуського автобуса, пружно, як аргонавт, заходиш у будівлю вокзалу, тобі від усього серця хочеться допомогти цьому розгубленому російському хлопчині, майже підліткові, що спершу силкується тебе про щось розпитати дуже ламаною польською, а відтак благає дозволу перейти на російську. І коли ти ласкаво, без жодного акценту, переходиш на російську, щоб йому, бідоласі, попустило, його коло тебе вже чомусь немає, натомість є з п'ятеро лисих і прикрашених шрамами спортсменів, які — в чому, власне кажучи, справа?! — починають настирливо запитувати тебе про цель приезда, а також сумму наличних денег.

Найсмішніше, що я мав при собі лише десять злотих. Тож у відповідь на їхню вимогу заплатити їм за охорону двадцять п'ять відсотків я чесно запропонував їм два п'ятдесят. Ця інформація ніяк не хотіла залазити в їхні трохи гудзуваті голови. Що можна робити у Варшаві з десятима злотими?! Я відповів, що приїхав на книжковий ярмарок, позаяк пишу книжки.

Гадаю, що того ранку вони відкрили для себе існування цілого світу, в якому живуть письменники та їхні видавці, і написані першими тексти стають книжками, що їх видають другі, а потім хтось усе те купує, а може й читає. І в цьому світі, можливо, навіть виплачують якісь гонорари. «А о чем ты пишешь? — раптово посуворішав найлобастіший з них, він же найбільш пошрамований, можливо, це й був той Серий, що його іменем називався весь отряд. — Не про Степана Бандеру случайно?».

Я відповів, що ні, не про нього. Більше нічого про змістові особливості моєї творчості ніхто з них не запитав. Але мені досьгодні цікаво: ну, чому з усіх можливих тем, з усіх на світі імен, про які, здавалося б, можна писати книжки, він вибрав саме це? Чому Бандера? Невже російський рекет, як і російський уряд, російські спецслужби, російські медіа, російські люди, досьгодні найбільше ненавидить саме Бандеру? Невже в нього інших ворогів немає? Чи вони навчаються цього на зонах? Чи це вже просто на рівні інстинкту?

Ми розійшлися з рукостисканнями. Я звернув увагу на татуйовані зап'ястя. Серий — якщо це був Серий — побажав мені творческих успехов.

Але, чорт забирай усі на світі гепі-енди, це ж уже було моє місто! Хто впустив їх до нього хазяйнувати?

* * *

Колись Варшава належала Росії, до певної міри Росія в ній залишилась. Адже Росія ніколи й нізвідки не йде вся, її хоч трохи завжди лишається. Ну, хоча б у вигляді Мавзолею імені Сталіна, за яким усі подорожні розпізнають, де вони опинилися.

Варшава вважається потворною. (Тут я відразу ж запитаю: чому? Я знаю багато потворніших міст, які вважаються гарними).

І все ж. Варшава вважається потворною, бо насправді це Друга Варшава. Першу свого часу було наказано зрівняти з землею, і це майже вдалося. Варшава в цьому сенсі особлива. Я не знаю іншого такого міста (хіба що Карфаген?), відносно якого чорним по білому писалося б у найвищому офіційному наказі — стерти з лиця землі. Такої честі слід собі заслужити.

У 1939 році Варшава налічувала 1289 тисяч мешканців, а в 1946-му — трохи більше, ніж третину від цього числа. Аллен Гінзберг у середині 60-х бачив у Варшаві кав'ярню, повну привидів — «примарні дівчата зі шрами, чорні панчохи тонкі брови // примарні хлопці з білим волоссям на проділ маленькими борідками». Безумовно, він їх бачив. Це не поетичні фігури, це повстанці.

Поляки — це професійні повстанці. Тому їхні повстання як правило зле підготовлені.

Вони піднімають голови за будь-якої несприятливої okazji.

Вони просто не можуть без повстань.

Вони нерозсудливі й нездатні до виживання — здатні лише до життя.

І до смерті заради життя.

Вони сидять по кав'ярнях і креслять плани підземних комунікацій.

Вони переносять шифрограми в букетах троянд.

Вони жбурляють у ворогів пляшки з фінським коктейлем для Молотова, коктейлем для Ріббентропа.

Вони пишуть любовні вірші і замішують вибухівку.

Вони монтують підпільні радіостанції і грають прелюди Шопена.

Але їх уже немає.

Вони залишилися в місті, стертому з лица землі.

(Лице землі? Що за дивна метафора? Чи хтось його бачив, це лице? Чи на ньому побільшало зморщок від ще одного стертого міста?).

* * *

Усі доступні мені довідники свідчать про дві книгарні на площі Вільсона (колишня Паризької Комуні). Обидві, судячи з їхніх адрес, містяться в тому ж будинку. Одного разу я вийду з метро на Ґданській і піду на північ по Міцкевича. Мені знадобиться не більше двадцяти п'яти хвилин. Усе, що я побачу на своєму шляху, виявиться зліпком з моєї ж пам'яті і нагадуванням: це твої сни, ти стільки разів тут ходив, це твоє місто.

ВЕНЕЦІЯ, 1992, 2001

Закінчуючи своє «Предслово Видавця до «Перверзії», я вдячно згадую панів Франческо Аполлоні та Россано Россі, «кожен з яких сам того не відаючи, блискуче виконав місію мого таємного агента у Венеції». Цією згадкою я доповнив текст «Предслова» не інакше як улітку 1995-го, коли переписував увесь роман в остаточній версії, готуючи його до поступового оприлюднення. У грудні попереднього року, тобто у своїй первісній редакції, «Предслово» ще нічого такого не містило.

Що ж це за «таємна місія» і хто такі обидва її блискучі виконавці, панове Аполлоні та Россі?

Щоб відповісти на ці запитання, поставлю для початку інше: чому Венеція? Чому з тисячі магічних місць Окциденту мій герой Станіслав Перфецький вибрав саме її?

* * *

У березні 1992-го я провів у Венеції не більше доби. Зрозуміло, що голова йшла обертом, і я дотепер дивуюсь, як це я втримався на ногах, жодного разу не злетівши з набережної на воду.

Звичайно, певною мірою я був готовий до того, що це буде найдивніше місто з усіх, які я досі бачив.

Проте це надто відповідальне слово — бачив. Не знаю, чи воно справді тут застосовне. Не знаю, чи можна це щось, Венецію, побачити за неповну добу (якщо ти тільки не японський турист, котрому дається п'ять днів на всю Європу, разом з перельотами).

Венеція — це коли забагато. У своєму записнику Перфецький так і нотує велетенськими, завбільшки з коня, і ледь не розпачливими літерами: ЗАБАГАТО ВЕНЕЦІЇ! Що він може мати на увазі?

Забагато культури — в усіх її рівнях і вимірах. Забагато минулого — при цьому ти ніяк не позбуваєєшся підступного враження, що саме воно тут усім і командує, тобто тільки минуле тут і є теперішнім, а теперішнього теперішнього тут немає. Забагато цифр у номерах будинків. Забагато жовтих стрілок-дороговказів, які начебто покликані трохи спростити муки пересування цим юрбам роззяв, а насправді лише заплутують їх. Забагато місць, які обов'язково слід відвідати, інакше згодом обов'язково почуєш: «Ти в ній не був».

Забагато предметів у нескінченних рядах вітрин: маски, мапи, капелюхи, мушлі, мацаки, намиста, скельця, хутра, бивні, плавники, хоботи, глобуси, підсвічники, інші музичні інструменти. Перфецький до того ж бачив різницькі ножі і — увага! — середньовічні кондоми. Венеція — це нескінченний розпродаж невечернього (і невечерпно безглузлого у своїй надлишковості) краму.

Забагато всього. Тому найпершою характеристикою Венеції має бути всьогість, а її дефініцією — занадто велике скупчення речовин і речей у занадто малому просторі. Якщо вірити Бродському, то Венеція і в найкращі часи сягала якихось лише восьми миль у протяжності між найвіддаленішими пунктами. Де нам у цій тісноті й рясноті розмістити такі астрономічні кількості масок, носів, окулярів, панчо, перлин, пелерин, ходуль, хустин, гітар, поштівок, біблій? Різницьких ножів і середньовічних кондомів?!

Через настільки катастрофічний брак місця Венеції залишається складати і складувати у всіх своїх складках, тобто нашаровувати свої вмісти і змісти вертикально. Звідси її палімпсестна природа — шар поверх шару, а над ним знову шар, і потім ще, і ще, і вони взаємно проникнуті, вони завжди проступають один з-під одного. Можливо, це своєрідний культурний цвинтар, де всі гробниці давно переповнені, а більшість могил братські?

Звідки ця венеційська всьогість? Я припускаю, що передусім з води, тобто з моря, з його безодень. Венеція була морською метрополією Старого Світу, вона пильнувала Середземномор'я, тобто єдине на світі Море Посередині Всіх Земель. Не існувало такого товару, на який у неї не було би претензій. Усе, що здобувалось у Старому Світі, звозилося морем до неї, Старий Світ з усіма своїми кораблями увесь нагромаджувався у Венеції, вся його, Старого Світу, старовина, все його старье. Тому Венеція — ніби вдова старйовщика. Я знаю, що українською слід казати «лахмітника», однак Венеція тільки

почасти вдова лахмітника, та й усе її лахміття дотепер зберігає блискучі ознаки ледь потертої елегантності.

* * *

Отже, це було Місто Посеред Моря, що лежало Посеред Земель. І так тривало б без кінця, через всі віки прийдешні. Але одного разу почався кінець. Початок кінця Венеції заподіяв, ясна річ, генуезець. Професор танатології Леонардо ді Казаллеґра, якщо пригадуєте, назвав його «ідіотом Колумбом». Ідіотизм Колумба не просто межує, як і кожен інший ідіотизм, із геніальністю — він є геніальністю як такою. Захоплено повіривши у круглість земної поверхні, Колумб надумав скористатися нею для знівелювання досягнень Марко Поло (ще один відгомін генуезько-венеційського протистояння). Діставшись свого Китаю, а насправді відкривши Америку, він (я про Колумба) піддав катастрофічному переглядові всі попередні уявлення про Середину Земель та її Море. І з того часу починається спершу трагічне, а згодом приспано-меланхолійне сходження Венеції з Центру на одну з периферій.

Венеція є притчею про минущість кожного розквіту. Як і загалом про минущість.

А минущість, починаючи з другої половини того березня, стала моїм демоном номер один. Минущість і тимчасовість, і зникомість — скільки ще назв у цієї примари? Формально, на найнижчому рівні, це виявляло себе у зворотному відліку днів, що їх мені залишалося пожити серед блаженних садів Заходу перед тим, як знову навіки (аж так патетично мені про це думалося — навіки!) бути з них вигнаним. Наді мною вже тяжіла, як писав поет, «точна дата на квитку». Квиток був на літак — із Франкфурта до Києва. Мені залишалося близько сорока днів, і я мусив поставити крапку в романі — у всіх сенсах цього слова. Зрозуміло, що як тільки я це усвідомив і полічив дні, роман перестав мені писатися. Поки мій герой вихлюпував усілякі зізнання в гуртожитських і не тільки гріхах, поки він досягав третього й четвертого алкогольного ступенів, поки нестерпно повільно вирушав у свій цілоденний похід Московю, все йшло доволі пристойно і з чималим задоволенням. Щойно йому, героєві, як і сюжетові, довелося прискорити пересування (ну, хоча б у гонитві за викрадачем власного гаманця) і щодуху розкриватися назустріч галюцинативним випробуванням, як усе заглухло. Я годинами просиджував над одним і тим самим реченням, не знаючи, задоволений я ним чи ні (явна ознака того, що ні). Доброго ранку, творча кризо, казав я, дивлячись у стелю, бо жодної замовленої на ніч підказки, жодного виходу із глухого кута мені вкотре так і не наснилось. Одного дня в телефонній розмові з Азою з мене вирвалося, що я не знаю, як мені далі бути з героєм. «Та втопи його у якомусь каналі!» — весело різонула вона.

Слово «Венеція», звісно, не пролунало. Та й топив я того дня не героя. Та й не в каналі, а в каналізації, московській. Однак відтоді я запам'ятав, я знав, що вона, Венеція, стане ще й моїм романом.

* * *

Нагадаю: все, що я досі тут написав — це мої спроби відповісти на питання «Чому Венеція?». Далі — їхнє продовження.

Венеція туманна. Її туманність у рази насиченіша від лондонської чи будь-якої іншої. Зрозуміло чому: на все значно менше місця, якихось лише вісім бродських миль у діаметрі.

Звідси й уявлення про «місто привидів» (або, за Бродським, силуетів). Венеція — місце, яке в силу своєї туманності, а водночас захарашеності є ідеально придатним для безслідного зникнення з видимої поверхні буття. Для цього вам, авторові, зовсім неконче топити героя в каналі — вистачає запустити його грудневого ранку до найближчої крамнички по сигарети і на зворотному шляху заблокувати йому вхід до щойно прокладеного в тумані власним тілом коридору. А ще ж є наймані вбивці з дагестанськими прізвищами, таємна інквізиція, що досі нелегально виконує вироки на роззявах, або містичні ложі, що змушені практикувати ритуальні вбивства.

А якщо всі ці можливості поєднати з потребою героя? Тобто якщо він і сам понад усе бажає зникнути?

* * *

До всіх цих мотивацій хочеться додати вельми спеціальну спорідненість Венеції зі Львовом — ще одним нині занепалим містом, яке в силу географічної похибки уявило себе розташованим у самісінькому Центрі, тобто Серед Земель. Щоправда, львівська середземність інакша, вона стосується дещо східнішого пункту перетину морів Балтійського і Чорного. У цій книжці я ще повернуся до цього моменту.

Львів і Венецію поєднано левом. Венеційський лев крилатий, він є атрибутом (я нічого не плутаю? атрибутом, не символом?) Святого Марка. Для того, щоб місто його набуло, потрібен був подвиг венеційських міщан Рустічо і Боно, які викрали нетлінні мощі з окупованої сарацинами Александрії й перегнали їх морем (а як інакше?) до Венеції.

У Львові лев не набутий, а вроджений. Місто отримало своє ім'я ще перед заснуванням — так у наші часи завдяки УЗД отримують імена ще не народжені діти. Залишається нез'ясованим, чи не мав королевич Лев серед своїх духовних патронів Святого Марка. Якщо так, то левина лінія зв'язку між Венецією і Львовом робиться чимось більшим, аніж випадковий геральдичний збіг.

Проте значно відчутніше обидва міста поєднано водою. Це єдність не двійників — антиподів. Тобто Львів є Анти-Венецією, він розташований на протилежному до неї полюсі. У Венеції вода з'їдає місто, у Львові навпаки. І якщо Венецію знищить потоп, то саме він єдине стихійне лихо, яке Львову нітрохи не загрожує. Хіба що потоп фекалій, однак про це в іншому місці.

Тут я обмежуся лише заувагою, що Львів на той час був містом, яке я знав. У своїх писаннях про нього я йшов усе далі — в тому сенсі, в якому дедалі досвідченіший коханець іде все далі в любовщах зі своєю дівчиною, все тонше розуміючись на всіх її стогонах і схлипах та їхніх відтінках.

* * *

Тепер, коли я більш-менш пояснив, чому Венеція, перейдімо до таємної місії панів Аполлоні і Россі. Проте спершу про труднощі описування та орієнтацію на місцевості.

Венеція присутня всюди. Вимовляєш найзвичайніші слова на зразок «лазарет», «арсенал» або «карантин» — і ти вже в ній, бо всі вони з неї. Вона в малярстві, поезії, романах, фільмах, п'єсах, кліпах, комп'ютерних іграх. Венеція кровозмісна, інтенсивно-інцестуальна. У ній перемішалися смаки, жанри і стилі (здається, всі) — Казанова з Гемінгвеєм, Донна Леон з Мадонною, Томас Манн із Джонні Деппом, Отелло з Карпаччо, а Райнер-Марія з Джеймсом Бондом. Якщо я скажу, що на світі існує сто тисяч творів мистецтва, присвячених Венеції, то ви мусите повірити, бо їх, цих творів, усе одно не злічити. Написати сто тисяч перший роман про Венецію — ідея чудова, але безнадійна. На Венеції знаються всі — навіть і ті, хто ніколи в ній не бував.

А є ще ж і ті, хто побував у ній, і їх мільйон мільйонів. Офіційна статистика свідчить, що тільки туристів-одноденок у ній 50 тисяч на день. Усі вони, безумовно, що називається, відвідують — себто роздивляються, торкаються, фотографують, фільмують, записують і купують на пам'ять. Можна припускати, що таким чином на світі щороку додається 18 250 000 людей, які знають Венецію.

Тому писати про неї означає виставляти себе на посміховисько. А щоб не виставляти — слід знати її не так, як усі ці 18 250 000, а так, як я тоді, в тому березні, уже знав Львів (див. трохи вище).

Пишучи про неї, слід бачити її до найменших подробиць і вміти по ній пересуватися із зав'язаними очима. Хоч по ній і з широко розплющеними пересуватися вельми непросто. Та й що означає в її випадку «до найменших подробиць»? Подробиць у ній жахливо багато, їх безліч (у «Перверзії» я іноді кажу не «безліч», а «сорок»), бо це число начебто й означало «безліч» серед євреїв Джудекки).

Так от — подробиць варто знати якнайбільше і завжди тримати їх напохваті, ніби джокера. Навіть, якщо за весь роман жодного разу так і не згадаєш. Рівно три місяці — від 13 грудня 1994-го до 13 березня 1995 року — я тримав напохваті, скажімо, те, що у 1770-х по всіх домах Венеції запанувала мода на гарячий шоколад. У романі ви цього ніде не знайдете. Хоч із цим гарячим шоколадом напохваті, як і ще з тисячею незгаданих подробиць, роман писався впевненіше.

Відомо ж: якщо ви хочете щось розповідати, то повинні знати про це «щось» набагато більше, ніж зможете розповісти.

* * *

Я провів у Венеції нецілу добу, а через два роки і дев'ять місяців почав писати про неї роман. Я потребував джерел. Я, висловлюючись поетично, прагнув до них припасти грудьми і всім собою.

У моєму розпорядженні були: надзвичайно добрий і докладний, виданий у Фалька, план міста, трохи приватних фотографій (переважно зі мною, не з Венецією, хоч якісь голубині крила на тлі Прокурацій таки проглядалися) і куплених у кіоску серійних поштівків. Перед тим як сісти за написання першого речення, я обклався кількома знайденими в бібліотеках і позиченими у друзів путівниками, польськими та російськими.

Інтернету не було. Та не було й комп'ютера.

Чого ще не було, то це мінімального шансу поїхати ще раз туди і все розглянути на місці.

* * *

Якщо я співатиму зараз оду, то мапі Фалька. Вона була моїм усім. Я просиджував над нею годинами, вдивляючись у назви та лягаючи з ними спати. Дорсодуро, казав я серед ночі. Калле Каваллі, Каннареджо, Фондамента деї Мендіканті. Крім того, з її поміччю я щоразу точно розраховував хвилини і відстані. Скільки разів я проплив Каналом униз від Тронкетто до Понте дель Академія, не оминаючи жодної зупинки водяного трамвая вапоретто!

Це на ній, на її розбитій квадратами і густо заповненій знаками поверхні я побачив, що Канал Гранде є обернутим S, а Венеція має форму риби, точніше, двох, з яких менша — Джудекка разом із прихвоснем Сан Джорджо Маджоре — пливе під черевом у більшої.

Усім була хороша фальківська мапа, але недостатня. А про мапу, що її в романі героїня купує «за пару сотень лір» (сміховинно мало), я міг тільки мріяти: «її хотілося розглядати безконечно, на ній були не тільки всі канали, вулички, площі й набережні. Де-не-де також траплялися зображення внутрішніх подвір'їв, окремих будинків, лоджій, дерев, кущів, а понад те — конкретних перехожих чи таких, що пливли човнами, з-поміж яких особливо вирізнялися музиканти, що саме викармовували праворуч із Ріо ді Сан Барнаба, а тому попереджували інших човнярів горловими густими вигуками. Музиканти були з гобоями, флейтами і бубнами. Серед них траплялися всілякі — молоді і старі, зовсім юні

хлопчики і поорані близнами обвітрені дідугани з бандитськими, а не музикантськими фізіями, якісь пірати з Далмації чи що, з кульчиками у вухах і п'яними масними очима».

Ось так — навіть масні очі дідуганів проступали на тій мапі!

* * *

Якби я мав таку мапу, то з усією увагою роздивився б на ній Ка' да Мосто.

Коли на самому початку я підбирав місце, звідки б викинувся Перфецький, то мусив поставити дві попередні умови: 1) це має бути готель і 2) він повинен розташовуватися над Великим Каналом. Палаццо Ка' да Мосто відповідало обидвом — у ньому ще в XVII ст. було відкрито готель «Білий Лев» (!) і він збудований якраз над Каналом, поміж Ка' д'Оро (він на тому ж боці) та мостом Ріальто. Що більше — палаццо Ка' да Мосто вважається найдавнішою на сьогодні будівлею над Великим Каналом. Тільки туди й могли запакувати на проживання необачного Станіслава його таємничі сноби-опікуни — якщо вже ти у Венеції, то ось тобі найдавніше палаццо з найстарішим готелем.

Ще про готель і про снобів. У котромусь із довідників писалося, що саме в «Білому Леві» зупинявся австрійський цісар Йозеф II, той самий, що глянувши на Моцартову партитуру, мимоволі криків: «Забгато нот!».

Венеція — це забгато нот. Перфецький грав на всіх музичних інструментах. Усе збігалося вже поза мою волю: ось воно, знайдене місце. А втім, децю мене спантеличувало.

В іншому довіднику стверджувалося, що готелю в Ка' да Мосто вже давно немає. Що той-таки цісар Йозеф був чи не з останніх його пожилців, після чого власники збанкрутували (забгато нот!). Тобто якщо Перфецького й поселили в «Білому Леві», то лише через двісті років після його закриття. Готель-привид?

Я кидався від одного путівника до іншого, по сто разів перечитуючи їхні однаково скупі, але взаємозаперечні довідки. «У палаццо міститься знаний готель «Білий Лев» («Leon Bianco»), — писали в першому. «Готель «Білий Лев» («Leon Bianco») перестав існувати як готель ще наприкінці XVIII сторіччя», — не погоджувались у другому. На додачу ніде не було жодного його зображення. Жодної фотографії. Що я мав з цим робити?

І що я мав робити з подробицями, коли навіть цілість було від мене захищено? Загалом ситуація виглядала досить просто: Перфецький у своїй готельній кімнаті. Він відчиняє вікно. Ранній ранок 11

березня 1993 року, ніде ані душі. Перфецький договорює на диктофон свої прощальні фрази. Після цього він лишає диктофон увімкнутим — швидше за все, на підвіконні. Туди ж, на підвіконня, він ставить свої черевики, носачами «до виходу». В одному з черевиків будуть знайдені його окуляри, про які він раніше сказав «а навіщо вони мені там». Він вилазить на підвіконня і вимовляє тепер уже справді останні слова («Слухайте далі. Слухайте це життя. Слухайте ангелів, слухайте сплеск води»). Тоді він стрибає вперед і летить.

Чи достатньо у нього простору, щоб ні на що не напоротися животом? Як він летить? З якого поверху? Скільки поверхів загалом має ця будівля? А якщо там насправді балкони? Тоді підвіконня відпадає? Як виглядають вікна у Ка' да Мосто? Справді готичні, як зауважив раніше Перфецький?

Я божеволів без відповідей на всі ці запитання.

* * *

Я досі не знаю, хто такі Франческо Аполлоні і Россано Россі. Я ніколи їх не бачив, не знаю їхнього віку і навіть приблизно не знаю, чим вони займаються. Я до того ж не маю найменшої уяви, чи знаються вони між собою. Хоч думаю, що люди з такими прізвищами повинні би знатися.

Тоді, навесні 1995-го, коли я готувався начисто переписувати роман і дозбирував крихти все новіших подробиць, вони обидва трапилися моєму знайомому, тоді вічному студентові. Його ім'я так само вдячно згадується у тому ж «Передслові». Здається, він перетнувся з ними десь у Німеччині, де вряди-годи пробавлявся на сяких-таких стипендіях. Від мого імені він попрохав кожного з них під час вакацій навідати Венецію й зібрати якомога більше інформації про палаццо Ка' да Мосто. Дивно, але вони це зробили. Утім — кожен на свій спосіб.

Через місяць-другий мій знайомий студент приніс мені додому результати їхніх виправ. Шкода, що я вже не пригадую, що саме переказав Аполлоні, а що Россі. Наскільки ж вони різні, можна судити з розбіжностей у їхніх свідченнях.

Один із них стверджував, що готель «Білий Лев» («Locanda Leon Bianco») таки існує — і стоїть саме там, де й повинен стояти: між мостом Ріальто і Ка' д'Оро, за адресою Каннареджо, 5629. Він навіть прихопив рекламну листівку англійською, де щоправда, відразу впадала в око деяка суперечність. У листівці спочатку писалося, що готель «розташований поблизу Ка' да Мосто, важливої споруди XIII ст.». А трохи нижче: «У наші дні на тому ж місці ми повністю відновили готель з його чудовими кімнатами, що з них деякі виходять вікнами на Канал Гранде». То як усе-таки — «поблизу» чи «на тому ж місці», хотілося мені якомога їдкіше випитувати невідомих рекламистів-заплутувачів, та не було нікого з них поруч.

Другий з моїх агентів писав у листі, що ніякого «Білого Лева», ніякого такого готелю там немає, а є страшенно запущений палаццо, який, кажуть, і справді колись, двісті років тому, слугував готелем. Нині ж може скластися враження, що там ніхто не живе і всередині нікого немає. Далі в листі писалося: «Всі віконниці не просто зачинені, а ледь не забиті дошками». Він покрутився перед брамою, а тоді про всяк випадок погрюкав у неї. Тут виявилось, що його перше враження було помилкове. Йому відчинив якийсь дивний старигань, що назвався бароном Камероні, головою «Товариства друзів Театру «Ля Феніче». З'ясувалося, що в тому обдертому й зимному притулку животіє ціла родина старих і напівбожевільних венеційських аристократів. «Я намагався розпитати їх про будинок та його історію, але вони виглядали смертельно наляканими і вдавали, що нічого не розуміють», — такими словами закінчувався звіт мого мимовільного агента.

Мені залишалось уявляти, як вони всім сполоханим гуртом випроваджують його з дому, як схожий на Плюшкіна барон Камероні зачиняє за ним двері на всі дванадцять засувів і як вони потім усіма рештками династії ще довго перелякано обговорюють появу підозрілого незнайомця. Хто його підіслав і які ще загрози чигають на них?

Напівтемрява, холод, вогкість. Місто, в якому судові процеси з приводу нерухомості тягнуться по триста років.

Серед висунутих ними тривожних версій бракує тієї, що єдино правильна: центр усесвітньої змови у Франіку. Це місто, про яке вони не чули й ніколи не почують, але саме там засів той жахливий павук — я.

* * *

У зв'язку з Ка' да Мосто перед нами вимальовується синьйор Кадамосто, Алвізе. Не сумніваюся, що цей морський мандрівник прийшов на світ у 1432 році саме там. Бо де ж іще, як не в родинному гнізді предків, йому народжуватися. Слідом за ним перед нами постає вся Африка.

Алвізе Кадамосто — це той, хто відкрив Острови Зеленого Мису і ще багато чого в Західній Африці південніше Сенегалу. У гирлі Гамбії він став першим європейцем, який побачив і описав сузір'я Південного Хреста (за його версією — Південного Воза). Кадамосто служив Португалії — замолоду його наблизив до себе навіжений африканською ідеєю принц Енріке Мореплавець, і добрий десяток літ Кадамосто діяв за його наказами та його іменем. У тому, що Цезарія Евора співає саме так, а не інакше, його видатний внесок. Її батьківщину Кадамосто здобув 1456 року радше випадково — силою зустрічних вітрів, що понесли кораблі його експедиції у відкритий океан. 1463 року він повернувся до Венеції, де в родинному палаццо над Великим Каналом засів за описування знайдених і пройдених світів. Кадамосто помер 1488-го: певні тропічні захворювання виявилися невиліковними. До Колумбового курйозного відкриття лишалося чотири роки, а до моїх відвідин Венеції п'ятсот чотири.

* * *

А потім, ще через дев'ять років, у Венеції затрималися ми з Пат. Це було щось, наче повторення наших студентських мандрів столицями Балтії — ніч у потязі, день у місті, весь час на ногах. Уранці ми зійшли з римського потяга на вокзалі Санта-Лючія. Десь близько опівночі звідти ж мав рушати наш потяг до Мюнхена. Ми самі собі вибрали ті 18 годин між двома потягами.

Що ще нагадувало давно минулі студентські часи — це сувора обмеженість у грошах. Нам залишалося насолоджуватися красою тільки там, де вона найменше коштувала. Не коштувати нічого вона цьому місті просто не могла. Ми цідили її маленькими ковточками, ніби наперсток еспресо, що його намагаєшся розтягнути мінімум на півгодини. При вході до церков нас часто запитували, чи ми молитися. Позаяк ми чесно відповідали, що ні, доводилося платити. Тоді-то я зненацька усвідомив, що це насправді місто дрібних шахраїв і всі вони патологічно зосереджені на видурюванні останнього шеляга з кожного недоумкуватого одноденника-гостя. Шеляг до шеляга складається в невичерпну казну — вся Венеція у видуреному золоті.

Я перебільшував, це був гумор.

Ближче до вечора, коли запала перша сутінь, ми виринули десь на південному сході Каннареджо. Ми йшли від Арсеналу на захід, себто в напрямку до Каналу, про який я згадав, що там же десь має бути той готель чи палаццо, чи «Білий Лев», чи Ка' да Мосто, чи щось там іще — і, мабуть, є сенс урешті прийти і помацати його за підвіконня. Забігаючи наперед: усе одно нічого не вийде, він захищений.

Зате ми раптом опинилися в Західній Африці. Звідусіль насували якісь чорношкірі велетні — з усіх сутінкових завулків, шпарин і коридорів: Сенегал, Гамбія, Гвінея, Сьєрра-Леоне, Ліберія. Їх виявилось багато — цілі десятки, а можливо й сотні. Так, наче хтось у напівтемряві махнув рукою — і вони вмить заповнили собою все місто, тропічно-колоніальна армія. Усі вони пообвішувалися прерізними шкіряними речами — сумками, поясами, браслетами, найдорожчі світові бренди у зіставленні з цінами не залишали сумніву, що то суцільна підробка. Усе разом — їхня синхронна поява, опанування вуличок і мостиків, розкладання товарів — потривало не довше трьох-чотирьох хвилин. На п'ятій хвилині їхніми лавами пробігся сполох (так, напевно, джунглями йде сигнал про наближення хижака), і вони почали блискавичне згортання. Ще за хвилину-другу з'явився поліцейний патруль. Але на цю мить африканців уже знову ніде не було. Вони розчинилися так ефективно, як можна розчинитися лиш у Венеції — безслідно. Хоч того вечора ніякого туману не було.

Усе разом нагадувало кількахвилинний флеш-моб. І негри, і поліціанти, і навіть роззяви діяли злагоджено і чітко, за спільним планом. Я навіть здогадуюся, кому належала режисура.

* * *

Епілог розігрався вночі на згаданому вже залізничному вокзалі Санта-Лючія, де ми з Пат півтори години промедитували в почекальні між сном і явою. Крім нас, там бовваніли тільки вони — четверо здоровенних африканців, безумовно, з тієї бригади. Шкіряного товару з ними вже не було, з чого випливає, що весь він щоночі здається на якісь таємничі речові склади, під охорону незначних посередників — можливо, і з дагестанськими прізвищами. Венеція бездонна, вона чаїть у собі все — включно з десятками тисяч дамських сумочок Gucci.

Чорношкірі велетні грали в карти і голосно сперечались однією з нерозпізнаваних мов. Це могла бути й португальська, але в якомусь уже зовсім їхньому виконанні. Це міг так само бути венеційський діалект XV століття, мова Отелло.

Я зрозумів, що ми з ними чекаємо того ж потяга. Тільки ми поїдемо ним до самого кінця і вранці зійдемо в Мюнхені, а вони лиш одну зупинку — до своєї Марґери чи Местре, де невідомий бос (Невідомий Бог?) винаймає для них кімнатку в забитому сміттям і тарганами гуртожитку.

Ще трохи про мову. Усе було зрозуміло й без неї. Здавалося, ніби то ніякі не чорношкірі, а якісь наші заробітчани — ті поводитися б так само: розважаючись картами, голосно перетирали б свої заробітчанські моменти.

Ми домовилися, що звати їх Міша, Василь, Павлік і Сєрьога.

ВІДЕНЬ, 1996

Іноді я змушений казати, що не люблю Відня. Можливо тому що моє перше зіткнення з ним виявилось травматичним. У середині 90-х років я наївно вважав, ніби Відень — це наше все: пам'ять і надія, альфа й омега, культурний пароль і таємна столиця. І в ньому, безумовно, живуть люди, здатні найкраще зрозуміти всі ці проєвропейські борсання самотньої риби, викинутої на невдячні береги вічної Недо-України. І вони, ці красиві й мудрі віденські люди, безумовно, цю рибу в її борсаннях підтримають, розправлять її зсудомлені плавники і випустять її на вічну забаву в солодких водах Дунаю. Я лише вишлю їм кілька сигналів, наприклад, скажу «Lemberg Czernowitz», а вони на це — «ja!». Тоді я скажу їм «Sacher Masoch Joseph Roth», а вони — «о, ja, ja!». І коли я нарешті скажу їм «Franko Stefanuk Wassyl von Habsburg», вони просто впадуть в екстаз, бо всі ці сигнали для них, наче екстезі.

Я не міг не любити Відня, як ви розумієте. Я любив його з відстані і цікавився у щасливців, котрі в ньому вже побували, як називаються у Відні місця, де звичайно скупчуються повії. Я чув у відповідь «Марґаретенґюртель», і це було супер — Марґаритин пояс! Я готувався до першого побачення з Віднем, але воно ніяк не наставало, тож я любив його все більше.

Поки не потрапив до нього вперше.

Був, здається, листопад, але все ще теплий, і я повертався додому із Зальцбурга через Краків, жодним чином, навіть із причин суто географічних, не в змозі оминати Відня. У мене було на нього сім або й вісім годин. Насправді цього багато, а не мало. Багато хоча б тому, що на Відень будь-якого часу замало, навіть вічності. Так принаймні сказав Прохась, Юрко. Він того місяця жив у Відні й зустрів мене з потяга на Вестбангофі. Зустрів, а потім так і сказав — що на Відень будь-якого часу замало. Як і на людське життя. Можна було й не починати — все одно буде замало. Але ми почали. Ми почали з того, що здали мій багаж до камери схову. Але вже на іншому вокзалі — на Зюдбангофі, звідки увечері я мав рушати до Кракова.

Усім, хто поневірявся в дорозі, має бути знане це відчуття легкості, коли позбуваєшся багажу і звільнений пускаєшся на тихе полювання ніколи не баченими околицями. Отак і мені того дня все само собою стелилося до ніг — палац Бельведере, Дом, Грабен, кафе «Грінштайдль», Гофбург, витріщені один на одного помпезні музеї-близнюки, Марія-Терезія між ними, Сецесіон, Святий Карл, кафе «Штайн», Штайнер і Айнштайн, Фройд, Фрід, Гофман і Гофмансталь (Гуго), Гуго Босс, Маріягільферштрассе, Нашмаркт, Нестрой, Бургтеатер, Університет, Ріхард Георг Пляшка (1925 — 2001), його ректор, ще якісь театри, а також Сергій Аверінцев, музеї, кафе, кафе «Музеум», Опера, все.

Ще того ж дня у Відні я дізнався, що місцеве жіноцтво наділене мішаним типом угорсько-словенсько-італійсько-сербо-хорватської краси. Другим відкриттям стало те, що в моді саме входить оголення животів з пупцями, але на той час цим прийомом користувалися лише дівчата з добре тренованими і засмаглими черевними м'язами.

Коло Опери на нас раптово, ніби фантом, спустився вечір, а разом з ним зійшло усвідомлення, що годину вибило і мені вже дуже бажано птахом линути на вокзал, до того ж якомога швидше. Ну, якби ще не багаж у камері схову, то можна було б і наступним трамваєм, а так — обов'язково цим. Ним і тільки ним. Уперше за весь день (і востаннє у Відні) я був без квитка. Якщо б я став його купувати, то втратив би трамвай, той і тільки той. Трамвай називався дивно — D. Ми рішуче увірвалися в нього і впали на перші-ліпші сидіння. На Шварценбергплатц Юрко сказав, що звідси вже тільки сім хвилин. Це тішило. Ми встигали.

Ці сім хвилин убили мою любов до Відня і перетворили її на свою протилежність. А що є протилежністю до любові? Протилежністю до плоті є камінь, стверджує Рафаель Урвайдер. І я з ним погоджуюся.

Звичайно, контролери. Вони, мерзотники, з'явилися десь поміж Гусгаусштрассе і Пльоссассе. Кілька годин тому ми з Юрком мимохідь торкалися цієї теми. Він розповів, що штраф у Відні становить якісь

аж 600 шилінгів — добрих 50 баксів на наші гроші. Місячний проїзний квиток коштує приблизно стільки ж. Юрко придбав собі такий місячний і тепер дико про це жалкує, бо ніхто й ніде жодного разу нічого не контролював, і йому соромно за свій конформізм та викинуті на вітер гроші, тож він усе ще сподівається, що хоча б одного разу ці мерзотники таки виринуть з-під землі і йому вже не буде мучительно больно за безцільно витрачені кошти.

Мабуть, вони врешті почули його підсвідомий поклик.

Обидва в уніформах, обидва в окулярах. Добра не жди, пригадався мені Шевченко. Хоч якраз його стосунок до Відня радше ніякий.

Чим можна обґрунтувати відсутність у людини квитка? І як це обґрунтувати, якщо в людини від несподіванки відібрало рештки німецької мови? Я не знав, я не знав, по-дурному повторював я, *ich habe nicht gewusst*. Він — гість у Відні, приїхав лише на пару годин, розважливіше за мене вигороджував мене Юрко. Він не знав, бо він думав, що квиток дасться купити у трамваї. Це вже була цілісна логічна версія, справжня відмаза. Я — гість, я гість, я почесний гість У прекрасній столиці моїх австрійсько підданих прашурів. Я здатен читати в оригіналі Рільке, я перекладаю Фріца фон Герцмановські-Орландо. *Lemberg Czernowitz! Sacher Masoch Joseph Roth! Franko Stefanyk Wassyl von Habsburg!*

На мить мені здалося, що я врятований. Зараз вони урочисто й від імені всіх державних службовців Австрійської республіки привітають мене у столиці історичної батьківщини і побажають гарної дороги домів у благословенну провінцію. Нас єднає більше, ніж роз'єднує, і ми встигли стужитись одні без одних. Але всі ми передусім європейці — от що найголовніше. Я повірив, що вони повірили. Це коли один з мерзотників гугняво перепитав: «Гість? І він може це довести? Має документ?». Я радісно подав йому свій паспорт — до речі, тоді ще з молотом і серпом. За вікнами трамвая проплив палац Бельведере, з якого все так чудово почалося.

Контролери виявилися фашистами. Один з них повертів мій паспорт (Румунія? Албанія?), сховав його собі до кишені і задоволено сказав: «Продовжимо у поліції». Таким чином я — тепер уже справді — попав. Найгірше, що я таки не мав при собі майже ніяких грошей. За десять хвилин відходив мій потяг. Опівночі закінчувалася моя віза. Можна було вчинити з ними бійку і на десять років потрапити до в'язниці. Швидше за все це був би пенітенціарний заклад особливо суворого режиму у Кремсі — Штайні, земля Нижня Австрія. Про існування його я дізнаюся щойно через десятиліття.

Юрко таки врятував мене, в останню мить умовивши їх прийняти від нього 50 баксів. «Яка ще квитанція, не треба квитанції! — кричав він. — Дайте нам уже йти, ми втрачаємо потяг!». Але садисти все-таки педантично виписали її — літера за літерою зв'язуючи моє дикунське румунсько-албанське прізвище з тим, як воно вписане у паспорт. Вони тягли задоволення з усіх сил — уже не в трамваї, а на зупинці перед вокзалом. Вони підраховували, множачи на папері у стовпчик, скільки австрійських шилінгів становлять 50 американських доларів за офіційним курсом. На щастя, доларів вистачило.

Свій паспорт я отримав разом зі знущальною квитанцією. Вони виконали службовий обов'язок і, здається, навіть побажали мені гарної дороги.

Гепі-енд полягає в тому, що на потяг я таки встиг, учепившись за останню підніжку останнього вагона. Юрко залишався на пероні. Мені йшов тридцять сьомий рік, і жоден пес у Відні не хотів знати моїх думок та сподівань.

ВІЛЬНЮС, 1997

Мій приятель Кшиштоф Ч. над усе любить мандрувати, знайомити людей (слово «зводити» пасувало б тут навіть краще, але не в пейоративному сенсі), обережно намацувати болісні лімфатичні вузли перетину культур, антикультур, лазити закапелками нашого досі поруйнованого світу між Німеччиною й Росією, фахово званого упродовж останніх кількох десятиліть ЦСЕ, тобто Центрально-Східною Європою. Він мріє про кафе «Europe Central», якусь таку летючу кав'ярню, що її відвідувачі раз на рік збиратимуться то в Будапешті, то в Сараєві, то в Чернівцях або Гданську, в одному з міст цього нещасного і найкращого субматерика, цієї буферної зони. Вони збиратимуться для того, щоб уголос читати, пізнаватися навзаєм і щось таке разом шукати, щось дуже важливе, без чого нам ніяк не можна рушати в завтрашній вік[25].

Кшиштоф Ч. не полишає надій на врятування світу.

Того разу ми перетнулись у Вільнюсі, в Старому Місті, серед будня, в надрах минулого. Як і будь-яке справді Старе Місто, вільнюське повниться знаками — ледь видними, напівзітертими, зовсім утраченими і свіжими, ніби подряпина, що саме в цю мить наповнюється кров'ю. «Міцкевич», «NIRVANA», «Шевченко», читали ми зі стін, «Ганібал» (не Лектор, а той, що арап), «OASIS» і «ВикторЦойНеУмер». Вуличний старигань без успіху грав на скрипці якись спотворені до невпізнання, але все-таки популярні мелодії. «Без успіху» мається на увазі в обидвох сенсах — і мистецькому, й комерційному.

Звісно, в одному з дворів обіч забрукованої вулички мусила знайтися антикварня, яку я швидше за все обійшов би десятою дорогою, коли б не проходив у товаристві Кшиштофа Ч. Але з ним обійти її не було жодного шансу. Я скорився, і ми увійшли в її тісний насичений всьогістю простір: картини, ікони, килими з лебедями, оленями й русалками, порцеляна, старі папери, грамоти, військові мапи, шоломи пожежників, радянські ордени, чарівні лампи. Масивний господар видихав зубрівку і не зовсім твердо називав ціни. Однак до нього дійшло, чого хоче Кшиштоф Ч., щойно він почув вишептані тим уголос координати: «Europe Central».

Він вагався якусь хвилину, а тоді, поманіпулювавши ключем в одній з шухляд, видобув на стіл перед нами кілька грубих конвертів з десятками поштових карток і ламких вижовклих фотографій.

На зламі століть[26], а може, трохи раніше, з'явилася мода — посилати одне одному поштові картки і збирати з них колекції. Йшлося не так про текст повідомлення («живі-здорові, маємося файно»), як про саму картку, черговий доказ із черговим ефектом присутності. Йшлося, мабуть, про те, що невдовзі половину людства розкидає і перемеле щось неблаганне, і буде багато смерті, і всі про всіх забудуть, і тільки поштова картка з Праги до Ужгорода через сто років, тобто під кінець нового століття, наприкінці завтрашнього віку, чомусь продаватиметься у Вільнюсі: смерчі історії, психоделія випадків і лабіринти можливого.

Ось будинок Опери в Коложварі (нині Румунія, Клуж). Ось «Христось Воскресе», висланий з Одеси у Варшаву. Ось пейсаті хасиди посеред вітебської (перемиської? рівненської? прясівської?) площі. Ось дві панночки-сестри на вакаціях у Дубровнику. Ось «Кієвъ с птичьего полета». Той самий, про який у тогочасному путівникові д-ра Мечислава Орловича зазначено: «...мальовниче розташування, на горбах, на правому березі річки Дніпро, торговельне і промислове місто, центр цукрової промисловості».

А потім була картка зі штемпелем Червоного Хреста, з-під Харкова, 1915 рік. Чорнило: початково, напевно, червоне, нині ж — як запечена кров. І на картці — чистою українською: «Дорогенька Оленко! Другий місяць, як я в російськiм полоні. Ти не бійся за мене, я не помру». Заадресовано на Коломию, Туранським.

І ще було повно іншої всячини, бо ми жахливо довго випробовували терпіння підхмеленого антикварозубра. Він стояв над нами, дивився на розсипані по всьому столу картки, і я розумів, що він теж усе розуміє, бо він теж звідси, з цього коридору між трьома морями, чи, як це люблять окреслювати вчені конфліктологи, у цивілізаційному розламі поміж Сходом і Заходом.

І врешті, коли ми виходили (Кшиштоф Ч. таки купив собі цукровий «Кієвъ», і коломийську «Оленку», і ще щось), на порозі з'явився той самий вуличний старигань. Мабуть, продавати скрипку. Але то вже інший сюжет.

ВІННИЦЯ, 1997

До Вінниці я їхав московським потягом — ніч, а потім ще довгу частину дня. Нас було тільки двоє в купе — крім мене, чолов'яга, що з похорону батька повертався до Росії, кудись аж у Сибір. Я співчував йому подвійно. По-перше, з приводу смерті батька, по-друге, з того приводу, що йому ще трястись і трястись до того Сибіру, а в нас от уже за вікнами починається справжня весна. До того ж із власним батьком я щойно вчора бачився, і ми з ним старі добрі друзі.

У Вінниці я пробув один день. Падав мокрий сніг, і місто майже паралізувало. Того квітня сніг падав щотижня.

З Вінниці я повертався автобусом, який ми з таксистом ледве наздогнали у Літині. Я загадав на нашу швидкість: якщо наздоженемо, все закінчиться добре. І ми наздогнали. Потім були ті довжелезні години — сім або й вісім — в автобусі, часті зупинки по всій Подільській височині, висідання і підсідання всіляких сільських тіток у гумаках і військово-рибальських плащ-накидках, брудна рілля, пагорби, клапті липкого, всім набридлого снігу на чорних полях і холодні патьоки на автобусних шибях.

Це ніяка не історія і тим більше не про Вінницю. Але її місце все-таки тут. Бо коли я чую «Вінниця», то в мені відлунює «квітень» і «сніг». А також «батько» і «смерть».

І я вже нічого не зможу з цим зробити, як казав той чолов'яга, вісник з московського потяга.

ВРОЦЛАВ, 2002, 2003, 2005, 2006, 2008...

У Вроцлаві я жодного разу не лягав спати раніше третьої ранку. Іноді я не лягав зовсім, частіше десь після четвертої-п'ятої, але ніколи раніше третьої. Особисто для мене це найбогемніше місто Європи. Я знаю, що помиляюсь, однак нічого з цим зробити не можу. «Вроцлав є містом людей, схильних до ризику», — пояснив мені одного разу легендарний Мірек Сп., а він на цьому знається. Таке враження, що це німецьке місто мало б розташовуватися значно східніше. Таке враження, що воно не німецьке. Таке враження, що це враження слушне.

Багатьох моїх знайомих просто-таки верне від слова «Європа». Що за нудний, самовдоволений, вилизаний і — як це в нас називають? — ситий відросток євразійського суходолу! Який жахний зомбоїдний добробут! Яка зарегульованість! Яка ліберастична гнилизна!

Інших (а часом і тих самих моїх знайомих) аж вивертає від слова «Україна». Що за дрімучий заповідник посткомуністичної обмеженості та безпорадності! Який безнадійно запущений совкізм, що навіть і не збирається відходити в минуле! Яка тотальна пригніченість і безгосподарна халявність, яка ненависть до себе самих і решти світу, скільки гівна в головах та навколишніх ландшафтах!

Так от: як першим, так і другим (а часом одним і тим самим) знайомим я раджу побачити Вроцлав. Бо це місце, де відбувається дифузія: східнішання Заходу, західнішання Сходу. Вроцлав — ідеальне місце для змішування світів.

«Європа» боїться «України». «Україна» ненавидить «Європу». Але коли вони десь-таки зустрічаються, то з цього виходить Вроцлав[27].

Загалом тут немає нічого дивного. Вроцлав-бо, з повоєнних часів починаючи, є Львовом-2, себто Україною, переселеною до спорожнених німецьких кам'яниць. Нові мешканці повоєнного Вроцлава возили тачками глину з берегів Одри і перли її до своїх помешкань — часом на третій або й на четвертий поверх. «Навіщо?» — запитували їх старожили. «Будемо ліпити печі», — відповідали нові мешканці. «Але ж у ваших помешканнях діє німецьке центральне опалення, — не вдовольнялися відповіддю старожили. — Навіщо вам печі?». «А спати на чому?» — дивувались їхній тупості нові мешканці.

У цьому пічному переселенні, чи то пак ексодусі, так багато українськості і східності заразом, що місто схильних до ризику людей не може не схилити до ризикованих висновків.

І перший з них отакий: «Насправді тим львів'янам ішлося про річку. Вони скористались історичною нагодою і втекли від мертвої річки до живої. З усіма її мостами, островами, ліхтарями й ресторанами на воді»[28].

А ще один: «Усе, що вони здобули внаслідок Другого світового катаклізму — це Одру замість Полтви. Тобто насправді вони здобули Європу — ту, яку прийнято вважати серцевинною і справжньою. Ту, що є передусім сплеском води»[29].

Одра у Вроцлаві є формотворчим чинником — її жіночний вигин зі сходу на захід забезпечує центрові міста досконалу німецько-міщанську структуру з Ринком у середині та мережею ремісничих вулиць навколо. Іншим формотворчим чинником є «Каламбур», але, мабуть, не театр, а кнайпа, тобто, висловлюючись більш питомо по-українському, арт-кафе. Його всі називають «Каламбуром», як і театр, але насправді воно «Під Каламбуром». У каламбурських підвалах (січень 2006-го) ми з карбiдами розпивали самогон, записували «Самогон» і, добігаючи щоранку до підземної студії з вулиці В'єнзенної (так, В'язничної) на Кузьнічу, я намагався пригадувати, куплет за куплетом, слова «Зеленої ліщиноньки».

Але я насправді не про це. У «Каламбурі» я звичайно замовляю не пиво, а коньяк. Найкращий ротовий запах після коньяку, а найгірший після пива, особливо коли його жлуктити протягом чотирьох-п'яти годин і при цьому не перестаючи курити. Коньяки в «Каламбурі» винятково болгарські, тобто в дійсності не коньяки, а бренді. Що таке коньяки, я дізнався в місті Коньяку, Франція, де мене привчали споживати їх на сніданок — щоправда, змішуючи зі швепсом.

А в «Каламбурі» я просиджував ночі як мінімум до третьої ранку і одного разу, коли десь о четвертій бармен налив мені ще одну, надцятую і передостанню, коштом закладу, я з вдячністю до свого життя і цього світу подумав про таке.

Цього світу я вже, чорт забирай, трохи в житті понюхав. І кілька ночей тому я сидів у подібному начебто арт-кафе в Коньяку, і то була ніч із суботи на неділю, і всі потягували найкращі коньяки світу зі швепсом та без, і товариство наче було цілком сексапільне, але так якось усе йшло тягомотно, ба навіть і тягомотно, з такою стерильною натягнутістю, що аж Малеча не витримала, кинулася до присутнього там піаніно й відбабахала, точніше, відмоцартила на ньому «Турецького марша» з таким завзяттям, ніби вона щойно з Ізміру. Це спричинило деяке пожвавлення серед нас і навколо, але невдовзі все знову затяглося тією ж плівкою нуднуватої вичерпаності, тож ми з Малечею рушили на вихід, і тут-таки всі розійшлися ледь не слідом за нами, тверезі та організовані.

І так воно завжди буває в Європі. А як воно буває в Україні?

О такій порі залишаються ще якісь рештки п'яности, бидлоти, лисі голови, пласкі обличчя, дупасті блондинки, горілка лється, обслуга лається, шансон лізе в душу — і ти думаєш, як би цьому всьому покласти край єдиним натисканням на спусковий гачок. Тут, звичайно, смайлик. Без паніки — ми не стріляємося.

І тільки у Вроцлаві все буває саме так, як мені й подобається. А «Каламбур» — це простір, у якому загустилась ідеальна Європа, та, що «між Сходом і Заходом», їх золотий перетин — анархічна, артистична, альтернативна, весела і по-вроцлавському ризиковано молода. Тому о четвертій ранку ти подумки дякуєш (Кому?) за все, що маєш тут і тепер, за цю лазівку в неможливе, і на всі боки видихаючи коньячне амбре, вилітаєш на вулицю Кузьнічу слідом за тією малою почварою, що весь вечір жлуктила пиво, курила без перестанку і хрипко на всю кнайпу сміялася.

ГАЙДЕЛЬБЕРГ, 2001

Того найпершого разу в Гайдельберзі Ганс мене запитав, чи я знаю, хто такий Стефан Ґеорге. Учотирьох чи вп'ятьох ми підіймалися на замок пішохідним серпантинном, і я звернув увагу на дві речі. По-перше, на велике число американських солдатів, що прогулювалися поруч згідно з програмою вихідного дня. По-друге, на романтичні вілли обабіч нашого шляху, прикрашені всілякими дивними прапорами. Ганс пояснив мені, що то студентські корпорації, щось наче земляцтва або братства, деякі з їхніх активістів винаймають усередині помешкання, а взагалі це такі місця для зібрань усієї тієї поведеної на старотевтонських маршах бурсацької галайстри. Я ще в ту мить подумав, чи наше слово «бурсак» не походить від їхнього Bursche[30] і дійшов нехитрого висновку, що походить, але «буршак» звучало б краще. Отут Ганс і запитав мене, чи я щось чув про Стефана Ґеорге. У цьому запитанні не було нічого образливого: ми з Гансом зналися лише другий день. Він міг і не таке запитати. Чи я знаю, хто такий Гельдерлін? Чи я знаю, хто такий Гайдеґґер? Чи я знаю, хто такий Гонеккер?

Я розповів йому про грубезну книжку Костецького та Зуєвського «Вибраний Стефан Георге» зі вступною статтею, що сама по собі тягне на ще одну книжку, до речі, цікавішу. Це повело мене далі, я захопився: Стефанік і Ольга Кобилянська, відтак Ольга Кобилянська і Леся Українка, десь на підході забовванів Тичина, за ним Антонич.

Я міг би розповідати й довше, але Ганс кивнув на ще одну віллу, здається, вже останню, і сказав: «З отого вікна Георге годинами придивлявся до молодих чоловіків. Потім вислав навздогін когось із підручних — привести йому тих, які справили враження». Я роззирнувся по навколишніх американських солдатах. «Переважно для того, щоб читати їм вірші», — додав Ганс. Я зітхнув із полегкістю та розчаруванням.

ГАЙСИН, 1984

Я щойно прочитав, що перша документальна згадка про Гайсин датується 1545 роком, а маґдебурзьке право він отримав 199 років по тому, тобто у 1744-му. Так що в ньому, чого доброго, де-не-де ще й позалишались якісь рештки старого осінньо-середньовічно-барокового штетлу — коли не в реальній поставі т. зв. «архітектурних пам'яток», то хоча б у натяках на їхню давнішу присутність: камінь, листок, незнайдені двері, як пише про забуття і втрату Томас Вулф.

А якщо припустити кляштор бенедиктинів, синагоґу, замкову вежу чи палац намісника? Стару цукроварню? Повітовий ліцей? Офіцерське казино?

Гайсин для мене — цілком особливе місто. Я був у ньому не менше двадцяти разів, але так і не зміг його побачити. Бували часи, коли я потрапляв до нього щотижня. Як і часи, упродовж яких його назва означала для мене щось на зразок «Столиця Світу». І я страшенно прагнув опинитись у Гайсині — хоча б на кілька годин. Зрештою, так завжди й було: я опинявся в ньому лише на пару годин. Зате не менше двадцяти разів. От я тепер намагаюся ці рази хоч приблизно полічити і в мене ніяк не виходить їх менше двадцяти.

І все ж я не міг його бачити. Саме тому він для мене і є особливим містом, іншого такого не існує — щоб я стільки разів у ньому бував і зовсім його не бачив. Адже між мною та Гайсином було віконце, густо замазане фарбою захисного військового кольору.

Лісова частина, в якій я задурняк віддав батьківщині близько десяти місяців свого молодого життя, розташовувалась у лісі між Тарасівкою та Михайлівкою. Багато років по тому я знайшов усе це на мапі. Ці місця лежать східніше від Гайсина, який уже й сам по собі лежить на сході Поділля. Вони віддалені від Гайсина десь на дванадцять кілометрів. Але на поштових конвертах, що якимось дивом знаходили мене в тому лісі, слід було писати «Вінницька область, м. Гайсин». Армійська система любила дезорієнтувати цивільне населення і заплутувати ворожих шпигунів. Зрештою, спробуйте розпізнати других у гущавині першого!

Армійська географія зумисне помилкова, а топоніміка більше замовчує, ніж називає.

Нас возили до Гайсина такою собі вантажною будкою. У ній поміщалося рівно двадцяттеро бійців. Ми не могли бачити, що там назовні, позаяк вікна в будці було замальовано, про що я вже сказав. Перебіг подорожі можна було тільки відчувати — наприклад, задницями. Спершу було кілька кілометрів бетонки — лісової дороги, встеленої бетонними плитами, тож наші зади відчували кожну шпарину між ними. Потім був означений нашими тулубами поворот праворуч і далі шосе, на якому нами переставало підкидати. Але згодом ми знову опинилися на чомусь нерівному і наче всуціль подовбаному. Тобто на вулицях Гайсина. Усю дорогу ми голосно лаялися, перділи і сміялися. А чим ще розважатися в дорозі солдатів, захисників батьківщини?

Якщо нас везли до Гайсина у п'ятницю, то це означало лазню. Якщо в неділю, то кіно.

У лазні ми обливалися з тазиків і мірялися хуями. У солдатів другого року вони виявлялися довшими. Солдати другого року переважали молодих навіть у цьому.

Зате в кіно ми заходили колоною по двоє і розсідалися по своїх безкоштовних місцях. Кінотеатр називався «Мир» і належав до широкоформатних — не якийсь там задріпаний клуб із поламаними стільцями й земляною підлогою в Тарасівці (чи все-таки Михайлівці?). Ми маршували через фойє колоною по двоє і вертіли головами на всі можливі боки. Нас цікавили навіть не дівчата, а їхні міні-спідниці, які, здається, тієї весни-літа саме починали з'являтися знову. Слід було нахапатися голодними очима цих зорових образів, увібрати їх у себе, ніби кисневий запас, щоби згодом, за першої-ліпшої нагоди, дати волю фантазії та руці. Слід було надихатися перед смертю.

Можливо, через це я не пам'ятаю фільмів, які подивився у гайсинському кінотеатрі «Мир». Точніше, я пам'ятаю лише два з них, але обидва індійські. Перший називався «Слони мої друзі», а другий «Танцівник диско», хоч у другому також показували слонів. Кажуть, ніби «Танцівник диско» зібрав по всьому еСеСеСеРу якісь рекордні прокатні суми, 60 мільйонів рублів чи й більше. Моїх там немає ані копійки. І диско я, щиро кажучи, ненавидів.

Офіційно існував ще один варіант потрапляння до Гайсина — увольнення. Неофіційно — те, що називається самовольною отлучка. Але в неї майже ніхто з нас ніколи не пускався. Тобто якщо й пускався, то радше до Михайлівки чи Тарасівки — і в обох випадках по самогонку.

Натомість офіційного звільнення на один день мені так ніколи й не дали, хоч і обіцяли на день народження. Але із самого ранку все пішло косо-криво, і Сізий після розводу кинувся з кулаками на прапорщика К. Я вживаю це «К.» не як алюзію до Кафки, а тому що насправді його прізвище було Козьол, з наголосом на першому «о». Вони до кривавої юшки порозквашували б один одному

мармизи, якби я не вліз поміж них і не став рознімати. За це в мене забрали вихідний і, нагородивши лопатою та кайлом, поставили над якоюсь непотрібною й дурною траншеєю командувати десятьма шлангами, які її все одно ні за що б не копали на тому холоді. Гидкішого дня народження в моєму житті не бувало.

А проте добре, що саме так усе і сталося. Бо що, якби мене таки випустили до Гайсина? У парадці, черевиках, шинелі й шапці? І що я мав би там робити ті шість, сім чи й усі вісім годин, такий самотній зі своїм днем народження?

ГАМБУРГ, 2004

Коли я зійшов на головному вокзалі, звідусіль долинала музика. Я подумав: от молодці, завжди щось несподіване. Музика була класична — камерні й фортепіанні концерти, симфонії, увертюри. Вона звучала з кожної шпарини в кожному з прилеглих коридорів і підземних сполучень. Увесь вокзал було перетворено на велетенську філармонію мобільного типу. Тобто на філармонію зі змінним потоком слухачів, які циркулюють сюди й туди, вдаючи при цьому, наче так усе й повинно бути. І нічим уже їх не здивуєш. У Денвері, Колорадо, хтось розповідав, наче потрапив до ресторану, в якому офіціанти, обслуговуючи гостей, паралельно виконують оперні арії. Юрба, а краще сказати, публіка на Гамбурзькому головному вокзалі поводитись так, наче всі вони щойно з Денвера і класична музика вже просто-таки в'їлася в їхній щоденний побут.

Я вирішив покружляти вокзалом — тим більше, що неправильно розрахував час і в мене з'явилося трохи зайвого. Якість відтворення в деяких місцях здалася мені цілком пристойною. Іноді я впізнавав автора, іноді виконавця. Іноді не впізнавав твору. Музичне тло надавало всьому навколишньому особливості, ніби в поганому кінофільмі, значущості. Згадався анекдот про музику з гучномовця в осінньому парку. «Це часом не Глінка?» — запитує перехожий меломан зустрічного добродія, котрий завмер посеред алеї, задумливо опустивши голову. «Та я й сам думав, що то Глінка, а то гівно», — відповідає задумливий добродій, не відводячи очей від носаків своїх черевикув. Анекдот, погоджуюсь, бородатий, але згаданий своєчасно.

Напевно, подумав я, така собі культурно-соціальна акція місцевої влади, щось на зразок «Поезії в метро». А тут, напевно, якісь «Симфонії вокзалу», «Струни залізниць», «Колеса класики» чи якість подібна.

Наступного дня я знову там крутився — і знову звідусіль долинала музика.

Третього дня я з головного вокзалу (там усе ще лунала музика) вирушив через колишній кордон до колишньої Данії, тобто до станції Гамбург Альтона — щоб зустрітися з Наташою. Наташа нині живе в Гімалаях і навчає англійської та польської мови нащадків непальського короля. Вона не вміє ставити банальних запитань, тому навряд чи вона спитала, як мені подобається в Гамбурзі. Але припустімо,

що вона спитала саме про це. Я кисло збрехав, ніби мені найбільше сподобалася класична музика на вокзалі. «У такий спосіб вони відганяють наркоманів і просто бездомних — пояснила Наташа. — Бо ті не витримують класичної музики. Через дві-три хвилини їх починає так ламати, що вони воліють бігти подалі, тільки б не чути більше цього знуцання. Відколи це запровадили, ти не побачиш у вокзальній околиці жодного бомжа».

Ну от, знітився я і задумливо глянув на носики своїх черевиків.

ГДАНСЬК, 1991

Хто пам'ятає, скільки коштувала пляшка горілки влітку 1991 року? У тодішніх радянських рублях, звичайно? Мені здається, десь коло семи рублів і відтоді вона вже тільки дорожчала. Це не була аж надто висока ціна — щиро кажучи, навіть сміховинна, але й вона здавалася вбивчою в порівнянні з чи не удвічі нижчою попередньою ціною. Проте головна горілчана драма полягала не в ціні, а в добуванні. Наслідком цілого ланцюга протиалкогольних обмежень, розпочатих 1985 року, горілка станом на 91-й, як свідчить «Московіада», «зробилась абсолютном, священною метою, небесною валютою, чашею Грааля, алмазами Голконди, золотом світу».

Зупинімося на окресленні горілки як валюти. У ньому, щоправда, автор «Московіади» дещо перебирає в патетиці, називаючи цю валюту небесною. Про те, як діяла ця насправді дуже земна валюта, я трохи раніше вже згадував. Тепер у розвиток теми і детальніше.

Наш автобус (як уже згадувалося, «Не журись!») був, сказати б, артистичний і віз нас усіх зі Львова на фестиваль українців Польщі. Кінцевим пунктом подорожі мали стати Гданськ і Сопот. Це начебто і два міста, але фактично одне. І кожен з нас у тому автобусі (музиканти, актори, поети, художники) перевозив горілку. У нас просто не було іншого виходу. Особисто я перевіз її чотири пляшки. Це була максимально дозволена якимись тимчасовими прикордонними правилами офіційна доза. Якби польські митники з цього приводу до мене присікалися, то я мав право відповісти, що везу її до Польщі для власного вжитку. Тобто всі наче погоджувалися з тим, що кожна радянська людина має сталу потребу в горілці і їй дозволяється випити до чотирьох пляшок — хай і на чужій території. Чому не дозволялося випивати ще й п'яту, шосту, сьому ітеде, для мене загадка.

Отже, я мав легальну чотирипляшкову дозу. Згідно з даними розвідки, на польських базарах одна пляшка коштувала від 30 до 40 тисяч злотих. Найдивовижніше було те, що продавши дві пляшки горілки, можна було придбати джинси, які (фірмові, хоч і підробка!) коштували від 70 тисяч. Певний час це не вкладалося в моїй голові — нові джинси за дві пляшки горілки! Але того надзвичайного року зі мною трапилося ще безліч речей, які не вкладалися в голову.

Готівка, а точніше її брак була нашим бичем. По-перше, радянських рублів уже нікому в Польщі не хотілося. По-друге, тамтешні українці щойно підводилися з колін і через це не могли нам заплатити навіть найскромніших гонорарів — дякуємо їй за те, що годували та ночували. У декого з нас уже, щоправда, водилися такі-сякі долари — цим велося ще стерпно. Однак особисто я на той час ніколи ще не тримав у руках жодного зеленого, і коли роком раніше в Москві дописував «Рекреації», то спеціально дзвонив з гуртожитського автомата канадському віце-консулові, щоб дізнатися, хто саме зображений на американських десяти баксах. У «Рекреаціях» є такий момент: п'яний Мартофляк, роздягаючись, запихає доларову десятку під бюстгальтер повії Марті, каже при цьому «це президент Гамільтон» і цілує їй руку. До речі, Гамільтон, здається, президентом не був. Але п'яний Мартофляк тієї ночі був упевнений, що коли людину зображено на доларовій банкноті, то вона обов'язково президент.

Якби мені того разу мати в подорожі до Ґданська хоча б десять баксів, то я почувався б не гірше за справжнього Гамільтона, Першого Скарбничого Американських Штатів. І ніскільки не роздумуючи, купив би на першому ж базарі пластикового Бетмена, без якого не було мені дороги назад.

Натомість я мав лише чотири пляшки горілки і дві складані парасольки. Чомусь вважалося, що парасольки мені так само знадобляться.

Наша експедиція назустріч балтійсько-польським українцям просувалася лінією Люблін — Варшава — Ґданськ, тож у перших двох містах ми надовго спинялися. Тоді найметикуватіші з нас устигали блискавично сплавити якимось базарним баригам перші пляшки і так само блискавично понабивати кишені першим крамом: пивом у банках, жуйками, гот-доґами. Польські міста видалися нам суцільним базаром. Якщо не помиляюся, то був завершальний етап славнозвісної шокової реформи Бальцеровича.

А в нас минали останні тижні еСеСеСеРу, про що ми на ту мить не знали, хоч дуже сильно бажали йому кінця і цілком виразно несли в собі якусь таку прекрасну і руйнівну демонічну силу. Ну, якщо не у собі, то принаймні у багажниках нашого автобуса з кінематографічною назвою.

Котроїсь ночі ми нарешті доперли до Ґданська. На ранок виявилось, що ми в самісінькому Головному Місті, десь на Длуґому Тарґу, поруч із ратушею та фонтаном Нептуна. У Ґданську є Старе Місто і є Головне Місто, але воно так само старе. Зрештою, у Празі є Нове Місто, але воно аж ніяк не нове. Та й Новгород аж ніяк не новий, як мені здається, хоч я ніколи в ньому не бував.

І от ми протерли повіки, потяглися з дороги, похрускотили кістками, розправили плечі і, вилізши з автобуса, роззирнулися навсбіч — а там Ганза, Європа, Ренесанс. І навіть уже не Ґданськ, а Данциґ! І ані гроша в кишенях, лише чотири пляшки горілки десь в одній із сумок на дні автобусного багажника плюс дві парасольки невідомо для чого.

Наше подальше життя у Гданську-Сопоті визначалося двома антитезами — культурою і комерцією. Для першої існували вечори і ночі: поетичні читання, рок-сейшни, пиятики в гуртожитках політехніки (що? пиятики? а що ж ми в такому разі пили?). Для другої — дні на гданському базарі поміж Лявендовою та Панською. Там ще той старий домініканський монастир, перетворений на торговельний центр.

Увечері читаєш свої найлункіші вірші для їхньої розчуленої публіки, позуєш перед камерами і роздаєш усім навколо автографи та гримаси. Удень стоїш на базарі над розстеленою цератою, на якій виклав чотири пляшки «Русской» і дві парасольки, зроблені на франківському заводі «Геофізприлад» і з нього ж украдені, поруч із кількома іншими в'єтнамцями та місцевими алканами, які теж безуспішно намагаються щось таке штовхнути. І це роздвоєння було по-своєму щемке і драматичне. Я любив його, бо розумів, що то насправді якесь очищення або принаймні кінець холодної війни.

Як радісно ж я зітхнув, коли певний вертлявий дядечко (безумовний профі-перекупник) урешті спокусився моїми пляшками, ласкаво пішовши назустріч і взявши їх усі, оптом, але відповідно на кожній збивши, падлюка, по п'ять тисяч! Бо навіть із тими двадцятитисячними ціновими втратами я врешті виривався на волю. На радіощах я хапонував собі значно дорожчі джинси, ніж планувалося — зате лівайси, чорні і на гудзиках замість блискавки. Я таких ще не мав. Ха, я таких ніколи більше не мав!

І от, виявляється, про що цей розділ — про чорні лівайси з білими блискучими гудзиками! А я все сподівався, що мені як-небудь вдасться викермувати його на щось історично сенсовніше чи хоча б на набережну Мотлави Длуге Побжеже, ближче до портового Журавля, де нам стало вже зовсім по-балтійському добре.

Ні, звичайно, я розумію, що історія про те, як щоночі в гуртожитку ми випиваємо хоч би по одній пляшці з наших запасів і врешті повертаємося додів геть без нічого, була б і дотепнішою, й повчальнішою. І все-таки волю розповідати все так, як воно було насправді.

І останнє. З парасольок продалася тільки одна.

ГЕТЕБОРГ, 2005

Я прилетів у четвер пополудні, а відлетів у неділю. І єдине, в чому я упевнений: у Гетеборзі справді є готель «Скандік Опален». Щоправда, жодної з трьох ночей я не спав у власному номері — завжди мене десь носило. Кая мешкала в тому ж готелі, як, здається, й усі інші.

Коли в неділю увечері я повернувся до Берліна, то знову відчув себе пораненим. І це нове поранення називалося «Кая». До речі, я його зовсім не сподівався. Хоч його ніколи не сподіваєшся. Дальші три — чотири місяці я то зализував свої рани, то знову їх роз'ястрував.

Не можу згадати, чому в суботу ми пішки пустилися з готелю на залізничний вокзал. Ми ж не збиралися нікуди їхати. На мапі Гетеборга, яка в цю мить у мене перед очима, це досить неблизький шлях. З усього випливає, що слід було довший час триматись або Сьодра Веген, або Стен Стурегатан, а тоді, перетнувши Паркгатан, продовжити похід на північ дугою, яка чомусь називається Польгемспляцен. Я написав «чомусь», бо назва вказує радше на площу, якої там насправді немає.

Навіщо нам це здалося? Просто подивитись, як виглядає тутешній вокзал? Трохи дивна розвага. До того ж ми увесь час ішли під сильним дощем. Він був майже крижаний. А ще ж і вітер! З тих, які виривають з рук парасолі і розпанахують навстіж плащі. На межі вересня і жовтня Гетеборг нагадував нам про неминучість листопада. Іноді здавалося, що от-от сипоне сніг і почнеться чергова першість Швеції з хокею. Мається на увазі хокей з м'ячем, а не на траві.

Ми тремтіли від холоду і нестерпної близькості. Приміщення вокзалу здавалося велетенським табором для промоклих утікачів, серед яких переважали панки. Їхні кричущих кольорів ірокези аж парували у вокзальному теплі. Каю вони, напевно, приймали за свою. Якби я не знав, що вона зі мною, то так само прийняв би за їхню. Я відчув, як зараз мені увірветься не тільки терпець, а й усе інше. Де, до речі, він розташований у нашому тілі, той цілий терпець, хто знає? «Давай чимшвидше назад до готелю, — сказав я. ~ Треба якось рятуватися. Гаряча ванна і хоч би півпляшки коньяку». «Півванні коньяку і гаряча пляшка», — відповіла Кая.

Ми навіть не змогли дочекатися трамваю. Запхавшись до першого-ліпшого таксі, ми до болю стисли одне одному руки, до хрускоту в кістках.

Тому мій Гетеборг — це найменше місто світу. Воно обмежується навіть не територією власного центру і не готелем «Скандік Опален», навіть не моїм номером у тому готелі. Воно поміщається у ванні мого номера і частково — у плящі українського коньяку, це крихітне, але прекрасне місто, ідеально захищене від крижаного північного дощу і по вінця наповнене теплою піною й доторками.

І таким воно б мені назавжди й залишилося, коли б не прогулянка над каналом наступного дня. Але мені зовсім не хочеться розповідати про нього, як і про тих людей, що цілими родинами масово повилазили на скупе північне сонце і порозсідались уздовж берега на розкладних ікеївських стільцях навколо розкладних ікеївських столиків і як усі вони, обгорнуті пледами, недвозначно насолоджувалися вихідним і всі без винятку (всі!) напихалися блідим картопляним ікеївським салатом із пластикових тарілок.

Наші з ними уявлення про справжнє життя того ранку дещо різнилися.

ҐРАЦ, 2003, 2006

Найбільше на світі мені подобаються міста, які дозволяють подивитися на себе з гори. На щастя, їх багато.

Чи не тому я вибрав одного разу Львів і потім упродовж кількох десятиліть не переставав повторювати, що він і є моїм улюбленим містом? Сьогодні це вже давно не так, а бували ж часи, коли саме лише словосполучення «Високий Замок» змушувало мене щасливо і здивовано дякувати цьому світові за те, що я на ньому існую. І за те, що на ньому існує таке ненормальне місто, з чарівною горою посередині. Високий Замок став своєрідним епіцентром моєї дещо zdeформованої романтизмом молодості. Я вилазив на нього зокрема й тоді, коли жити далі здавалося неможливим. Я сідав на траву під його, скажімо, п'ятсотлітніми деревами (одного разу то була не просто трава, а трава під снігом, першим снігом дуже холодного листопада), дивився вниз на місто з його відчутно поруйнованою романо-германською структурою, випивав одну або й дві пляшки дешевого, зате міцного вина — і знову віднаходив себе, якимсь наступним продовженням. Високий Замок дорівнював тому вину. Він став для мене резервуаром життя чи навіть майбутнього. Мені залишається повторювати за Станіславом Лемом: «Він був для нас тим, чим для християн є небо». Станіслав Лем знав, що пише: він народився у Львові 1921 року — і цим страшенно багато сказано.

Самого замку на Замковій горі у Львові немає вже близько трьохсот років, тобто востаннє його руйнували шведи Карла XII, навіть не австрійці. Тобто назва «Високий Замок» містить у собі примару, вона дезорієнтує, вона передбачає, що ми віримо у привидів і погоджуємося з будь-якими топографічно-поетичними умовностями. Точнісінько як у Ґраці.

Отже, у Ґраці я не пропустив жодної нагоди зійти на Замкову гору. Щоб це не звучало надто патетично, додам: жодної з двох. Таким чином, поки що це спрацьовує зі стовідсотковою відповідністю — один мій приїзд до Ґрацу дорівнює одному сходженню.

Першого разу я вивів за собою (ого, який пророк! вивів за собою?) певну молоду особу, що її в цьому та деяких інших моїх текстах я називаю ОК. Ми покрутилися з годину серед інших недільних людей, помилувалися всіма можливими панорамами і випили по останній каві. Усе було настільки красиво, цей черговий варіант моєї Європи з її майже штучними каменями й вічнозеленими деревами, що цілком нестерпно защеміло всередині. А місто внизу мало таку ж, як і у Львові, романо-германську структуру, тільки аж ніяк не поруйновану, а цілком вдало збережену. Тому й розпити одну-дві пляшки поганого міцного вина якось не виходило. Ані просто залягти у траву під п'ятсотлітнім деревом. Я казав про останню каву? Щойно мені спало на думку, що то взагалі була остання зустріч. Тобто більше ніде й ніколи ми з ОК не бачилися. Це дає мені підстави сумніватися навіть у тому, чи згадана ОК справді існує. Але того дня на Замковій горі у Ґраці я ще не здогадувався, що її більше не буде. Вона, сподіваюся, теж.

Другого разу я зійшов туди ж через три роки, рівно через три роки. Я був сам і, здається, заважав усіляким туристичним групам. Я поставився до місця значно уважніше, ніж першого разу, і зрозуміло чому. Тим-то я розпізнав і запам'ятав унизу під ним усе, що міг — зліва направо: церкву Серця Христового, катедральний з мавзолеєм, оперний, Ляндгаус, Ратгаус, францисканську церкву, ультрамодерного спрута з обрубаними щупальцями, що називається Кунстгаузом, хорватський ресторан «Опатія» і нарешті Маріягільфер. Усе разом творило винятково промовисту суміш сакрального з профанним, духовного з адміністративним, а релігійного з кулінарним. Не знаю, навіщо я все це саме в такій послідовності і саме так запам'ятовував. Не виключаю, що я розтягував час або навіть хотів його зупинити, дошукуючись якихось особливих і особистих зв'язків з цим містом, котре так елегантно дає бачити себе з гори.

(Гаразд, ніде правди сховати: був ще третій раз і третє сходження, тобто ще одна поява у Граці, зовсім таємна. На Замковій горі ми не зустріли нікого, крім якихось двох безглузких скінгедів з бляшанками пива в руках. Вони носилися вгору-вниз, розмахували руками, по-дурному вихлюпуючи пиво, і один з них, дивлячись у наш бік, пронизливим гітлерівським голосом заверещав «Катастррррооо-фе! Катастррррооо-фе!». Через кілька хвилин виявилось, що в них пропав цуцик — ні, не бультер'єр і не стаффорд, а якийсь цілком нікчемний пікусь кімнатної породи — що за скінгеди такі, хто мені скаже? Потім він їм знайшовся, і вони замалим не йобнулися від щастя, передаючи його з рук у руки, а ти безліч разів повторила катастрофе, й нам зробилося смішно до сліз).

* * *

Уперше (як, зрештою, і вдруге) я дістався до Грацу літаком. У своєму квитку я спочатку прочитав «ВІДЕНЬ ШВЕХАТ», а потім «ГРАЦ ТАЛЕРГОФ». Мені це щось казало, ця назва летовища. Але я не надто на ній зосереджувався. Мене куди більше цікавило, як складеться доля ОК, як вона зможе доїхати зі свого Кракова в ситуації, коли Австрійська федеральна залізниця страйкує. Вона майже ніколи не страйкує, раз на сто років. Але саме в ці дні вона, курва, страйкує. Вона не хоче, щоб ми побачилися. Усі ці диспетчери, шляховики, машиністи і кондуктори по-робітничому солідарно виступили проти нас. На якусь мить я став затятим ворогом профспілкового і страйкового руху: їм би нашу зарплатню і взагалі — якого дідька так біситися з жиру!

Тим часом назва «Талергоф» усе одно звідкись вилазила і, попри Австрійську федеральну залізницю, також непокоїла. Талергоф? Ну так, Перша світова війна — це поза всякими сумнівами. Але що саме? Якась вирішальна битва і, як завжди, без переможців? З Відня я додзвонився до ОК і дізнався, що вона їде автобусом. Тобто нам виявилось начхати на Австрійську федеральну залізницю, хай собі страйкує ще місяцями. Приблизно тоді ж мене прострілило — зовсім як піхотинця Першої світової, але не кулею — згадкою, де я свого часу наткнувся на той «Талергоф». Ну так, Львів — місто, в якому зі мною найбільше всього трапилося. І відразу ж по тому: Личаківський цвинтар, номер два у моєму списку меланхолійних територій, куди я приходив тужити з потаємною надією — що тут заримувати до «тужити»? — з потаємною надією ожити. Номер один був, як відомо, Високий Замок.

Це трохи дивно — приходити на цвинтар, щоб відчути приплив позитивних емоцій. Це пахне чимось на зразок некрофілії, подумає не один із вас. Насправді це було способом існування у певній стилістиці: концерти бароко, гард-рок, нещасливе (як тоді здавалося) кохання, заношений одяг, промоклі черевики, перший сніг осені, надгробні свічки у дедалі густіших сутінках. Тоді ж я й надивав той пам'ятний знак (чорний мармур?) з архаїчним написом «Жертвамъ Талергофа. 1914 — 1918. Галицкая Русь». Якісь росіяни, подумалося мені. Бо звідки б ще взявся той твердий знак? Це могли бути вояки царської армії, полеглі в якійсь особливо кривавій різанині, їх убивали, й вони вбивали — на війні як на війні. Але чому їхні останки було зведено аж сюди, до Львова? І де той Талергоф?

І от виявилось, що тепер він став летовищем на передмістях Граца.

* * *

Насправді вони не були ніякими вояками, а самими що не є мирними жителями. Це така особлива категорія людності, що з'являється винятково у воєнний час. У мирний час мирних жителів як таких не існує. Іншими словами, для того, щоб стати мирним жителем, необхідно, аби у твоїй країні почалася війна. Інша необхідна передумова — ти повинен бути жінкою, стариком, дитиною або принаймні невійськовозобов'язаним чоловіком. У такому разі на тебе поширюється дія шляхетних міжнародних конвенцій, які покликані неухильно захищати життя і права мирних жителів під час бойових дій, проваджених військом ворожої держави. Добре, що такі конвенції існують. Зле, що вони ніколи не виконуються.

Талергофський випадок проте особливий. Його в'язні виявилися не жертвами протиконвенційних дій (інакше кажучи — воєнних злочинів) ворожої держави. Їх репресувала держава власна.

Щось мусило звихнутися в такій толерантній Австро-Угорській монархії з початком війни. Якісь конституційні механізми, засади порозуміння між народами, культурами і конфесіями, та й просто — запобіжники здорового глузду. Усе з'їхало з рейок і покотилося внікуди. Масовими розправами над західними українцями, що почалися восени 1914 р., досі ліберальна Дунайська імперія знищила себе як норму і недосяжний зразок. Зненацька виявилось, що у своїх найсхідніших регіонах вона густо заселена підривним кирилично-візантійським елементом, котрий тільки і мріє влитися в лоно єдиної Великої Росії. Проти цього елемента й вирішено було застосувати комплекс заходів, який нинішньою мовою тієї ж Великої Росії називається зачисткою. Арешти, розстріли, повішення, а також вивезення углиб держави, з подальшим заснуванням спеціального концентраційного табору в місцевості Талергоф поблизу Граца — так це виглядало. За оцінками кількох дослідників, у 1914 — 15 рр. у Талергофі з різних причин — тиф, голод, холод, виснаження — загинуло понад три тисячі в'язнів.

Так, я лише переказую начебто загальновідомі факти. Мені не вистачає зухвалості, щоб якось інтерпретувати їх. Можливо тому, що я при цьому прощаюся з черговою ілюзією. Прощавай назавжди, цісарсько-королівська Аркадіє!

* * *

Про те, чим був насправді Талергоф, нині летовище, я дізнався щойно під час другого приїзду до Граца. І саме це, саме цю втрату ілюзії, можна вважати найважливішим надбанням того разу.

Натомість першого разу ми з ОК так чи інакше мусили зійти із Замкової гори. Я безпомилково відстежую наш маршрут, бо іншого в нас не було, а цим ми йшли востаннє. Отже, ми перетнули Шльосбергплатц і пішохідний Мурштеґ над водами Муру, вкотре посміявшись з його штучного острова. Ах, як не вистачає Львову річки! Якби не річка, Львів можна було б легко переплутати з Грацом, силувано жартував я.

Далі ми йшли правим берегом по Лендкаї — аж до перехрестя перед Гауптбрюкке. У всьому цьому не було б нічого надзвичайного, якби ми не йшли на звуки барабанів. Коло спрутоподібного Кунстаузу ми повернули праворуч на Зюдтиролер Плятц і врешті побачили, що відбувається: і демонстрантів, і курдські прапори та гасла, і портрети Абдулли Оджалана, і поліцію. Поліція була налаштована цілком мирно. Курди також — хоч і танцювали в колі свій чоловічий танець протесту. Скільки їх там зібралось — кілька сотень, тисяча? У кожному разі достатньо, щоб заповнити цілу площу.

Ось так ми й опинилися в самому центрі події, до якої зовсім не готувалися і про сенс якої могли тільки здогадуватися. А сенс був такий, що все це діялося виключно заради нас — аби зненацька оголити незліченні зв'язки усього з усім, а потім так само зненацька зруйнувати їх.

ГУАДАЛАХАРА, 2008

1

Чорт забирай — та вона, виявляється, принаймні років на сто давніша від Франіка! От вам і Новий Світ, от вам і Мексика. Пам'ятаю деяке остовпіння у мить, коли я прочитав цю дату — 1542, викарбувану у тьмяній бронзі, десь посеред Старого Міста, на Авеню Ідальго, в околицях катедрального собору Вознесіння Діви Марії, чи точніше — Catedral de la Asunción de María Santísima. (До речі, не далі як учора Ектор звернув увагу на те, що німецьке слово Himmelfahrt (такий собі sky-trip) уживається для обидвох вознесінь — як Ісусового, так і Діви Марії. В іспанській же мові це два різні слова: у випадку Ісуса це Ascención, а його пресвятої матінки — Asunción. «Чому?» — запитав я. «Тому що Ісус полетів у небо самостійно, а Марію підхопили й вознесли ангели», — пояснив Ектор).

Гуадалахару заснували конкістадори. Про них я багато читав у середньому шкільному віці. Кожну конкістадорську книжку я перечитував по кілька разів. Можливо, я таємно сподівався, що котрогось

разу розв'язка виявиться іншою, тобто ацтеки переможуть і скинуть клятих завойовників туди ж, звідки ті повилазили — в океан. Мої таємні сподівання, на жаль, ніколи не справджувалися.

У Гуадалахарі я опинився 1 грудня. Хотілося написати «у перший день літа», але то була б неправда: все ж таки Північна півкуля, а не Південна. Тобто у них 1 грудня, як і в нас — перший день зими. Щоправда, мексиканської, коли вдень до тридцяти тепла, і хочеться шортів, сандалів, широких вирізів, оголених плечей, животів, різких сумішей поту з парфумами та холодних напоїв. Перед моїм вильотом з Берліна Ектор застеріг мене щодо останніх. «Тільки фірмове питво з фірмових пляшок, — радив він. — І в жодному разі не вода з крану. Навіть зуби не мити водою з крану. Безпечніше мінералкою з фірмових пляшок». Я не став уточнювати, газованою чи ні. Зате поцікавився: «А якщо бляшанка?». «Тоді ризик вищий, — відповів Ектор, — на поверхні бляшанки осідає всіляка зараза, її навіть у повітрі повно». Я зрозумів: пляшки, пляшки і ще раз пляшки. Трохи параної ніколи не завадить.

Я провів близько двадцяти годин у трьох літаках і на трьох летовищах. У ніч з 30 листопада на 1 грудня я врешті добрався до свого номера в готелі «Гуадалахара Гілтон». Зубів я завбачливо вирішив не мити, бо так і не надбав у дорозі жодної пляшки з мінералкою. Але в готельній лазничці мене втішила мила несподіванка, що водночас підтвердила Екторову правоту: фірмова плящина води з етикеткою «Продистильовано. Для ваших зубів». Я вишкірився всіма своїми зубами до дзеркала й подумав: «Якщо в них дванадцята ночі, то в Берліні шоста ранку». Дзвонити до Пат було б жорстоко.

2

До Гуадалахари я змушений був летіти саме тоді, коли мене вкотре винесло на ще один виток гострої закоханості в Пат. Дорогою до летовища Тегель я кілька разів хотів висідати й повертатися. Мене стримувало тільки єдине: бажання дочитати цей роман про власне життя до самого кінця. Про те, що все в ньому наближається саме до кінця, я навіть не здогадувався — я знав. Якби я був автором цього роману, то мій герой неминуче не долетів би до Мексики. Навряд чи мій літак розіб'ється поміж Берліном і Парижем, думав я. Це було б геть нецікаво й нічого б не означало. Швидше за все — на другому етапі подорожі, тобто між Парижем і Мехіко. На це в мого літака є до біса годин і кілька тисяч миль. Можливо, десь поміж Гренландією та Північною Канадою, в Баффіновій затоці. Він так і шубовсне у напівзамерзлий океан, ефектно протаранивши носом нетривке забороло свіжої півтораметрової криги. На крайній випадок я залишав третій етап — із Мехіко до Гуадалахари: якісь ліваки-терористи, червоні індіанці майя, що обов'язково перестріляють усіх пасажирів після того, як командир утретє і востаннє відмовиться розвертати борт на Венесуелу. У Тегелі я написав Пат довжелезну меску, любовну і майже прощальну водночас. Я зберіг її в телефоні, щоб вислати з Парижа. Але звідти вона вже не відсилалася. Окей, подумав я, ще один знак. Я загину позбавлений навіть останнього слова. Спроба додзвонитися до неї з таксофону теж нічого не змінила на краще. Таксофон цинічно позжирав усі мої євромонети, після чого про щось мене повідомив жіночим голосом французької мови. На жаль, я не знаю французької. Хоч я все одно все зрозумів — мене посилали. Швидше за все, у політ. Тепер уже ясно, що в останній.

Тож коли через п'ятнадцять годин я таки остаточно долетів до місця призначення (іспанською це називається destino) і коли симпатяга-водій, перший мексиканець на моєму шляху, щасливо довів мене, живого й неушкодженого, з летовища до монументального «Гуадалахара Гілтон», я відчув щось на зразок легкого розчарування.

3

Про Мексику я знав і досі знаю небагато, але найважливіше. По-перше, в ній легко отруїтися. По-друге, вона любить смерть.

Її культура смертоцентрична і скелетоморфна. Її вагіна пахне гробницею. Ніщо інше не святкують у Мексиці так буйно і красиво, як смерть. Напевно, це особливий спосіб її долання — через радість. Якщо її неможливо уникнути, її слід радісно обійняти. Їй треба відкритися, впустити її до себе, як у дім, лягти з нею в ліжку, злягтися, кінчити в неї, кінчитись у ній.

Через це Мексика видається кожному з нас такою містичною. Це країна, в якій розчиняються чужинці. З Мексики не повертаються. Якщо ти повернувся з Мексики, то ти в ній не був. (Я в ній не був, я, може, тільки трохи побував). Ти заходиш до першої-ліпшої, обвішаної костюмами й обсипаної задушливими квітами каплички як ідіотський роззявляка-турист — аби зробити два-три екзотичні знімки, а виходиш звідти зомбованим, посвяченим, іншим і починаєш ватяно ковзати в невідоме за он тією дамою в чорному, яка (ти впевнений!) ледь помітним нахилом голови щойно покликкала за собою. У Мексиці закінчуються попередні життя й починаються наступні.

Мексику створив Кастанеда. Усе це жахливий кіч, але це правда.

4

Моя Гуадалахара тривала чотири дні (але й ночі). Опівдні п'ятого дня, п'ятниці, мене знову повезли на летовище. Я ледве вислизнув з наступного життя.

Воно мало для мене свою вісницю, що її звали Куньял. Що це за птаха така, хто мені скаже? Але до неї ще треба підібратися.

Однієї з ночей (точно — із середини на четвер!) мої нові подружки, Хульєта і Челсі, зтягли мене на, як вони це називали, класне (clasico) прийняття для журналістів. Уявіть собі просторий, але досить занедбаний колоніальний палац, у центрі набитий латиносами, які безупинно танцюють вісім годин поспіль, сходячи всіма життєвими соками, але й заливаючись при цьому пивом і текілою. Цих

журналістів могло там бути з тисячу — вся Латинська Америка. (Деякі з них, до речі, казали мені, що Мексика — зовсім не Латинська Америка, а погана копія США, але це вже інша тема).

Так от, у всій цій тисячоголовій тисняві, в цьому галасі та ревищі, танцювалося чомусь дуже легко. Утім, мої рухи могли бути цілком неправильними. Просто у тій тисняві цього все одно ніхто не бачив. Насправді я ж ніколи в житті не танцював жодної сальси, самби або чогось там ще — і тут раптом несподіване і щасливе відкриття, що яйця чомусь не заважають, а радше сприяють. Гадаю, це пояснюється загальною легкістю ситуації. Усі всім подобаються і всі з усіма цілються в губи. Усі віддаються всім і всьому — ритмові, співам, текілі, димові, одне одному. Мої дівчата робили це зі мною так відверто і близько, що я почав збуджено обмірковувати подальший хід подій із запрошенням обидвох до себе в готель. Зрозуміло, що Челсі надзвичайно мені подобалась, але й, даруйте на слові, Хульєта теж.

О п'ятій ранку вони викликали мені таксі прямо під той напіврозвалений палац. Я запропонував їм падати на заднє сидіння. «Не сьогодні», — знітилася Челсі. «Завтра, завтра», — докинула Хульєта. «Завжди ці місячні», — подумав я, від'їжджаючи у пропахлу мескалем і травною ніч п'ятимільйонного міста.

5

Перед тим удень я читав мексиканській публіці уривки з «Обручів», а Хорхе Ернандес читав те саме іспанською. Хорхе вважає себе товстим, хоч насправді він великий. Як там не є, але на подіумі його було значно більше, ніж мене. Це я мав би бути модератором у нього, а не він у мене. Час до часу я засоромлено зиркав на своїх подруг, які показово сіли навпроти мене у перший ряд. Насамкінець, коли Хорхе передав слово присутнім і якийсь хлопчина в бандані запитав мене ні сіло ні впало про «Айрон Мейден», до зали прослизнула тьмяношкіра патлата особа в усьому чорному, з коликким і напіврозпанаханим бюстом. Вона знайшла собі вільне місце в одному з найближчих до подіуму рядів і почала свердлити мене настільки методично, що я аж засовгався на стільці. Добре, що презентація потривала ще якісь лише лічені хвилини — інакше вона висвердлила б у моїй фізії дірку завбільшки із зозуляче яйце.

Підписуючи книжки, я виразно вловлював бічним зором, що вона чекає. Тобто що це я чекаю, а вона підходить усе ближче, вона вже тут. «Це Куньял, вона хоче з тобою заізнатися», — відрекомендувала її Хульєта і зникла. «Як? Як твоє ім'я?» — спитав я. «Куньял», — відповіла вона і додала для певності: «Майже кунілінгус». Це розсмішило нас обох.

Я фотограф, казала вона, і фотографую лише письменників. Це трохи дивний проект, ну тобто він може здаватися дивним, але тобі він таким не здається, бо ми одного поля ягоди (одного польоту птахи? обоє рябоє?). Я відчуваю це, що ми одного. Так от, я фотографую їх переважно на кладовищах. Ти зрозумів мене?

Ну звісно, відповідав я, чудова концепція, до того ж я справді мрію про мексиканське кладовище, як би то на нього потрапити. Я люблю кладовища, гробниці, скелети, я люблю Мексику, я люблю смерть.

Тоді я заїду по тебе завтра, трусонула вона патлами й бюстом. Я знаю, що ти в «Гілтоні». Звідти лише півгодини машиною.

Не раніше третьої пліз, попередив я. Уранці нас везуть до Текіли. Це місце, з якого витікає текіла. Ми будемо танцювати довкола священних агав і дегустувати священне пійло.

Ось мій телефон, колихнулась вона. Задзвониш відразу, як приїдете.

6

Фотосесія на цвинтарі? У мене бувало й не таке. Ще в понеділок мене перехопив у готельному фойє метушливий дідок з камерою на грудях. Він показав мені дві фотки — на одній він по-братньому обіймав за плече Борхеса, на іншій Умберто Еко. «Наступним буду я?» — спитав я. Він зрадив, що я не проти, і кудись потягнув мене. Тобто не кудись, а до чоловічого туалету. Ні, йому не йшлося про гей-порнографію, як я собі встиг науявляти. Насправді йому потрібне було велике дзеркало. Ми стали до нього обличчями, він по-братньому закинув руку мені на плече і сфотографував себе зі мною. Моя посмішка на тому знімку, напевно, не дурнуватіша від Борхесової. Умберто Еко теж посміхається якось через силу.

7

Наступного дня (саме так — четвер!) я повернувся з Текіли, надзвичайно зворушений усім побаченим, пережитим і випитим. Ми пройшли Шляхом Агави від самого початку й до самого кінця, крізь усі проміжні етапи, смаки, соки і запахи, і елегантний молодий хімадор спеціально для нас ефектно й невимушено розхуячив зрілий дванадцятирічний корінь аж на вісім шматків — кількома вправними ударами свого коа. Мало де на цьому світі бувало мені так добре, як того дня на теренах асієнди Сан Хосе дель Рефухіо. Текіла — це течія, текуче золото ацтеків, чистота духу і смерть паразитів. Кожному з нас дісталася в подарунок велика пляшка «Ерремадура Репосада». Від спеки, алкоголю і щедрості світу хотілося танути. Я танув на очах.

Саме тому ми повернулися з годинним запізненням. О четвертій я набрав телефонний номер Куньял. Скоріше б на кладовище, сказав я. Зараз буду в готелі, запевнила вона.

Хоч насправді мені хотілося трохи полежати коло Челсі. Але її ніде не було видно.

8

За якісь півгодини я зійшов у фойє і відразу ж запримітив патлату постать у чорному. Навколо неї так і юрмилася всіляка дивачня — як можна було здогадуватися, латиноамериканські письменники. Кожному з них вона призначала годину побачення на цвинтарі. Скидалося на те, що графік геть напружений. Я знайомився з колегами, міцно потискаючи їхні смагляві долоні, і тут-таки забував їхні імена. Зрештою, вони моє також. На цьому світі забагато письменників, особливо у Східній Європі та Латинській Америці (Мексика не рахується, вона є невдалою копією США).

Оскільки келих червоного вина перед Куньял був лише ледь надпитий, я замовив собі текілу, не першу того дня й не останню. «Розумієш, — почала вона, — уже пів на п'яту, за якусь годину стемніє, ми нічого не встигнемо, поки доїдемо до кладовища, його зачинять. О котрій завтра твій літак?». Мені здавалося, що о четвертій пополудні. Так я їй і сказав. «Я пропоную зробити це завтра вдень, — відповіла вона. — Я заїду по тебе о дванадцятій. У цей час найкраще світло». Я не знав, навіщо мені світло у Країні Мертвих, але погодився.

Принаймні на сьогодні тема закривалася. Треба було допивати і звалювати. Але тут вона, що називається, заговорила.

Ти маєш мене зрозуміти, казала вона, бо ми одного поля ягоди (два сапога пара?). Я це відразу на тобі прочитала, щойно побачивши. Я бачу все, я читаю людей, ніби знаки, я їх проявляю, бо я не просто фотограф, ти мав би це відчутти. Я сьогодні вдень знімала одного аргентинця, ти його не знаєш, на тому самому цвинтарі. Потім звідкись узявся незнайомий старезний дід. Він сказав: «Я нікого не маю на цьому світі, всі, кого я мав, лежать у цих могилах, і мене нікому сфотографувати. Мене ще ніколи не фотографували — жодного разу в житті. Я ніколи в житті не бачив себе на фото. Який я на фото, як ти гадаєш? Сфотографуй мене, щоб я міг померти!». Я відповіла, що зроблю це для нього, але хай подасть адресу, на яку вислати знімки. Він трохи подумав і сказав: «Це не так важливо. Головне, щоб я залишився хоч на одній фотографії». Тепер він у мене ось тут.

Вона кивнула на сумку з камерою. І продовжила.

Я з тих людей, які завжди слухаються своєї пристрасті. У мене були десятки коханців і всі вони письменники. Половини з них уже немає серед живих, але я знаю, що вони все одно поруч. За одним з них я поїхала до Лондона. У мене була віза на тиждень, але я забула про все на світі і лишилася на довгі роки. Заради нього я стала нелегалом, уявляєш? Але любов нелегальною не буває. Коли він помер, я стала кохатися з його донькою, його дружиною. Мені здавалося, це насправді він, а не його дружина чи донька. Ми були такі щасливі! Я найнялася до них служницею і варила для них індійські страви, і ми часто кохалися втрьох — я, його донька і дружина, і він також. А потім його дружина

знайшла собі нового друга і вигадала, начебто я краду їхні речі, начебто в них пропадають якісь дрібниці, якісь алмази чи що. Це був наклеп — тільки для того, щоб мене позбутись! І я поїхала геть.

9

Я замовив їй ще вина, а собі ще текіли. Вона не зупинялася.

Я люблю переглядати фото з моїми письменниками. Вони вмирили з різних причин і на різні способи. Це таке щастя, що я встигала їх знімати! З одним таким я прожила кілька років і ніколи його не знімала. Він був геній. У цій країні він був найкращий. Я піклувалася про нього в лікарні, куди його періодично запроторювали. У нього траплялися психічні напади, і тоді його забирали до лікарні. Я вмивала його і годувала з піпетки, коли він лежав паралізований уколами. Навряд чи ти знаєш його речі, вони просто геніальні. Я мешкала в нього щоразу після того, як він виліковувався. Одного разу в неділю вранці ми ніяк не хотіли вилізти з ліжка, все кохалися й кохалися, кілька годин поспіль. Раптом дзвінок у двері. Він пішов глянути хто і за мить убіг до спальні, весь такий голий, блідий, спітнілий. «Там моя дружина, ти маєш зникнути!» — він аж тремтів. Уявляєш, вона покинула його багато років тому, коли він ще тільки починав хворіти. І всі ті роки лиш я була з ним, лиш я його рятувала. А коли він повернувся з лікарні, вона прилетіла на все готове, на всю його славу і гроші. Я за рідною дочкою не ходила так, як за ним, а він вигнав мене з дому, щойно його дружина з'явилася. Вони удвох виштовхали мене на вулицю — напівголу, в чому була, із синцями на грудях, отут. І скинули мені з балкону мою валізу з речами, розкриту.

Я спитав, чи вона його все-таки сфотографувала. А як ти думаєш, подивилась мені в очі вона. Розумієш, обережно почав я. Далі слід було назвати її, але я знову забув це дивне ім'я. Куньял, допомогла вона. Це індійське ім'я. Мій батько був індус, а мати єгиптянка. Мій батько народився в Лівані. Він утік до Мексики з Іспанії, громадянська війна, тридцяті роки. Тому я мексиканка. Але не за кров'ю.

Я сказав, що кров тут ні до чого. І трохи засумував. Ідея з фотосесією подобалася мені все менше. Зрозуміло, що відступати нікуди. Я сам собі винен, що так легковажно погодився на той цвинтар. Але чим завинили всі інші сотні людей у моєму боїнгу?

Скільки вина й текіли влилося в нас того вечора? Уже й не пам'ятаю.

10

Зате пам'ятаю історію з Елісео Д., великим кубинським поетом.

Я прийшла до нього 1 березня вранці, казала Куньял, збуджено відсьорбуючи з келиха густо-червону чилійську кров. Ми довго домовлялися заздалегідь і врешті вибрали цей день. Але його дочка навіть не впустила мене досередини. Начебто її татові раптово зробилося дуже зле. Я сильно засмутилася. Вийшовши з їхнього будинку, я зненацька озирнулася. Щось у мені наче сказало: озирнися. Він прикипів до вікна й дивився мені услід. Жаклива гримаса болю, сльози в очах і дощові струмені на вікні. Через кілька годин у новинах повідомили про його смерть.

Я спитав, чи вона сфотографувала його в тому вікні. Вона мовчки видобула із сумки пачку знімків і швидко знайшла потрібний. Усе так і було. Включно зі струменями на шибках.

11

Навіщо тобі летіти вже завтра, спитала вона.

Я хотів до Челсі. Чи принаймні до Хульети. Ми домовилися, що зустрінемося утрюх пізно ввечері. Я все одно не знав, як шукати той клуб у цьому п'ятимільйонному місті. Я відповів: «Не знаю. Мушу летіти. У мене квиток. І віза. Чомусь аж на 180 днів». «Це півроку. Це багато», — сказала Куньял. «Крім того, я закохався в одну жінку і дуже хочу до неї в Берлін, — знайшов я відмазу і тут-таки зрадів, що навіть не брешу. — Я слухаюся своєї пристрасі». «Але ж є й інші жінки», — запевнила вона.

З готелю ми поїхали однією таксівою.

«Коли вийде твій альбом?» — запитав я, щоб відволікти її блудливу руку. «Який ще альбом?» — не зрозуміла вона. «З письменниками на цвинтарі», — сказав я. «Яка тобі різниця! — вибухнула вона. — Я не збираюся видавати ніяких альбомів!».

У клубі вона вгатила ще два келихи червоного. Мої подруги здавалися дещо заскоченими її бурхливою появою. Хульета час від часу непомітно для Куньял корчила гримаси. Челсі виглядала неприступною і мовчала. «Ти повинен пожити в Мехіко, — взялася за своє Куньял десь посередині другого келиха. — Хоч би з півроку, 180 днів. Це найбільше місто світу, 25 мільйонів людей, ти уявляєш? У Мехіко навіть Маркес живе з усіма своїми дружинами й дітьми. Ти можеш побути в мене, а потім перейти до неї (вона вказала на Хульету), а потім до цієї, бо ця тобі подобається найбільше (вона вказала на Челсі). Я не жадібна, можу з ними ділитися. Тиждень у мене, тиждень у неї. Потім знову в мене. Ми можемо кохатися всі разом. Вони знають, як я це вмію». «Вона сильно п'яна», — сказала Челсі. «Викликати для тебе таксі?» — спитала Хульета. «Обійдуся без твоєї допомоги», — відрізала Куньял і, наштовхуючись на столи та стільці й потрясаючи патлами, ображено вийшла в ніч. Але спершу озирнулася на мене з дверей: «Завтра о дванадцятій я у тебе!».

І чорне поглинуло чорне. Аж тоді ми знову натанцювалися.

12

Наступного й останнього дня, близько полудня, я приречено чекав Куньял у фойє. Багаж я про всяк випадок уже тримав коло себе — і хай ця відьма везе мене просто з цвинтаря на летовище, хай дасть мені останнього копняка, щоб я востаннє злетів у повітря, а зі мною й сотні не винних ні в чому людей. Тобто в моєму випадку це буде не Ascención, а Asunción. І слушно.

Роман, у якому я був, здається, героєм, добігав кінця і завершувався подарунком останньої ночі на літеру Ч. Чого ще хотіти?

Я уявив, як через рік тут відбудеться черговий фестиваль, і вона знову з'явиться в цьому готелі, і показуватиме комусь іншому свої знімки, і тоді зненацька скаже: «Дивись, а оце Юрій, ти його не читав і не знаєш. Як мені з ним пощастило! Він загинув ще того ж дня, його літак упав у Мексиканську затоку, ти пам'ятаєш ту катастрофу 5 грудня. Як живого бачу його в цьому фойє. Він сидів отут, де ти».

З легкого заціпеніння мене вивів готельний хлопець. «Пане Ан..? — він силувався прочитати з папірця моє прізвище, але з цим, як завжди, нічого не виходило. — Пане...». Так, це я, звичайно. «По вас таксі на летовище», — ошелешив він. Я кинувся заперечувати: це неможливо, що я робитиму там стільки часу, якого біса таксі вже зараз. Хлопець уважно проглянув свої записи і, не впадаючи в екстаз, наполог на сказаному: «По вас таксі. Ваш виліт о другій, пане. Ваш виліт перебронювали на раніший рейс».

О другій, о другій, о другій — не о четвертій! Усе ще не вірячи власному щастю, я кинувся з речами до машини. Озирнувшись на задньому сидінні, я побачив Куньял, яка саме заходила до фойє з інших дверей. «Якщо он та дама в чорному зараз поженеться за нами, не дайте їй нас наздогнати», — сказав я водієві. Не думаю, що він зрозумів. Хоч і відповів мені вузькою ацтецькою посмішкою.

Як ви здогадуєтеся, до Берліна я долетів.

ДЕНВЕР, 2000

Чого американські славісти того разу зібралися в Денвері, Колорадо, мені не скаже ніхто. З іншого боку, а чого б і не в Денвері? Вони вже бували на Флориді й на Гаваях, і на Алясці, здається, теж. У

Техасі й Каліфорнії само собою. А Денвер — це так само атракція, півмільйонне поселення на самому краєчку велетенського плато поруч із першим поясом Скелястих гір. Тобто своїми західними околицями Денвер просто-таки впирається у гірську стіну. Якби Денвер заснували українці, то вони точно назвали б його Підгір'ям чи Підгорою. Але Денвер заснували два інші чинники: нестерпний потяг молоді американської нації на захід і золота лихоманка. Усе золото Заходу, якщо коротше.

І вони звели місто на висоті рівно однієї милі над рівнем моря. Не знаю, чи навмисне, чи так уже в них вийшло.

Усе це не має жодного стосунку до мого випадку.

У Денвер мене затягнув ттпЗ — так я називаю всюди у цій книжці того, хто насправді зветься Майклом. Ми прилетіли туди майже водночас із першим снігом. Скелясті гори дихали ясністю та холодом і притягували. ттпЗ винайняв на летовищі авто, і ми всі дні розважалися звивистими дорогами, водоспадами та священними каменями індіанців арапаго. Ніщо не могло зупинити нас у цьому — навіть славістична конференція.

А проте у п'ятницю (чи в суботу?) ввечері ми вибралися в дещо більшому товаристві на джаз. Джаз — це музика для товстих, казав чомусь Горький. На мій погляд, це найвдаліше з усього, що він сказав. Хоч це очевидна дурниця і я не зовсім розумію, про що йому йшлося. Джаз — для товстих? А для худих тоді що? Калінка?

Джаз не народився в Денвері, це ясно. Але неясно, чому в такому разі з усіх можливих нічних розваг ми вибрали в Денвері саме джаз. Насправді ж денверська сцена нічим не бідніша за будь-яку іншу в будь-якому місті Штатів. Того вечора ми могли послухати місцевий гардкор-панк («Bastard Trash», «Buford T. Justice», «Spools of Dark Thread»), просто панк («Reno Divorce»), альтернативний поп-рок («all7Said», «Butterfly Cocktail», «Quarterpound», «Savage Henry», «SoHelpMe»), просто рок («Burn», «Dear Marsha», «Depulah Raza», «Full Throttle», «Hot Flash Band», «Penchant», «Rotation», «The Trampolines», «The World Awaits», «Thin Ice Band», «Vices I Admire»), просто фанк («Buckner Funken Jazz», «Demon Funkies», «Funkiphino» — читається як фанк іф ай ноу, «The Nighttown Band»), був навіть індастріал («Deviant»), інді-іс-тблок («DeVotchKa»), дарк-поп («Fiction 8»), казино-поп («Idiots Delight»), інді-фрістайл («Spongeworthy»), даб перрі («Lo Ki») та селтік («The Indulgents»). Проте найкращі шанси в нас були з металом («Bodycast», «Born in Winter», «Center-Mass», «Deadless», «Falling Untrue», «Filth Industry», «Peace Love and Distraction») або каверами («Chilli Willi», «Decades», «Kahuna Beach Party», «KingBeat», «Never Surrender», «One Last Wish», «Rated M», «The paperback Writers»). Не знаю, чи бодай половина з цих виконавців уже існувала на той час, але якщо ні, обов'язково існували якісь інші. Чому замість будь-кого з них ми вибрали той квартет традиційного джазу з назвою, що її я відразу ж і забув?

Гадаю, все це трапилося через жінок. Це вони хотіли джазу.

Любов до джазу є однією з найпоширеніших симуляцій цього світу. Насправді на ньому є лише двоє-троє людей, здатних любити джаз. Але є мільйони таких, котрі стверджують, наче вони його справді люблять. І серед цих мільйонів сотні тисяч таких, які вже навіть самі повірили в те, що вони справді люблять джаз. Просто його прийнято любити — от і все. Це якась така публічна складова твоєї тонкості, емоційної глибини та вітальності. Її слід підтверджувати хоча б десятком імен плюс кілька десятками пісень чи п'єс. А також усією своєю мімікою.

Але якщо по-чесному, поклавши руку на серце: ну, як можна любити джаз?

От і я того вечора вдавав, ніби мені неймовірно в кайф усі ті стандарти з тридцятих. Та ні, що там удавав — я був і справді щасливий, що от ми, славісти і просто слов'яни, позаймали тут найкращі місця перед самим подіумом, і до музикантів рукою дотягнешся, і всі їхні гримаси ось тут, як на долоні, і кожне з нас так суперово шарить у всьому, що відбувається. А відбувався, звичайно, свінг. Хтось із нас відразу визначив «Rockin' Chair», хтось інший «After You've Gone», хтось докинув, що це ж Бенні Гудмен і всі енергійно закивали, відтак хтось іще з перших тактів упізнав «The Jeep Is Jumpin'» (Тоня! це ж вона їздить на джипі!). Найбільше грали Фетса Воллера: і «When You're Smiling», і «Everybody Loves My Baby», і «Yacht Club Swing», і «Twenty-Four Robbers», і навіть «Joint Is Jumping», як не дивно. Це була справжня музика для товстих!

Ми чудово знали, коли має бути смішно. І коли нам трохи поплескати. Зрозуміло, що музиканти засікли нас і з певного моменту грали вже тільки на наше товариство — особливо лідер, субтильний хлопчина, що час до часу змінював тенор-сакс на кларнет. Я забув сказати — вони були білі. Тобто насправді вони не могли грати джаз, особливо свінг, але ми вірили, що вони його грають і нам це йшло. Як і пиво, зрештою.

Америка — країна, де найбільше найгіршого пива на світі. Але найгіршим з американських пивних сортів є «Coors Light», і його варять у Денвері, Колорадо. Тому того вечора доводилося пити саме його. Мені здається, що за ступенем гидотності «Coors Light» можна порівнювати хіба що з «Коломийським» початку 90-х. А «Коломийське» початку 90-х у нас називали «Смерть гуцулам». Але у цьому порівнянні я можу й помилятися на користь «Coors Light»'у.

Так от — назад до джазу. Зірвавши чергову хвилю наших нічим не виправданих оплесків, лідер бенду оголосив перерву. «У другій частині ми трохи пограємо балади», — заповів він і рушив до наших столиків з витягнутою вперед п'ятірнею та субтильною доброю посмішкою. На його шляху першим трапився я. Коли я потиснув його правицю, то почув щось на зразок «Hi, I'm Jew!». Чудово, подумалося мені. Єврей, який подав руку українцеві. Десь далеко-далеко, при самому підніжжі Скелястих гір, на висоті однієї милі над рівнем моря, за десятки тисяч кілометрів від Умані, Бердичева й Одеси, ми знову разом. «Hi, I'm Ukrainian!» — радісно відповів я, і всі зареготали. Насправді він сказав «Hi, I'm Drew!», бо його ім'я було Ендрю.

1 якого дідька з мене поліз той жах Голокосту?

Балади сподобалися мені значно менше.

ДЕТРОЙТ, 2000

У моєму дитинстві назва «Детройт» означала цілу країну. І ця країна була Америкою, тобто її Сполученими Штатами.

Між іншим: винахідливість українських радянських мовознавців не знала жодних меж, якщо йшлося про тупе наслідування чи копіювання російської. Звідси й недоречний епітет «сполучені» (лише аби зберегти вірність російській аббревіатурі США). Так, наче маються на увазі якісь посудини, а не території! Наперекір українським радянським українські нерадянські мовознавці винайшли аббревіатуру ЗСА, що її слід було читати як «З'єднані Стейти Америки». На мій погляд, найточнішою українською версією цієї назви могло би бути щось на зразок «Об'єднані Держави Америки» з аббревіатурою ОДА. Але що нам у такому разі робити з іншими ОДА? Розпустити к бісовій матері? Тож облишмо цей мовознавчий відступ і повернімося в моє дитинство, якого все одно не повернеш.

У Детройті мешкали зі своїми родинами обидві сестри моєї бабці Ірени Карлівни. Ясна річ, ніхто з дорослих особливо не квапився розповідати мені, чому і як вони опинились аж у Детройті. Проте я все одно здогадувався, що це трапилося зовсім не через надмірну любов до радянської влади, а радше навпаки. Це вже згодом, багато-багато років по тому, я дізнався дещо більше про їхній ексодус наприкінці війни, про не надто приязне словосполучення «переміщені особи» (DP)[31], про Чехію, Австрію, Баварію та інші дива повоєнних ландшафтів.

У дитинстві ж вистачало знати, що вони десь там є, в Детройті. Факт їхнього там перебування підтверджувався насамперед листами у дуже цупких довгастих конвертах з ненашого паперу й ненашим запахом. Враження ненашості підсилювалося американськими поштовими марками і штемпелем «U. S. Mail». У своїх листах обидві сестри час від часу скаржилися на ностальгію, одна з них (старша, Одарка) якось написала: «Цей світ не для мене». Ірена Карлівна любила цитувати цей її вислів, коли критикувала Америку. Цей світ не для мене, патетично повторювала вона — так, ніби хтось її змушував негайно туди виїздити. У молодших класах середньої школи я її в цьому підтримував і час від часу внутрішньо здригався на саму лише думку про те, що от і я міг би фатально прийти на світ не в нашому щасливому світі, а в їхньому жажному, американському. Тому, де білі хижачи відібрали свободу в індіанців і змусили негрів працювати на себе.

Індіанці були моєю особистою резервацією. Від усіх своїх дитячих катастроф я втікав до них. У цьому сенсі я також був DP, переміщеною особою. Одного разу я вблагав Ірену Карлівну написати своїй сестрі про моє патологічне захоплення і попросити в неї хоча б кілька «справжніх індіанських речей». Сестра Одарка відповіла, що за якісь пару місяців її діти вибираються в подорож на «північ нашого

стейту», де розташована резервація, й вони обов'язково щось мені підберуть. З тієї хвилини, як означене місце листа було мені урочисто зачитане вголос, я перетворився на очікування і трепет. На всіх доступних мені мапах я шукав «північ їхнього стейту». Я з'ясував, що його назва Мічіган. Північ же Мічігану слід було розуміти не інакше як солідний географічний доважок, тобто грубий шмат суходолу між озерами Верхнім та Мічіган, що східним своїм боком уперся в Канаду. Я був у захваті — Великі Озера! Це ж просто романи Купера, перед якими я так низько схилявся, хоч ніколи не міг дочитати їх до кінця.

Минули страшенно повільні півроку — і не відомий мені вантажний корабель доправив до Одеської митниці все, що я потребував для щастя: зшиті докупи три пера (не інакше як орлині), наголівну пов'язку з різнокольорового бісеру, такий же напульсник і — головне — алебастровий томагавк з дерев'яним розмальованим держакком. Одеська митниця, пильно розглянувши і вивчивши кожен з предметів, дійшла висновку, що вони не несуть загрози радянському державному устрою, і пропустила їх далі зі службовою позначкою «детские игрушки».

Коли вони нарешті опинились у мене в руках, я вперше повірив у те, що життя буде сповнене пригод і насичене красивими переживаннями, а мрії збудуться. Зрозуміло, що номером один став томагавк, я ледь не спав з ним, ледь не облизував у поривах щастя його алебастрово-гладеньку, ніби груди середньовічної дами, поверхню. Певного дня хтось із дорослих додивився до майже невидимого і досить образливого «Made in Hongkong» на його цілком по-гуронськи розмальованому держакку.

* * *

Кілька років по тому індіанці остаточно зняли свої намети і потіснилися до самих кордонів мого світу, звільнивши його центр для рок-музики. І тут мені знову знадобився Детройт. Адже Detroit це Rock City, як слушно співали чувачки з «Kiss». Їхній альбом «Destroyer» випадково потрапив мені до рук якось навесні 1977-го. Я не надто їх любив, але той альбом усе ж записав собі на маг і відтоді слухав систематично. Я тихо пишався своїми далекими (ну, дуже-дуже далекими) родичами, яким пощастило мешкати у справжньому rock city.

Тієї ж весни ми отримали з Америки сенсаційного листа від молодшої з двох сестер — про те, що її дочка Х. з чоловіком Л. виграли якусь фантастичну лотерею, що там у них тепер просто купа вільних долярів і вони вирушають усією родиною, разом з дітьми й домашніми тваринами, у велику подорож до Європи і що вони навіть у Львів заїдуть, і що вони матимуть у тому Львові купу подарунків для нас, якщо ми негайно напишемо, чого нам від них треба.

Думаю, що нам треба було всього. eCeCeCeP зразка 1977 року — надзвичайно бідна країна, вздовж і впоперек помережана довжелезними й агресивними чергами за всім на світі. Сформулювати свої побажання щодо подарунків означало би скласти каталог усього на світі — від гудзиків до лімузинів.

Тому Ірена Карлівна гордо відписала своїй сестрі, що нічого такого нам не треба, все у нас є, от лише б тільки побачитись, а все інше пусте, нас тут ніяким добром уже не здивуєш і не візьмеш.

Загалом у своєму листуванні сестри час від часу зіштовхувалися на ідеологічному ґрунті. Приміром, коли радянська збірна з хокею накидала американцям якісь аж 16:1, Ірена Карлівна присвятила цьому цілий ущипливо-тріумфальний пасаж. На що її сестра Одарка слушно відповіла, що пишатися таким розгромом совети особливо б не повинні, позаяк накидали вони всього тільки аматорам, тобто якимось горопашним студентам збірної університетів. А якби їм трапилися профі з НХЛ?

Зрештою, профі з НХЛ також були повержені — трохи згодом. Хоч уже не так переконливо, а радше «у рівній боротьбі гідних один одного суперників». Не пригадую, чи «Детройт Ред Вінґз» так само брали участь у тих льодяних побоїськах. Але «Філадельфія Флаєрз» точно. Хоч тут я не про Філадельфію.

У згаданому листі-відповіді Ірени Карлівни була цілком окрема сторінка — моя. Бо тільки я мав чіткі й дуже конкретні побажання щодо дарунків — вінілові грамофонні диски, LPs[32]. Я махнув рукою на стриманість і пустився берега, замовивши їх цілих шість. Мій список виглядав так:

1. JETHRO TULL — Songs From The Wood.
2. EMERSON, LAKE & PALMER — Works, Vol. 1.
3. ELECTRIC LIGHT ORCHESTRA — A New World Record.
4. PINK FLOYD — Animals.
5. BOSTON.
6. EAGLES — Hotel California.

Передостанній з них — той, на якому «More Than A Feeling» і «Smokin'». Останнього з них я нині трохи соромлюся, хоч ніде правди сховати — він там був. І він мені таки дістався, як і всі інші п'ять.

Тобто це справді сталося: липнева спека, Львів (я саме складаю вступні іспити до Поліграфу), ми з мамою нетвердою ходою зрадників батьківщини наближаємося до готелю «Інтурист» (який там у біса «Жорж» — «Інтурист»!), у нас важлива зустріч — унизу, десь у фойє. До номера ми не увійдемо, бо там усе наскрізь прослуховується. Та й у фойє надовго не затримаємося, бо все простежується. Ми розмовлятимемо з ними в їхньому ж автомобілі. Адже ми відчуваємо, що за нами стежать. За нами в ті хвилини стежили фактично всі — готельна обслуга, міліція, фарци, кагебісти, селянки у хустках, прибиральниці, двірники і кур'єри. Ми ледве вирвалися з їхнього оточення з усіма моїми шістьма альбомами щастя.

* * *

З того дня минуло багато-пребагато років, більше навіть, ніж я їх прожив до того дня — і от він, Детройт. Це трапилося в околицях Різдва — раптова десятигодинна подорож веном із Пенсильванії, така ж раптова поява всіх нас у Воррені. Це було першим дисонансом — наші родичі мешкали не в самому Детройті, а на північ від нього. Як прийнято казати у нас, «під Детройтом». Чому я завжди уявляв собі їхнє помешкання десь дуже високо, на самій горі хмарочоса? Над Детройтом, а не під ним?

Давно не було на світі ані моєї бабці Ірени Карлівни, ані жодної з її сестер, включно з тією, що писала в листах «Цей світ не для мене».

Її листи були наповнені страхом. Вона постійно боялася за себе, за своїх близьких і знайомих. Цей стан я, можливо, вловлював, прислухаючись до зачитуваних бабцею вголос жахливих уривків про Дванадцятву вулицю, відрізані голови і культ вуду. Саме тому я часом радів тій суто випадковій обставині, що живу не в Америці.

Сталою темою тих листів була повсюдна й непереможна злочинність. У цій галузі Детройт протягом десятиліть сягав найвищих рекордів і, що називається, зажив найгіршої слави. Йому навіть надано титул Столиці Вбивць у категорії американських міст із населенням понад 500 тис. мешканців. Отож і в тих листах було повно стрілянини, наркотиків, неопізнаних трупів, зґвалтувань і підпалених будинків. Героїн у тих листах продавали на кожному розі.

* * *

Одного з днів добряга Л., той самий, але так само на 23 роки старший, усе ж поступився нашій настирливості і, несхвально покректуючи, таки повіз нас до міста. Він передбачливо спробував обмежитися Ріверфронтом та островом Бель Іль. Острів увесь лежав під сонцем і снігом, все ще прикрашений санта-клаусами і лампіонами, у цілковитій тиші все ще святкового дня, здається, другого по Різдві. Ми дивилися на сліпучий канадський берег і синє небо вгорі, але нам хотілося ще

чогось. Нам хотілося з білого міста в чорне, зі снігу в попіл — от чого нам хотілося. Л. довго не погоджувався, але ми його дотиснули.

Тепер нарешті про Детройт. Сонце вже починало сідати, коли ми заїхали у південно-східні райони Старого Міста. Не знаю, наскільки це європейське поняття пасує до міст Америки. У кожному разі Старому Детройтові воно пасувало як улите. Він був дійсно старим, понівеченим і геть покинутим. «Дванадцять років тому звідси пішла остання біла родина», — скоментував Л. своє тверде небажання зупинятися й кудись виходити з на всі замки запломбованого автомобіля. Так ми й повзли тією вулицею, однією з них — час від часу ми просили Л. випустити нас хоча б на пару хвилин. Він робив це вельми неохоче, щоразу нагадуючи нам про наближення вечері з двома десятками запрошених на неї гостей. Ми не мали права спізнитися.

Тому ми поспішали і хапалися за кожен шанс.

Ми пройшли б цим містом знову і знову, сфотографували б кожне цегляне згарище, кожен запліснений сад і кожне здичавіле дерево в ньому, а також усі розвалені тераси, ганки чи напівзнесені вежі, і кожне графіті, і кожну стіну, і всі наглухо забиті дошками двері зігнутих особняків — але тут нас почало по-грудневому стрімко накривати темрявою і у вікнах руїн, що досі здавалися нам раз і назавжди покинутими, почало з'являтися світло. Щось наче відблиски вогнищ, коли спалюються останні меблі. Вони сиділи всередині і пильнували кожен наш рух, ані на мить не зводячи з нас очей.

Ми поїхали геть і ніколи більше там не з'являлися.

Цей світ був якраз для них.

ДНІПРОПЕТРОВСЬК, 2003

На пероні мене зустрічали — і не просто так, а з табличкою «Mr KHOMSKY, LENINGRAD». Цитата з «Рекреацій» не могла не подіяти — мене пройняло. З тієї хвилини я завжди люблю Дніпропетровськ, зокрема й за те, що ніде більше мене так не зустрічали.

Звісно, я волів би, щоб це місто називалося трохи коротше — скажімо, Дніпром. Те, що так само називається річка (а насправді справжня ріка), не повинно при цьому заважати. Бо кому вона, ріка, заважає? У Польщі є місто Вісла, у Штатах — штат Міссісіпі. Та й штат Міссурі у Штатах також є. Дніпро без Петровського[33] — це зміна, з якою могли би погодитися всі. І ті, що добиваються майже нереального Січеслава. І ті, що всіма силами заштовхують назад у Катеринослав, до материнсько-матірнього волохатого монархічного лона.

Катерина Друга та її підлабузники, вигадуючи назви для все новіших колоніальних поселень, особливо своїх фантазій не переобтяжували: Катеринослав, Катеринодар, Катериноград, Катеринбург, Катерининське. Чому до них так і не додалися які-небудь Катаріненштадт і Катеринопіль? Гадаю, лише тому, що найбаскіший з її скакунів, себто найенергійніший промотор її маніакального Drang nach Süden[34] граф Потьомкін помер дещо зарано. Він, Потьомкін — от іще говорящая фамилия з російської класики, додатковий, десь поміж Собакевича і Плюшкіна, персонаж «Мертвих душ»! — так і не встиг повтілювати більшості своїх карколомних прожектів, вінцем яких мало стати усунення Оттоманської Порти і відновлення Візантії з одним із Катерининих (та, мабуть, заодно і своїх) онуків на кесаревому троні. Устиг би він — і мали б ми повсюдно довкола Чорного (та й Середземного) моря суцільні катеринополіси.

Втім, у випадку Катеринослава цариця могла б і поділитися. При заснуванні міста з нею начебто був її монарший братанок австрійський цісар Йозеф Другий — той, що кричить «Забагато нот!», роздивляючись Моцартові партитури у фільмі Формана. Августійші особи в дорозі швидше за все спілкувалися між собою рідною для обох німецькою, а проте настільки далекими її варіантами (Катерина — прусько-курляндським, Йозеф — австро-віденським), що на допомогу в порозумінні могла приходити хіба що мова зачитуваного обома до дір де Сада.

Та в будь-якому разі без німецькості не обходилося. Тобто Дніпропетровськ міг бути пойменований і Йозефштадтом чи там якимось Йозефсбергом, Йозефсфельдом або Йозефскірхеном — і так щонайменше аж до 1914 року, до Першої війни. А згодом, десь у 1930-х роках, акурат після Голодомору, йдучи назустріч побажання вижилих мільйонів, йому знову повернули б Йосифа в назву — тільки вже на честь іншого, московського, Йосифа, сина Віссаріонового.

Утім, є ще одне ім'я, котре нагадує про себе час від часу — Кодак. Уже й не назва, а травма, історична і польська: вічне нагадування про втрачене поляками За-, а відтак і Придніпров'я та про в кінцевому підсумку провалену версію Центральноєвропейської Рес Публіки від моря до моря. Один з її уламків занотовує професор Мечислав Орлович, коли у своєму путівнику (дата видання — липень 1914-го, остання мить перед Усім!) пише про п'ять тисяч катеринославських поляків, переважно заводських робітників, про Католицьке товариство благодійності, польський клуб «Огніско», що на вулиці (увага!) Поліцейській, і звичайно ж — про католицький костел.

До Старих Кодаків ми подамося наступного передполудня, у понеділок, для мене дещо обтяжений похмільним синдромом як наслідком недільної надгостинності любих дніпрян (welcome, Mr Khomsky, welcome!), і там, у Кодаках, я відчую під собою ще один краєчок Європи — ось тут вона закінчується зі своїми Гійомом де Бопланом, комендантом Жаном Маріоном та двома сотнями найманих драгунів, головним чином німців. І ця межа є пагорбами Правобережжя, на яких і дійсно ані каменя від фортеці, бо фортеці й замки тут розчиняються дощенту, ніби їх насправді з тіста ліплено, тільки шрами по землі. Тобто все підтвердилося — manu facta manu distruo[35], як свого часу своєчасно пожартував зловісний Бодьо Хмельницький, вихованець дотепних єзуїтів.

Але все це наступного дня, у понеділок. А тим часом любі дніпряни показували мені Нагірне Місто (до якого вельми пасувало прізвище Вікторії — Наріжна[36]) — і тут, бляха-муха, виявилося, що я таки дійсно зовсім не мав рації, коли далекого 1994 року наквечав у своєму «Ерц-Герц-Перці», що от мовляв Австро-Угорщина залишила нам архітектуру, яка досконало різнить наші западенські міста від усіляких запоріж та дніпропетровськів, а ті натомість нічим не різняться між собою. Тепер мені слід було падати на коліна і благодати у дніпрян пробачення за ту давню легковажну ахінею. Хоч аж такого драматичного жесту вони, на щастя, не вимагали, Шляхетні у своєму всепрощенстві.

Потім відбулася лекція на тему невпізнаних архітектурних об'єктів. І вона засвідчила, що я у своїй ерц-герц-перц-базґранині бодай частково мав рацію. В тому сенсі, що западенським містам щастило більше.

Католицький костел, занотований Орловичем у путівнику, як і колишня Успенська церква, про яку Орлович не згадує, як і, напевно, ще з десятків усіляких культових споруд, виявилися позбавленими своїх верхніх частин — ні, не тільки хрестів, але й веж та куполів. Їх було свого часу (своєчасно?) знесено, знято і знівельовано. Щоб ніщо не нагадувало про опіум. Культова споруда без верху вже ніяка не культова — то вже просто будинок, не більше. Старе козацьке слово «безверхий» означає не просто «безголовий», а ще й «дурний» чи навіть «навіжений»[37]. Позбавлення вертикальності є позбавленням суті. І тільки зіставивши вигляд одноповерхових решток зі старими фотознімками, починаєш усе впізнавати. Так, це він, костел Св. Йосифа, донедавна управління «Спортлото», проспект Карла Маркса, 11[38]. А це — Успенська церква, себто 10-та міська клінічна лікарня, площа Дем'яна Бідного, 16. Так, це дійсно той фронтон, та й колони саме ті, чотири колони просто не дадуть обманутися.

І якщо слово «лікарня» викличе з вашої пам'яті слово «ампутація», то тут на це існує подвійна підстава.

ДРОГОБИЧ, 2007

Нафта є не даром Бога, а його наркотиком. Хоч якими незмірними будуть її поклади, вони обов'язково вичерпаються у найнестерпнішу мить. Потім настає довічний параліч або принаймні щось, дуже на нього схоже. Нафта розбещує економіку, а з нею (повірити на секунду Марксові?) й усю надбудову з її фантомними утвореннями. У цьому сенсі нафта — це справді золото, причому чорне. У цьому ж сенсі біле золото — не сіль, а кокаїн.

Наближення до Дрогобича породжує видива його нафтового розквіту: блискавично наповнюване капіталом і просто неконтрольованою по-каліфорнійськи грошвою містечко, що знагла вирішує перетворюватися на місто (дехто сказав би — на півтора): дорогі еkleктичні будинки, вілли, палаціки, театрики, ресторації, клуби, доми розпусти. І поруч — Борислав, що сміється, цілком сардонічно. Про нього відомо передусім те, що він є пеклом. Тому він ніяк не може перестати сміятися. Бо що ще залишається пеклові?

За цими видивами — кілька першоджерел. Скажімо, еміль-золівська проза Івана Франка, але не стільки вона сама, скільки моє про неї зіпсоване старим кінематографом уявлення.

Є й об'єктивніші свідоцтва.

1914 року (ще не після, ще до — оскільки після це вже не мало б ніякого сенсу) побачило світ чергове перевидання грубезного путівника з підзаголовком «Східна і Центральна Європа (Росія, Австро-Угорщина, Німеччина і Швейцарія)». Автор цієї вищою мірою сумлінної праці доктор Мечислав Орлович, присвятивши Дрогобичеві один-єдиний серед півтисячі сторінок абзац, устигає написати в ньому про 38 тисяч мешканців, «переважно євреїв», готель «Рома» та ресторацію з не надто вдалим прізвиськом власника — Леперд. Далі в абзаці йдеться про «велику промисловість» і нафтопереробний завод (на нього в польській мові існує значно красивіше, ніж у нашій, слово «рафінерія» — так ніби він насправді цукровий). Цей завод найбільший в Австрії та відкритий для туристичних відвідин. Інформація Орловича завершується згадкою про культові, як їх тепер називають, споруди (не плутати з культовими фільмами чи книжками!) — готичний костел XIV ст. і «три гарні, стильно збудовані дерев'яні церкви Св. Юра, Св. Хреста і Св. Параскеви». Дивно, але немає ні слова про найбільшу в Галичині синагогу.

Пам'ятаю, як ми зайшли під її напівзруйноване склепіння. І як над нашими головами шугнули сполоханою зграєю доти не бачені птахи.

Але про них не тут. Про них у «Птахах» Бруно Шульца.

А тут відзначмо інше: за часів Нафти Дрогобич помістив у собі найбільшу в Австрії рафінерію та найбільшу в Галичині синагогу. І обидві ці реалії щонайтісніше між собою пов'язані.

* * *

Статистичні дані щодо етнічного складу населення є іноді прихованою за цифрами епітафією. Іноді — зупиненим у грудях криком. «Іноді» — тут не стільки обставина часу, скільки простору. «Іноді» — це насправді у Центрально-Східній Європі.

1869 року — своєрідна дрогобицька цезура між епохою солі та епохою нафти — населення міста досягає майже 17 тисяч мешканців, з яких українців 29 відсотків, поляків на 5 відсотків менше, а євреїв — майже 48 відсотків, себто ледь не половина. Рівно через сімдесят років, 1939-го (зрозуміла річ, не після, а до), населення удвічі більше (34,5 тисячі мешканців), але етнічні пропорції загалом збережені. Щоправда, українці й поляки чомусь помінялися другою і третьою сходинками. Вживаючи

тут слово «чомусь», я, як і ви, насправді знаю чому. При цьому відсоток українців невідчутно поменшав (26,3), а поляків — суттєво побільшав (33,2). Поменшення відсотка євреїв також можна вважати суттєвим, але ще не драматичним (40). Вони все ще є найчисельнішою етнічною спільнотою. І зовсім іншу пропорцію знаходимо три десятиліття по тому, у переписі 1970 року. З 56 тис. мешканців українці виразно домінують (70 відсотків), на друге місце по-танковому прорвалися раніше не знані в цих краях росіяни (22 відсотки), а щодо поляків та євреїв, то їх приблизно однакове число і воно цілком співмірне з дещо жалісним, а часом і дещо зверхнім окресленням «нацменшина».

Три відсотки поляків і три відсотки євреїв станом на 1970 рік — це безумовний наслідок відразу кількох катаклізмів, що про них тут немає особливої потреби довго й багато розводитись. Усе й без того зрозуміло: війна, зміна режимів, горе переможених, точніше, беззахисних, і горе переможців, точніше, вбивць, кілька паралельних і перпендикулярних етнічних чисток, на які у світової спільноти ще не існувало суворого слова «геноцид», депортації, депатріації, спецоперації, розширення життєвих просторів для своїх через масові вбивства їхніх, облави, розбої та інші мародерські репресії, насамкінець — планомірне і добре продумане у верхах заповнення позвожуваним здалека і зблизька інакшим людом демографічних пусток і дір, що поутворювалися внаслідок усього переліченого.

Не маю жодної підстави сумніватися в тому, що обидва відсоткові показники, польський та єврейський, на кінець минулого століття впали ще більше і, швидше за все, висловлюючись математично, попрямували до нуля.

Але чи можна вважати, що втрата Дрогобичем своїх поляків та євреїв дорівнює втраті ним свого Бруно Шульца, польського за мовою та єврейського за кров'ю? Тобто станом на 1970 рік Шульца в Дрогобичі лишалося рівно 3 відсотки? (А станом на 2001 рік навіть їх звідти винесли, ніби настінні розписи, що вже нікому не потрібні тут, у місті чужих позвожуваних людей).

І якщо безповоротно перервано генетичну тяглість, то як започаткувати якусь іншу? І на підставі чого? Чи хоч якась тяглість узагалі можлива в цьому постнафтовому закапелку «між Сходом і Заходом»?

* * *

Насправді Шульц і Дрогобич — то не така вже й безпосередня реляція.

Найбільше безпосередності спостерігається хіба що на біографічній поверхні. Попри всі вояжі свого життя — до Відня, Варшави, Кракова чи Закопаного, він неминуче повертався. Це не стільки свідомий вибір, скільки саме неминучість. І Шульц не збирався хоч якось повставати проти неї. Шульц не тільки народився і жив у Дрогобичі — він ще й помер у ньому.

Ніхто інший не помирав з такою прозорою топографічною докладністю, з таким пронизливим ефектом присутності у своєму місті і місці. Ніхто інший не лежав, уже закатруплений, у самому його центрі, на розі вулиць Міцкевича й Чацького, кілька днів і ночей, аж поки його невеличке і пташине, задубіле на листопадовому холоді тіло не пожбурили до спільної єврейської ями, на саме дно іншого, підземного Дрогобича. Ніхто з тих, кому нині в Дрогобичі є пам'ятники, тут не помер.

Дрогобич є місцем дивного пам'ятникового зібрання, своєрідного екуменізму пам'яті. Як свідчить довідка, у місті відкрито пам'ятники Юрієві Дрогобичу, Степанові Бандері, воїнам-інтернаціоналістам, до 2000-ліття християнства, Маркіянові Шашкевичу, Василю Стефаникові, Івану Франкові, Тарасові Шевченку, Папі Іванові Павлові II. З цього приводу можна й покрити, бажання завжди знайдеться. З Юрієм Дрогобичем, як мовлять у таких випадках, усе поза сумнівом — сам Бог велів. Непогано поєднуються між собою й усі чотири українські класики, хоч як на стотисячне місто їх, можливо, й забагато: у деяких мільйонних навіть і двох не назбирується. Пам'ятники Папі і до 2000-ліття християнства теж начебто не суперечать один одному. Але як бути тому ж Папі зі Степаном Бандерою? Як бути Бандері з воїнами-інтернаціоналістами? Як воїнам-інтернаціоналістам бути з Папою?

А ніяк не бути. Вони вже є і вони співіснують у єдиному просторі, це вже примирення — може, й мимовільне, але воно відбулося.

Зате Шульц не має пам'ятника (цікаво, як він виглядав би?), він має плиту у своєму місці — там, де кілька діб лежало, наливаючись трупно-сірою жовтизною і тверднучи, його мале і щупле тіло. І кишеня його пальта відстовбурчувалася від щойно здобутого буханця хліба, і коли той есесівець уже починав у нього стріляти, Шульц устиг запхнути буханець до кишені, щоб не випустити його з руки, падаючи на брудну осінню бруківку.

* * *

Біографія біографією, а написане написаним. Наскільки Шульцова проза є «описом Дрогобича», варто ще сперечатися. Так, у ній всюди відчувається місце розташування — найглибша василіанська провінція, останні закамарки світу. Але чи обов'язково саме дрогобицькі, ба навіть саме галицькі? Так, у «Геніальній епосі» є трохи дрогобицької топографічної конкретики — я ж навіть читав уголос певні шматки про площу Св. Трійці на тій-таки площі[39]. Але як же її насправді мало, як не хочеться Шульцові тягнути лямку добросовісного містечкового хронікера, літературного авторитета місцевого значення!

І навіть географічні реалії у мимобіжному називанні якої-небудь річки Солотвинки чи міста Болехова, або й «теплих молдавських вітрів» обслуговують радше його маніакальну потребу екзотизувати, очуднювати, ускладнювати. Молдавія — це не просто зона Румунії, це десь на Півдні, це, можливо, як Африка. А згадка про її теплі вітри — це майже як про гаряче сирово, що час від часу засипає римські вулиці червоним піском із Сахари.

Шульц — екзот, і йому до болісного кривляння мало Дрогобича як він є. У нього якщо навіть і Дрогобич, то якийсь набагато більший від справжнього. Слово «більший» у цьому випадку, звичайно, не стосується фізичного простору. Читати Шульца — це розпізнавати якийсь Більший (глибший? таємний? уявлений?) Дрогобич. В останній частині «Трактату про манекени» зустрічаємо один із ключів розуміння: «Ви ж знаєте, — казав батько мій, — що у старих помешканнях бувають кімнати, про які забули. Ніким упродовж місяців не відвідувані, вони в'януть, покинуті між старих стін, і стається часом, що замикаються в собі, заростають цеглою, і, назавше втрачені для нашої пам'яті, поступово втрачають і само своє існування. Двері, що провадять до них із якого-небудь підмостка на задніх сходах, можуть залишатися непомітними для пожилців так довго, що аж повростають, увійдуть у стіну, яка зітре і слід по них у фантастичному плетиві подряпин і тріщин».

«Фантастичний» у Шульца — то майже завжди «фантазійний». Реальний Дрогобич — це, можливо, всього тільки сіра личинка, безбарвна лялечка, що її Шульц химерним жестом деміурга перетворює на фантазійно-рідкісного метелика. Фантазії Шульца народжуються ніби самі собою, він плете їх невимушено й безвідповідально, як наркоман-підліток: «Я знав одного капітана, що мав у себе в каюті лампу-мелюзину, яку малайські бальзамувальники зробили з його вбитої коханки. На голові вона мала величезні оленячі роги»[40]. У Більшому Дрогобичі, що, на відміну від нормального, за часів Нафти здобув значення одного з найбільших океанських портів, могли зустрітися всі скарби світу. Адже хтось наповнював ці вілли й палацки сукном і вином, шовком та атласом, атласами і книгами, картинами і слонячими бивнями, колекціями молюсків і мінералів, пташиних яєць і небачених доти птахів, музичними інструментами, грамофонами, гардеробами, манекенами і світильниками!

* * *

Фантазія не може жити без еротики, а еротика без порнографії. Що за ідіотизм — намагатися провести межу і відокремити другу від першої!

Асту Нільсен, дансько-німецьку зірку німого кіно, що тонкою хлопчикуватою тінню вслизає в густо-задушливу атмосферу Шульцовой «Липневої ночі», в тодішніх Штатах стало і жорстоко цензурували. Лінія, по якій різали плівку, мала означити поділ на дозволене й ні. Насправді різали по живому.

Порнографія Шульца є «цілий безмір метод, еретичних і гріховних»[41]. «Метода» — саме те, цілком показове слово. Порнографічні практики є назагал сталим шуканням нового, досі не стасованого методу задля досягнення одного й того ж ефекту. Інакше кажучи, стало шукання нових варіацій (і вар'яцій, і девіацій) на одну й ту ж тему. Це одна з форм нашого інстинктивного захисту від нудьги загальноприйнятого. «Остання батькова втеча», це Кафчине «Перетворення» навпаки, є переможною піснею незламного порнографа.

Шульц порнографічний у самій своїй суті, а не тільки тоді, коли малює незліченними порціями дедалі нові варіації на тему садисток і мазохістів. Тобто сенатор Максиміліан Туллі, що 1928 року марно силкувався заборонити Шульцову виставку у Трускавці, напевно, й сам не здогадувався, наскільки він правий у своєму дурнуватому й публічно висміяному оскарженні. Шульц порнографічний у своїй надлишковості, своєму фантазійному передозуванні, у своїй онаністичній марнотратності та у доведеній до глухого кута досконалості своїй мистецькій рафінованості. Він — сам собі рафінерія.

Чи він також і сам собі синагога? Як у нього, іншими словами, з релігією? Порнографія як одна з форм ересі і, напевно, гріха — це усвідомлений нігілістичний виклик чи слабкість і безсилля уярмленого?

8 лютого 1936 року Шульц утілює в життя свій персональний ісход — він покидає єврейство заради майбутнього одруження (яке, додам, так і не відбулося) з католичкою. Навряд чи продовженням цієї пластичної операції повинно було стати вихрещення. Але якщо навіть так, то й воно не мало б аніякісного значення для його вбивць. Можна стверджувати, що своїми пострілами в Шульца есесівець Карл Гюнтер[42] знову загнав його до синагоги. Не обов'язково тієї самої, що найбільша в Галичині. Але обов'язково тієї, напівзруйованої, де досі переховуються сполохані зграї небачених птахів.

* * *

Шульц, його тіло, впав на розі вулиць Міцкевича і Чацького. Він лежав там ще кілька днів і ночей, застигаючи і мертвіючи — так ніби всім назло раптово захотів спростувати власну тезу про те, що «мертвота — се тільки видимість, за якою криються незнані форми життя». Тепер уся надія винятково на оте «незнані».

ДЮССЕЛЬДОРФ, 2005

Саме в Дюссельдорфі я вперше подумав про цю книжку. Не минуло і п'яти років, як я її пишу. Проте я не відразу знав, що міст у ній буде сто одинадцять. Я лише вирішив за найближчої нагоди порахувати, скільки їх може виявитися. Така нагода випала через два дні в літаку до Берліна. З усього випливало, що їх буде від ста семи до ста двадцяти. Ось так усе почалося.

Але зараз я писатиму про інше — про театр. Дюссельдорф для мене — театр, відразу три театри. І три мови.

Ада-Констанца і Мелані, і пані Клавдія Буркгардт, а також Юрко, Володьок і Стас (один із Перфецьких), Міхаель Фукс, Томас, Аргус і Марко, і звісно, наші незрівнянні й дорогі італійці (Енріко,

Розаріо, Маттео), а передусім режисерка Анна Бадора — всі вони заслуговують моєї вічної вдячності за те, що, повіривши мені, втілили на сцені дійство, назва якого «Нелегал Орфейський».

Тож Дюссельдорф, де все це варилося, готувалося і вперше випускалося на люди, — це насправді тамтешній Schauspielhaus, велетенська театромашина на Густав-Грюндген-Пляц. Ну, ще, можливо, якоюсь мірою, готель «Медісон» — той, що неподалік від залізничного вокзалу. Але до нього я тут навряд чи долізу. Я і з театру не завжди до нього долазив.

Що являла собою наша вистава? П'єса, що її я писав на замовлення Анни головним чином у жовтні 2004-го[43], означувалась як «Театралізований фільм у тринадцяти сценах з прологом і епілогом». Це була очевидна «п'єса за мотивами». Мотивів, запозичених із «Перверзії», було два: 1) Венеція з її химерами над водою; 2) нещасливе кохання Стаса Перфецького й Ади Цитрини. Час дії з першої половини 1990-х переносився в поточний момент. У загальних рисах сама story виглядала приблизно так.

Перфецький, відомий у Львові поет і авантюрист, на дельтаплані долає західний український кордон і через деякий час опиняється в Мюнхені під наглядом дивної подружньої пари. Її звати Ада Цитрина, його — Янус-Марія Різенбокс. Вона фатальна красуня, він цинічний інтриган, збирач акваріумних рибок. Забравши непутящого Ріба Перфецького (насправді Орфейського) під свою опіку, подружжя доправляє його з Мюнхена до Венеції, де він начебто має взяти участь у жахливо представницькому форумі на тему «Європа у кризі: Криза в Європі». При цьому сам Перфецький також має виконати певну таємну місію: пострілом зі снайперської гвинтівки вбити якусь дуже офіційну особу. Після прибуття до Венеції Ада Цитрина провокує його на інтим, наслідком якого між ними зароджується справжнє і сильне почуття. Ада поступово переходить на бік Перфецького і починає свідомо провалювати своє завдання. Тим часом відкривається кризовий венеційський форум. Перед нами з'являються кілька екзотичних типів, що буцімто є на ньому доповідачами — професор танатології Леонардо ді Казаллеґра, войовнича американська активістка Лайза-Шейла Шалайзер і вогнековтач та червономовець, трансильвансько-бесарабський князь Цуцу Мавропуле. Форум відбувається доволі хаотично, нікому з промовців не вдається висловитися через тотальні непорозуміння. Перфецький виступає з промовою на захист європейського вибору українців, але його також не хочуть почути. У перерві між двома частинами свого виступу він приходять на домовлене місце і з відчиненого вікна бере на приціл згадувану офіційну особу, що саме перебуває на палубі прогулянкового корабля у водах Бачіно ді Сан Марко. Проте Перфецький так і не вистрілює (заперечення класичної тези про рушницю на сцені). Під завершення форуму в місті починається повінь. Тим не менше в руїнах Каза Фарфарелло відбувається дещо інfernальне прийняття для героїв форуму та його гостей. Палац уже заливає водою, але всі танцюють — вони не можуть зупинитися. Відбувається кілька важливих речей одночасно: від серцевої недостатності зненацька помирає ді Казаллеґра (символ Старої Європи), невідомі в масках викрадають Аду Цитрину, інша група зловмисників (чи не українська мафія?) розправляється з Перфецьким. Уранці він залишається сам-один, без Ади, переможений, з відрізними до втечі шляхами. Ні, один шлях у нього ще все-таки є: стрибок із готельного вікна у води Великого Каналу. Саме так він і чинить — якщо вірити залишеному ним же диктофонному записові зі словами прощання.

Зрозуміло, що створити з настільки плутаної й багатозначної драматургії струнку сценічну цілість не було ніякої змоги. Я й донині не знаю, як пишуться справжні п'єси. У нашому випадку вистава мусила явити собою димну суміш: чорна комедія, бурлескна мелодрама, балаганний шарж, квазіполітичний памфлет. У своєму «Від Автора», вміщеному серед інших текстів програмки, я категорично заявляв про вирішальне значення українського питання для європейської перспективи загалом і додавав на закінчення: «Саме тому я висилаю мого героя Станіслава Перфецького в саму що не є кризову серцевину європейської культури й пам'яті — до Венеції. Його місія таємна, але очевидна — порушувати кордони, руйнувати стіни, підважувати політику поетикою. Він усе ще не втрачає надії, що його почують».

Працювати над виставою Анна та актори[44] почали на початку червня. Час від часу вони дзвонили мені до Берліна і розповідали про те, як багато танцюють і скільки масок устигли вже перемерити. У другій декаді вересня, за кілька днів перед прем'єрою, я врешті до них приєднався. На жаль, то були дні, коли революція дала першу болісну тріщину, початок її кінця. В одній з тогочасних колонок я писав: «У середині серпня я влаштував собі паузу й повернувся додому. Вдома було як ніколи гарно. Я маю на увазі те, що дається у безпосередніх відчуттях: серпневе світло, струменіння доброї енергії, людський позитив, сонячні міста — Франк, Чернівці, Київ, кілька шматків у Карпатах — цілком інших, ніж я знав дотепер. До мене приїхали музиканти з Австрії, вони теж це відчували. Однієї з ночей ми переглянули відео, зняте під час Майдану. Вони не могли заснути від захоплення, ми збуджено курили й пили найкращий на світі український коньяк ледь не до ранку. Минув лише тиждень, як вони поїхали — і все пішло шкереберть. У п'ятницю ввечері я мусив рушати до Берліна. Мені було так, наче в мене хтось помер. То був чудовий вечір — з тих, які трапляються лише на початку вересня. Уся Галичина, ніби Юля мости, спалювала на городах картоплиння. Дим батьківщини був солодкий, від нього ледь не плакалося. Усе було так, наче востаннє».

От у такому близькому до розпачу сум'ятті я приєднався до трупи за кілька днів перед прем'єрою. Анна встигала враховувати перебіг найновіших подій з корупційним скандалом включно: зірвана після прологу насичено-помаранчева завіса безсило спадала на авансцену, і по ній ще певний час топталися — поки Міхаель Фукс (Перфецький-2) не прибирав її перед самим початком потопу. Так, ніби вона ще знадобиться в майбутньому.

Що, крім цього, було в тій найпершій виставі?

Перфецьких було два — Стас і Фукс. Перший говорив мовою оригіналу, а другий німецькою. Хоча саме другий, Фукс, у пролозі затягував «Ой на горі», висунувши голову з-за складок тієї ж помаранчевої завіси. В усіх сценах, де з'являлась Ада-Констанца, поруч був Перфецький-1, Стас. Зате політичні монологи виголошував знову ж таки Перфецький-2. Ще про Аду: демонічна і сексуальна водночас — бомба та й годі. Недаремно у сцені першого пантомімічного зближення Стасові, щоб розрядитися в неї уявною спермою, вистачило однієї фрикції.

Загалом же пластика, тілесна жестикуляція була четвертою і найвиразнішою мовою вистави, що — один із приводів для невдоволення публіки — йшла, крім неї, трьома мовами одночасно: німецькою, українською, італійською.

Ще було трохи дотепних знахідок: поява цвинтарних привидів (знятих на відео), гостеси (дві явно неповнолітні учениці театральної школи), що ризиковано масажували вже нібито охляле міжніжжя професора ді Казаллеґри (Маттео!), Ада зі Стасом на височезних барних стільцях у темно-синьому просторі невідомого кафе (від цього моменту починалося велике водопускання, що загалом мало тривати цілих п'ятнадцять хвилин) — тож вони сиділи на барних стільцях, а вода, підведена з невидимої кишки, поступово заливала поверхню сцени, й це тягло за собою, в поєднанні зі світловими ефектами, цілком дивовижні візії: видовження у безконечність стільцевих ніжок, витягування речей і постатей униз.

Або знову Ада, що присіла навпочіпки на імпровізованому місткові, щойно викладеному з дощок Енріко-Офіціантом, її потрапляння у промені і віддзеркалення у водах її — як називається ця книжка? — інтимних місць.

Або всі ті папірці з віршами, вирвані сторінки поетового записника, що плавали водами разом із банкнотами, здається, фальшивими.

Або фінальне поєднання реальної води з просторовою відеоінсталяцією: хвилі зімкнулися, риба пірнула у любі її серцю глибини.

Вода, вода, вода. Вода означала Венецію. Замість очікуваного барокового предметного надміру — мінімалізм. Вода і світло, їхня гра. Венеція стала сценічним простором зі світла й води. Дюссельдорф — це Венеція, майже повністю звільнена від власної заречвленості.

Щоби повністю залити водою сцену в театрі, потрібна якась особлива технологія. По-перше, сцену за її периметром слід окантувати спеціальним виступом, понад який вода не підніметься. По-друге, слід винайти якесь абсолютно герметичне покриття, що надійно триматиме воду, не пропускаючи її. Десь наприкінці червня радісна Анна телефоном сповістила мене «Слава Богу, ми його маємо!».

І от по ньому, по цьому покриттю, вони й гуцикали у кульмінаційну мить забави на Каза Фарфарелло: Лайза-Шейла, Цуцу, Даппертутто (його зіграв неперевершений Розаріо), Невідомі в масках, навіть кульгавий Маттео-Казаллеґра, підтримуваний і спрямовуваний гостесо-німфетками. Тож коли всі вони справді розгулялися не на жарт, роз'ятрувані музикою й заохочувані публікою, з-під їхніх ніг полетіли перші бризки. Через це пані й панове, що отримали найдорожчі місця в перших рядах, мабуть, і виходили з театру дещо невдоволеними. На прем'єру вони одяглися надто елегантно. Тепер, прилучені до посткарнавального безглуздя світу, вони не знали, що з цим робити, й силувано посміхалися. Вода, на щастя, була чистою. Анна проте врахувала невисловлені претензії: перед

другою виставою вона попросила Клавдію не входити у смак аж настільки і, завершуючи сцену, не гамселити так завзято по водній поверхні скрученим у ганчірку прапором Європейського Союзу. Найбільше бризок спричиняв саме він, прапор.

Але хто справді завжди промокав до останньої нитки — то це Фукс-Перфецький. Зрештою, він усе одно мав навіки пірнути у води Каналу з готельного вікна. Цікаво, чому досі ніхто зі знавців не провів паралель між героєм «Перверзії» та Іхтіандром?

У фінальній сцені Фукс, виголошуючи монолог-прощання, неквапом будував для себе «підвіконник», складаючи одна поверх іншої дошки — ті самі, що з них Енріко деякий час тому виклав місток. «Дайте своїх ангелів голосніше! — казав він, вибираючись на верхню дошку. — Повний звук! Останнім запишеться сплеск води, а потім буде ще хвилин дванадцять тиші». Він мав на увазі залишок часу на касеті в диктофоні. Після останніх фраз («Слухайте далі. Слухайте це життя. Слухайте ангелів, слухайте сплеск води») він обережно сховався зі щойно вивершеного підвищення і м'яко лягав на сцену. Лунав щойно оголошений, але тихий сплеск — тіло Перфецького входило у воду, в Океан, в Атлантику, в Атлантиду.

Тоді на авансцені мали з'явитися Марко і Мелані, Ведучі теленовин. Вони сповіщали про смерть Перфецького і фактичну поразку його справи: спорудження Великого запобіжного муру на східному кордоні Євросоюзу. На цьому все закінчувалося. Мені чогось не вистачало.

Останнього дня, за кілька годин перед початком прем'єри я вигадав певне доповнення: в той час як Перфецький-2 нерухомо лежатиме на сцені, майже невидимий за підвищенням із дощок, а Телеведучі професійною скоромовкою виголошуватимуть свої цинічні новини, у глибині сцени, з правого боку, з'явиться Перфецький-1. Він повільно, майже навшпиньки перетне сцену, приклавши пальця до вуст, по-змовницьки підморгне публіці і плавно, ніби привид, зникне за кулісами з протилежного боку.

Це як остання фраза роману: «Весна тільки починається, і півжиття ще попереду». Власне кажучи, мені й досі здається, що півжиття ще попереду.

ЕССЕН, 2005

Я не знаю, чи дочекалося б місто Ессен своєї появи в цій книжці, якби не місто Дортмунд, якого в цій книжці немає. Найцікавіше ж відбулося і не в Ессені, і не в Дортмунді, а на шляху між ними. Тож насправді я мав би назвати цей розділ «між Ессеном та Дортмундом», але в такому разі у цій книжці виявилось би 112 міст, а мені все-таки дуже треба, щоб їх було 111.

До Ессена я прибув раннього вечора і відразу ж рушив до міського театру, де за годинку-другу мав починатися виступ. Від залізничного вокзалу до театру якісь лише десять кроків пішохідною зоною. Спочатку перетинаєш площу Віллі Брандта, потім ідеш вулицею Ратенау. Обидві назви свідчать про соціал-демократичну орієнтацію батьків (та й дітей) міста. У лівому Рурі, втім, інакше й не буває. Десь неподалік неодмінно мусили б чергувати у робітничих шкірянках Фрідріх Еберт, Роза Люксембург чи й сам Папа Карло.

Театр зате називається іменем буржуя, видатного рурського фабриканта, що свого часу зафундував його будівництво. У мене його ім'я викликало радше італійські асоціації — Гоцці, Гольдоні, щось на зразок цього, про фабриканта я ще не здогадувався. Читати того вечора я повинен був, ясна річ, не з великої сцени, а з малого подіуму в театральному кафе «Централь». Так, здається, у ньому, а не в барі поверхом вище.

Публіки набилося по зав'язку, вільних місць не лишалося. Це не тому, що я в Ессені такий популярний, а тому що кафе «Централь» здатне саме стільки вмістити — на око десь від півсотні до сотні людей, включно з тими, що посідали перед барною стійкою або на підвіконниках.

Німецькі відвідувачі літературних читань є цілком особливим прошарком суспільства. Їм притаманна якась чи не протестантська культура слухання — суха зібраність, увага, налаштованість і нашорошеність, пильна аналітична робота мізків над почутими фразами і словами, внутрішнє перемелювання та зосереджене засвоєння їхніх звучань і значень. Вони готують репліки й запитання. Вони прийшли не просто так. Вони беруть на олівець. Вони насправді не публіка, а машина критичного переосмислення. Перед такою публікою краще не відволікатися.

Я про це знав, але відволікався. Усе почалося з порожнього стільця в першому ряду, єдиного порожнього стільця, на якому лежав аркуш із виразно видруківаним написом RESERVIERT. Що за птиця така ніяк не посяде його, чому він досі порожній, думалося мені десь на якихось думальних периферіях, у той час як головну увагу я все ж намагався приділити Карлу-Йозефові Цумбруннену та Ромі Воронич, їхньому фатальному знайомству. Десь приблизно на двадцятій хвилині читання я відчув, що треба відірватися від книжки (Карл-Йозеф під виховане покашлювання публіки якраз приємно здивувався цілком стерпному перебігу свого першого інтиму з пані Ромою) і подивитись у залу.

Там, у найдальшому від мене її кінці, коло вхідних дверей, саме з'явився той вогняний подразник, а точніше подразниця: багато сліпучо-рудого волосся і випнута лінія бюсту, що всіма своїми коливаннями свідчила про задихану поривність і не могла не впадати в око. Отже, порожній стілець у першому ряду заповнився. При цьому він так і лишився порожнім. Його полум'яна резервувальниця завмерла при дверях, розсудливо не наближаючись ані на крок. Проте й цього виявилось досить, щоб усіма рецепторами відчувати всю силу спалаху.

Я не міг не згадати листа, що його отримав за кілька день перед виїздом до Ессена. Незнайома особа писала в ньому приблизно таке: «Ваше видавництво, дорогий пане, люб'язно погодилося надати мені цю Вашу адресу. Я пишу до Вас від імені мого шефа і наукового керівника, професора Козакоскі, що є великим шанувальником Вашої праці. Професор досліджує викопних карпатських молюсків — тема, що, безумовно, мала б Вас хвилювати. За щасливим збігом обставин живе він у Дортмунді, а це ж настільки близько від Ессена, де Ви найближчим часом читаете! Чи не погодилися б Ви по завершенні свого, я впевнена — животрепетного[45] виступу скласти професорові дружній візит? Професор Козакоскі запрошує Вас повечеряти і заночувати у своєму приватному гнізді, так званій Вежі Пізнання Насолод, у товаристві своєму та кількох юних і досвідчених послідовниць, родом переважно з Бразилії? Доправити Вас до професорової домівки доручено мені. Я постараюся не запізнитися на Ваш есенційний ессенський виступ, але навіть якщо це станеться, Ви все одно мене впізнаєте: мої панчохи своїм кольором доповнять колір мого волосся. Не сумніваюся, що цей колір Ваш улюблений».

Отакий був той лист. Я не пригадую, чи щось відповів. Коли й так, то тільки «дякую, там побачимо». Але швидше за все я не відповідав нічого.

Зайво розказувати, як довго тягнувся мені той виступ. Але навіть він, попри всі подальші запитання про поразку Помаранчевої революції та мої багатослівні і плутані виправдання, все-таки — ні, не добіг! — доповз кінця.

«Лінда Гаммершляг», — назвала себе вогняна подразниця. «Асистентка професора Козакоскі», — додала вона для певності. (У цій книжці я ще називатиму її Лін). Я саме розписувався отриманні гонорару, тож по змозі беземоційно спитав: «І як там професор?». «Нічого нового, крім Альцгаймера. Рання стадія», — відповіла вона. «Проте мене він усе ще розпізнає — на дотик», — доповнила. І тут-таки показала два квитки: «Наш потяг через двадцять сім хвилин».

До вокзалу ми йшли тією ж Ратенауштрассе. Відтоді я ніколи більше не їздив до Ессена. Тож це місто так і залишиться для мене коротким соціал-демократичним маршем туди й назад поміж вокзалом і театром. Моя супутниця Лінда Гаммершляг мала романтичний шарудкий плащ і туфлі на підборах. Не зважаючи на них, ми встигли.

Година була настільки пізня, що наш вагон виявився геть порожнім. Можливо, десь у віддаленому кутку хто-небудь і дрімав, обкладений бляшанками з-під пива. Ми сіли одне навпроти одного у повній згоді з викупленими місцями. Потяг рушив, щойно ми вмостилися. Я мимоволі глипнув на її коліна, обтягнуті мереживними панчохами. «Як тобі колір?» — спитала вона. «Точнісінько, як у твоєї голови. І в нашої революції», — сказав я. «Я готувалася», — рішуче видихнула вона всіма грудьми, потяглась і закинула ногу на ногу таким чином, щоб я міг бачити місце, де панчоха закінчується. У цю мить я остаточно зрозумів, що ніякого професора Козакоскі немає й не буде.

ЄНАКІЄВЕ, 2007

Пам'ятаю ту зовсім коротку мить істини: десь на шляху поміж Донецьком та Луганськом усі ми водночас і вголос читаємо з дорожнього знаку слово «Єнакієве». Після цього багатозначно переглядаємося і більше ніхто нічого не каже.

ЄРУСАЛИМ, ∞

Це трохи дивно: з усіх Вічних Міст нашого світу я не бував лише в Єрусалимі. Тож хай він тим часом залишається й далі недосяжним пунктом особливого призначення. У мене ще ціла вічність на те, щоб у ньому побувати. Та я в ньому все одно буваю — завжди, коли намагаюсь молитися.

ЖЕНЕВА, 2007

Ця книжка не гумова, тому на літеру Ж в мене тільки одне місто. Певний час я вагався, котре з двох мені вибрати — Женеву чи Жовкву. Жереб (теж, до речі, на ж) приніс перемогу Женеві — й ось вона тут.

А втім, що про неї сказати? Ми з Пат бачили її трохи увечері, трохи вночі і трохи наступного дня. Йшов п'ятий місяць нашого зависання у Швейцарії, тож ми вже нічим не реагували на її красу. Вона здавалася чимось абсолютно звичайним, тобто вже й не красою, а нормою. Напевно, саме цей ефект має на увазі Михайл Шишкін, коли у своїй «Російській Швейцарії» цитує гоголівського листа до Прокоповича: «Что тебе сказать о Швейцарии? Все виды да виды, так что мне уже от них становится тошно, и если бы мне попало теперь наше подлое и плоское русское местоположение с бревенчатой избою и сереньким небом, то я бы в состоянии им восхищаться, как новым видом».[46]

Ми, щоправда, аж так далеко, щоби мріяти про огидну і пласку російську місцину, тоді ще не зайшли. Очевидно, в нас було те, що дипломати називають імунітетом.

Натомість у Женеві ми встигли багато пройти пішки, ще й зійти до підземель її катедрального Святого Петра, де нас підстерігала цілком приголомшлива археологічна колекція. У нашому товаристві з трьох осіб виявилось аж двоє археологів — я і той хлопчина з Литви, Андрійв син. При цьому я колишній археолог, а він майбутній. При цьому я так і не став археологом, тільки мріяв, що стану. А він обов'язково стане — можливо, вже стає.

Якщо в певному місті з тобою нічого не трапляється, то можна хоча б відвідувати музеї. Женеви це однак усе-таки не стосується.

Попереднього вечора (от що я насправді хотів розповісти про Женеву) ми прямісінько з вокзалу поїхали трамваєм угору по Рю де Лозанн і невдовзі опинилися між кількох сотень лікарів, що святкували, здається, власну річницю. Тобто лікарі були без кордонів. Насправді це пишеться «Medecins sans frontieres» — «Лікарі без кордонів». І вони зтягли нас на своє вино без кордонів, і ми пили його без кордонів, а вони кружляли навколо, порушуючи всі можливі кордони, з дітьми та собаками, велетенська медична родина без кордонів, діти різних народів, усі кольори та відтінки шкіри, що зголосилися рятувати людське життя у найжахливіших дупах світу. Там, де місцеві уряди — дупа, державна медицина — дупа і суспільна солідарність приблизно така ж. І вони, ці ангели в камуфляжах замість білих халатів, кидаються під кулі, проповзають поміж протипіхотними мінами, стрибають з гелікоптерів у збуруненні повинню води або роблять штучне дихання туберкульозникам у в'язницях та виправних (слово ж яке!) колоніях. І вони, мабуть, усі пошизіли, бо роблять це не з примусу, а добровільно. І ви нізащо не здогадаєтеся, задля чого й навіщо. Ні, не задля грошей і не задля нагород, і не задля того, що в нас прийнято називати славою, популярністю чи піаром.

А, уявіть собі! — заради того, щоб рятувати. Бо в нормальних людей ще є, виявляється, така потреба на рівні інстинкту. Окей, окей, ви маєте рацію — насправді вони покращують собі карму, ну звичайно. Це під їхнім впливом я щойно збився на всю цю патетику. Це вони приспали мою недовірливу пильність усіма своїми ангельськими кружляннями.

А ще там була шкільна приятелька Алеша, словенського поета — тож ми вирішили, що світ і справді зовсім тісний, якщо ми вже й тут зустрічаємося з однокласницями друзів. Але вона, однокласниця, не могла залишатися допізна, бо рано-вранці вилітала до Сомалі. Точніше, вилітала вона до столиці Кенії Найробі, а звідти якимись автошляхами й саванами до Південного Сомалі з його епідеміями, піратами та тридцятилітніми громадянськими війнами. Я сподіваюся, що з нею нічого лихого там не сталося.

Тобто для мене Женева вже лежить у Кенії. Женева — це такий великий похідно-польовий медпункт, звідки філантропічні тропічні лікарі вирушають перед світанком у вигорілу напівмертву саванну.

От і з'явилося у цій книжці перше й останнє африканське місто.

ЗАЛЬЦБУРГ, 1997

Першого разу Зальцбург видався мені не таким дивним. Це було місто, в якому надвечірні цитати з поезій Георга Тракля промовляють до перехожих безпосередньо зі стін: їх вибито в камені та бронзі й

ніби навіки вмонтовано в намацальну речовину існування. У нас такі предмети бюрократично називають малими архітектурними формами — меморіальні дошки, барельєфи, пам'ятні стели тощо. Ви ходите Зальцбургом, час від часу опиняючись у незрозуміло-герметичному Траклевому полі, ви читаете його — дослівно — забронзовілі строфи, але часу на дешифрування у вас майже немає, тому ви змушені йти далі, скорившись особливому чарові недомовленості. Можливо, це найкращий спосіб поводження з Траклем — йти далі, нічого не збагнувши.

Потім був другий раз, лише кілька місяців пізніше.

Того лютого надвечір'я щось неймовірне діялося з погодою — тепла ртуть підстрибнула майже до двадцяти, призахідне сонце не збавляло активності, засніжені хребти й вершини навколишніх Альп усе ще сліпили нам погляди. Ми з Пат не зважилися піднятися на замок, лишивши його на потім, на завтра, обійшовши його білостінне громаддя кружними стежками, що ними оплетена вся гора Мьонхсберг, себто по-нашому Чернеча. У ранньому середньовіччі в її пісковикових печерах, ближче до джерел з водою, почали селитися перші анахорети — ясна річ, прибульці з Ірландії, мандрівні місіонери, без яких європейський Захід, цілком можливо, так ніколи й не зтягнуло б у християнство. Однак про це іншого разу, а може й ніколи. Звернемо лиш увагу на ще одну відповідність — йдеться бо про своєрідну печерську лавру.

Далі буде про арфу, про те, як у цьому призахідному сонці ми почули її знизу.

Але спершу ми зійшли до підніжжя Чернечої (для нас принаймні хай побуде цього разу Чернечою) й перетнули заповідно-замшілий цвинтар при Святому Петрі. Де-не-де на могилах у сонному безвітрі палахкотіли свічки. Тут-таки вчергове з'явився Тракль — отже, свічки було покликано до дійсності саме ним. Про свічки, про тихе палахкотіння смутку говорилося в його вірші, викарбуваному на плиті, хоч слова «свічка» у ньому начебто й немає, є лише «бліді квіти смерті». Через два місяці помре мій батько.

Але не зараз, не зараз.

Арфу і голос ми почули ще коло цвинтарної стіни. Вуличка збігала вниз, до старого міста і монастиря францисканців. Перехожі майже не траплялися — в лютому сюди прибивається найменше туристів. У лютому навіть Моцарт відпочиває, навіть Парацельс. І ніхто їх не відвідує. А, може, й не тому не було перехожих, що лютий. Просто так треба було тоді, щоби пуста — і все. Ми щось подумали вголос про якісну фонограму, про запис, про Андреаса Волленвайдера. Але то був не запис.

Він сидів під муром, з арфою, в капелюсі типу «полювання на відьом», бородатий тридцятирічний (вічний, вічний!) фавн. Він мав високі, руді від пилу тридцяти трьох перевалів чоботи, тому ніхто не міг бачити його копит. Але дехто міг бачити його погляди, раптово кидані з-під капелюха. Від таких поглядів свого часу займалася солома на стріхах.

Вуличний музикант? Уся Європа нині переповнена вуличними музикантами. У цій книжці вони вже з'являлися — з'являтимуться ще. Без них не обійтися. Вони володіють містами, це своєрідна змова, керована з якихось підземних центрів. Деякі перехожі (отут з'явилися перехожі!) і справді жбурляли йому мідяка, що загалом ніяк не впливало — ні на гру, ні на погляди. Він однаково так само робив своє.

Хто він був? Чиє втілення носив поверх себе? Агасфер? Мандрівний друїд? Мандрований дяк? Міннезінгер Вальтер фон дер Фогельвайде? Майстерзінгер Вольфрам фон Ешенбах? Аптекарь Георг Тракль, схильний до експериментів над словами й наркотиками? Річі Блекмор, ідол наших сімдесятих? Станіслав Перфецький у пастці між Україною та втечею?

Я мимоволі згадав про гуцулів, які стверджують, ніби всі музичні інструменти від сатани. Лише трембіта від Бога, але вона в рахунок не йде. Вона не інструмент, а засіб. Усі інші від сатани, і першою була скрипка. Про арфу вони не кажуть нічого, але все слід розуміти так, як воно є. Якби гуцули заграли на арфах, пекло розверзлося б ще тієї ж миті.

Відтак я згадав про пекло музикантів Єроніма Боша, про голозадих чоловіків, розіп'ятих між струнами велетенських арф. Крім того, я згадав про одну арфістку, що вміла досконало зіграти мавпу, а тоді — про ще одну арфістку, ар-хвістку. Про той раптовий *ménage à trois* у цілковитій темряві, коли я відразу навіть не збагнув, що відбувається і чому саме я.

Свята інквізиція була б доречною.

Ми рушили далі, мабуть, не витримавши тих його поглядів. Ми вдавали, ніби наслухалися і хочемо собі йти, готові до нових розваг, атракціонів, інших вуличних музикантів. Що було потім, я навряд чи колись напишу.

ЗАПОРІЖЖЯ, 1991

«Місто Запоріжжя являло собою дощенту вигорілий на сонці спекотний простір, де одним і тим самим тролейбусом можна їхати упродовж годин, так нікуди й не заїхавши», — не без перебільшення стверджується в моїй «Таємниці». Перебільшення полягає хоча б у тому, що тролейбусів було все-таки два. Одним із них, здається, трійкою, і справді надзвичайно довго, так ніби дійсно внікуди, їхалось уздовж проспекту Леніна. Але потім трійку слід було змінити на одинадцятку, а Леніна — на Тюленіна. Хтось може добачити в усьому цьому якісь магичні формули або знаки.

І все-таки ми мали свій пункт призначення. Ми висідали з тролейбуса (одинадцятки?) десь на Хортиці і потім певний час, повз територію якихось літніх дитячих таборів, ішли до Старого Дніпра. Це невимовно красивий річковий рукав зі скелястими берегами у найвужчій своїй частині на північному заході острова. Колись я вперше побачив його з вікна сімферопольського потяга, і від спазматично-раптового бажання попірнати з його каменів у мене аж перехопило подих. (Уявіть собі лиш цей закіптюжений потяг і цей задушливий, ніколи не провітрюваний, повний тухлих яєць вагон, і цю жахливо липку, у вічність розтягнуту радянську подорож до так само липких курортів Криму!).

Але ще раз про подих. Загалом у Запоріжжі того серпня мені часто, фактично щовечора, його перехоплювало. Ніколи раніше я не думав, що повітря може аж так боліти в легенях. Зранку цього не відчувалося, усе по-справжньому починалося десь із полудня, увечері ж кожен глибокий вдих означав тисячі розжарених голок. Повітря так і впивалося в наші нутроці всіма пазурями. Повітря було нашим ворогом і вбивцею. Здоровіше було б не дихати.

У центрі міста, в невеличкому парку поруч з найбільшим запорізьким готелем («Інтурист»? чи це вже потім він став «Інтуристом»? а як називався тоді?), були розбиті намети, в яких провадили голодування анархісти й зелені. Вони вимагали закрити коксохім. У середині липня восьмеро з них прикувалися ланцюгами до коксохімівських труб на оглядових майданчиках і, напевно, отримали такі дози канцерогенів, після яких не живуть. У серпні ми побачили їх уже зовсім виснаженими, майже нерухомими і легендарними. Місцева влада, а відтак і преса прозивали їх екстремістами. Вони притягали до себе перехожих — чи то запалістю очей і щік, чи то ранньоапостольською худизною. Деякі з них ще знаходили в собі сили дискутувати з явно накрученим проти них трудящим народом. Іноді їм вдавалося переконувати — без жестів, слабкими млявими голосами. Це був час перемог у голодуваннях.

Це був час червоної рути, тобто неможливого.

19 серпня, дізнавшись про усунення Горбачова, ми з Небораком востаннє пішли на пиво. Ситуація здавалася катастрофічною, але слово «востаннє» слід розуміти всього лиш як «востаннє в Запоріжжі». У тому ж парку за «Інтуристом» був такий собі цілком пролетарський пивняк зі столиками просто неба, і в ньому збиралися місцеві дядьки. До відходу нашого потяга на Львів лишалося з півтори години. Ми (востаннє?) потягували жигулівське й обмірковували гнилий поточний момент. Настрій присутніх видавався мені дещо піднесенішим від звичайного. Найкраще не шукати у цьому ніяких ознак політики, вирішив я. Будемо вважати, що в них день получки.

ЗОЛОТИЙ ПОТІК, 2007

Коли наприкінці 1990 року в одному з віршованих листів до вигаданого приятеля я написав, що «Україна — це країна бароко», то цей рядок містив у собі не саму лиш іронію. І коли 1998 року я повторив слідом за Данилом Кішем, що «мене з дитинства притягують руїни», я також мав на увазі передусім їх — замки. Не знаю, чим це пояснити, швидше за все цього не можна пояснити нічим, але

серед усіх інших об'єктів нашого живого й напівживого світу мої здивування й досі належать їм. При цьому країна, що її я так безвідповідально означив «країною бароко», жодним чином не підкреслює своєї до них любові — радше навпаки. Власне кажучи, саме тому наші замки майже завжди тотожні руїнам. До того ж руїнам, які зникають.

Ті ж, котрі дотривали хоча б частково, були досить часто пристосовувані під в'язниці, виправні колонії, інтернати або всілякі цілком безнадійні шпиталі — психіатричні, венеричні, туберкульозні. Радянська влада ставилася до замків як до блудних вояків розгромленого чужого війська. В її очах вони не мали стосунку до жодної з офіційно насаджуваних вартостей і видавались історичним непорозумінням. Тому вона і принижувала їх як могла. Вона дарувала їм даліше животіння ціною послідовного функціонального знущення.

Однак замків, котрим навіть цього даровано не було, значно більше.

Залишки мурів, порослі різнотрав'ям, лопухами і ліліями заглибини ровів, zdeформовані силуети веж, завалені купами сміття галереї і брами — все це було й залишається для мене вкрай важливим, навіть необхідним подразником. Скільки їх уже було в моєму житті, відповісти непросто, хоч рахунок можна, мабуть, вести на десятки. Якби я був педантичніший (та й уважніший) то, напевно, склав би з них цілу колекцію, прокласифікував би в часі, просторі та розкинутій поміж часом і простором власній біографії: шляхетсько-бандитські гнізда, магнатські резиденції, фортифікаційні примари на обрїях і пагорбах. Замки — не зроблю тут жодного відкриття — досьгодні залишаються невід'ємною від європейського ландшафту ознакою сталості. Здається, що західніше в Європі ми опиняємося, то більше їх навколо нас. З огляду на це можлива і зворотна перспектива: Україна як терен їхнього найсхіднішого проникнення. А відповідь на неодноразово в останні роки поставлене й покинуте напризволяще запитання «Де проходять східні межі Європи?» можна би сформулювати й таким чином, що вони насправді там, куди дотягується крайній контрфорс від східного муру останнього з найсхідніших замків.

Наших замків (або, частіше, того, що від них залишилося) найбільше на Закарпатті, в Галичині, на Волині й Поділлі, потім — усе східніше — від них не залишається навіть руїн, тільки випадкові згадки в мало доступних хроніках або фантастичні перекази з привидами і заклятими підземеллями. Що рівнинніший ландшафт, то менше шансів дотривати. Східніше Дніпра не залишається вже навіть і переказів.

Я перебираю в пам'яті замки свого давно минулого колись — коли ще їздити німеччинами та італіями мені аж ніяк не світило. Точніше, коли про ці країни думалось як сьогодні про Меркурій. Слушно, існує така планета — і що з того? Так от, саме тоді замки України рятували мої потреби в руїнах і римах, демонструючи можливість, хай і страшенно віддалену та розмиту, якогось іншого буття. Якого?

Пам'ятаю шкільну екскурсію до Галича і як ми ховалися від учительок, аби покурити за подірваним муром. Пам'ятаю щорічні наїзди зі Львова до Олеська — товариство завжди було інше, а вірші і вино все ті ж. Пам'ятаю нестерпно дощове літо, коли ми об'їздили все Закарпаття, а кінцевою метою завжди був інший замок. В Ужгороді, Невицькому, Виноградіві, Мукачевому, Королевому, Хусті — замки були, ясна річ, усі інакші, в деяких відкривали музеї, в інших гадючники, а в деяких нічого не відкривали, в них просто гуляв вітер і росли дерева. Дощі теж були всюди інакші. Приміром, у Середньому, де замок збудовано ще тамплієрами, дощ був сліпий. І ми мали при собі повно домашнього вина, білого й червоного, купленого тут-таки, в Середньому, і без міри пили його, бо звідки ж нам було знати, що на світі бувають і значно коштовніші та шляхетніші вина?

Замки — це знаки. Їхній прихований зміст іноді унаочнюється, але від того не перестає бути таємницею.

* * *

І ось вона, ще одна. Того вересневого дня ми пустилися в одноденну подорож лівобережжям Дністра — через Бучач на Язловець і звідти на Золотий Потік. Кожна з цих назв ховає в собі цілий пучок дивних сигналів, що їх відчуті спроможні лиш одиниці. У культурному вимірі ці терени можна без перебільшення порівнювати з Атлантидою. Щоправда, цій Атлантиді довелося зазнати не єдиного — раз і назавжди — вбивчого катаклізму, а цілого ланцюга спустошень — етнічних, релігійних, класових і расових. Їхні початки сягають найтемніших витоків середньовіччя, а їхній кінець не настав навіть із завершенням Другої світової війни. Як наслідок нашарування антикультур, про яке я вже згадував колись, ці краї майже цілковито позбавлені культурної тягlosti. Є лише рештки, що лежать під шарами забуття. Пардон, я висловлююся надто красиво — під купами сміття і фекалій.

Історичні джерела свідчать, що Золотий Потік є містом і 1570 року воно отримало магдебурзьке право. Через три десятки років воєвода брацлавський Стефан Потоцький, один з наймогутніших аристократів Речі Посполитої, збудував у ньому замок з палацом. Згодом він вирішив, що саме тут буде столиця його держави в державі з головною резиденцією. А оскільки саме Стефан Потоцький був на той час лідером подільської гілки Потоцьких, то Золотий Потік упродовж лічених років набрав надзвичайної ваги. Варто лиш уявити собі всі ці ярмарки, релігійні шестя, сарматські забави з фехтуваннями й полюваннями, філософські диспути «руською латиною», всіх можливих кобзарів, лютністів, двірських поетів та сокільничих, а також незліченні поклади медів і мальвазій у замкових пивницях.

Так, уявити все це варто, але й важко. Дорогами колишнього міста — нам траплялися тільки кури й гуси — ми врешті під'їхали до місця, що колись було замком. 1676 року його вперше знищили турки. Упродовж наступних століть він неодноразово горів і занепадав. Його знову і знову відбудовували, але починаючи з 1939-го, коли сюди прийшла радянська влада, він, здається, остаточно програв у протистоянні з історією.

Ми рушили до нього, обходячи справа якісь селянські двори. Ще далі праворуч протікав струмок, хоч насправді і не протікав, і не струмок, а так лише — майже стояча канава з рештками чорної затхлої води, жалобна пародія на Стікс. Я дізнався згодом, що то і був Золотий (!) Потік (!) — колись повновода притока Дністра. Далі ми йшли вздовж відносно незле збережених пісковикових мурів з якимись хаотичними дерев'яними прибудовами на зразок собачих буд. Робилося щемко, але я ще не знав чому.

На замковий двір ми увійшли через браму — теж, до речі, в цілому збережену. Не знаю, що мене потягло не до залишків палацу, а до цілком нецікавих, з вигляду господарських, споруд. На ганок я піднімався напівпрогнилими дерев'яними сходами. З усього випливало, що в цих приміщеннях за колгоспних часів вичавлювали олію — наприклад, з горіхів. На це вказувало кілька поламаних і розмонтованих пресів. А також невеличка плантація горіхових дерев на подвір'ї. Все інше в цьому інтер'єрі було таким же, як завжди і всюди в подібних місцях: пил, запустіння, вогкість, звалені купами дошки, картонки, шмаття. І тиша.

Усе. Можна було виходити. Екскурсія в країну бароко вичерпала себе. Щем не влягався.

Щойно тоді я побачив напис (уламком старого каменя?) на одній зі стін:

ЗА МНОЮ СЛЕДОМ СМЕРТЬ ИДЕТ

И Я НЕ ОДИНОК

Це що тут ще за віршомаз такий, подумалося мені. Мій погляд рушив слідом за надряпаною на стіні стрілою. Чорт забирай, була вона там чи ні, та стріла?! У кожному разі в одній з наступних кімнат я прочитав на стіні ще два рядки:

ХАЙ Б'ЄТЬСЯ СЕРЦЕ ЧЕРЕЗ КРАЙ —

ДО ЗАВТРА Є ЩЕ ЧАС

Аж тоді до мене дійшло, що це частини одного й того ж послання. І чотиристоповий усічений ямб є найпершим доказом його трагічності.

У третій кімнаті я побачив останню (і, здається, заключну) частину:

ЗА МНОЮ, ДРУЖЕ, НЕ СУМУЙ

ЗУСТРІНЕМОСЯ ЩЕ

І от від цього третього напису вже справді тяглася стріла. І вона вказувала на останню з кімнат — найдальшу, в ній не було вікон, тому тієї надвечірньої пори в ній уже згущувався морок. І там, на самому його дні, на прогнилих дошках і старих куфайках, поміж битих пляшок і зламаних шприців, міг лежати хто завгодно — наприклад, мрець.

ИСТАД, якось

Деякий час тому я занурився в цілковитий розпач, не знаючи, де мені знайти місто на И. У цій книжці мають бути міста на всі літери української абетки, за винятком м'якого знаку, звичайно. Але тільки м'якого знаку, бо ще один виняток — уже не виняток. Я розпачливо шукав місто на «И». Мені здавалося, що єдиний вихід — це спеціальна подорож до Якутії, де, кажуть, є якийсь Иникчанській. Однак про нього пишуть, що це «селище міського типу». Тобто навіть подорож до Якутії не врятувала б ситуацію.

У той момент мені трапився Кшиху, від якого я час до часу ідейно підзаряджаюся. Напевно, це стається тому, що я з його ідеями завжди конфліктую. А потім повертаюся від нього о пів на шосту ранку першим автобусом і думаю: «Які все-таки чудові ідеї!».

Це він, Кшиху, розповів мені про Истад. Він, як і я, не знав би про його існування, якби з польського порту Свиноустя до Истаду не ходив пором. «Місто у Швеції, — розповідав Кшиху. — Думаю, що якийсь важливий порт, бо чого б туди ходив наш пором?». Поляки завжди трохи перебільшують значення своїх поромів.

Насправді Истад зовсім маленький і за кількістю населення дорівнює Ізяславові, про який невдовзі. Але в Берліні є Истадер Штрассе. Я бачив її вчора на Пренцляуер Берг. Ізяславської ж вулиці в Берліні швидше за все немає. Друга суттєва відмінність полягає в тому, що про Ізяслав ніхто не пише всесвітньо відомих кримінальних романів, а про Истад пишуть. І їхній головний герой називається Курт Валландер, він поліцейний інспектор. Тому Истадом не гуляють і не валандають, а валландають.

«І як тобі там сподобалося?» — запитує К.-М., коли я розказую, ніби щойно повернувся з Истаду. «Враження таке, наче все міське життя зосереджене навколо порту, — відповідаю перше, що спало на думку. — У тамтешніх доках і справді можуть розіграватися найтемніші кримінальні історії».

К.-М. з розумінням хитає головою. Він думає, що я його обманюю. Я думаю, що він мені вірить.

ІЗМІР, 1994

Для кожного з нас — тих, які одного з листопадів цього життя пройшли водами Егейського і Чорного морів на шестипалубному грецькому лайнері «World Renaissance», слово «Ізмір» завжди означатиме «Анатоль». Йому на той час виповнилося 59 років, і він, як і будь-хто інший, не знав, що з ним ще може трапитися. Надалі він буде згадуваний тут як АП.

Ізмір — це перлина Малої Азії, з цим сперечатися нічого, та ніхто й не сперечається. В Ізмірі Азія і справді видається настільки малою, що виглядає радше Європою. Туреччина вельми старанно дбає про свій західний фасад, а Ізмір є одним з найпоказовіших його компонентів. Чомусь мені не йде з голови Моцарт, автор «Викрадення з сералю» й «Турецького маршу». Ні, не Вольфганг Амадей Моцарт як такий, а турецька його частинка, Моцарт alla Turka. Ізмірська громада поставила йому невеличку статую в одному з приємних місць. Я не певен, чи зміг би її знайти тепер, але точно пам'ятаю, що Моцарт в Ізмірі був. І він чомусь не йшов мені з голови. Нічого надзвичайного в ньому не було — хіба що маленькі розміри, бо наскільки мені пригадується, він був завбільшки з трирічного хлопчика, вже навіть не статуя, а статуетка. Можна припускати, що в такий спосіб ізмірські турки водночас і звеличили, і принизили його.

За бажання АП можна вважати Моцартом. Він Моцарт літературного перекладу.

Тож коли другого дня з'ясувалося, що АП зник, що він, як останній загулялий матрос, не повернувся на корабель і його просто немає, це захопило всіх нас дуже зненацька. Як — у цьому милому безпечному місті, де так шанують Моцарта і толерують чужинців? Де всі зустрічні лише посміхалися нам? Де ми сто разів легковажно заходили на турецький чай, а нас пригощали солодощами? Де ми облазили тисячу екзотичних крамниць, а нам усе віддавали за півціни? Що могло трапитися? Куди він подівся? Хто його викрав? Перед нашими очима попливли кадри кримінальної хроніки: наколене морфіном безвладне тіло на дні портового притону; таємна каменеломня і наглядачі з гумовими киями; обгороджений колючими дротами табір для полонених курдів; розчленовані людські рештки на сміттєзвалищі серед пустелі і просто — здутий мертв'як на водах Ізмірської затоки, згряя чайок над ним.

Раптово ми опинилися в іншому світі. Щойно він манив нас гостинністю, приязню та певністю — і от виявився тривожним, хистким та ворожим. Хтось розповів, що продавець маслин недобре позиркував з-під лоба. Хтось інший — що різник ішов слідом за ним через півбазару, не випускаючи з руки закривавленого кров'ю християнських ягнят ножа.

На кораблі нас було більше чотирьох сотень, тож невдовзі знайшлися охочі заявити, що саме вони бачили АП востаннє — на зворотному шляху з Ефесу, в автобусі. Зранку він у складі групи вибрався на руїни Ефесу. Поруч з Ефесом є турецьке місто Сельчук, але не це важливо. Назад в автобусі він начебто ще їхав з усіма. Потім його не бачив ніхто. З автобуса він мусив зійти там же, де й інші — на набережній Ататюрк Джадесі, за лічені хвилини ходьби від порту, де чекав корабель. «У вас особисто є конкретні підозри щодо конкретних осіб?» — допитували останніх, хто його бачив, ізмірські поліцейські наступного дня. Однина від слова «поліцейські» у цьому випадку повинна бути жіночого роду — «поліцейська». То були виключно жінки — з причепленими до стегон наручниками й пістолетами, в густому макіяжі і з великими грудьми, що колихалися під форменими сорочками.

Німецькі журналісти конфіденційно запитували в українців, чи не підозрюємо ми росіян. Зникнення АП починало наповнюватися політичним змістом. Його пригоду згодом описали десятки авторів з різних країн, він став героєм сучасної світової літератури. Він виявився Уліссом, Ґуллівером і Доріаном Ґреєм минулого десятиліття. Неборак теж написав про це, і ті з вас, які мали змогу тримати в руках перший та останній альманах «Пси Святого Юра», мусять знати, як усе трапилося і чому так вийшло. Мені залишається пройти цей шлях скоромовкою.

АП дійсно зійшов з автобуса на Ататюрк Джадесі, але до порту, де стояв наш корабель, він не потрапив. Адже тої миті ніхто навколо нього не володів ані мовою Сервантеса, ані мовою Пруста, не кажучи вже про португальську чи каталанську мови. Хоч усіма ними блискуче володів АП. І ніхто не пояснив йому, як близько насправді він від порту, хоч його, порт, і не видно звідтіля — вигляд на акваторію перекритий комплексом будівель, що турецькою зовуться Gümrük Deposu (митні і торговельні склади). Якби АП просто рушив набережною вперед і обігнув їх, то відразу ж і побачив би звіддалік наш велетенський «World Renaissance» з усіма його шістьма палубами. Але він схопив перше-ліпше таксі і сказав «sea port please». Наслідком цього водій повіз його геть від порту вглиб тримільйонного міста — спершу по Васіф Чінар Бульварі, згодом по Саїр Есреф Бульварі і, лишаючи ліворуч припортовий Альсанджак, урешті привіз його до підніжжя стадіонної чаші. Стадіон «Ататюрк» в Ізмірі нерідко стає ареною важливих міжнародних матчів. Так було й того недільного пополудня, турецька збірна когось приймала, гра починалася за лічені хвилини, «Ататюрк» шаленів очікуванням — нічого дивного, що таксист почув із вуст розгубленого чужинця не «sea port», а «sport».

Помилка з'ясувалася надто пізно. Корабель мусив піти з ізмірської гавані добрі півгодини тому. Так принаймні думав АП. (Насправді ми залишалися в ній ще кілька діб — у сподіванні, що він таки знайдеться. Насправді нас там ще кілька діб допитували грудасті поліцейські).

Подальший маршрут АП свідчить про те, що в ньому прокинувся дух авантюризму і він вирішив усіх нас заткнути за пояс. Тобто рушити з Ізміру до Афін, куди ми мали прибути насамкінець тієї подорожі,

самотужки. Але не морем, а суходолом. На щастя, залізничний вокзал був поруч зі стадіоном. АП так і не дізнався, з яким рахунком закінчився той матч турецької збірної. Я також не знаю про це нічого. Пам'ятаю лише, що восени 1969-го збірна СРСР саме в Ізмірі виграла у турків 3:1 і вийшла у фінал мундіалю в Мексиці. Але тут це все ні до чого.

Гаразд, від цього місця вже таки справді якомога стисліше. Шлях АП з Ізміра до Афін пролягав через Стамбул, але спочатку його спиною Мармурове море. З Бандірма до Стамбула він, можливо, їхав поромом. А можливо й автобусом — тоді це тривало ще довше. Нині я вже не можу його розпитати. Цей відтинок тривав близько двох діб і цілковито спустошив його портмоне, що із самого початку мандрів, ще з Києва, містило в собі нерозмінну купюру вартістю сто американських доларів. Після розрахунку АП з ізмірським таксистом у ньому залишилася сума, по-перше, суттєво менша, а по-друге, в турецьких лірах. Один тогочасний долар коштував 45 тисяч лір. Хоч як там було, але АП виявився власником трьох з гаком мільйонів.

Однак після того, як у Стамбулі він придбав квиток на автобус до Афін, майже нічого з них уже не лишалося, якась тільки сотня тисяч. Слід було протриматися ще майже добу без їжі й води. Слід було б — якби на турецько-грецькому кордоні його впустили до Греції. Але його не впустили, бо він не мав паспорта. (Паспорт залишався на борту «World Renaissance»). Тому греки завернули його до Туреччини. Він якось доліз назад до Стамбула — щоб умерти там від усього разом: голоду, втоми, розпачу і неможливості порозумітися ні з ким на цьому світі жодною з романських мов.

Його порятунок виявився поцілунком Бога: випадкове албанське консульство передало його випадковому українському. Його посадили в автобус — але не до Афін, а до Києва, разом з усіма човниками та їхніми дублянками, шкіряними куртками, светрами і низькопробним золотом, разом з водкою, шансоном і всім щастям.

Я розповідав цю історію тисячі разів. Давнім друзям і ледь знайомим людям, я розповідав її чоловікам, жінкам, дітям, найбільше — дівчатам, які мені подобалися. Я розповідав її різними мовами, англійською я завжди казав щось на зразок «The language of Marcel Proust doesn't help you too much if you are somewhere in the heart of darkness»[47]. Я любив цю історію за її гепі-енд, за те, що в кінці можна сміятися ще голосніше, ніж посередині.

Але от рік тому трапилася така біда, що АП серед білого дня в Києві вбив якийсь дебіл на своєму йобаному джипі. Кажуть, ніби збитий АП довго лежав коло узбіччя поруч зі своїм зіжмаканим велосипедом і ніхто з дебілів навіть не подумав зупинитися. АП був лауреатом кількох французьких премій, а також кавалером французького ордена, він перекладав з п'яти мов і вмів годинами дискутувати про найтонші відмінності смислу в лексемах. А його вбивця, я впевнений, не знає жодної мови, крім матірної, і ще в нього є джип, а також купа грошви.

Ізмір тут уже зовсім ні при чому. А гепі-ендів узагалі не буває.

ІЗЯСЛАВ, 1984

Користувач Інтернету izorest, він же Орест Ізяславець, називає своє рідне місто «сумним прикладом вандалізму військових». Одним із цих військових був я.

Моє життя в Ізяславі тривало сорок п'ять днів. З усіх 565 днів моєї дійсної служби в радянській армії саме ці сорок п'ять були найкращими. Неважко здогадатися чому: тому що останніми. До Ізяслава ми з'їхалися на так звані «офіцерські збори». Їхній сенс полягав у тому, що командування мусило якось врахувати нашу вищу освіту. Тобто вийшовши в запас, ми не мали права залишатися капралами — нас очікували значно вищі завдання і призначення, офіцерські. Для цього нас і збирали всіх разом в одній казармі на цілих півтора місяця. І ми щодня повинні були якнайретельніше вивчати непросту й почесну офіцерську справу, щоб у разі чого дати гідну відсіч усіляким бельгійським агресорам, знищуючи їх на суші, на морі і в повітрі.

Насправді ми тільки лежали на койках, курили, плювали у стелю, варнякали про секс і грали в карти. Це були ніякі не офіцерські збори, а табір для інтернованих, з якими не знають що робити. Тому їх просто тримають на закритій території і тричі на день чим-небудь годують. Офіцери (справжні офіцери), які мали нас щоденно школити, всі без винятку нагадували пияків і невдах найпізнішої стадії, і все на світі їм було пох. Якщо котрийсь і з'являвся в нашій казармі, то лише для того, щоб і собі збавити картами свій розтягнутий у порожнечі час. Ніхто з нас уже й не думав якось там перед ними виструнчуватися — здебільшого ми навіть не вставали з ліжок і не переставали курити та плюватися.

А ще ми виходили в город невеликими групами. Це було порушення гарнізонного порядку, але всередині нашої частини ніхто вже нас не пильнував. Небезпека могла чигати ззовні — у вигляді ворожих патрулів. Ні, тут не йдеться про бельгійців, з ними клопоту не було б. Нашими ворогами в Ізяславі були десантники. Бо в Ізяславі, крім нас, розташовувалась якась (чи не 8-ма?) окрема бригада спеціального призначення — усі як один здоровенні, треновані і злі, надто ж коли йшлося про нас, червонопогонну (червоно-погану?) піхтуру. До того ж їхня частина була розгорнута, а наша кадрована. Це означає, що нас було в десятки разів менше. Іноді вони просто полювали на нас, ці виродки.

За всі півтора місяця я виходив у город разів п'ять. Щиро кажучи, я не пам'ятаю нічого з того, що мусив би запам'ятати маючи себе за полум'яного фаната руїн. Я не пам'ятаю ані палацу Санґушків, ані костелу Св. Йосифа, ані замкової скарбниці, ані бернардинського монастиря, до якого все ж якоюсь мірою в ті дні стояв найближче — позаяк у ньому розташували в'язницю. Та вона й досьгодні там, Ізяславська зона, пекло на землі. Про неї кілька днів тому я читав, що там зеки масово ріжуть собі вени на знак протесту проти катувань у підземеллях.

Так от — я нічого з цього не пам'ятаю, нічого. Мабуть, я ніколи й не доходив до Старого Міста. Хоч усі описують його так, наче воно покладене на вищому березі, лівому. Але і річки я не пам'ятаю також. Тобто я завжди залишався на правому березі річки Горинь, при цьому не усвідомлюючи, що він правий і що річка називається саме так. І що вона взагалі десь є.

Усе, що притягувало до міста мене та інших, був такий собі буфет, якась така штука на зразок хати чи селянської крамниці, де в першій кімнаті були полиці з товарами і прилавок, а в другій столики з табуретами. І в цій другій кімнаті ми переважно й нажлуктувалися дешевим вином. Я написав «вином»? Хе-хе.

Нас було троє або й четверо того дня. Ми сиділи за найдальшим зі столиків у другій кімнаті. Серед нас був Лук'ян, який минулої неділі залетів з десантниками. Він унадцяте розповідав про те, як ці виблядки над ним познущалися і як він безстрашно їх посилав — усіх, включно з їхнім капітаном, черговим по губі. «Я буду на вас писати скаргу в «Нью-Йорк Таймс»!» — кричав Лук'ян просто в їбальник тому капітанові. Ми внадцяте реготали з його погрози — Лук'ян провокував їх, дебілів, на політику. «Але якщо по-чесному, — додав Лук'ян, — то краще їм ніколи не попадатися. Звірі».

Він лише встиг це договорити, як ми побачили з вікна їхній звірячий патруль — уже на стежці, перед крамничним ганком. Їх було троє — двоє солдатів зі старшим сержантом. Але все одно їх було удвічі більше за нас, якщо враховувати сумарні вагу і зріст. Ми зірвалися на рівні й застигли. У головах шумів і переливався шмурдяк. Лук'ян був перший з нас, хто вхопився рукою за табурет. Ми не мали права їм сьогодні здаватися.

Якісь місцеві дядьки за сусідніми столами позамовкали на півслові й повітрищалися на нас. Я досьгодні вдячний їм за те, що вони так і просиділи з напівроззявленими фізіями всі ті нестерпно довгі хвилини. Цивільне населення України зазвичай охоче співпрацює з військовими. У цій ситуації вони мусили зробити вибір між двома типами власних захисників.

Патрульні купували у першій кімнаті ситро і солодощі. Там завжди продавалися ті дурнуваті пряники по дев'ять копійок, на них вони й запали. Ми ж завмерли зі стільцями напихваті, готові трощити їхні дитячі черепи в беретах, якщо вони тільки сунуться.

Чому вони так і не сунулися? Чому замість похряцати свої пряники за столом у другій кімнаті вони вийшли на ганок і зробили це там? Чому вони не перевірили другу кімнату на предмет червонопогонної піхтури?

Для мене відповіді на всі ці запитання перебувають у сфері містичного. Я сказав би, що це *imponderabile*. [48]

Отже, вони дожували й чемно повернули буфетниці пусті пляшки, а потім пустилися тією самою стежкою геть. Й аж тоді всі видихнули з полегкістю — ми, дядьки та й буфетниця, певно, також. Того дня ми замовляли в неї ще не раз — поки ставало грошей.

Коли стемніло, ми побрели назад до своєї частини. Пам'ятаю, як мене всього аж вивернуло, як увесь випитий сурогат фонтанував з мене і забризкував якісь очерети. Десь поруч мусила бути річка. Ого, таки справді — там була річка. Я тепер згадав.

ІКС, 1970 — 1986

1

Для початку я мушу пояснити, до чого тут цей ікс.

Зрозуміло, що його не було б, якби не латиниця, якби вона не містила в собі ще й цю літеру, що виглядом ніби наслідує хрест, на якому розп'яли апостола Андрія Первозваного.

Місто на X найкраще шукати в Китаї. Проте було вже пізно готуватись аж до такої далекої дороги — я ж не Марко Поло і навіть не Італо Кальвіно.

Потім добрі друзі неодноразово згадували німецьке місто Ксантен. Тобто Xanten. Але в цій книжці у мене вже був Кведлінбург.

Найбільше мені сподобалася двосічна ідея Горста. Певного вечора ми з ним опинилися за одним столом. Я пустився в розповіді про цю книжку, на той час не написану ще навіть і наполовину. «Я досі не знаю, що робитиму з іксом», — сказав я. Горст подумав якусь хвилину і подарував мені відразу два напрямки. «Або цілком вигадане фіктивне місто, одне-єдине на книжку, і воно називається X. Читач має повірити, що воно справді існує», — почав він. «Або?» — запитав я, поки він упивався черговим ковтком червоного. «Або навпаки — місто реальне, але назване X. Читач має вгадати, що саме за місто», — мовив Горст.

Погодьтеся: як на вченого правника Горст не так уже й стандартно мислить. Можливо, йому не слід читати лекції з європейського законодавства про банкрутство?

Попри всю їхню заманливість, я не вибрав жодної з ліній Горста.

Я вибираю місто з іншим іксом у назві — тим, що від радіоактивних X-променів та закритої Зони X. Розп'яття святого Андрія в цьому випадку також доречно — особливо коли згадати, що саме він піднявся Дніпром аж до Полісся.

2

Ікс — єдине на світі місто, яке має настільки легко обчислюваний вік: 1970 (заснування) — 1986 (кінець). Крім того, з усіх убитих міст воно проіснувало найменше — всього лише шістнадцять років. Тобто вже не підліток, але ще не молодик, такий собі неповнолітній юнак із правом на отримання паспорта. Втім, замість паспорта йому виписали свідоцтво про смерть. У діагнозі зазначили променеву хворобу.

Так жахливо коротко не жило жодне інше місто. Згадуваний у цій книжці Кодак жив коротше, але, щиро кажучи, був не містом, а фортецею, гарнізоном: *manu facta — manu distruo*. Тому Кодак у рахунок не йде. Хоча цинічний афоризм пройдисвіта Хмельницького бодай частково надається і для Ікс. Бо Ікс продовжує руйнуватися людськими руками. Не тільки ліс поїдає його.

Принагідне збочення: цікаво, кілька років існували Содом і Гоморра? Хоч як фантазуй, та уявити собі, що менше, ніж Ікс, ніяк не можна. Щоб довести Бога аж до такого шаленства, шістнадцяти років мало б не вистачити. Содом і Гоморра мусять суттєво поступатись Ікс у блискавичності.

Що більше — у випадку Ікс маємо гранично точну останню дату: 27 квітня 1986 року. Ні, не 26-те, а 27-ме — день евакуації, а не аварії. Фіксована остання дата поріднює Ікс із Помпеями. У них вона також гранично точна — 24 серпня 79 року.

Примара Помпей вилізла зненацька на яв, коли ми, чаплино ступаючи уламками битого скла і гнилими дошками, увійшли до кафе «Прип'ять» — колись наймоднішого закладу в Ікс. Кафе розташовувалося на пагорбі понад річковою пристанню. З нього можна було спостерігати за міським пляжем та прибуттям сліпучо-білих київських пароплавів на підводних крилах. Відвернута ж від річки стіна кафе являла собою вітраж. Наш Провідник тут-таки розповів, що згідно з переказами автор вітражу раніше створив інший вітраж, яким і накликав біду. Мається на увазі, що серед раніших робіт того вітражиста є й «Останній день Помпеї». Він і наврочив. Такого типа, отже, ніяк не слід було запрошувати до створення вітражу в Ікс. Наш Провідник посміювався, розповідаючи цю легенду.

Навряд чи «Останній день Помпеї» міг стати монументально-декоративною темою у той, нагадаю, соцреалістичний час — і навіть як репліка на тему Брюлова. Якому клубові, палацові чи санаторієві він міг би знадобитися зі своїм катастрофізмом? Який виконком замовив би ту далеко не найоптимістичнішу картину з виверженням вулканічної лави і гнівом небес?

Можна хіба що припускати хвилину слабкості художника, внаслідок якої й народився позашлюбний твір. Вітраж для себе? Задля втілення мимобіжних апокаліптичних візій? Мистецтво, яке не належить народові? Мистецтво для мистецтва? У кожному разі категорично не слід було запрошувати до Прип'яті того латентного декадента. Такі, як він, усюди тягнуть за собою свою жакливу кару і втручаються нею в досі щасливий перебіг подій.

Як нині його знайти, як притягнути до відповідальності за все, що потім трапилося?

3

Що там, на вітражі?

Передусім слід відзначити, що він майже наполовину знищений. Тобто нині це вже не вітраж, а лише половина з нього, вся з уламків. Інша половина хрускотить під ногами, коли необачно підійти впритул. До речі: лічильник на плечі у Нашого Провідника при вході до кафе заклацав як шалений, тим самим натякаючи на серйозну пляму. Ми обережно її обійшли. Босим тут не ходи — засвітишся.

Так от, вітраж. Усе, що лишилося, справляє враження підкресленої барвистості. Якщо вітражні кольори передавати в категоріях фізики, то слід якомога частіше вживати префікси «інфра-» й «ультра-». Вітраж надзвичайно активний, він випромінює. Дієслово «випромінювати» ми зазвичай вживаємо з акузативом. Випромінювати можна щось — наприклад, щастя. Або радіацію. Вітраж у кафе «Прип'ять» на березі річки Прип'ять у місті Ікс просто випромінює.

Його сонце різнокольорове. Як і решта світу, воно посмуговане. Смуги темно-червоні, яскраво-жовті, сині, блакитні, зелені. Це літо в розпалі, в апогеї, в надлишку — співи лісів, тиша озер, очерети, сосни, гудіння джмелів у малинах, злиття з природою, солодке набрякання біосу.

Трохи згодом, уже в автобусі, Наш Провідник пустив для нас шматки агітаційних фільмів про АЕС, відзнятих у попередні, передкатастрофічні та щасливі, роки. «І головне, — ділився в кадрі своїм захватом холеричний тип інженерного рівня, в білому халаті й окулярах, — і головне: ми тут у такій злагоді з природою, ми плоть від плоті її! Захотів — купаєшся в річці, пішов до лісу, поблукав між соснами, подихав, назбирав пательню грибів на вечерю, все тут, поруч, ми всередині, ми в середовищі».

Мине зовсім небагато часу, одна секунда вічності — і ця життєрадісна вертка особа, а також її скоромовка вже видаватимуться знуцанням. Але поки що — пропаганда успіху, звичний переможний контекст, у якому слова «людина» і «природа» пишуться вже тільки з великих літер, Л і П, Людина і

Природа, ЛюдиноПрирода, торжество гармонійності, купання в річці, збирання грибів, мирний атом[49], запах сосни, діалектичний матеріалізм.

Мешканці Ікса були перемогою наукового комунізму, його втіленням — чистим, наївним і нахабним.

Ви справді впевнені, що замість «нахабним» я мав написати «зухвалим»?

4

Найнезабутніше того дня — це, звісно, соми в каналі коло АЕС. Вони завбільшки з дельфінів або акул, і в цьому безапеляційно-жорстка відповідь природи людині (уже в іншому контексті — тому, де обидва ці слова пишуться лише з малих літер).

Спостерігати за рибами у воді є одним з моїх улюблених і сталих занять. У своєму житті я мав зовсім лічені можливості для нього. Одна з них, приміром, трапилася у Нюрнберзі, інша — в Регенсбурзі. Про обидві ви ще будете читати в цій книжці. Здається, саме в Нюрнберзі я дійшов було висновку, ніби Європа — це країна, в якій риbam живеться добре. Цього висновку не склалося б, якби я не потрапив до Нюрнберга саме тоді, влітку 1995-го. Якби там я не ставав раз у раз на мостах і не вдивлявся вниз, щоби бачити все до дна, як там, понад ним, ходять повільні рибини. А потрапив я тоді до Нюрнберга лише тому, що нас із мертвими півнями покликав Вальтер Моссман.

Тепер він мені згадується не просто так і не тільки з удячності, а й тому, що свого часу він так само спостерігав за тими ж сомами в каналі коло АЕС. У своєму звіті він пише про «метрових потвор з велетенськими пласкими черепами й широкими пащами, зліва і справа довгі рухливі відростки, що нагадують закручені вуса козаків-запорожців».

Це досить їдкий жарт, якщо хто не зрозумів: соми з козацькими вусами в радіоактивному каналі, заборпані в намул і неповороткі, холодна кров України, її ожирілі риб'ячі серця.

5

Європа? Країна, де риbam живеться добре?

У випадку з нашими сомами це викликає сумнів.

По-перше, не знаю, чи справді аж так добре. Але в будь-якому разі довго: ніхто ж не ловить і не вбиває, кожного стримує безумовний зашкар радіації. Скільки років може прожити *Silurus glanis*, сом звичайний (нерадіоактивний)? Згідно з багатьма джерелами — до ста. Це найдовговічніша риба наших річок і водойм. Довше за сомів можуть жити лише оброслі мохами коропи — та й ті лише в романах Олдоса Гакслі.

Натомість соми незвичайні (радіоактивус опроміненос), тобто соми прип'ятські, житимуть вічно. І як свідчать їхні розміри на двадцять п'ятому році того вічного життя по катастрофі, вони ще й вічно ростимуть. І виростуть із них колись вічні чудовиська-левіафани. Але чи так їм уже від цього й добре?

По-друге, не знаю, чи справді така вже Європа. Вона в нашій країні то з'являється, то знову зникає. Вона примарна, ніби комунізм у ранніх поезіях Маркса-Енгельса. Її не помацаєш, вона вся з туману, непорозуміння і пліток.

У квітні 1986 року Європа взагалі не була темою. Був еСеСеСеР і був Захід, а ще був Китай. Яка ще Європа? Центральна? Східна? Якщо Східна, то яка ж це Європа? Європа східною не буває. З уроків географії ми знали, що об'єктивно існує тільки Європейська територія Росії та кілька прилеглих республік. Місто Ікс розташовувалося десь там, на тій Європейській території. Однак точно не в Європі.

І все ж — якби не Швеція, якби вона не вчинила ґвалт на тему аварії, то яким було би продовження? Скоріше за все ніякого продовження не було б, а було б чергове замовчування чергового мегазлочину. Статистику онкозахворювань усе одно засекретили, не зважаючи на всі ті Швеції. Хіба еСеСеСеРові було до цього звикати?

І все ж добре, що існувало протистояння систем. Добре, що Швеція зчинила рейвах і вказала на загрозу для Польщі. Добре, що Польща вже переставала бути другом і все більше відверталась у західному напрямку. Цього разу вона відвернулась від радіоактивної хмари — затамувавши дихання і гидливо заткавши носа. Добре, що Польща злякалась і підхопила воляння Швеції.

Зате Франція не переставала бути другом і все заперечувала. Ніякої загрози, казала Франція, всьо путем. Добре, що тоді не було Європейського Союзу. Інакше він укотре прийняв би якусь цілком засоромлено-нерішуче рішення (даруйте оксюморон) — на зразок того про війну в Грузії — головне ж не сердити росіян.

Добре, що Німеччина мала досвід сімдесятих, коли на зборища проти АЕС виходило сотнями тисяч і навіть мільйонами, а попереду всіх ішло кілька поетів з гітарами й дудками. Добре, що німецькі зелені вже 16 травня провели надзвичайний з'їзд у Ганновері. 17 травня — це день, протягом якого я записав рядки

Кров переміниться. Цвіт на каштанах мине.

Ми поспішаємо жити, немов після мору.

Може, у тім і спасіння — пізнати цю пору,

ніби останнє цвітіння. Єдине. Одне.

Ніхто не зрозумів, про що вони. Натомість Вальтер Моссман, який неминуче зрозумів би, ще не знав про їхнє існування. «І тоді я спробував, — пише він про той день, — увявити собі заражений краєвид, ліси, плеса, поля, села — все опромінено. Це мені не вдалося. Це неможливо побачити у зримих образах».

Я відповів йому (не відаючи, що це я йому відповідаю) дюжину років по тому: «Якими були наші перші реакції? Зрозуміти їх — це зрозуміти, що означає боятися вітру, дощу, найзеленішої трави, боятися світла». І далі — про «присутність іншої смерті — нечутної й невидимої, «смерті на виріст»[50], смерті, настільки позбавленої форми (і відповідно до Гегеля — змісту), що мимоволі втрачав сенс і будь-який опір».

Проте влада вимагала, щоб його чинили. Вона безжально, з перших же днів кидала на Зону цілі ешелони рятівників-невдах — подібно до того, як у війну вона кидала в атаку вперьод маси неомундированих, ненавчених і неозброєних чоловіків зі «щойно визволених територій». Влада командувала опором і наближала свій кінець. Хоч про нього на ту мить ніхто ще й не здогадувався. Здавалося, кінець світу настане швидше, ніж кінець настільки прекрасної епохи-імперії.

Опір полягав у дезактивації. Зону X наказано було відмити від бруду. Що не відмиється — закопати в землю[51]. Що не закопається — лишити як є.

Проте був ще й інший опір, який полягав у мародерстві. Так ніби люди вирішили долати опромінення матерії через її перерозподіл, себто через привласнення чужих речей. Так ніби винесене з чужого дому майно відразу ж позбувалося свого смертельного світіння.

Тому Ікс — місто не тільки покинуте, але й пограбоване, місто на виніс, місто вразнос. І звідси його особлива притягальність. Уже не місто, а тіло, колективно ґвалтоване щоразу новими ватагами рятівників-коханців.

У своїх нотатках про Ікс Вальтер Моссман називає його «ні з чим не порівнюваною інсталяцією». Я також іноді не міг позбутися враження, що все навколо є радше фрагментами свідомо створеної і далі методично розбудовуваної експозиції всередині такої собі Contemporary Art-and-Ecology Zone — тільки от куратори місцями дещо перегнули палицю, від чого, теж місцями, їде дах у дозиметрів. Зрештою, не тільки в них — той самий Вальтер Моссман трохи нижче зізнається: «Ціле місто Ікс є інсталяцією з настільки багатьма Bedeutungsebenen[52], що аж у черепі гуде».

Підхоплюючи його черепове гудіння, намагаюся перелічити хоча б найвищі із «сутнісних рівнів» — немов збираюся формулювати запитання, в чому семіотика Ікс. Цих рівнів навіть у мене назбирається більше ніж два. Ось хоч би й перша п'ятірка.

Екологічний.

Політичний.

Соціальний.

Ліричний.

Міфологічний.

У зв'язку з останнім впливає передусім він — друг людей і ворог богів, сам надлюдина і недобог, себто титан.

7

Це Прометей, а не жоден Саваоф чи Єгова, створив людей з глини. Яке слово найперше зринає в нашій асоціативній свідомості, щойно чуємо його ім'я? Правильно — «вогонь». А мало би бути «глина», хоч і червона. Значення викраденого в богів задля людей вогню можна досягнути тільки з урахуванням фактора глини — себто тієї обставини, що Прометей мусив піклуватися про свої глиняні витвори. До речі, у слові «піклуватися» мені так і вчувається «опік». Глина твердне і набирає сили внаслідок обпалення. Від вогню нам нікуди не дітися. Якщо вогонь спалахує в ядерному реакторі, то й поготів.

Прометей — улюбленець романтиків, це вони один за одним, ніби змовившись, оспівали в ньому саможертвний бунт проти усталеного порядку речей. Не дивно, що Шевченко в «Кавказі», поемі

перш усього конкретно-політичній, для початку мусить відштовхнутися від нього, на 30 тисяч років (от іще строк ув'язнення!) прикутого до наскельної поверхні. Стає в нагоді й орел — хоч і навряд чи двоголовий, та все одно самодержавний пожирач печінки.

У соцреалістичну добу Прометей залишається серед улюбленців — тепер уже пізньорадянської електроенергетики. Він є своєрідним патроном[53] усе нових електростанцій та прилеглих до них населених пунктів. Так наче саме він сформулював гасло про електрифікацію всієї країни.

Зрозуміло, що Ікс не міг не бути одним із центрів його культу. Черговий удар з боку жадібних і хтивих богів прийшовся в реактор.

8

По-друге, звичайно, зірка чи, точніше, зізда, Звізда Полин. Вірші 10 та 11-й розділу 8-го з Одкровення Івана Богослова почали в нас активно цитувати вже з літа 1986-го, себто за якийсь місяць після катастрофи. Полин — дуже дивна, просто-таки безглузда назва, якщо йдеться справді про зірку — і навіть якщо під зіркою мається на увазі комета чи метеорит. З чого б то космічному тілу носити назву польової рослини? Свого сенсу вона раптово набуває лише у зв'язку з місцем катастрофи.

Таким чином, полин — це подвійне «а»: Апокаліпсис і абсент. Обидва є своєрідними екстрактами: перший таємного знання, другий гіркоти. Якби географічні назви перекладалися, то на міжнародному рівні мова б велася не про ЧАЕС, а про ААЕС. Як і про техногенну катастрофу не в Чорнобилі, а в Абсенті.

Є ще, звичайно, третє «а» — ангел (так само третій, той, що засурмив). Чи не його бачимо серед інших фігур на згаданому вітражі в кафе яко ще один помпейський привіт художника? Він, хоч і замаскований під летючу дівчину (груди!), хоч і з невидимими крилами, та все ж наділений сурмою як головною і вирішальною ознакою. Ангели не можуть мати жіночих статевих ознак, тим більше первинних, бо ангели статі не мають. Проте ангели можуть прикидатися дівчатами. Довге волосся, як і відсутність чоловічих статевих ознак, навіть і вторинних, дозволяють. Той ангел, що летить на вітражі, мабуть, із таких. Його автор не знав, але здогадувався. А здогад часом куди разючіший від знання.

9

До Міста Електричного Сонця ми в'їхали проспектом Леніна. З автобуса вийшли на головній площі перед палацом культури «Енергетик», де Леніна перетинається з Курчатова. Насправді в цих реченнях усюди треба вживати епітет «колишній» — щонайменше шість, а може й сім разів.

Колишність є найпершою і найсуттєвішою ознакою Ікс. Вона змушує вмикатися пам'ять, причому всю і на повну. Пам'ять мусить працювати за все інше, бо нічого іншого в Ікс не лишається.

У свої дитячо-підліткові часи я, бувало, мріяв про Юкатан і покинуті в джунглях міста. Хоч порівняння з ними Ікс видається надто красивим, а тому й нечесним, я все-таки порівнюю. Справа ж у тому, як природа забирає своє назад, як вона повертається. Йдеться про зарості, часом уже непрохідні, у колишніх дворах, про дерева на даху і на сходах, про кабанів чи косуль, що раптово перетинають проспект якої-небудь Дружби народів (колишньої, нині — Дружби тварин), про інопланетні гіпертрофовані гриби, по саму шапку нашпиговані рентгенами. Природа повернулася і повернула собі втрачене якоюсь аж неприродною сторицею. Безоглядно-безжальний реванш природи над системою може свідчити про її, системи, протиприродність. Про те, що місце перетину Курчатова з Ленінін виходить за межі порядку речей і є жахливо небезпечним.

Найгірше фонило в парку. До чортового колеса краще було не підходити. За словами Нашого Провідника, парк не дотягнув до власного відкриття якісь лише чотири дні. Відкриття мало настати першого травня, усе застигло майже готове, всі карусельні атракції на мазі, залишалося тільки змахнути рукою, подати керівний сигнал оркестрові, перерізати червону стрічку і дозволити. Мешканці Ікс методично підігрівали своїх дітей: десять, дев'ять, вісім, сім, шість, п'ять днів до відкриття!

Приблизно стільки ж часу залишалося до комунізму. Про це свідчив добробут, його зростання, і київські торти, по які до Ікс приїздили з Києва. Ступаючи битим склом та іншими скрегітливими рештками, я не міг не задивитися на незліченні газові плити і холодильники в магазині «Радуга». Так, ось вона, втілена у товарах — ця вища, ця насправді найвища, ніби в Москві, категорія постачання!

Кольором номер один міста Ікс мав бути колір цих плит, холодильників і пральних машин — ідеально білий колір, сума райдуги, показник незабрудненості та незаплямованості, прояв абсолютної чистоти і стерильності, колір халатів, крил, садів наприкінці квітня і стрімких пароплавів на так само білих підводних крилах, що раз у раз прибували до міського причалу.

І якщо ангели являються нам одягнутими, то це колір їхнього спецодягу.

Тому, блукаючи всередині колишнього палацу «Енергетик», я не міг не подумати про третій міф, а водночас і фантом цього місця. Його ім'я Людина Гармонійна — зразковий витвір Прометей, глиняний виріб № 1, невтомний добросовісний трудівник, блискучий танцюрист, наділений абсолютним слухом і оксамитовим голосом чемпіон світу з шахів і плавання, а також акробатики, парашутного спорту та гімнастики, лауреат всесоюзних та міжнародних конкурсів, заслужений винахідник і працівник культури. На сильно полущеному панно у палацовому фойє зразкові Робітники, Інженери та Вчені єднались у новітні Трійці зі зразковими Селянами і закручувалися у щасливому хороводі. Концертна зала все ще відлунювала якимось Леонтьєвим, Антоновим, якоюсь

Ротару, її «Лавандою» та іншою лабудою.

Трохи згодом, у приклубній майстерні, заваленій портретами членів Політбюро, я намагався згадувати їхні прізвища. В армії ми мусили знати їх напам'ять, щоб якимось дивом відрізнати їхні однаково людяні добрі обличчя. Але як відрізнати Воронова від Капітанова? Устинова від Тихонова? Громика від Кунаєва? Або — ще складніше — як упізнати Воротникова в Соломенцеві? Як відрізнати ідеальне від ідеального? Позитивне від позитивного? Досконале від гармонійного? Хороше від ще кращого?

Місто Ікс померло через неспроможність відповісти на ці запитання. Людина Гармонійна не витримала власного прогресу і задихнулася від щастя.

P. S.

З розповідей Нашого Провідника запам'яталося й таке. У дні новорічних свят 1986-го міська ялинка перед палацом «Енергетик» падала двічі. Мало хто з городян звернув тоді увагу на такий промовистий знак.

ЇГЛАВА, 2009

З літерою Ї майже така ж історія, що й з И. Для неї слід шукати якусь виняткову оказію. Недаремно ж вона в абетці ще й тринадцята.

Справу врятувала Чехія. Мабуть, це була віддяка за всі дифірамби всім димінутивам чеської мови, що їх я проспівав у «Таємниці».

Отже, Їглава.

Ми з Пат підібралися до неї страшенно близько. Не виключаю і що саме заради неї ми й помандрували до Праги. Нам залишалося здолати ще якісь лише 111 (sic!) кілометрів прямою лінією. Щоправда, прямі лінії існують лише в нашій зіпсутій шкільною геометрією уяві. Тобто йшлося радше про більш як тригодинну подорож (в один бік) чеським потягом. І ми вагалися.

О Їглаво, як близько були ми від тебе! Від срібних твоїх копалень, Їглаво, від річок твоїх, так само Їглави та Їглавки! Від єврейського цвинтаря, де спочивають батьки Ґустава Малера! Від моравського діалекту з усіма його димінутивами!

У неділю вранці ще зберігався шанс. «І що ви робите завтра?» — спитала Власта, чеська поетка. «Їдемо до Їглави, — твердо сказав я, після чого про всяк випадок завагався. — Варто її побачити?». «Можливо, — без ентузіазму відповіла Власта. — Усе, що я знаю: там є велика психлікарня».

«Тобі вистачить і цього», — сказала Пат.

ЙОРК, НОВИЙ, 1998

Пролог (на землі)

Длинний загинув одного з тих днів, коли я вперше прослуховував записи, що стали згодом «Таємницею». Тобто він уже ніколи не прочитає в ній про себе і нас усіх. Смерть настала у воді, проте не через утоплення. Можливо, серце не витримало кількодобової пиятики, і стрибок з розгону в холодну водойму виявився останнім перебором. За словами Індри (хай у цій книжці вона зветься так), це скоїлося в горах штату Нью-Йорк, однойменного з містом, про яке я зараз писатиму. Длинний перебував там на відпочинку в якомусь цілком не знаному Індрі товаристві. Єдиним винятком у Незнаному могла бути його подруга-росіянка, що з нею він то розходився, то знову сходився протягом кількох останніх років.

Потім його кремували.

Потім їхня, Індри та Длинного, дочка Юна повезла урну з батьковим попелом у село Х. Чорнобаївського району Черкаської області. Бо де ж іще бути батьковим решткам, як не на батьківщині? На те вона й батьківщина, чи то пак домовина.

Перед самим паспортним контролем у Борисполі Юна випустила урну з рук. Ясна річ, вона не здавала її в багаж, і батьків попіл був увесь час при ній. Випавши з Юниних рук, урна тріснула, і трохи попелу висипалося назовні. Юна криво всміхнулась і з любов'ю подумала: «Тату, ну що за фак? Ти і в такому вигляді ніяк не можеш без своїх штучок!». Вона швиденько, власною щіткою для волосся, позмітала розсипане назад до урни. Тріщину ж заклеїла жуйкою, що саме катуляла в роті. Усе обійшлося без ексцесів. Наступного дня урну закопали в саду батьківської хати Длинного.

Така от прелюдія.

1

Тепер уже справді про Нью-Йорк.

Утім, не про весь, а про його найголовніший компонент — Мангеттен. Я свідомий того, що оминаючи все інше (ну хоч би Бронкс, Квінс і Бруклін), я його, Нью-Йорк, сильно зменшую. Проте без Мангеттена він зменшився б куди жорстокіше. Та його просто не стало б!

Мангеттен — це особлива краса, досконала баскетбольна гра в пас між ландшафтом та архітектурою. Його місцезнаходження цілком фантастичне: витягнута смуга дещо скелястої землі поміж двох потужних річок на їхньому завершенні, тобто при самому впадінні одна до одної, а відтак і до океану. І Сентрал Парк у самому центрі цього творива — чиста репліка живої природи.

Розтяжку Мангеттена в усій його щільності та красі тепер, після падіння Близнюків, уже не побачити. Для мене, зокрема, цей вид утрачений назавжди. Я не встиг. Поки Близнюки стояли, я не здогадався ним захлинутися.

У мого друга Длинного з приводу Мангеттена існувала власна візія. Длинний казав так: «Своїми обрисами Мангеттен разуче нагадує чоловічий статевий член, повернутий у бік материкової Америки. При бажанні — а воно в нього завжди знайдеться — він гвалтує не тільки її, а й Решту Світу».

З візією Длинного можна погодитися, лише розглядаючи Мангеттен на дуже маломасштабній мапі. На мапі міста Нью-Йорка це справді монстр. Але на мапі всього штату — вже тільки невинний дитячий пісун. А на мапі всього Східного узбережжя США — всього лише так званий медичний прищик. На мапі ж усього континенту, не кажучи про Решту Світу — щось цілком невидиме, безконечно мала цятка. Який уже там член-гвалтнік! Геометрична умовна точка, не більше.

Щоб вірити Длинному, візьмімо до уваги тільки і винятково мапу міста Нью-Йорка. Домовмося, що інших мап тимчасово не існує.

2

Домовмося також про Бродвей. Зведімо все фактично до нього і тільки до нього. Усі інші топоніми цікавлять нас лише у своїх співвідношеннях із цією прадавньою індіанською стежкою, що єдина дозволяє собі зватися у рівномірно-правильно розкресленому мангеттенському просторі.

Длинний мешкав на Аппер Вест Сайд. Не знаю, скільки це його коштувало — винаймати двокімнатне помешкання в гарному старому будинку з так званих brownstones, тобто з модного на зламі століть і типового для Аппер Вест Сайд червоного пісковика. Усі довідники одностайні в тому, що цю частину Західного Мангеттену поміж 59-ю та 107-ю вулицями заселяють переважно багатії середнього класу та — увага! — цілком уже вищі верстви. Длинний, ясна річ, не міг належати ані до перших, ані тим більше до других. Будемо вважати, що йому щастило, і після розлучення з Індрою він зберіг за собою дуже хороше житло у безпосередній близькості від Бродвею та Сентрал Парку.

Йому щастило, бо йому загалом щастило в житті. На його місці я ніколи б не брав участі в жодній лотереї — він із моменту свого народження виграв аж у двох. По-перше, в нього була несамовито яскрава зовнішність (у «Таємниці» я називаю її вікінгівською та фентезійною) і височезний зріст, я сягав йому заледве до плеча. По-друге, він був несамовито обдарованим художником. І його не можна було не любити — в усіх сенсах цього дієслова.

Длинний був років на шість за мене старший, але наші студентські часи у Львові добряче перетнулися. Зрозуміло, що він сильно на мене повпливав. А коли він одружився з Індрою, то став для нас із Пат кимось на зразок улюбленого старшого брата. Наприкінці еСеСеСеРу вони утрюх з Юною виїхали до Штатів, де й залишилися. Протягом кількох перших років ми отримували від Індри рідесенькі (і в сенсі пролитих нею сліз також) листи. Нам здавалося, що ми ніде й ніколи, за жодних обставин, уже не побачимося.

У тому листопаді, коли я вперше зійшов з бостонського потяга на Гранд Сентрал посеред Мангеттена, ми все-таки побачилися.

3

На зустріч із Длинним я їхав зі ще вищого Мангеттена — здається, від 116-ї. У будь-якому разі я сідав до метро десь в околицях Колумбійського університету, в передбрам'ях чорного і, кажуть, місцями небезпечного Гарлему. Я не пам'ятаю, на якій саме вулиці мешкав Длинний, зате цілком точно пам'ятаю, що з метро він мене зустрічав на 79-й. Зі 116-ї до 79-ї, жодних пересідань і лише п'ять зупинок (якщо це не експрес) червоною лінією — маршрут не просто простий, а дуже простий. Утім, того разу я чи не вперше в житті пустився Нью-Йорком сам, від чого внутрішньо трохи панікував. Адже нью-йоркське метро — це іноді така собі підземна божевільня. Головне — якось оминати всіх незліченних фріків, що чигають у кожному з вагонів. Головне — триматися впевнено і поверхово блукати поглядом по всіх цих термінаторах. Головне — своєчасно ухилитися, коли один із них, нагло побачивши в тобі, наприклад, утіленого Сатану, кине тебе до грудей з ножом або спробує вдарити в обличчя мертвим щуром.

Проте все обійшлося, і я навіть не проїхав свою зупинку на 79-й вулиці. А була ж і п'ятниця, і 13-те. 13 листопада 1998 року. Фотографії, наклацані того дня, не дадуть помилитися.

4

З того часу — тут у мене відступ, ліричний — як минулої осені я знову, по довгій перерві, пожив усередині Великого Яблука, станція метро на 79-й та її околиці здаються мені рідними. Вистачило кількох несамовито бабиних днів індіанського літа. Я зупинився на 76-й, у дещо старомодному, але геніально розташованому готелі «Мілберн». Звідти я, невимушено шкірячись кожному зустрічному і по черзі перетинаючи Бродвей, Амстердам та Коламбус Авеню, заходив до Сентрал Парку на висоті Природничого музею.

Надвечірній парк був раєм на землі, ще одним із моїх раїв. Я виходив на кам'янисті береги озера й переконувався, що качки на місці. У повітрі ширяв настільки густий запах трави, себто диму, наче то вже й не Нью-Йорк був, а якийсь Амстердам, чи принаймні Новий Амстердам. Гашишні асоціації не могли не накликати Джона та Йоко — спершу я набрів на Сунічні Поля з магічним словом IMAGINE, а відтак і на химерну будівлю «Дакоти». Для повноти вражень бракувало Марка Чепмена з пістолетом і томиком Селінджера в кишенях, окремо томик, окремо пістолет.

Відтоді я можу нарешті сказати, що я справді люблю Нью-Йорк.

Перед тим, як уперше до нього потрапити у 98-му, я від багатьох людей чув одне й те ж: його можна або справді любити, або справді ненавидіти. До нього неможливо ставитися рівно. Не бажаючи опинитися серед понурих душею ненависників, я з перших днів почав запевняти (передусім себе самого), ніби я його люблю. Однак лише з тих жовтневих бабиних надвечір'їв року 2009-го я можу це стверджувати не для годиться, а справді поклавши руку на серце. Я його люблю.

Ось і в цю хвилину, пишучи ці рядки, я страшенно хочу до нього.

А ще пригадую — мій відступ затягується — як marcosl7 навідав мене вранці у тому ж готелі «Мілберн» і зі словами «типово Нью-Йорк!» розповів, що півгодини тому, покидаючи дім друзів у Челсі, неподалік від Грінвіч Вільдж, ніс у ніс наткнувся на дещо вим'яту Патті Сміт. «Наші кумири в цьому місті перетворюються на звичайних людей, які вранці просто вискакують з дому по свіжу газету чи хліб і молоко», — мудро резюмував marcosl7.

5

Отже, я ніскільки не сумніваюся в тому, що Длинний зустрів мене UULi» 79-ї. А те, що я не пригадую номера вулиці, на якій він мешкав, цілком зрозуміло — далі він мене вже вів, ніби сліпого. Тобто я перестав зауважувати маршрут. Не тільки тому, що в мене з'явився провідник у його особі, але й тому, що ця особа невгавно щось мені розповідала й показувала.

Але — ще одна точна деталь — ми почали знову ж таки не з його помешкання, а з будинку номер 2245 на Бродвеї. Це, звичайно, супермаркет делікатесів «Зейбарс». У ньому ми придбали один-єдиний, але дуже важливий для нас делікатес — пляшку горілки. Протистояння «Смірноффа» з «Абсолютом» закінчилося перемогою другого з огляду на його нейтральний статус.

Так от. Якщо врахувати, що «Зейбарс» був нам по дорозі, а розташований він між 80-ю та 81-ю вулицями, то слід припускати, що житло Длинного знаходилося десь поміж тою ж таки 81-ю та 83-ю, не вище. Бо якби вище, то по-перше, і з метро він мене зустрічав би вище ~ на 86-й. А по-друге, він не міг мешкати на 84-й, бо вона має назву, і ця назва — Едґар Аллан По-стріт. І про таке він не мовчав би, а звісно ж, відразу б мені сказав. Хіба не ми з ним увесь червень 1978-го читали вголос один одному новели По? Хіба не нам із ним читав їх спершу вголос інший геній, Смичок? Хіба не Індірі читав їх урешті вголос я?

Едґар Аллан По був нашим спільним зловісним другом.

6

У помешканні Длинного ми пробули з годину. Його забаганка полягала в тому, що ми питимемо горілку і заїдатимемо кав'яром — як червоним, так і чорним. Кав'яр походив з того ж «Зейбарса», але куплений був заздалегідь. На мене періодично шипів майже дикий кіт Васька, що водився в помешканні. Длинний за чаркою розповів, що після того як Індра пішла, Васька кілька днів не знаходив собі місця, а тоді від розпачу викинувся з вікна. Він вижив, але ще більше здичавів і тяжко хворіє. У мене (до речі, про котів) уперше того дня жахливо зашкребло на душі.

Наша учта робилася дещо сумнішою, ніж очікувалося. Длинний плеснув мене по плечу і бадьористо сказав: «Ну шо, на Брадвей?».

Він прихопив два паперові пакети, до яких ми потім прикладалися. У першому була пляшка текіли, у другому кілька банок пива. Крім того, він часто фотографував, тож передоручав пакети мені. На жодному зі знімків їх однак не видно: Длинний чомусь кожного разу лишав їх поза кадром, стріляний горобець.

Як ми йшли? Униз. На тому відтинку Бродвею це означає діагонально на південний схід. Пригадую, що спершу був Лінкольн-Сентер, а потім Коламбус Серкл. Таким чином, у цій книжці з'являється ще одне місто з пам'ятником Христофорові Колумбу, втім, здається, й останнє. На відміну від Барселони, нью-йоркський Колумб нікуди не вказує з верха своєї високої-превисокої колони. І це в Америці, зрештою, не дивно: мети досягнуто, ми приїхали, куди ще вказувати. Так у кожному разі вирішили ми з Длинним.

Він і далі говорив, майже не вмовкаючи — про Колумба, перехожих, про їхню надто часту огрядність, про огидних, ніби щури, білок у Сентрал-Парку, про качок у Сентрал-Парку, про все на світі. Бо в Нью-Йорку доречно говорити про все на світі — теми самі звідусіль так і скачуть на тебе. Коли він заговорив про кольори і вогні, це стало сигналом до Таймсу. Було десь близько третьої пополудні, але з огляду на середину листопада, тобто сезонну кризу природного світла, вогні на Таймс-сквері вже починали працювати на всю силу. «Ти міг повірити, що я тут колись опинюся?» — спитав як видихнув Длинний. Я зрозумів це так, що він має на увазі ще ті, наші часи.

Загалом, відповів би я йому, якби він дав мені це зробити, ні. Ні, я не міг би в таке повірити, бо я загалом не вірив, що місто Нью-Йорк, як і ця вулиця, звана Бродвеєм, як і ця 7-ма Авеню, котру вона щойно перетнула, як і весь цей блискучо-миготливий перетин, що називається Таймс-сквером, існують насправді, а не є підлою вигадкою якогось Генриха Боровика чи Віталія Коротича. Або не так: я не міг би в таке повірити, бо це було іншою планетою — і навіть не Венерою чи Марсом, а яким-небудь Плутоном. Так, ця планета існує, я згоден, але нам до неї так далеко, що її фактичним існуванням краще знехтувати.

І водночас, продовжив би я відповідати, я не міг у щось таке не вірити. Я ж вірив у кожного з нас. Коли у львівській гуртязі я потрапив до їхнього художницького кола, я тут-таки відчув, що ми перевернемо світ — і Смичок, і Длинний, і всі інші генії. Тобто наше місце як не крути було на Бродвеї — в якомусь універсальному сенсі.

Длинний був рівновеликий Смичкові, а Смичок був наше все. Чи могла їхня дружба носити ознаки конкуренції, боротьби за лідерство? Не знаю, я цього так не відчував. Хоч я, можливо, й не міг відчувати аж таких тонкощів.

Зрозуміло: сенсом існування було мистецтво. Ми рідко вдавалися до голосних слів на цю тему, навпаки — воліли з її приводу посміюватись, іноді цинічно. Але всередині кожен з нас, і особливо Длинний, зберігав непохитну поважність на межі з місіонерством. Здається, він був сильніший у малярстві, а Смичок у графіці. Або трохи не так: у малярстві Смичок тяжів до стилізування, головним чином під старих майстрів Ренесансу, Длинний натомість увесь час шукав чистої форми, в ньому перемагав якийсь новий пост-імпресіоніст. В ідеалі він мав би займатись ідеалом. Діло недвозначно йшло до абстракції. Одна з наших улюблених натовді забав — у психологічні тести — видала йому означення «витающий в облаках». Я свідомий того, що повинен би написати «той, що ширяє у хмарах», але пишу так, як це прозвучало. Занурений цілком у метафізику кольорів, об'ємів, оболонок і мас, він надовго зависав серед них і за великим рахунком уже не мусив утілювати на полотні: свої

кайфи він і без того отримував. Звідси така кількість незавершених робіт — лиш у нього і ні в кого іншого. Нині про нього сказали б, що він завжди на власній хвилі. Тоді ж це називалося «в облаках», in the sky with diamonds.

Длинний любив сперечатися і схилявся до великих тем. Зрештою, будь-яку тему він уміє перетворював на велику. Це підхоплювалось іншими настільки рвійно, що наші тимчасові студентські житла, засипані недокурками, захаращені книжками, платівками і зле опалювані, ставали цілодобовими пристрасними говорильнями. Ми дискутували про Бога, інопланетян і неможливість комунізму.

Длинний виношував ідеї для теоретичної праці, яку збирався писати все життя. Щоразу, купуючи нового грубого зошита у твердій палітурці, він занотовував на першій сторінці початок чергової дефініції. Перспектива — це. Предметом живопису є. Світло необхідно вважати категорією, від якої.

Індра любила з цього приводу над ним покпити. Звичайно, вона очікувала від нього звершень. А звершення, на її погляд, можливі тільки в завершеному. Недописані полотна, як і недосформульовані дефініції, могли захоплювати лиш як обіцянка великого і славного майбутнього. Однак замінити його собою вони не могли. Так чи інак, але протягом усіх тих років Індра стояла перед ним на колінах. Знаючи її спортивний характер, це було одне зі світових чудес.

Пояснити це диво можна хіба що не надто зрозумілим словом «харизма». У Длинного вона вимірювалася без сумніву тими ж дозами, що й у перших святих. Він був авторитетом і проводирем. Тому за ним ішли не тільки друзі-художники, але й — на власний спосіб — жінки. Вони чули його, всю цю харизму, нюхом і завжди страшенно хотіли. Більшість із них могла б заспокоїтись, лише виносивши і привівши на світ його дитину.

Отже, їхнє з Індрою кохання не могло не бути красивою й вельми напруженою драмою двох вельми красивих людей та двох напружених его. Вона (крім усього іншого) — капітан інститутської баскетбольної команди, кандидат у майстри. Він (крім усього іншого) — великий, сильний і також кандидат, але в Майстри. Який Львів, які там Черкаси! Місце таким суперзіркам — тільки Нью-Йорк і Бродвей у ньому!

Їхню драму можна було б коротко викласти у сценарній ідеї для Голлівуду: «Пара молодих людей, надзвичайно закоханих одне в одного, пробивається спільним життєвим шляхом крізь усе нові й нові перешкоди. У фіналі їм таки вдається вирвати у зловорожій долі квитки на корабель до Нового Світу — Америки. Корабель відчалює, поступово віддаляється і зменшується у кадрі настільки, що глядач урешті може прочитати його назву — «Титанік».

Але так його, Длинного, на тому Бродвеї й чекали! Хтось полічив, скільки в Нью-Йорку художників? Відкинувши навіть усіх, крім пейнтерів? Колись я, наприклад, чув, що райтерів у Нью-Йорку за 50 тисяч. Немаленька б вийшла місцева організація спілки письменників. Загальні збори довелося би проводити в якому-небудь «Медісон-сквер Гардені», при цьому дві третини членів усе одно стояли б на вулиці.

А скільки ж пейнтерів? Не сумніваюся, що навіть більше, ніж райтерів. Пейнтерів завжди більше.

Це Індра зуміла відносно швидко знайти себе в новому житті. А Длинний лише повторював (з якоїсь пісні чи що?) своє «those years, those fucking years»[54] — і таких проклятих років, за його словами, було аж вісім, тобто майже всі. «Those years, those fucking years», — казав Длинний, коли ми на Таймсі засіли в якомусь пабі при вікні. Загалом у нього так і не склалося з англійською, тож він її в міру можливості уникав і, замовляючи два пива, показував два пальці. І тільки в цьому випадку — «those years, those fucking years» — він чомусь її вживав. З чого випливає, що ті роки були справді злі: всі ці галереї в Сого, неможливість нікуди втиснутися, невдалі спроби стати кічмейкером, фотографом ілюстрованого тижневика, автором коміксів. Урешті він продався на реставрацію ікон. Православне походження зіграло свою вирішальну роль.

Паб, у якому ми засіли, мав цілком очевидну ірландську назву. Я майже не сумніваюся, що вона неодмінно похована десь у незліченних рядках Френка О'Гари. Його я натовді ще не перекладав, тому й назву втратив. Зате пощастило з вікном. До пабу ми прибилися ще перед надвечірнім піком. Тому знайшлися такі два місця, де поєдналося все: монологи Длинного про fucking years і спостереження з-поза скла за потоками вогнів, імен, відеорядів на велетенських рекламних екранах, різнокольорових написів, довжелезних лімузинів, жовтих таксі, просто автівок, а головне — перехожих людей, що їхні обличчя, одяг і поведінка максимально відбивають усю всьогість Нью-Йорка.

Хто там ішов? Колись раніше, будучи письменником недосвідченим, я спробував би приголомшити чи принаймні розважити вас хоча б частковим переліком, чимось на зразок «білі та чорні, мулати і квартерони, жовті й метиси, а також індуси, хасиди, креоли, монголи, ВАСПи[55], кур'єри, роззяви, товстосуми, товстунки і товстунки, копи, ВІПи, інглишмени, аміші, меноніти, мормони, свідки і судді, вигулювачі шарпеїв, носії джінсів, що збудували Америку, волонтери, солдати, універсальні солдати, бісексуальні секретарки, зірки-герої, їхні двійники, їхні фани, фани їхніх двійників та двійники їхніх фанів, американські футболісти, джазисти, джайністи, послідовники Джа, буддисти, особи з польськими та сицилійськими прізвищами, євреї з грецькими та вірменськими коренями, російські агенти, румунські цигани, китайські гімнасти, ісламські терористи, наркозалежні барони, наркобарони, ковтачі вогню, збирачі податків, зривачі дахів, мийники вітрин, ремонтники фасадів, укладачі асфальту, просто роботяги, шукачі пригод і гіганти насолод...».

Усе одно, хоч який довгий був би перелік, я мусив би здатися.

Реальнішою виглядала би скоромовка з написів-брендів, що дико переливались усіма неможливими кольорами електронних панно, вертикально громадячись один понад іншим і один в іншого проникаючи (засліплений, беру майже наосліп):

Кока-Кола, Мамма Міа!,

Джей-Ві-Сі, Ейч-Ес-Бі-Сі,

Дефінітілі Ей-Бі-Сі,

Соні, Макселл, Панасонік,

Кодак Діджитал, Самсунг,

Лайон Кінг, Енджой Йорселф!,

Маріотт, Ел-Джі, НАСДАК,

Ен-Фе-Ел, Ягуу! Ямаха —

там було не тільки це, але й багато іншого — такого, що мало би перетворити тебе на збожеволілу піщинку всередині мегакалейдоскопу, особливо та світляна вежа у трикутнику Бродвею та 48-ї й 47-ї вулиць.

Топоніміка найближчих околиць насідала звідусіль і смикала за душевні ниточки то через джазовий, імені Чарлі Паркера «Бірденд»[56], то через мерехтливі ряди бродвейських театрів. Я сфотографував Длинного навпроти «Вінтер Гардену» з рекламним щитом ллойд-вебберівських «Кішок». Вони, зрештою, випадкові — йдеться радше про вуличного інопланетянина (ходяча реклама якогось іншого театру), що його Длинний запросив побути в кадрі й обійняв за плече. На іншому знімку видно, що «Театр Сент-Джеймс» уже повним ходом заповідав на 22 квітня наступного, 1999 року прем'єру «Громадянської війни». Усе навколо тільки й робило, що заповідало — як не війну, то симфонію: «Парамаунт» заповідав, Карнегі Голл заповідав, Рокфеллер-Сентер заповідав, трохи далі — на 6-й

Авеню — Радіо Сіті заповідало. Нью-Йорк пульсував подіями і змішував оперні арії з боксерськими боями.

Голова йшла обертом від близькості. Найфантастичніші місця, наймагічніші імена розташовувалися на відстані витягнутої руки[57].

Голова йшла обертом — і від пива по текілі теж.

8

Колись у Москві в нас був такий викладач (Корзухін? Красухін? Крисухін?), який любив поговорити про Диявола. Я пишу з великої, тому що той викладач обов'язково написав би з великої. «Ви помилково вважаєте, ніби цим світом править Господь, — заявляв він, ставлячи виразний наголос на слові «цим». — Насправді ж володарем цього світу є Диявол». Трохи згодом він додавав: «Диявол звабливий і притягальний. Він увесь — блиск, вогні й кольори. Увесь — парфуми і звуки музики, спалахи і сяйво. Він — як електрика, тільки в мільйони разів разючіший». Свої настанови він завершував так: «Пам'ятаючи про це, ніколи йому не піддавайтесь».

«Якщо він є, то десь тут», — сказав я, киваючи на місто за вікном. І ми не вперше того дня розсміялися.

9

«Коли я зауважив, що вона вже не та, було пізно, — розповідав Длинний. — Усі, хто наважується сюди переїздити, мають погодитися з одним: тут неможливо зберігати стосунки такими, як вони були ДО. Забудь, розумієш? Це місто забагато всього пропонує, засильно спокушає. Ти навіть мимохідь, у силу своїх щоденних пересувань, тут і там натрапляєш на такі славу, багатство й успіх, що сама собою починається ломка, і це просто якесь перемикання в мозгах, я не жартую. Ти бачиш себе не так. Це в Черкасах ти герой культурного андеграунду. А тут що? Ти раптово стаєш закінченим невдахою, от ким. Знаєш це їхнє слово «лузер»? От ним ти і стаєш. І все з тієї лише причини, що тобі недоступна й одна мільйонна частинка всіх тутешніх спокус. Тобто це ще гірше, ніж невдаха, цей лузер. Це навіть не невдаха. Знаєш, як говорив Довлатов? Володю, казав Довлатов, нам з тобою вже ніколи не знати їхньої мови, хоч як ми будемо надиматися, щоб її вивчити. Я думаю, що під мовою він мав на увазі все, тобто все інше також, оцю недосяжність. Ми з Індрою рятувалися в товаристві таких же лузерів, як самі. Виїхавшіє інтелігенти, різного типу свої люди. Довлатов, між іншим, теж бував. І Бродський заходив. Бляха, я ж мав ілюструвати його поезії! Усе розлетілося вдрузки, бо він помер, а ці хлопці, нові Індрині симпатяги, відтерли мене такими гострими ліктями, що в ребрах і досі віддає. Відтерли спершу від замовлення на книжку Бродського, а тоді й від Індри».

Я запропонував наступну випити за її здоров'я. Він машинально погодився.

«Так от, — продовжив Длинний, щойно ми залили в пекучу середину ще по одному шотові. — Коли я зауважив, що вона вже не та, я найняв детективів. У цій країні так роблять усі. Мається на увазі, якщо хтось із подружжя зраджує, тобто хтось підозрює, ніби його зраджують, він починає думати про виграш у шлюбозрозлучному процесі, це важливо. Виграти процес важливо — інакше вийде, що ти взагалі ідіот. Не тільки зраджений, то ще й переможений. Тому наймають приватних детективів — щоб назбирати доказів, у тому числі й речових. Мені трапилися дуже класні хлопці, професійні. За кілька тижнів назнімали стільки, що й на десять процесів би вистачило. База даних!». «І ти виграв?» — запитав я.

Длинний трохи подумав. «Навіть не знаю, що сказати, — відповів урешті. — Усе залежить від рівня твого лоера. Знаєш це їхнє слово — «лоер»? Американці все життя проводять у судах, вони жахливо люблять судитися. Повертаються із суду додому, вмикають відразу ж телевізор — і дивляться судові серіали. Це таке суспільство, нічого тут не вдіяти. В Америці лоер — це більше, ніж лоер».

Я впізнав парафраз. Це Індра привчила його до Євтушенка.

10

Серед моїх улюблених історій, що їх коли-небудь розказував Длинний, є й оця — про обласний зліт юних авіамоделістів у Черкасах. Длинний тоді ще ходив у піонерах і завзято майстрував моделі. Його батьки, правильні сільські педагоги (тато — директор школи, мама — вчителька), виховували хлопця у здоровому патріотичному дусі і всіляко заохочували такого штибу захоплення. До зльоту в обласному центрі Длинний готувався дуже старанно: не лише безліч разів перевіряв літак на справність, але й простежив за тим, щоб його, учасника такого представницького зібрання, своєчасно підняв на ноги будильник. Біла сорочка, короткі штанці, підколінки й сандалії, так само білі, а головне — червоно-палахкий галстук виглядали на ньому зразково.

Був початок літа, перший тиждень канікул. А також майже нестерпна спека. Авіазліт відбувався на міському стадіоні. Урочисту атмосферу підігрівав духовий оркестр, що витинав у перервах між виступами місцевих керівників та колективів художньої самодіяльності. Перед тим, як розпочати змагання, головний суддя оголосив ще одного промовця. Його вивезли на середину поля в обвішаній кумачами вантажівці. Коли Длинний його впізнав, то ледь не зімлів з радості і спеки. То був Ленін, Володимир Ілліч. Зовсім як справжній — у кашкеті й костюмі-трійці.

Він довго бажав учасникам зльоту бути такими, як він. Потім його відвезли на тій же вантажівці кудись за трибуну. Потім були змагання, і Длинний не пам'ятає свого результату. Зате він чудово пам'ятає, як, випадково чи ні, опинившись за трибуною, напорівся на цілком уже іншого Леніна. Той, жахливо розчервонілий й аж запухлий, знеможено обмахувався кашкетом, іншою ж рукою стискав

кухоль пива, до якого рвучко прикладався, глотаючи сечового кольору рідину непристойно як на таку людину жадібними й великими ковтками. І це діялося коло бочки з пивом! І то був далеко не перший кухоль!

Так відбувся жорстокий крах однієї з ілюзій. Проклятий лицедій, він убив Леніна в душі Длинного. Ленін і пиво! Длинний ледь не присів від шоку, ледь не зліг. У кожному разі вже точно не заснув уночі. Це була Смерть Бога й початок особистого повстання Длинного проти режиму.

Тепер я нагадав йому ту історію, вперше почуту від нього років із двадцять тому. «І знаєш, — відказав на це Длинний, — якби подібне трапилось десь тут, я виріс би й подав до суду на всіх — на державу, на школу, на всю систему. І ми з моїм лоєром обов'язково б виграла мільйони. За руйнування дитячого ідеалу і невиліковні моральні травми. За життя, що пішло криво. Аби тільки лоєр той що треба».

Ми ще раз, але не востаннє, гучно розсміялися.

11

«Я не жалкую, — сказав Длинний. — Я ніколи й не думав повертатись. Як я жив би без оцих кольорів?».

То була відповідь на моє запитання, чи не краще б йому після всього повернутися назавжди в Україну. Ми домовилися, що п'ємо по останній і рушаємо далі: Нью-Йорк дозрів.

Відповідь застала мене трохи зненацька, бо здалась мені надто твердою. Без нотки сумніву. Тому я спитав: «А самотність?».

«А що самотність? — не відступив Длинний. — Справжнє ім'я самотності — свобода. Ти вільний, коли нікому не потрібний. Ти свабоден! Ти наливаєшся бухлом і ходиш на стриптиз або дзвониш повіям. Я, до речі, завжди вибираю наших. З ними й наговорююся. Знаєш, як наговорюєшся за одну годину з повією? А коли я хочу мовчати, то замовляю тайський масаж. У мене тут є все — і слов'янська краса, і тайський масаж. І африканське мистецтво. Я ж тепер спец у ньому, я реставрую слонову кість і чорне дерево, розумієш? Це дорого коштує, це галерея на Челсі, а Челсі це ого! Я тут у центрі Світу. Я ж Володи-Мир, правда?».

А я, НеВолоди-Мир, хотів, щоб ми йшли далі. Але він завів мову про щось таке, про що досі не згадував.

«Найгірше позаду, — казав Длинний. — Перші тижні, коли вона пішла. Зібрала шмотки — і переїхала до нього на Квінс. І все. Порожнеча, пуста. Я не міг висидіти вдома і слухати Васьчині завивання. Часом забігала Юна, але в неї своє життя, свої вісімнадцять. Я намагався до пізньої ночі працювати. Я не міг працювати, але працював, бо їхав з глузду. Я тобі скоро покажу свою нору, де я малюю, коли їду з глузду. Так от — я повертався дуже пізно. Тобто дуже рано. І завжди знаходив букет, уявляєш? Букети квітів на сходовій клітці, перед моїми дверима! Що за фак, думав я, хто мені їх підкидає? Сусіди? З якого це дива? Чого б це вони раптом так полюбили мене? А якщо не сусіди, то як вони проникають у будинок? І я — блядь, ідіот! — я почав думати, що Індра, що вона таким чином просить у мене прощення. І я надумав, що варто в цьому переконатися. Тобто я влаштував засідку. Одну ніч, другу, третю. Але все — ніхто більше не приходив, гаплик. Так ніби в них якісь камери стеження, завжди наведені на мене. Я махнув рукою. Повертаюся наступного разу вночі — букет уже тут. Я зі злості хочу кудись його подалі зажбурити — у мене вся квартира вже в цих ваших букетах, накидали, як на могилу. Тільки от знаходжу в ньому листа. Ні, не листа, а таку собі писульку, що от мовляв пора б уже нам зустрітися. Число, година, місце. Усе по-нашому. Мається на увазі, російською. Рука жіноча».

12

«Домовмося так, що цей шот уже точно останній», — сказав я. Насправді він був такий четвертий. Щодо кожного ми домовлялися, що цей уже точно.

«Цей — останній точно, — запевнив Длинний. — Пам'ятаєш у Євтушенка щось там про останню в житті жінку? Ту, яка легкою долонею закриє тобі по смерті повіки? Ця була з таких. Я лиш побачив — і згорів, ніби сірник, причому не білоруський. І от я гладжу її легку долоню, зацілюю, а вона каже: «Пророк уже зійшов з вершин Алтаю й наближається до нас».

«Який ще в біса пророк?» — не зрозумів я.

«Пророк Вісаріон, — відказав Длинний. — Хоч я спершу так, як і ти, нічого не додув і спитав, який у біса пророк. А вона мені: «Не богохульствуй». Тоді я їй — що уважно її слухаю. Мені ж її так хотілося, що кранти! А, може, то був гіпноз?».

Після цього Длинний переказав кілька найсуттєвіших деталей щодо згаданого пророка. Вісаріон є особою радше мого, ніж його, віку і живе у сибірській тайзі. З початку 90-х років проповідує кінець світу як варіант природного самозахисту Матері-Землі. За його версією, він має настати не від води, а від піску. Потопу не буде, а будуть безконечні піщані бурі, навчає пророк. Тому все замете і всіх заметуть. («Піску буде стільки, що лише шпиль цієї піраміди з-під нього стирчатиме», — скаже зі сміхом Длинний, коли ми пізніше здійсемося на 102-й, оглядовий поверх Емпайр Стейту). Пророк Вісаріон заснував церкву — як і слід було сподіватись, Єдину, і зібрав кілька тисяч послідовників у

горах Алтаю. Вони збудували собі екологічно правильне поселення, що його називають чи то Обителлю Світанку, чи Столицею Добра. Крім того, пророк написав Останній Заповіт — сильно виправлену і доповнену, більш як 800-сторінкову версію Нового Заповіту. З моменту її завершення він велить називати себе Вісаріоном Христом. Насправді його звати Сергій, і замолоду він певний час прослужив сержантом ДАІ.

13

Ми йшли Бродвеем униз, і нас пронизувало його принадне світло. Усі зустрічні заглядалися на Длинного. Його світле вікінгівське волосся розчісував південний, від океану, вітер. На Бродвеї загалом ніхто вже ні на кого не дивиться, тобто нічому вже не дивується — ну хіба що там з'явиться без охорони Мадонна чи Вуді Аллен з охороною. Проте, чорт забирай, на Длинного всі зустрічні (а був їх того вечора мільйон) витріщалися так, наче він зійшов з небес.

Тим часом він розповідав далі: «Одного разу я запитав її в лоб: навіщо це все. Навіщо я їм потрібен, чого вони хочуть. А вона мені: «Вісаріон — твій Бог, і він уже йде до тебе. Не ти Йому потрібен, а Він тобі». Іншого разу сказала більше: «У Парижі Зло звоював, у Лондоні. Тепер ще в Амстердамі — і до Нью-Йорка. Але тут Йому буде найтяжче». Потім ще іншого: «Відречися від Зла і прийди до Вісаріона! Тут Місто Диявола, тут буде останній бій!». Вона хотіла мене в якісь його апостоли. У них були плани заснувати в Нью-Йорку центральну місію, відкрити телеканал. Я думаю, що це все наркотрафік. Вона казала: «Ви ніби близнюки. Як один упаде, то і другий не втримається. Тільки в нього волосся чорне, а в тебе біле. Вісаріон до того ж, як і ти, художник, він картини пише. Вона не казала, що він ще й колишній мент. Хоч яка різниця — Христос же свого часу потусував серед митарів!».

Ми сміялися на повну. «Тобі не було дивно? — спитав я Длинного в першому ліфті Емпайр Стейту. — Чи, може, страшно?». Длинний трохи замислився й відповів: «Бувало. Особливо, коли я забагато блюзнірствував. Це її просто бісило. Вона кричала, що таким, як я, в них розривають серце».

Він ще трохи посміявся й додав: «Ну, чому вона ніколи не сказала, що я горітиму у вогні?».

Ми промовчали всю чергу до другого ліфта. Щойно виходячи з нього, вже на самій горі, на 102-му поверсі, я наважився запитати: «І як ти з цього виплутався?». Длинний відповів запитанням: «А хто сказав, що я з цього виплутався?».

14

На моєму знімку, зробленому з тієї оглядової тераси, панує темрява. Камера Длинного виявилася нездатною схопити весь океан вогнів далеко внизу і поруч з нами. Виразно видно тільки яскраво

підсвічену шишку Крайслера та менш виразно щось іще — мабуть, Рокфеллер-Сентер і Дженерал Електрикс. Таким чином, це вид на північ. Знімка з південним видом у мене взагалі немає. Але я точно пригадую, що ми дивилися в той бік — перш усього на Близнюків. Тому що я пам'ятаю, як Длинний зауважив: «Коли б не вони, ми б із тобою стояли тут вище за всіх. А так ми на другому місці. І навіть Кінг-Конг сюди вже не лазить».

Північна вежа Близнюків перевищувала Емпайр Стейт більш як на сто метрів. Проте до відновлення статус-кво лишалося неповні три роки.

Стоячи так високо, вже майже у хмарах, знову хотілося випити. Проте все, що лишалося в пакетах, ми нашвидку видудлили ще при наближенні до Емпайр Стейту. Інакше в нас усе відібрали б охоронці хмарочоса при подвійному обшуку. «Минулого року тут постріляв один палестинець, — пояснив Длинний. — Саме тут, на 102-му. Сім куль у таких, як ми, й останню в себе. Тепер тут особливо не розгуляєшся». «А що з тим літаком?» — запитав я. Длинний не зрозумів. «Хіба тут ще не бувало такого, щоб літак врізався у хмарочос?» — наполягав я. «Не знаю, може в якомусь фільмі, — знизав плечима Длинний. — Тут часто знімають про катастрофи. Кожен хмарочос — це вже катастрофа».[58]

Хмарочоси навколо нас горіли. Це світіння всередині веж здалося мені внутрішнім жаром Нью-Йорка. І в ньому хотілося бути безмежно довго. Так буває, коли найтемнішої ночі в Карпатах задивишся на багаття, що жевріє догораючи. Там же насправді стільки всього відбувається!

15

Потім увесь той жар виник на його, Длинного, полотнах. Він витягав їх одне по одному з-під гір усілякого мотлоху і кидав на підлогу переді мною. Ті, що вже в рамах, розставляв по всіх придатних для перегляду місцях. Виявилось, що в нього десятки картин, переважно незавершених, але все ж вогнедишних. Як вони всі помістились у цій комірчині?

Або інше: як ми до неї потрапили?

Бродвей і далі зносив нас униз діагонально у просторі між 6-ю та 5-ю Авеню. Дорогою він начебто і взагалі урвався, налетівши на Юніон Сквер, однак незмінно продовжився за ним і на перетині з 5-ю вивів нас на Флетайрон, Дім-Праску, найстаріший хмарочос цього міста (так, лише двадцять один поверх, соррі — такі були часи!), зведений того ж року, коли прийшла на світ моя бабуса Ірена Сководполь, себто 1902-го.

І там, усередині цієї Праски, на якомусь її 12-му чи 13-му поверсі, мій друг Длинний винаймав собі майстерню, зовсім крихітну, але, звісно, з високими стінами. А тепер він жбурляв у ній свої полотна —

десятки робіт — перед мої очі. Я сказав йому, що він усе-таки знайшов ту форму, якої прагнув. Я не був певен, що я так справді думаю, але я не міг уже сказати по-іншому. У кожному разі я вже знав, як він крутиться в тих вогнях і як йому пече.

Добре, що у відповідь він заговорив про наші старі часи. Добре, що дорогою ми запаслися безліччю темного «Семюела Адамса». Вистачило, щоб випити за всіх, кого ми згадали, художників і не-художників. «На південь!» — закричав Длинний, коли відчув, що нам пора.

16

Не знаю, яке завдання він собі поставив на той вечір, але ми всіма силами його виконували. Оминувши Вашингтон Сквер з його непевними людськими групами, від яких уже добряче тягнуло першою хвилиною наркотичного збудження, ми пробілися на Нижній Мангеттен. Саме з того місця Бродвей вирівнявся, взявши суворо південний напрямок і вже нікуди не збирався збочувати аж до свого впадіння у Баттері Парк.

Зате збочили ми — так, ніби не чекали від нього цієї зради й вирішили піти геть. На Волл-стріт, у цьому каньйоні банків, на самому дні каньйону, я вже майже нічого з того, що казав мені Длинний, не чув. Я лише знав, що ми йдемо північною межею Нового Амстердаму, за нею ліс, а в ньому індіанці. Вони мали б напасти зліва. Я затуляв рукою ліве вухо від їхніх вогняних стріл.

Слава Богу, це не тривало вічно. З Волл-стріт ми знову збочили, знову ліворуч, тепер у Перл-стріт, і я, здається, вперше зрозумів, що ми йдемо до Бруклінського мосту. Але спочатку був маяк пам'яті «Титаніка», після чого ми перетнули Сауз-стріт і певний (а точніше — непевний) час лазили портом старого міста, де я все повторював, що це Франик, Франик, це Франик, бо тут усе замале для Нью-Йорка. А Длинний казав, що все на кістках, на скелетах, на хребтах затонулих кораблів, на будівельному смітті, на землі, навезеній з котлованів, що вириті деінде.

І коли я озирнувся на Близнюків, то раптом побачив усю вертикаль цього міста — від кісток і скелетів десь глибоко під нами до шпилья на вищому з них.

Не мине і трьох років, як усе западеться і змішається.

Але от що мені справді не дає спокою, то це рядок із Аллена Гінзберґа, де він пише про «ангелів Магомета, що танцюють поміж висотників». Як він міг це побачити ще у 1955-му, за стільки часу перед Подією?

Ми стояли на Бруклінському і дивилися на Свободу. Ми довго і настирливо крокували мостом, обганяючи інших, щоб урешті спинитися навпроти неї. Припускаю, що вона здавалася значно меншою, ніж тепер я бачу її на знімку. Зрозуміти, що то вона, можна було тільки з вінка і факела — вони світилися, вся решта ні. До неї було далеко. «А уявляєш собі це кількатижневе хитання палуб?» — запитав Длинний.

Я уявив — як і переповнені салони четвертого класу, нудоту і блювотиння, дитячі хвороби, пропасницю, викидання мерців за борт, Велике Американське Майбутнє, велику невідомість. І от — нарешті Свобода! — кожен корабель, начинений усіма тими ірландцями, італійцями, греками, хорватами чи й українцями, а також, звичайно, євреями, найчастіше угорськими або польськими, обов'язково повз неї заходив до нью-йоркського порту.

«Одного разу я задумався, ким була та перша жінка з Європи, котра народила тут першу дитину, — казав мій зовсім п'яний друг Длинний. — І, знаєш — я чомусь упевнений, що це така руда й кістлява, тонка і суха, але шалено стійка і вперта ірландка. Так і було. Але суть не в тому. У цьому місті Бог збирає грішників усього світу, а потім він усіх нас відразу і знищить — єдиним концентрованим ударом, вогняною зливою чи піщаною бурею. Як йому вже буде зручніше».

Ми засміялися — востаннє. Аж тоді він додав: «Ти бачив, яке тут небо?».

Епілог (на небі)

Володю. Я знаю, ти є.

Той, кого спалено — не ти.

А ти стрибнув у воду. Ти все-таки вирвався.

КАЛІНІНГРАД, 2000

«Калінінград — європейські ворота Росії», — прочитали ми, щойно в нього в'їхали, European gate of Russia. Добре, що вони в неї є, ці окремо взяті і винесені далеко за межі країни ворота. Петербург мав стати лише вікном, а тут цілі ворота.

Калінінград — це місце, де Prussia meets Russia. А втім, радше навпаки — місце, де Росія поглинула Прусію.

Калінінград і Кенігсберг — це навіть не Братислава і Пресбург, не Львів і Лемберг, не Вроцлав і Бреслау, не Франик і Станіслау. Кенігсберг — це острів завбільшки з труну Іммануїла Канта, а Калінінград — це Росія.

На залізничному вокзалі, все ще трохи пруському у своїй архаїчно-архітектурній основі, нас приймали з військово-морським оркестром. Чому не з військово-залізничним — так і лишиться загадкою. Я ж знаю, що в них там обов'язково є хоч один військово-залізничний оркестр! Як і військово-пожежний, військово-повітряний і повітряно-десантний.

Я ніколи не забуду самого початку: як АБо зауважив перший переляк в очах західноєвропейських товаришів: кирилиця! Кириличні літери, всі написи ними, Юропиен гейт оф Раша — жааааах!

Військово-морський оркестр виявився аж ніяк не єдиним оркестром того дня. Від вокзалу нас повезли з міліцією й мигалками до пам'ятника Пушкіну. І там на нас уже чигав оркестр народних інструментів, на 90 відсотків укомплектований балалайниками. Західноєвропейські товариші (деякі з них) пустилися танцювати — звичайно, навприсядки. Диригент і художній керівник оркестру (заслужений артист Федерації) артистично і заслужено стріпував розкуйовдженими на вітрі патлами. Концерт під Пушкіном тривав не менше години. Перепрошую за нечемність — я мав написати «не довше години», після чого подякувати.

Того дня трапилося ще багато всього. Пам'ятаю мітинг-реквієм коло вічного вогню, де німецькі товариші приречено покладали вінки до монументу своїм визволителям ще й дякували за це. Дякувати слід було передусім маршалові eCeCeCeP Василевському, його геніальній тактичній вигадці — почати штурм виключно силами піхоти й аж тоді провести артпідготовку, внаслідок чого втрати піхоти від власної ж артилерії виявилися на порядок вищими за передбачувані.

Пам'ятаю також диско-шоу з гнучкими блядуватими дівчатками на естраді «Домського собору» і присутнього там у перших рядах господіна губернатора. Під час поетичних читань останній зненацька прокинувся, почувши українську мову, і зажадав з місця, щоб АБо почитав ще, але що-небудь з Тараса. Губернатор виявився земляком — не з Пруссії, а з Малоросії. Це засмутило нас і втішило водночас.

Потім ще одне диско-шоу (у стилі — як би його окреслити? — блек-фентезі?) на травнику перед Вежею Дона. Потім цілий ряд застіль і морська прогулянка з адміралами та генералами. Ми почувалися жахливо безпечно за їхніми широкими спинами. Нас ніхто й пальцем не рушив, хоч ми не всім подобалися. Від горілки та корабельної хитавиці у нас почалися всілякі морські хвороби, але ми вистояли.

Усе це тривало два дні і дві ночі. У понеділок, з міліцією й мигалками, нас доправили на вокзал, де відпровадили з військово-якимсь оркестром. Калінінградські дівчатка висли на шиях у західноєвропейських товаришів і натякали на можливі наслідки. Західноєвропейські товариші в останню мить виривалися з їхніх обіймів і з перекошеними від страждань обличчями вже майже на ходу застрибували у вагони. Дівчаткам залишалося писати листи кириличними літерами.

Потяг рушив на Вільнюс.

Іммануїл Кант перевернувся у своєму Кенігсберзі.

КВЕДЛІНБУРГ, 2009

Одного разу я спохопився: у цій книжці досі немає міста на Q! Довший час я бачив назви лише в кириличному написанні — от у чому причина такого недогляду (росіянин сказав би «головотяпства»). Я почав згадувати, але мені не спадало на думку нічого, крім Quito (Кіто в нашому написанні), до якого, втім, жахливо далеко. Тож екватор і Еквадор я відклав для якоїсь іншої книжки, про яку ще нічого не знаю.

І тоді мене врятував мій добрий берлінський друзяка, ми саме перейшли від білого до червоного, як він вигукнув «Кведлінбург!». Добре, що він не вигукнув цього трохи пізніше — в мить переходу від червоного до ґраппи. Інакше б я міг до наступного ранку забути.

За часом відвідання Кведлінбург є найостаннішим містом цієї книжки. Він таки трапився мені насамкінець як особливо подарована вищими силами додаткова нагода, такий собі географічний бонус. Ним я завдячую передусім Томасові та Вікторії з Маґдебурґа. Таким чином, сходинкою до міста Q стало місто M. При цьому з'ясувалося, що навіть якби я не писав цієї книжки, Кведлінбург обов'язково варто було побачити за першої ж нагоди. Бо він, висловлюючись невігадливою мовою путівників, справжня перлина. Це таке винятково цілісне і якесь аж підручникове втілення старої Німеччини в самому її серці (слово Herz тут невимушено римується з Harz[59]), що варто це спізнати бодай заради білосніжної чистоти явища. Ну, недаремно ж саме в ньому знімали «Білосніжку і Червону Квіточку»! А також «Семеро гномів», ясна річ.

Чому ані союзники, ані росіяни не розгартали цього вщент у роки війни, як вони успішно вчинили з десятками тисяч інших старонімецьких міст — не знаю. Чому послідовна у нищенні історичної спадщини НДР не надолужила згаяне росіянами чи союзниками і не довела справу до пуття — не знаю також. Не сумніваюся, що Томас Многознавчий розповідав мені того дня про якісь неочевидні, але переконливі причини. Мушу визнати, що був неуважним. А неуважним я був тому, що увесь той час — перетинаючи цю фахверково-казкову територію, задивляючись то на Роланда Несамовитого з мечем на сторожі при ратуші, то на Біржу, то на вежі кірх, то на старезного воза серед соняшників у монастирському дворі (та мало на що я там задивлявся!), напружено вичікував бодай чогось — якоїсь події, випадку, ситуації, про яку зможу потім написати в цій книжці. Бо не писати ж мені врешті лише про пенсіонерів на екскурсіях! Хоч і це тема, чому б і ні — ця однаковість поведінки і зовнішності, ця типовість коментарів і жартів, ця дисципліновано-зібрана маршова колективність.

Але перед нами ще був замок на Замковій горі, до якого ми піднялися по Гое Штрассе. Гарзд, от принаймні буде ще одне місто, на яке подивлюся з гори і додам до колекції, вирішив я. Забігаючи наперед — вид згори Кведлінбургіві дійсно личить: гострі кути черепичних дахів, фахверкові поверхні стін, усіяні квітниками тераси підзамча, садово-паркові заплави, все ще зелені у середині вересня, лагідна лінія узвиш Гарцу на овиді. Я переглядаю знімки, що наклацала і вибрала для мене Вікторія, і мені знову, як кажуть художники, хочеться там бути. Ще трохи — й мені захочеться перечитати братів Грімм, а це вже недобре.

Добре натомість інше: те, що при вході до замку, всередині брами, сидів музикант. Він був з гітарою, але річ, яку він грав, була для лютні, під мінусівку з програвача. Скільки таких менестрелів у джинсових латаних латах розбрелось по містах і містечках Старого Світу з його пам'ятками та руїнами? У цій книжці, як ви вже зауважуєте, вони виникають цілком регулярно. Напевно, я й не згадував би про нього, навіть мимобіжно, як отут, якби не його таємниче перевтілення. Бо коли за годину ми поверталися тією ж дорогою через браму, на його місці вже чатував інший — вилицюватий і кирпатий, червонощокий і білобровий, зі злиплими на потилиці та на лобі русяво-світлими пасемцями. І він грав, та ні — він наярював на гармошці, і це була дуже легко впізнавана пісня, здається, якась «Катюша», і всі ті дисципліновані пенсіонери, проходячи повз нього, якось так напівзгиналися і сипали йому до шапки, замилувано усміхнені, свою дзвінку євромонету. Я згадав, що в нас їхніх ровесників називають чомусь дітьми війни.

КЕЛЬН, 2004

Скільки разів я бачив Кельнський собор з потяга, наближаючись до Кельнського вокзалу, а відтак їдучи далі? Безліч.

Урешті я навіть почав замислюватися над тим, щоб одного з разів улаштувати собі в Кельні пересадку і виграти на цьому якісь три чверті години між потягами.

За цей час можна — так мені здавалося — встигнути.

Ні, не облизати все це громаддя, обдивившись усю різьбу тріщинок і рисочок на філігранній поверхні цього велетня.

І не вибратися залізними сходами на сам вершок його південної вежі, звідки мусить бути видно Ламанш, Англію і Біскайську затоку. (А також — на Сході — Говерлу).

І не обмацати зором усі його вітварі, скульптури, розписи та нагробки з іменами, що однаково не скажуть мені майже нічого, лише засміять ненадовго комори пам'яті.

І не проникнути до скарбниці, і не торкнутись електропневматики на жодному з двох органів, і не вдарити билем на всю Європу об металеву тушу Товстого Петера.

А от що:

Можна встигнути до Трьох Царів.

Моя релігійність — вельми сумнівна штука.

Я люблю критикувати церковників і розповідати про них анекдоти.

Я так само не проти завжди піддавати сумнівові побожність побожних і ревність ревних.

З усіх доказів існування Бога більш-менш переконливо мені звучить лиш один: у літаку, що стрімко падає вниз, немає жодного атеїста.

Тому навряд чи є сенс вважати мене релігійним.

Але Тріє Царі з невідомих причин є моїми улюбленцями.

Можливо, річ у тому, що їх троє. Тобто вони здаються мені заблуканими посеред ночі добрими пияками.

Можливо, в тому, що я потаємно люблю золото, ладан і миро.

Можливо, в тому, що наймолодший з них — чорношкірий африканець.

Або що вони — чарівники, чаклуни, маги. Тобто раніше виступали у персько-халдейському цирку.

А тепер їхні рештки зберігаються у Кельнському соборі. Навколо них і з їхньою поміччю він і виріс до найвищого неба.

Хотів би я побачити, як їх 1164 року тарабанили з Мілана до Кельна! Як виглядала та процесія (верблюди? осли? найманці в охороні?), і в чому їх везли, в яких вогнетривких шкатулах?

І ще:

Жінка у візку, що спитала когось із персоналу, де тут підйомник для інвалідів. Проте почула у відповідь: Нам дуже прикро, пані, але тут такого не передбачено.

На що вона: То я не зможу піднятися на оглядовий майданчик південної вежі?

А їй на це: Нам справді дуже шкода.

І тоді вона з люттю: Нічого ж собі католицька церква!

Але я й досі думаю, що вона заздалегідь знала, до чого тут можна придертись, і навмисне завела розмову про той підйомник, щоб тільки висловити своє обурення клятим католицизмом. І тому вона рішуче від'їхала геть з настільки високо піднятою головою. Здавалося, ще мить — і невидимі сили піднімуть її разом з візком у повітря.

В одному з недавніх Палійчиних листів є згадка про те, що протягом 1917 — 20 років Київ дванадцять разів переходив з рук у руки. До речі, сказано досить жорстоко: ці руки здебільшого навіть уявляти страшно.

Я свідомо відмовляюся від історичних довідників та підручників і намагаюся реконструювати всі дванадцять переходів з пам'яті. Це залишає мені трохи більше простору для спекуляцій. Отже: Центральна Рада, червоні росіяни Муравйова, німці з гетьманом, Директорія, білі росіяни Булгакова, поляки. Дванадцятки в мене ніяк не набирається, але дехто з перелічених прибирав місто до рук по кілька разів, щонайменше по два. Дванадцятий і останній перехід у будь-якому разі знову за червоними, тільки без Муравйова, якого вони на той час уже й самі порішили — інакше бути у пізнішому Києві станції метро «Муравйовська».

Палійка напевно має рацію, я навіть не сумніваюся. Якщо тоненький шар історичної самоосвіти не зраджує мене, махновців у Києві не бувало. Іншого штибу народних повстанців і зелених теж. Антанти також, але я можу помилятися. Загалом цікаво було би простежити за плутаними траєкторіями вічно п'яних і вже заражених як мінімум трипером англійських та грецьких офіцерів кабаками й борделями Нижнього Міста. Сама собою напрошується назва «Трипер-trip». Але все це фантазії на тему «Історія могла бути іншою». Тобто химернішою.

З історією все гранично ясно: вона туманна. Розбиратися з нею — собі ж на шкоду, вона все одно вивернеться з-під завалу всіх твоїх першоджерельних шпаргалок таким несподівано прикрим боком, що вкотре осоромишся і з тріском, по-карнавальному, пошиєшся в дурні. Залишається щось інше — позаісторичне, абсолютне, персональне.

Мій особистий стосунок до Києва змінювався так само разів із дванадцять. Тобто внутрішньо, в собі самому я також не менше дванадцяти разів передавав Київ з рук у руки. І ці руки не завжди були теплими та дбайливими. І це аж ніяк не були синівські руки.

От зараз я спробую все це якось перелічити. Зрозуміло, що через вибірковість (а краще сказати — вибриковість) моєї пам'яті цей перелік мусить бути випадковим. І все ж хай собі існує.

Чи не перша в моєму дитинстві ідея Києва — це місто футбольного клубу «Динамо». Тобто місто щасливців, які мають змогу наживо, без телевізії спостерігати за магічним газоном, що ним так нестримно пересуваються напівбоги з найсильнішого і — до 1969 року — непереможного клубу країни. Отже, Київ — це було поле, напівбоги, стадіон, трибуни, схоплені телекамерою фрагменти безмежно прекрасної людської маси, а відтак — і невимовно кохані обличчя цілком незнайомих мені

людей, що так само, як і я, стрибають у щасті й захваті від ще одного забитого їхніми напівбогами м'яча. У 72-му я вперше в житті сам став елементарною частинкою цього Києва, тобто його стадіону, завдяки чому виявив, що Дамін, Блохін і Колотов справді існують, що вони таки справді не є суто телевізійними фантомами. «Динамо» тоді не могло не виграти 2:1.

Крім того, Київ був радіо, точніше радіоточкою. Він був музикою композитора Білаша і каштановим зеленобровим Майбородою. Київ був київським вальсом і київським тортом. Він говорив «Говорить Київ» і повідомляв усілякі новини, переважно гарні. Він мав красиві чоловічі й жіночі голоси і називав себе дещо екзотично — Нонна Фіалко, Борис Ракоїд. Батьки Бориса не надто переймалися орфоепією, коли вибирали йому ім'я. Або навпаки — вирішили щоденно піднімати настрій країні, геніально передбачивши, що син служитиме на радіо диктором. (Тьху ти, ледь не написав «диктатором»!).

Наступного разу це — не футбол, а місто — трапилося мені під саму зав'язку 70-х, вже майже на їхній межі з 80-ми: студентська практика, сні наяву (з польотами), колективне життя, зокрема й статево, в гуртязі Харчопрому, а також Гідропарк і купання в жовтуватому, ніби якась там Хуанхе, Дніпрі. Про тогочасні міста перш усього судилося в категоріях категорії постачання. Усе на світі виявилось дефіцитом, і категорія постачання давала радянській людині як мінімум виразне уявлення, наскільки те чи інше місто придатне хоч для якогось життя. Київ мав першу категорію, Москва — вищу. Франк, здається, третю, а Львів другу. Те, що Київ мав першу, а Москва вищу, само собою впливало з популярного віршованого рядка «Київ — серце України, брат великої Москви». Автора не пригадую, хоч не думаю, ніби він невідомий тому, що народний.

Але для нас із моїм студентським приятелем перша категорія Києва означала ще й культурно-мистецькі вартості. Ні, не музеї, а крамниці — з книжками і платівками. Булгакова чомусь не відпускали (мабуть, він проходив лише за вищою категорією), зате з вінілом таланило: ми набрали в «Мелодії» цілі оберемки всіякого ендеєрівського й угорського року. Перша категорія таки не вища.

Тепер необхідно стрибнути у 80-ті, причому відразу в їхню середину.

Спершу це було місто, в якому слід морально напружуватися. Після військової служби я почав офіційно вважатися молодим поетом — і з цього впливало, що мені слід бувати в Києві. Бо він у мене начебто повірив і пригорнув до себе, як сина. Моє моральне напруження мало суто вітчизняну природу: я не знав, що мені робити з мовою, коли я залишався з Києвом сам на сам. Точніше, я знав — я говорив з ним російською. Це принаймні звільняло від роздратованих випадів з боку киян. Мешканці Києва — як тоді, так і тепер — у своїй більшості (три чверті? дві третини? 50 відсотків плюс один голос?) таки залишаються погано замаскованими селянами. У ті часи будь-яке намагання

заговорити до них українською вони слушно сприймали як брудну провокацію, спрямовану на їхнє демаскування. Тому не тільки не велися на неї, але й давали провокаторові негайну відсіч. Я вирішив їм у цьому потурати і відмовитися від бруталного здирання масок разом із шкірою хворої ідентичності.

З тих часів ми дещо просунулися вперед, мається на увазі вглиб. Якщо йдеться про мову, то Київ зразка 1984-го це приблизно Донецьк сьогодні. Тобто в сенсі повзучої українізації дещо таки вдається[60].

Гопля! А чому, власне кажучи, саме 1984-й?

А тому ж, чому в усіх істориків двадцятого століття 1913-й. Бо з яким іще роком порівнювати все, що трапилося пізніше?

І ще тому, що 1985-го виникло Бу-Ба-Бу, і Київ поступово стає містом таємниць, поетичних. Уже наступного року в ньому поселився аспірантом Неборак, і ми почали прочісувати його найпотаємніші двори в пошуках саме того гаража з «Крайслером Імперіалом». Між іншим, я ніколи в житті не бачив цього автомобіля. Неборак стверджує, що він бачив. А може, я також бачив? От воно — пограниччя сну і реальності: спекотний день якогось незапам'ятного літа, розм'яклий колихкий асфальт, його запах упереміш із іншими технічними запахами (старий метал, гума, промаслене шмаття, спирт) і глухе задвір'я десь, наприклад, на Печерську, хоч Неборак стверджує, наче там неподалік пам'ятник Щорсові. Можливо. Можливо, є такий пам'ятник. Я його ніколи не бачив.

Навстіж розчинена гаражна брама, а всередині Він, «Крайслер Імперіал», завбільшки з main battle tank.[61] Бачив чи не бачив? Було чи не було? У кожному разі була так само спекотна суперечка трьох сповільнених язиків і проспиртованих піднебінь щодо максимальної кількості продажних осіб дівочої статі, якими можна заштабелювати заднє сидіння, перетворивши салон автомашини на світський салон (варіант: салон розваг, ще один: гральний салон чи, точніше, салон для грання).

Київ тоді — це перманентне очікування якоїсь радісної і карколомної зміни.

Наприкінці 1987 року ми вперше вилізли на сцену всі утрюх. Таким чином Київ став публікою — до речі, найкращою. Дякую, Києве, таким ти залишаєшся донині. Я м'якну від тебе і перетворююся на патоку, патріотичну і трохи патологічну. Зараз я почну згадувати особливий час і з мене бризнуть сльози розчулення.

Особливий час розташовується між вереснем 1989 і липнем 1991-го. Фізично він означає передусім «Москва», але нефізично він усе-таки Немосква, тобто він передусім Київ. Я виривався з Москви до Києва за кожної (та навіть і за жодної) нагоди. Я несподівано відкрив для себе дім, його ні з чим не порівнюване притягання — починаючи десь від Дарниці й до Дарницького моста включно, стовбичити коло вікна у вагонному коридорі, виглядаючи як завжди приголомшливу появу Великої Води і Правого Берега з усіма притаманними йому дзвіницями та іншими натяками на Країну Бароко, щоб укотре внутрішньо ахнути рідкісним птахом над серединою Дніпра. Добре, що я так ніколи й не написав того вірша, який мав починатися рядком «Правий Берег, знову Правий Берег!». А з чим ви заримуєте «берег»? Будь-яка рима виявиться неточною. Я мав на увазі, несправжньою.

Київ того часу — це місто своїх і наших. Вони ходили з прапорами, співали пісень, пікетували, оголошували голодування і страйки, їх було, можливо, з одинадцять відсотків, а здавалося, ніби сто десять — домальований нуль моїх ілюзій посилював трепет. Від Києва голова йшла обертом — так раптово змінитись у настільки кращий бік! Моя кохана столице, ти стала напрочуд сексі, в мене на тебе абсолютний стояк. Страшенно хотілося цитувати Винниченка або Павличка, щось про відродження нації. В живому ланцюзі 1990-го я виявився ланкою на бульварі Шевченка поруч зі станцією метро «Університетська», але вже не пригадую, чию долоню тримав у своїй правій, а чию в лівій. Пам'ятаю лише десь у межах досяжності Сашка і Віктора, Віктора й Сашка, Неборака й Ірвана, в тих самих межах тієї ж досяжності, що й решту півкраїни. А також режисера Андрія Дончика, який саме брався за роботу над «Кисневим голодом» — фільмом, що невдовзі приніс нам усі одинадцять Оскарів.

Ну гаразд, не приніс, не приніс. Це від голови обертом. Тоді все здавалося можливим, не те що якісь Оскари. Можливим у найкращому сенсі. Бо в пізніші дев'яності усе так само здавалося можливим, але в сенсі найгіршому.

Пізніші дев'яності — це жахливі дев'яності. Це так, наче інші вісімдесят дев'ять відсотків Києва отямилися і взяли свій реванш у наших одинадцяти. Як жахливо все розлізлося, розповзлося, пустилося берега і пішло з молотка! Але де набрати мені стільки жовчі, щоб належними словами описати увесь той морок і сморід, розпад і розпач, усе здичавіння, всю ту, за оцінками людей, значно від мене начитаніших, люмпенізацію? Як передати блювотне відчуття того шансону, тієї хімічної горілки з пластикових стаканів і як витягнути з ночі на світ Божий того хлопчину з покоцаним сухожиллям? Коли влітку 1997-го у поминальній статті на сороковини Віталія Коцюка, теж покоцаного, але по-іншому, мені першим реченням написалося «Я не люблю Києва», то це була самоцензура — я мав би написати, що ненавиджу його. Моя ненависть починалася на вокзалі Київ-Пасажирський о шостій ранку, але ніде й ніколи не закінчувалася. На щастя, я вже писав і про липке повітря, і про тополиний пух упереміш зі смертним радіоактивним пилом, і про загальнокиївський розпродаж м'яса з вуличних лотків (мухі аддельна). На щастя, я не мушу писати про це ще раз.

Але цей вихід зі станції метро «Хрещатик», ця штовханина і тиснява, ці бовдури-фотографи з мавпочками, ці тьотки, ці їхні біляші зі щурячим лайном, ця безпрограшна лотерея для ідіотів, цей підсилений і спотворений мегафоном голос провінційного шахряя-невдахи, що все закликає й

закликає ще провінційніших невдах, дарагіх мушкін і жінок, киян і гостей сталіци, скористатися якимось абсолютно абсурдним шансом! Так, ось він — універсальний образ Києва 90-х років: вихід зі станції метро «Хрещатик» і ці лотерейні голоси понад натовпом, от воно, це караоке, це караоке серце України, от він — брат великої Москви. Вічний молодший брат, вічний невдаха і вічний учень, дурень, лопух, лох і поц, двійочник і другорічник, брат-1 і брат-2 в єдиній особі.

Утім, і ненависть одного разу вся вичерпалася. Саме одного разу, не поступово, а раптом. Чи не тому, що просто настав 2000 рік? Отже, почалося щось нове? Але що? Третє тисячоліття? Отже, всьому причиною літочислення, його нулі? Отже, була ніч, нуль годин нуль хвилин і невстигання на потяг? А перед тим — поданий по-кавалерському дамський плащ, розгорнутий, ніби крила для зльоту і для зальоту (так, прошу розуміти як запрошення!), ненатрапляння рук на рукави, а інших рук (моїх) на плечі, зустрічний напівоберт смішного й гарного лиця, — і стовідсоткове натрапляння губів на губи? Спроба штучного дихання? Отже, все це було, не снилося — тремтіння голосу, рук, вогонь волосся, гострі схлипи? Схлипи Липи? Отже, Липа? Але що це за ім'я таке — Липа?

Вистачає когось одного (когось одної) на чотири мільйони потвор — і ти вже захиляєшся з удачності, готовий дряпати по всіх стінах, парканах та урнах «Я люблю тебе!». Під «тебе» мається на увазі Місто, цього разу Київ.

Апогеєм любові стали помаранчева осінь і такий же грудень 2004-го. Якщо в цього міста бували золоті дні, то це вони. Я страшенно люблю не впізнавати Києва. Але так красиво, як наприкінці 2004-го, я ще не не впізнавав його ніколи раніше. (Пізніше я вже його, на жаль, виключно і тільки впізнавав).

Що це було, хто мені скаже нині? Політична технологія? Колективне збожевоління? Масовий психоз-гіпноз? Отже, то був сон? Відродження нації? Народження нації? До речі, якась дивна ця нація — вона спочатку відроджується, а щойно через тринадцять років народжується.

Гадаю, це було все перелічене і значно більше. Це коли всі якось раптово, майже вмить робляться гарнішими й вищими, бо це притягає і зачаровує. Таке трапляється жахливо нечасто, і в цьому сенсі Києву просто пощастило на багато століть уперед. Чому саме він переміг у кастингу і отримав право на проведення найкрасивішої з революцій, ми не дізнаємося ніколи. Напевно, він чимось усе-таки заслужив.

(Моя кохана Пат вигукнула своє «І любов!» просто в обличчя тим пацанам у бойовому спорядженні. Вони стояли навпроти, як кажуть у таких випадках, тісно зімкнувши свої шерехи. Ці шерехи могли стріляти, але могли й розступитися — не вгадаєш. Облич, до речі, за ґратами забрал на шоломах не було видно. Тому невідомо, чи хтось із них бодай посміхнувся на заклик Пат до любові. Як невідомо й

те, чи справді наказували їм одягнути памперси. Усе діялось однієї з перших ночей, коли напруга ще видавалася надзвичайно високою — десь на підходах до президентського будинку, таке собі унаочнене вичікування у протистоянні — демонстранти і бійці спецпідрозділу, останні дуже схожі на хокеїстів. «Хлопці! — заманювали бійців помаранчеві дівчатка, — ідіть сюди, до нас! Тут у нас тепла їжа, кава і чай з термосів!». А моя кохана Пат гукнула їм навздогін «І любов!». Аж усі навкруги заплодували. Можливо, це Пат врятувала мирний перебіг революції?).

Просто у ті дні й тижні саме в Києві розігралась одна з незбагнених містерій масового навернення людей у людське. Шкода лише, що воно виявилось не тільки масовим, але й тимчасовим. Точніше — настільки ж масовим, наскільки й тимчасовим. Здавалось, от воно прийшло — і відзавтра починається щось інше, життя після смерті, вищий ступінь буття. А виявилось, що воно прийшло і пішло. Воно — це майбутнє. Бо той страшенно короткий проміжок часу, про який я тут намагаюся ще трохи сказати, був моментом особливо інтенсивного переживання майбутнього. Інтенсивного — і в найкращому сенсі наївного.

Як добре бути наївним! Я бажаю всім вам хоч раз у житті таке пережити. Ви стрибаєте по схилах нижче Жовтневого (ого, досі ще Жовтневого!) палацу, з нічного неба сиплеться сніг. Унизу під вами, навколо вас і над вами — мільйон людей і всі вони жовто-гарячі. Це єдино можливий спосіб не змерзнути і не пропасти — бути гарячим. Отже, внизу під вами те, що зветься Майданом, ви вже зрозуміли. А на сцені — ВВ і Скрипка, Скрипка й ВВ й рок-н-рол, і народна музика, бо Джимі Пейдж казав, що рок-н-рол це народна музика наших днів, і такого щастя ви не знали ніколи за всі попередні життя, а не те що за це одне-єдине дотеперішнє, і ваша дочка цілується з вашим другом, і коньяк, і чай з термосів, і коньяк, і Скрипка й ВВ й рок-н-рол, і Скрипка в зимовій з вухами донизу шапці носить сценою, обіцяє «Весна прийде», і два пальці, розгалужені знаком перемоги, і все ясно, як два пальці, і ніяким танкам сюди не продертися, ніяким газам, ані спецназам.

На цій темі мене завжди заносить у патетику. Вибачайте.

У тому, що трапилося з Києвом пізніше, що діється з ним сьогодні, я нікого не звинувачую. Я взагалі нікого не звинувачую, цього ще не вистачало. Просто я дозволяю собі не любити і роблю це останніми доступними мені словами.

Палійка скаже про нього краще за мене, бо вона в ньому присутня все своє життя і щодня. «Я не впізнаю його останнім часом», — пише вона. (Зате я впізнаю, так, я впізнаю, ох, як я його впізнаю!). «У ньому практично не лишилося місць, — пише вона далі, — де збереглася б енергетика часу. Раніше можна було почати мандрівку від Університету попри Золоті Ворота, Софію, через Андріївський узвіз, зробити коло на Подолі, піднятися Володимирським узвозом, збочити на Володимирську гірку, а тоді повз Маріїнку вийти на Липки і повернутися додому через Бесарабку. І всюди були сліди — людей, подій, історії. А тепер місто нічим не пахне. У ньому не залишилося замкнених кіл, де можна сховатися від самої себе. Місто замацали, захопали, зачовгали подихами, згукми, кроками».

Сьогоднішній Київ — це знову місто, здане якимись невідомими нашими якимось невідомим загарбникам. При цьому наші вкотре виявилися лопухами, боягузами і зрадниками, а на додачу — не такими вже й нашими, як здавалися спершу. Сьогоднішній час — це ще одні 90-ті в найгіршій версії. Тобто Києву вказано на двері і виставлено геть із третього тисячоліття — хай довчається у минулому, хай ще раз із головою пірне в усе його лайно, хай вилазить з нього по другому, третьому, сьомому, дванадцятому колу — раз не склав іспиту на майбутнє.

Але позаяк знову злетіло це слово, хочеться в нього хоча б на мить зазирнути. І позаяк усе найкраще з Києвом трапляється раз на 13 років, то нам усім тепер важливо дожити до 2017-го. Якого кольору буде ця революція? Якщо це буде вона? І чи буде ця третя спроба останньою? У сенсі — вирішальною й переможною? І що означатиме це «переможна»? Дуже хочеться дочекатися.

Здається, я ніколи не жив у Києві довше тижня. Згадувана студентська практика не рахується, а революція мені наснилася, то був не Київ. Насправді ж я жив у Києві безліч разів по два дні.

Тому Київ — це сукупність чужих ліжок у чужих помешканнях, і в них я провалювався найчастіше аж на світанку. Тобто в Києві мені було зазвичай не до сну. Половина ночей минула, наче в кузнях, у кухнях — тих, де пляшки спорожнюються, а попільнички наповнюються приблизно в однаковому ритмі. Я завжди був чийось гостем і це означало свято посиленого спілкування: іскри, зворушення, сперечання, артикуляцію, жестикуляцію. Тому Київ — це люди і кухні. Не тільки він такий, але він такий значною мірою. Найприкріше, що я вже не зможу скласти свого подячного списку з переліком усіх без винятку господарів з усіх без винятку домів, де я зупинявся — хтось обов'язково забудеться. Не тому, що в мене коротка пам'ять, а тому, що їх справді неймовірно багато. Настільки, що деяких уже й немає серед живих. Тобто вони все одно не зможуть розшукати своїх імен у моєму подячному списку — там, у своїх паралельних коридорах за склом, поза нами і поруч з нами.

Зате готелі не забуваються. Може, тому, що я зупинявся в них значно рідше. Готелі Києва — це досить суворі заклади бандитсько-поліційного типу, дорогі й погані. Хотілося б написати «дешеві й погані», але, на жаль, це не так. Тобто це лише наполовину так. Готелі Києва — це така особлива суміш радянської побутової неспроможності з пострадянською ціною розперезаністю.

З одного боку — питома службова підозріливість і неприязнь персоналу, всіх цих адмінтьоток і — дівушек, етажних, діжурних і навіть горнішних, котрі ніяк не бажають перемінюватися в нормальних цивілізованих покоївках і мають до тебе лиш одне запитання — коли в дідька ти заберешся геть. А також недвозначно агресивна пильність так званої охорони, а швидше таки охоранки, всіх цих відкривачів дверей, вестибульних пітбульних вертухаїв та ліфтових сторожів з їхнім часом військовим, часом кримінальним, а найчастіше військово-кримінальним шиком. Повсюдна присутність у

дзеркала їхніх виголених потилиць і фізій (хоч яка різниця — потилиці? фізії?) робить життя в готелях Києва складним, в'язким і дещо небезпечним.

З іншого боку — дзвінки проституток, цей ритуальний пролог до єдино справного сервісу. Зрештою, про його справність я не можу судити остаточно. Але їхні телефонні голоси дійсно теплі й вологі, якісь аж вагінальні, а їхня англійська зворушує своєю східнослов'янською наспівністю, щось наче «вуд ю лайк ту хеф сам гуд тайм зис найт?». Кожні чверть години новий дзвінок іншим голосом, але з тим самим текстом, щось наче «вуд ю лайк ту міт сам б'ютіфул леді, мейбі ту ор трі?». Невже вони справді вміють розмовляти вагінами? Адже ротом просто неможливо цього вимовити — «б'ютіфул леді»!

Готельна проституція — це те, що хоча б частково надає готелям Києва людське обличчя. Гарзд, не обличчя, ні. Але чогось такого дуже людського вона їм надає. Пам'ятаю, як у брудному грудні 2003-го адмінтьотка з «Хрещатика» глянула на мене якимось уже зовсім по-материнськи, хоч я за віком аж ніяк не годився їй у сини, швидше в чоловіки, але вона глянула по-материнськи, тобто з жалем та ніжністю (хто?! готельна працівниця?! з жалем?! вони це вміють?!) і сказала приблизно таке: «Мушціна, ну куди це ви зараз проти ночі ще підете — та замовте собі в номер нашу дівочку, вона з вами і посидить і побуде — і масажик вам зробить — будете як новенький». Згоден, мені сподобалося це «і посидить і побуде», навіть не знаю, чого мені більше хотілося. А при думці про «масажик» з усіма його стадіями взагалі зробилося млосно. Але я рішуче поклав ключ на деку і рушив у ніч, грипозну і непролазну.

І все ж того материнського погляду я не забуду ніколи — він лагідно дірявив своїм жалем мою не надто захищену пальтом і від того напевно згорблену спину, аж поки я не зник за дверима. Діри виявилися не наскрізними і неглибокими, але деякий час тупо саднили.

Натомість вони випасають усіх інших. Усі інші — це не повії, а ті, котрі приходять не за гроші. Але київські готелі полюють на них і випікають розпеченим залізом та іменем внутрішнього розпорядку. Відомо ж: розпорядок у нашій країні — замітник порядку, його невдала, але панівна форма, розпорядок. Ррррраз-парядак! Хтось же не просто так привів на світ це слово з префіксом-солдафоном!

Отже, готелі Києва всіма своїми силами (військовими, кримінальними) не впускають і виштовхують назад на вулицю всіх інших. Це війна за своїх проституток, за їхню територію, нещадна і до останнього клієнта. Тобто як у кожній справедливій війні тут ідеться про захист передусім двох базових вартостей — власної території і власних жінок. Це війна світів біля підніжжя справжньої піраміди, що її невидима вершина лише вгадується десь у міліцейсько-мафійному надхмар'ї.

На якусь дуже коротку історичну мить сталося так, що Київ був місцем, де я зустрівся з Я. Ми вирушали назустріч одне одному з наших рівновіддалених від Києва міст фактично одночасно, нічними потягами — Я у західному напрямку, а я у східному. Таким чином ми об'єднували Україну.

Київ — ідеально розташована столиця. Саме посередині всіх земель, якраз між антиподами Сходу і Заходу. До того ж безпечно віддалений від своїх південних колоній. І достатньо наблизений до Чорнобиля.

У Києві я ніколи не кохався з повіями. Зрештою, в будь-якому іншому місці світу також — як здається мені, хоч я можу помилятися. Це не те щоб якась особлива моральна засада, це взагалі не засада, це той випадок, про які кажуть «так уже склалося». У той же час жінки на продаж мене справді цікавлять і шалено ваблять, але радше не як об'єкти моїх сексуальних домагань, а як... як що? Як об'єкти моїх польових досліджень?

Того липневого вечора (рік? 2003-й, жодних сумнівів!) ми з Ірваном навідали тодішню родину АБо і КаБо в їхньому тодішньому помешканні на Стеценка, десь поміж Нивками, Сирцем і Виноградарем, чи по-народному на Берківцях. АБо згодом відпровадив Ірвана до маршрутки — не на Ірпінь, а хоча б до Святошина. Коли АБо повернувся, ми всмак допиячили все, що в нас було. Десь коло першої ночі я запакувався в таксі й пустився до готелю. Готель називався «Козацький», і це відповідало моєму настроєві.

Від того, що мені добре, я часом вигадую для себе роль і тут-таки входжу в неї — переважно для одного незнайомого глядача. У таксі я грав для водія. Я вдавав із себе росіянина, а радше навіть кацапа — самовдоволеного й вальяжного, з тих, які досі вважають Київ «руським городом», а себе самих пупом землі. Я був багатим і п'яним великоросом у провінційній столиці задрипаних малоросів — от ким я був. Тому я зажадав, щоб водій зробив музику голосніше, той послухався, співали на моє здивування англійською, тож я зажадав «найти че-нить наше, русское, хули пиндосов слушать». Водій відповів щось ніби «та всюду адно і то же», на що я скомандував шукати «Русское радио» і він його тут-таки знайшов. Добре, що це потривало лише до початку Михайлівської, де я вийшов поруч з готелем. Водій так і не вчинив мені опору, хоч як я того сподівався.

Щойно він від'їхав, як з ночі на мене насунула велика блондинка і — відома штука — спитала вогню. Поки вона прикурювала, я зауважив ще одну, трохи звіддалік. Велика блондинка кликала її до нас, але та саме стопнула якогось ідіота на, скажімо, «вувьво» і далі рушила в ніч уже з ним. Велика блондинка сказала на свою подружку «дура», після чого спитала, чому я говорю російською з таким акцентом, наче я з Прибалтики. Взагалі-то я не говорю з акцентом, але чомусь їй так здалося. Я не схотів її розчарувати і підтвердив цю версію. Гра тривала, хоч моя роль змінювалася. Сибірський ведмідь мусив терміново перетворюватися на ризького бізнесмена. Балтійська культура поведінки не дозволяла піти просто так. Я замовив нам пива в якомусь усе ще відчиненому шантані на розі Майдану і Бориса Грінченка. Вона захотіла чіпсів.

Дівчина була справді великою й білою, але не пухнастою, а радше пухкою, затягнутою в безрукавку з чорної шкіри на голе тіло, яке являло собою передусім бюст. У загальних рисах щось на зразок металістки, але в пом'якшеній версії. Мова пересипана українізмами, звук «г» винятково фрикативний, макіяж густий і масний — стовідсоткова дівчина-хохлушка з російських серіалів про

Московську кільцеву. На лівому передпліччі вона мала татуйовану кобру в бойовому роздуту стані, на яку я, можливо, й не звернув би увагу, якби дівчина сама не назвалася Коброю. Не пригадую вже, що спричинило що і що було першим — тату чи прізвисько. Але між ними існував прямий причинно-наслідковий зв'язок.

Найсуттєвіший фрагмент нашої нічної розмови я згрубша виклав у вірші «Familiya Hruzina». Для тих із вас, які ніколи не тримали в руках моєї збірки «Пісні для мертвого півня», я невдовзі наведу його повністю. Ті, які його знають, мусять мені це пробачити. Пам'ятаю, як по шкірі пішов мороз, коли Кобра зненацька зіскочила з нормальних тем і вдарилася в політику, в березень 2001-го, у вуличні протести: ой, та у нас тут таке тварілась, ти шо! Але мороз по шкірі пішов не від того, а щойно коли вона згадала про Георгія, тобто про Гію. І тоді я (чому?! чому?!), ризький прибацаний жужик, вирішив перевірити її громадянську свідомість, і спитав у неї, як його, того сумашедшого грузіна, прізвище, а вона трохи подумала, сказала «щас», а потім сказала: «Кікабідзе».

Вибач, Георгію. Якщо можеш.

(Востаннє я бачився з ним у київському ж таки потязі 3 січня 2000 року — дату я пам'ятаю точно не лише тому що — мені чомусь запам'ятовуються дати — а тому що на те була причина — я повертався з похорону Соломії — а Гія повертався зі Штатів — і діло було у вагоні-буфеті — і він не змовкаючи розповідав про Штати — і про свою майбутню газету в інеті — і про)

Я його більше не бачив, а потім у вересні вони його випасли остаточно.

Ну добре, ось той вірш:

Кікабідзе, твердо сказала вона,

єво фамілія Кікабідзе.

Що за дурна ідея — частувати пивом повію

о другій ночі,

видаючи себе за бізнесмена з Прибалтики

у київському відрядженні!

І все ж — яка нагода

почути, що собі знає тутешній народ

про країну, в якій живе,
про тих, кому вже ніколи в ній не жити,
про тих, кому не жити зовсім.
Єво убілі, розповідає вона,
он слішком мною копал,
он бил самий лучший журналіст
нашей страни.
Я не можу виправляти її помилок,
не можу знати, як усе було насправді,
яка насправді в нього фамілія.
Просто хочеться вірити власній брехні:
я — бізнесмен з Прибалтики
(так, бізнесмен з Прибалтики!),
і мені вже з раннього ранку
у цій країні
підписувати угоди, обмивати їх,
жлуктити каву, коньяк, ковтати атенобене,
слати факси і есемеси
і звалювати пошвидше до своєї Риги,
а вона
все повторює і повторює:
Кікабідзе,
Кікабідзе єво фамілія.

Не знаю, скільки разів Кобра повторила це неправильне прізвище. Але пригадую, як зненацька мені зробилося тоскно. Можливо, я уявив, як ми доп'ємо пиво, і шантан зачинять, отже, в нас уже не вийде замовити ще, і мені доведеться запрошувати її до свого козацького номера, і потаємно заводити в готельний вестибюль, і вести до ліфта, дивом оминаючи засідки готельних козаків, які все одно наввипередки храпітимуть і тим самим умре моя остання надія, що її не впустять, що нас виженуть, і як мені не спаде на думку нічого кращого, аніж у ліфті погладити її по роздутій кобрі. А потім ще ця необхідність кохатися в одномулітньому ліжку, завузькому навіть для мене самотнього.

Тож коли вона пустилася втікати у бік Хрещатика, прихопивши зі стола з півсотні гривень офіціантської решти, я, найімовірніше, з полегкістю зітхнув.

Я хочу сказати, що Київ трохи як та Кобра. У нього душа огрядної й доброї повії і він ще молодий, а тому нерозумний і, наче тісто, піддатливий. Ні, не так: «а тому» тут ні до чого, він просто нерозумний. Та й ніякий він уже не молодий, якщо йому справді 1527 років. Тобто якщо Рим — це вічне місто, то Київ — це вічне тісто. Заради виживання він, як і Кобра, готовий переходити з рук у руки — і не дванадцять разів, а безліч. На відміну від більшості столиць він не антипод власній країні, не її заперечення, а підтвердження, тобто її ж таки згусток, есенція, концентрація. І тому він до неї такий байдужий. Адже й вона до себе байдужа. Іншої столиці для такої країни в мене і в нас немає.

«Місто замацали, захапали, зачовгали подихами, згуками, кроками».

Ну так, хочеться погоджуватися мені, ну так. «Замацали» — саме те слово. Палійка знає, що пише. Але в одному з листів я врешті знаходжу щось таке, за що вона його досі любить: «А найбільше мені в Києві бракує одноколісного трамвайчика, який ходив у нас під вікнами вздовж Ботанічного саду по Толстого. Він був із двома кабінами для водія і в цього маршруту не було кільцевого повороту. Просто їздив туди-сюди. Тобто на кінцевій водій переходив з передньої кабіни у задню, і задня ставала передньою. Це було років двадцять три тому, коли все навколо здавалося дуже великим і таємничим».

Я віднімаю двадцять три, і це дає 1986. Я додаю тринадцять і це дає 1999. Я додаю, віднімаю, це якісь такі пазли з датами — і все, що в мене виходить, обов'язково складається в якийсь неймовірно важкий і важливий рік.

КИШИНІВ, 2003

У своїй «Дорозі на Бабадаг» Анджей Стасюк дуже влучно пише про Кишинів як про місто, що його мешканці наче вирішили вдавати когось іншого — лише б не бути самими собою. Яюсь приблизно так він про це пише, хоч у цю хвилину я не маю змоги знайти відповідне місце у книжці й зацитувати його точно. Але я пригадую, як, уперше читаючи «Бабадаг», я натрапив на це спостереження і подумав, що воно напрочуд виразно збігається з моїми власними відчуттями.

Проте Анджей, здається, бачив у Кишиневі не все. Вони удвох з іншим Анджеєм саме зникли за дверима великої продуктової крамниці, де відносно довго вибирали їдло й питво нам на вечерю. Ми

з Монікою чекали їх назовні, неподалік нашого бусика. Того літа ми всі потрапили до Кишинева вперше — Моніка, Анджей, ще один Анджей і я.

Сцена, що її свідками стали ми з Монікою, розігралася поруч з нами, на площі перед якимось типово соціалістичним чи то палацом, чи то театром, чимось таким, що мало сходи і, здається, колони, а збудоване могло бути десь у сімдесяті. Отже, спершу ми почули жіночі крики. Якась дівчина з малим хлопчиком на руках, з вигляду десь однорічним, вигукувала прокльони у бік молодої пари, що йшла за десяток метрів перед нею. Дівчина з малим хотіла наздогнати їх, але надто високі підбори заважали їй крокувати достатньо швидко. Зрештою, ті, що йшли парою, теж не могли збільшити відрив — і з тієї ж причини: високі підбори виявилися також у дівчини, що її переслідувачка з дитиною люто обкладала всілякими суками. Усім, здавалося, не було й двадцяти. Дві тоненькі дівчини на високих підборах і в міні, одна чорнява (та, що з дитиною), інша пергідрольна плюс Він, майже лисий, так само кістлявий і невисокий. Усі молоді, усі бідні, усі такі, як решта мешканців цього міста й цієї країни.

Далі було таке. Йому немов набридло це переслідування і він сказав подрузі йти далі, а сам зупинився і розвернувся лицем до нападниці. Коли та підійшла впритул, між ними зав'язалася сварка, малий на руках розревівся, Він відібрав його в неї. Вони сварилися, зокрема й за якісь гроші, було ясно, що малюк їхній син. На руках у батька він, до речі, вмить заспокоївся. Потім чорнявка відсторонила його з дитиною вбік і рвонула вперед — наздоганяти суперницю. Вона скинула босоніжки і, взявши їх у руки, подріботіла за втікачкою. Пацан з дитиною на руках застиг на місці. У цю мить білявка озирнулася й побачила, що її переслідувачка вже поруч. Вона зробила те саме, що й чорнявка — швиденько скинула босоніжки й побігла вперед. Так і ганяли вони вгору, вниз і знову вгору сходами того облупленого начебто палацу культури, дві дівчинки, дві дитини, дві ідіотки, і при цьому чорна жбурляла в білу своїми босоніжками, але влучала завжди в колону. А лисий з хлопчиком на руках спостерігав з відстані. Аж поки білявка не прошмигнула всередину палацу, а її переслідувачка, позбиравши босоніжки, сіла на сходах і розревілася.

Усе це могло видатися досить смішним. Якби не перші сутінки, що западали навколо всіх нас на цьому світі і в тому місті.

Ще тієї ж ночі мені приснився сон — з тих, які не забуваються все життя. Не забуваються, хоч і не збуваються. Навряд чи його можна якось пов'язувати з тією сценою. Ні, там радше присутній перший лист від Кс — я отримав його і прочитав за кілька годин перед від'їздом, і весь час у тій подорожі думав про нього. Я ніколи в житті не бачив Кс, але до свого листа вона додала фотку, до того ж вона писала, що їй скоро вісімнадцять, і я міг її трохи науявляти.

Мій кишинівський сон вислизне з будь-якого переказу. Можу тільки натякнути на задушливу літню ніч і голосну гулянку з музикою на кожному поверсі нашого щойно купленого поруч із парком будинку: десятки друзів, харчі, напої, рейвах, танці і таємні перетинання з нею (чи не з Кс?), вона теж серед запрошених, отже, ми робимо все, щоб ніхто не застукав, як ми цілуємося — на сходовій клітці, в коридорі, коло дверей, де мене всього аж розриває від пристрасті, потім на верхньому балконі —

тому, що на парк. З нього я й почув бандитську пісню. Вони співали хором, рушивши найтемнішою алеєю з паркової більярдної до нашого будинку. Я чітко усвідомив, що вони йдуть громити його і за кілька хвилин будуть тут.

На цьому сон уривався. Я лежав посеред задушливої літньої ночі в гостьовій кімнаті польського консульства у Кишиневі. Я вирішив, що мені приснився мій майбутній роман. Залишалося тільки написати його. Чи хоч би прожити.

КОНСТАНЦА, 1994

Про існування Констанци я дізнався в дитинстві з двох джерел, і одне з них дезорієнтувало.

По-перше, я любив ходити на вокзал і дивитись, як прибуває Варшавський — тобто швидкий потяг Варшава — Констанца. У вікнах його вагонів завжди стояли якісь трохи інакші люди, мабуть, поляки. Іноді він їхав ще далі — до Бухареста або до Варни чи аж до Софії. Одного разу він привіз купу наших родичів з Кракова, їх було аж п'ятеро і вони приїхали до нас у гості, з цілим возом подарунків, ясна річ. З тих пір Варшавський став для мене передвісником якоїсь доброї зміни — гостей і подарунків перш усього. Вимовляючи «Варшава», я відчував якісь парфумно-мильні запахи, цілком іноземні, в нас таких не водилося. «Кон-Станца» ж була передусім Станцією — залита світлом велетенських люстр, уся в дзеркалах і пальмах, щось наче вокзальні ресторани золотої епохи напередодні Першої війни.

По-друге, саме Констанцу я вважав містом, де спалили Яна Гуса. Розглядаючи ілюстрації в «Кобзарі» (здається, Касіянові), я знайшов той сюжет зі спаленням. Відтак я поцікавився, хто такий цей охоплений язиками вогню чолов'яга на стосі. Батько відповів, що то Ян Гус у Констанці. Усе зрозуміло, вирішив я. Це там, куди прибуває Варшавський.

Констанца була на Півдні, а Південь був морем. Підтвердження цьому я знайшов через неповні тридцять років.

Уявіть собі величезний грецький корабель, круїзний лайнер аж із шістьома палубами. Ні, спершу уявіть собі пізню осінь, середину листопада, Афіни. І нас із Небораком, цілком очманілих від цього міста з його вогкими зеленими запахами. Потім уже, власне, той корабель, який винайняли всілякі багаті міжнародні інстанції для того, щоби зібрати докупи десь так чотириста письменників з усього світу і провезти їх із Греції до Одеси й назад, зупиняючись в усіх вартих уваги портах. Це — зовнішній сенс. А внутрішній полягав, ясна річ, у єднанні. «Письменники проти війни, насильства і регіональних конфліктів» — так можна було би сформулювати ідею. Щось на зразок «рок-музиканти проти алкоголізму й наркоманії» — гасло, в цілому сумнівне, якщо не безнадійне. Бо що залишиться від рок-н-ролу, якщо забрати йому алкоголізм і наркоманію? Так і з письменниками.

Усі повинні були порозумітися з усіма. Усі мусили простити одне одному і попросити одне в одного прощення. Усіх мали єднати поезія, випивка, англійська мова і — якщо потягне — то й безпечний секс. Турецькі автори мали заступитися за курдів. Грузинам і абхазам влаштували спільний поетичний вечір. Тоді якраз тривала війна, і пляжі в Піцунді дуже навіть непогано обстрілювалися снайперами.

І от ми зайшли в Констанцу, де всю цю трансконтинентальну еліту запровадили групами й делегаціями до історичного музею. Серед незліченної всячини, серед глеків, намист, прямокутних монет і бойових обладунків, були також амфори. Колись їх підняли з дна Чорного моря, з якоїсь затонулої триреми або галери. І саме перед цими амфорами згуртувалася болгарська делегація. Її обурення було помітне здалеку. Йшлося про те, що амфори повинні б не Румунії належати і не в румунських музеях нидіти. «Пограбування Болгарії!», — знервовано показував на амфори один з них.

Звісно, за цим крилась якась передісторія. Можливо, амфори свого часу підняли з територіальних вод Болгарії. Можливо, й досьогодні вони залишаються предметом суперечок між обома країнами. У будь-якому разі замість порозуміння вкотре дійшло до розбрату. Навіть з огляду на те, що насправді ж амфори ані румунські, ані болгарські і якщо вже комусь належать, то лише давнім грекам, яких, щоправда, не було й немає.

Знана теза про єдність і неподільність культури, про її питому нікому-не-належність щоразу переживає чергове випробування бруталністю і майже ніколи не витримує його. Це як Шульцові фрески, видалені зі своєї рідної стіни у Дрогобичі.

Тоді, на кораблі, грузини й абхази, хоч і читали поперемінно у спільному поетичному вечорі, але так до кінця плавання й не почали між собою вітатися. Напевно, вони вважали ганьбою вітатися в таких комфортних умовах, у цих штучних стерильних обставинах, ініційованих та спонсорованих щасливим і миротворчим Заходом. Вітатися в мить, коли їхні снайпери вперто не перестають навзаєм вилущувати живе м'ясо супротивника включно з мирним населенням. Порядніше було не вітатися.

КРАКІВ, 1989

Слово *polskość*, відверто штучне і від того дещо хворобливе, я вперше міг почути саме там і саме тоді. Це вже потім — як наслідок певного словесного ланцюжка — з'явилися «українськість», «європейськість» та інші лексичні потвори. Але першою була «польськість». І якщо вона справді щось означає, то для мене це «щось» наділене дуже конкретними обставинами місця і часу.

Польськість — це Краків наприкінці травня 1989 року. Зараз я спробую просто-таки у вас на очах з'ясувати, з чого вона складається. Утім, я почну здалека.

Кракова я не бачив цілих 29 років, з яких останні 23 безперервно мріяв про те, щоб його побачити. На сьомому році життя мені трапилися краківські родичі — однієї літньої ночі (сон! сон!) вони, зійшовши у Франіку з Варшавського потяга, опинилися в нашому домі й обсипали мене всього фотками, поштівками і значками з Кракова. Саме зі значків я навчався непотрібному — читати перші польські літери, зазвичай прописні. Починаючи із сьомого року життя, я виношував у собі вафельне слово WAWEL. Прошу врахувати, що у згаданому віці я був знайомий лише з єдиним (і прямим) значенням епітета «вафельний». Жодні інші конотації поки що не приймаються.

Отже, WAWEL видавався мені хрустким і кондитерським.

А Краків міг би насправді повнитися круками, принаймні небо над ним. Тому й прадавня українська назва Кракова — Круків. Інші казали — Граків. Але не вірте мені. Насправді він Фріків.

Є ще версія про заселений майже виключно монстрами Покраків. Хоч то якась інше місто, західніше. Як усі міста, викурені з печери Дракона (Київ теж), Краків зобов'язаний своїм звільненням Святому Юрієві. Це якщо мати на увазі первинне, міфологічне звільнення. А я 1989 року став принагідним свідком одного з поточних історичних звільнень. І воно стало можливим лише завдяки тому, що на світі існує ця примара — польськість.

* * *

Її найпершою ознакою дев'ять із десяти опитаних назовуть католицизм. Наприкінці травня 1989 року він розцвів у Кракові таким пишним середньовіччям, що в нас із Пат аж голови йшли обертом від його фіміамних пахоштів. Ми вперше опинилися за кордоном разом. Не зважаючи на те, що в ті часи еСеСеСеРом ще циркулювало прислів'я про Польщу незаграніцу, у Кракові це не справджувалося. Ми продиралися до нього цілий день — аж трьома потягами, з яких третій був абсолютно польським. Це була виснажлива подорож на захід сонця, на край світу, сповнена пригод і небезпек. Ми знали, що так буде, і внутрішньо готувалися до цього випробування у просторі.

Але воно виявилось ще й випробуванням у часі: ми потрапили в сам розпал середньовіччя. Краків являв собою тисячу костелів, з яких жоден уже не здатен був помістити в собі хоч би й третини вірян. Щоб усі могли почути Месидж, костели Кракова поз'єднувано між собою єдиною акустичною системою виведених на площі та вулиці динаміків. Місто співало голосами тисячі й одного священика. Усе навколо пахло свічками та опіумом. Ми блискавично наворачалися, скуповуючи срібні ланцюжки з розп'яттями, хрестики і вервиці. Ще трохи — і ми повелися б на мощі та індульгенції. Останні цілком не зашкодили б, зважаючи на наше нешлюбне статеве життя.

Одного з четвергів ми опинилися на Святі Божого Тіла і кілька годин спостерігали за процесією, що її кольоровість могла нам дотепер лише снитися. Самих лише чернечих орденів було там з десяток, і

кожен іншого кольору. А цехи? А спудейські братства? А міська варта включно з пожежниками? А Братство Доброї Смерті з причепленими до хоругв людськими черепами?[62]

І всі чотирнадцять станцій Господньої муки!

Радянські шкільні підручники називали середньовіччя «понурим», і я завжди здогадувався, що насправді це якось не так. Середньовіччя у Кракові виглядало невимовно весело. Тодішній Папа, краківський актор і поет, був найдотепнішим жартівником не лише Ватикану, а й цілого Всесвіту. Католицизм як такий є найвеселішою з великих релігій[63]. Він зазвичай балансує на межі дозволеного, а дозволеного в ньому значно більше, ніж в усіх інших релігіях. Дозволяти своїм дітям більше — ознака батьківської довіри та відкритої м'якості. Тому й карнавал щоразу зароджується в культурах, що вибродили на ґрунті католицизму.

* * *

Наприкінці травня 1989 року Краків не міг не здаватися карнавалом. Тому другою після католицизму складовою поняття «польськість» для мене є карнавальність. Протистояти владі можна переодяганнями, а повалювати її — грою. Альтернативою червоному є не чорне, а помаранчеве. Помаранчева альтернатива починається в Польщі 1980-х і через десятиліття, через Белґрад 1996 та 2000-го, через Тбілісі 2003-го, вривається у наш 2004 рік.

Але я тепер не про нього. Я про смерфів, чи то пак smurf'ів, бо то була їхня епоха. Це такі крихітні фантастичні створіння, дуже схожі на гномів, у гномівських ковпачках та, здається, гетрах. Уся тогочасна Польща присіла на анімаційний серіал, американсько-бельгійський, про цих милих симпатюжок. Усі поляки щотижня дивилися чергову серію. Але якби йшлося тільки про це! Насправді йшлося і про тотальне осмерфлення щоденного побуту — про футболки, шапки, ті ж таки гетри, ілюстровані додатки до популярних часописів, тарілки, чашки, зубні щітки й мильниці. Усюди і на всьому були присутні смерфи. Дивно, що вони так і не пробилися на терени колишнього eCeCeCePy і досьогодні залишаються невідомим у нас фрагментом світового анімаційного фольклору.

Я ж уперше побачив їх перед брамою Краківської Політехніки на вулиці Варшавській. Вони були з тіла і крові, тобто живі, намацальні, не анімаційні, проте сильно анімовані — кілька десятків дівчат (особливо намацальних) і хлопців у ковпачках і гетрах, з картонними крильцями. Вони заважали. Тобто створювали радісну мультикову метушню, рухливу казкову масу на підступах до головного входу і тим самим блокували підрозділ glin, себто лягавих, що за наказом влади мав увірватися всередину Політехніки і надавати по сраці окупаційному студентському страйкові. Але смерфи їх зупинили. Вони обдаровували сильно спантеличених міліцаїв букетами, м'якими іграшками, цукровою ватою, жувальною гумкою, надувними кондомами — всім найнеобхіднішим, усім, без чого ніяк не уявити собі жорстоких буднів бійця спеціального призначення. Бійцям усе це дуже подобалося. Найгірше велось їхнім командирам: вони все ще поривалися командувати зі своїх тріскучих матюгальників, але на радість публіці в них нічого вже не виходило. Їм відмовляли навіть матюгальники. Як їм було позбирати себе в кулак і досягнути бажаного ступеня люті, коли їхніх воїнів з ніг до голови обсипувано трояндовими пелюстками й метеликами?

Міліція здалася. Вона припинила штурм і не пройшла. Мені здалося, що вона зробила це не без потаємного задоволення. Можливо тому, що була польською міліцією і виховувалася на добрих анімаційних серіалах, а не на жорстоко-садистському «Ну, постривай!».

Так смерфи захистили від плундрування Краківську Політехніку і повалили в Польщі злий антикарнавальний режим.

* * *

Тоді у Кракові мені завжди і всюди страшенно хотілося Пат. Гадаю, що за цим і, головне, над цим пантрувала розлита в усьому навколишньому молодість. Саме вона, її драйв і кайф, є для мене ще однією складовою тієї польськості, про яку я тут увесь час розводжуся. Польська революція була оксамитовою, ніби молода вагіна.

Оксамитова, втім, не означає безкровно-лагідна. Щодня відбувалися зіткнення громадян з режимом. Найчастіше це траплялося в околицях Ринку — близькість університету визначала все. У такі хвилини Ринком та прилеглими до нього Флоріанською, Гродзькою, Братською чи Шевською починали літати не тільки летючки з відозвами, але й димові шашки, петарди і камені. Барикади виростили за лічені хвилини. Пахло Парижем 68 року, сказав би хтось із тих, які звикли все на світі приміряти лише до Парижа і до 68 року.

Бої, а частіше побоїська відбувалися зі змінним успіхом, і міліціям часом діставалися до клешень поодинокі найактивніші демонстранти. Вони затримували їх на кілька днів і розкидували по буцегарнях — це, здається, називається адміністративним арештом. Громадяни протиставляли цьому солідарність. Жодна людина не сміла зникнути безвісти. Прізвища потерпілих героїв опору (поламані кінцівки, перебинтовані голови) відразу ж повідомлялися до якихось центрів, там із них складали списки, що їх потім розмножували на ксероксах і поруч з усілякими відозвами вивішували на всіх найлюдніших перехрестях. Значення ксерокса у тих подіях дорівнює значенню смерфів, тобто є вирішальним. Ксерокс є таким же оксамитовим героєм тих днів, що й пам'ятник Адамові Міцкевичу. Саме він, пам'ятник, і став головним інфоцентром опору. Увесь обліплений підпільними брошурами, бойовими листками та карикатурами, Пророк узяв на себе левову частку ідейної боротьби. Можливо, це була і його молодість, надцята, ще одна — у рухливому живому хороводі студентів, ченців, школярів, зв'язкових дівчат і всіляких патланів з мегафонами, в оточенні (як завжди) Вітчизни, Мужності, Поезії й Науки, кожна з яких у ті дні знову набувала особливого змісту, виростаючи з банальної алегорії до універсального символу.

Там був Міцкевич, але був і Гомбрович, бо куди ж без нього.

Краківський Ринок наприкінці травня 1989 року — це енергія і синергія, пружний виплеск накопиченого спротиву. Ніяке він не серце Польщі, той Краків — ні, він її карк. Принаймні в ті дні його справжнє ім'я було Карків і він не гнувся. Зовсім небагато на цьому світі таких місць, у яких би раптом аж так хотілося стати вільним.

Я теж захотів. Хоч і не відразу.

* * *

Отже, вона (польськість) — це ще і спротив.

1 червня 1989 року ми потрапили в саму його серцевину.

Чому я так точно пам'ятаю дату? Тому що того дня по мені вдарили з водомета? Невже я вічно пам'ятатиму ці гівнистого кольору міліцейські бронемашини і те, як з повільною неминучістю вони навели на нас — ні на кого іншого — дула своїх водометів?

Того дня ми прогулювалися Плянтами вчотирьох: Пат, маленька Со, Стрий Роман і я. От чому я пам'ятаю дату — з нами йшла Со. І все ж нас не могло не потягнути на звуки спротиву — чергової маніфестації під стінами радянського консульства. Ми перетнули Баштову і за кілька хвилин уже стояли неподалік від нього. Настільки неподалік, що могли бачити, як у ньому поспіхом зачиняють і зашторюють вікна. Зрештою, я вже розповідав про це — як з одного боку до консульства наближались зі скандуваннями анархісти. І як з іншого боку їм назустріч сунула механізована колона міліції. А також, як ми вчотирьох зупинилися на тротуарній бровці, щоб усе це побачити, а поруч з нами ще сотні таких самих спостерігачів. Спостерігати — не найгірше і вже в будь-якому разі не найшкідливіше з людських занять.

От тільки я ще не згадував про тих людей за щільно заштореними вікнами, вони вгадувалися, вони не могли не стовбичити за своїми шторами, раптово пришикли, наче Полоній у Гертрудиній пастці. Вони підглядали і, можливо, тремтіли від очікування провокацій, переляку та обурення. Від них вимагалось вивести з Польщі військо — не більше й не менше. Ні, не від них безпосередньо, але вони мали прийняти це до відома і переказати своїм начальникам. Тому анархісти не по-анархістському злагоджено скандували «Sowieci, do domu!» (про це я розповідав), а маленька Со все перепитувала, чому вони це кричать. Їй здавалося, що вони повторюють «Напишіть додому! Напишіть додому!». Вона по-своєму мала рацію. Але які вони всі дивні тут, у цій іншій країні!

Дивні люди під чорними прапорами з Пацифіком перекрили всю проїжджу частину і повсідалися просто на асфальт. Якби вони не були пацифістами і їм роздали шаблі, навмисне для такої нагоди

викувані найкращими майстрами краківського зброярського цеху, то вони б кинулися з тими шаблями на механізовану міліцейську колону. Бо польськість — це нерозсудлива кавалерійська атака з шаблями на танки. Але шабель у них цього разу не було. Та й спротив мусив бути мирним. Жодного каменя у жодне вікно консульства.

Коли водометники все-таки, скориставшись правилом трьох попереджень, вдарили струменями крижаної, такої, що з ніг валить, води, то це був удар перш усього по нас. Аякже — першими жертвами завжди стають нейтральні спостерігачі. Так і цього разу. Вони били десь на висоті мого живота, і я вже чув у животі доволі сильний, майже різкий біль, але у ці ж секунди моїй голові ще не вірилося, що все відбувається саме так, як відбувається.

Далі було таке. З криками, прокльонами і трохи нервовим реготом усі ми кинулися врозбіг — як мовиться у «Таємниці», «обліплені одягом і мокрі до останньої нитки». Наш інстинктивний регіт мав підтримати передусім бідолашну Со: тільки б вона не подумала, що діється щось і справді погане. Отож ми вдавали, наче йдеться про якусь, раніше їй не знану гру, яка, може, й зайшла трохи задалеко, однак жодної небезпеки в собі не чаїть. «Чого вони поливаються?!» — запитувала Со на бігу, готова от-от розревітись, а ми, так само на бігу, як нам здавалося, підбадьорливо реготали їй в обличчя. На всі боки з нас летіли холодні бризки. Зрештою, й це не було зле, зважаючи на спеку.

І тут поруч з нами опинився той чоловічок, невисокий і в окулярах. Він біг звідтіля ж, і по ньому так само текло. Порівнявшись з нами, він устиг на бігу проказати: «Це тобі, малечо, подарунок від народної влади до Дня захисту дітей». Со нічого не зрозуміла, бо він же сказав це польською.

Але завдяки тій його фразі я завжди пам'ятаю дату нашої пригоди. 1 червня 1989 року сталося те, що сталося, і я відчув себе, нас, навіть маленьку Со частиною єдиного спротиву. Ми навіть його не чинили, однак усе одно стали нею. От що таке польськість: це обов'язкова і спільна причетність до звільнення, яке раптом виявляється і твоїм звільненням також. Ти хочеш бути лише глядачем, лише свідком, а тебе доцентрово зтягує в учасники. Той крижаний струмінь, випущений з водомета у мій живіт, ніс у собі добру звістку про їхню і нашу свободу.

Місто для реалізації цього ритуального дійства було обрано просто безпомилково.

ЛЕНІНГРАД, 1981

Тоді ще ніхто, ну майже ніхто навколо нас не знав, що таке СПб, а місто, офіційно назване Ленінградом, зазвичай називали Пітером, особливо росіяни. Тепер усі вони називають його Ленінградом, хоч офіційно він СПб. Така вже вона є — ця непокірна норавливість російської душі. Її змушуєш Богу молитися, а вона лоба розбиває.

Подорож до Пітера виявилася найдалшою з моїх подорожей на той час. До Праги, Києва, Одеси й навіть Ужгорода, що лежав далеко за горами, було незрівнянно ближче. Станом на вересень 1981 року Ленінград був моїм Китаєм, себто кінцем світу. Так далеко від дому я ще ніколи не опинявся. Хіба що лише взимку 1979-го — і також у Ленінграді.

Тобто тієї осені я потрапив до нього вдруge й на довше. Осінь зіграла при цьому свою вирішальну роль — вона все більшала й більшала, щодня, щогодини надносячи холод, мряку і темряву. Осінь якнайкраще пасувала до всього: до нашої невлаштованості, напівлегального ночування в далекій острівній гуртязі, цілоденних черг і штовхань у натовпах і тролейбусах, до хронічного безгрішшя, останніх рублів, сталих недоїдань, до всієї тієї російської класики з її зайвими людьми і невдахами різночинцями. Нам якнайкраще пасував Достоевський, ми були його персонажами. До його квартири ми часто заходили, щоб зігрітися, вдаючи, ніби нас і справді цікавлять його пантофлі, халати, нічні ковпаки та чорнильниці. Музеї таки дійсно рятували. Ермітаж видавався чимось абсолютно безмежним, і ми на цілі дні провалювалися в його несходимі товщі, вбиваючи час і осінь. Іноді ми приходили тільки заради того, щоби з палацового вікна, ніби останній цар-аутист, годинами дивитися на Неву. Її державна вода гіпнотизувала. Небо над островами здавалося вже ніяким не небом, а справжніми небесами, імперськими. Коти, всі без винятку — теж імперськими, величними, в нас таких не водилося. Д. називала їх великоросами.

Час від часу ми спересердя обзивали Ленінград фінським болотом. Так начебто свого часу обзивав СПб наш геніальний ТГШ. Я пишу «начебто», бо ніде не можу знайти цьому підтвердження у вигляді цитати чи згадки, чи хоча б якогось посилання на згадку. Перед тим, улітку 81-го, я читав «Українські ночі, або Родовід Генія» — найкращу з біографій Батька, що її, як то часто трапляється з усім найкращим, написав поляк. І от у тій книжці той польський Єнджеєвич твердить, ніби Шевченко називав Петербург «фінським болотом». Я нічого не маю проти фінів — навпаки. Але мені це запам'яталося й полюбилося — Фінське Болото. Такою назвою своєї тодішньої столиці росіяни могли би пишатися. Але на це в них не вистачало ані смаку, ані самоіронії.

Насправді Батько шалено, по-еротичному кохалися в Петербурзі, а у своєму «Журналі» згадували про нього, як про найсолодші оргазми: «О, столица!». Такого скупчення красивих жінок Батькові не траплялося більше ніде на світі. «Толпы прекрасних, молодых и свежих, как цветы, женщин!» — розбризкували Батько свої враження від петербурзької виставки квітів.

До нього ми вибралися котрогось із найпохмуріших днів, усі вп'ятох. Так наче одностайно вирішили попозувати для монументального художнього полотна під назвою «Студенти зі Львова в гостях у Великого Кобзаря». У передпокої майстерні-помешкання на Університетській набережній ми застали пустку, напівсутінки і, м'яко кажучи, непривітну бабусю з плетивом та обігрівальним козлом. Вона сильно і по-злому здивувалася, що комусь іще хочеться заходити «к Шавченке». Ми так і не пробилися до тієї музейної майстерні: бабуся наполягала, що слід обов'язково записуватися заздалегідь, а просто за так «Шавченки нету и не будеть». Коли ми несолоно хлебамши вийшли з приміщення, я плюнув і, гнівно розтерши власний плювок носакон по асфальту Васильєвського

острова, вкотре повторив: «Фінське болото!». І тут-таки почув десь за спиною і трохи вгорі чиєсь, дуже схоже на стогін або видих: «О, столица!».

Це був перший містичний сеанс перетину. Другий трапився однієї з наступних ночей. Ми рвучко ходили Університетською від Академії й до Республіканського моста, туди й назад, багато разів, Нева державно текла праворуч, а потім ліворуч від нас — у залежності від напрямку нашої ходи. Я мав на собі коричневу вельветову куртку, щойно привезену з Праги (я нею пишався і від того майже її не знімав), а він — свого кожуха і смушеву шапку, ну звичайно ж. Кожух на ньому метлявся розіпнутими лапами, а шапка все збивалася набакир, і він щоразу хапався за неї рукою, поправляючи. У шапці він носив зашитими дев'ять золотих рублів на чорний день. Поривчастий вітер надносив з того боку річки запах дещо підгнилих кавунів і динь. Усе місто, наче якийсь північний Херсон, було на той момент завалене кавунами й динями, їх не встигали розпродувати, вони катастрофічно падали в ціні, дійшло до однієї копійки за кілограм, але їх усе одно не розбирали, і вони залишалися гнити посеред північних ночей, звалені на купи під класицистичними колонами. Він дуже хвалив той гнилуватий запах і все повторював, що з ним йому наче ближче до рідних баштанів. Як майже всі східняки, він волів говорити російською — казав, що так йому простіше висловлювати складні умоглядні періоди. Я хотів було спитати, а як же вірші, та він рішуче перебив мене цитатою з «Журналу»: «И что же я делал? Чем занимался я в этом святилище? Странно подумать, я занимался тогда сочинением малороссийских стихов, которые впоследствии упали такой страшной тяжестью на мою убогую душу». Так до мене дійшло, що це, певно, в нього такий болючий комплекс, і мовного питання краще взагалі не торкатися. Я й сам згодом перейшов цілком на російську, щоб його зайвий раз не травмувати.

Ми мусили ходити туди й назад, бо Республіканський міст, як і Біржевий (тоді Строїтелей), як і, зрештою, міст лейтенанта Шмідта, було розведено. Ми потрапили до нічної пастки Васильєвського острова, відрізані від шляхів на південь (додому?) сірими невськими водами. Отак ми й ходили поміж його Академією та Біржевою площею, туди й назад. Я вже не пригадую, чи намагався читати йому якісь власні вірші — швидше за все не намагався, бо я б тоді на таке ще не зважився, навіть уві сні. Зате я розповідав йому про те, як у тролейбусах нам наступають на ноги прикрі лєнінградські тьотки і як вони за це на нас визвіряються, і як, почувши, що ми розмовляємо між собою не такою мовою, вголос починають цим обурюватися, як і загалом всякими етими из провинции. Провінція — саме це слово! Вони завжди вживали слово «провінція» — так наче самі були мешканками Риму часів імперії. Ленінград — єдине на той час есесерівське місто, де замість «женщина» казали «дама»: «Дама, пройдите на два шага вперед, а то из-за вас дышат нечем!».

Я входив у раж, мої історії нанизувались одна на одну, і всюди фігурували якісь перестарілі лєнінградські — так отож! — дами, тобто перехожі і зустрічні бабуні, бабулі, бабеги, блокадниці, процентщиці, таємні вбивці Раскольнікова. Вони встрявали в наші розмови, повчали, робили зауваження, не впускали нас до музеїв та равелінів, а якщо впускали, то вже ніколи не випускали назад, ніби цар декабристів. Одного разу (історія походила з 1979 року, з першої моєї вилазки до СПб) ми накупили нюхального тютюну у спеціалізованій крамниці («Не тютюну, а табаки», — виправив мене Тарас Григорович), так отож, ми накупили нюхальної табаки десь в околицях Чорної річки, де свого часу підстрелено Пушкіна, і пірнули там же в метро, а вийшли з нього, звісно ж, на Невському, звідки рушили ще далі вниз, до Фонтанки й Анічкового моста. Дорогою ми почали нюхати табаку. Ми схвильовано розривали пакетики і втягували її щосили, всіма своїми молодими ніздрями,

всіма порами. Ми так жадібно накинулися на неї, бо у Львові її чомусь ніде не продавали, ані у Львові, ані в Києві, ніде. Ясно, що ми з незвички сильно розічхалися, всі як один, ми чхали і вмирили від сміху, бо як було стриматися — чхавка, сміх, істерика, розбухлі носи, соплі, сльози. І тоді одна з типових ленінградських бабег (ми її щойно обігнали, начхавши їй, мабуть, не хотючи на спину) заверещала нам услід голосом актора Міллярра, який у тогочасних фільмах-казках часто грав Бабу-Ягу: «Прекратить чихание! По Невскому идете!».

Він слухав і хитав головою в шапці зі смушу. Не знаю, навіщо я розповідав йому це. Можливо, я провокував його на Фінське Болото (ну, скажи, скажи ж хоч раз!), але він так і не сказав. А крім того, я прагнув його розвеселити. Мені здавалося, що виходить смішно, як у Гоголя з «Носом». Ну так, Невський проспект — це не він, це вже Гоголь. Вони поділили своє місто на райони і навіть на квартали, ці російські малоросійські писаки-класики.

Здається, він зник на світанку — як усі духи. На прощання просив не вірити полякам і особливо німцям, а триматися «свого, слов'янина, милого брата». Ще докоряв мені, що я, темнота необразованная, нічого не чув про питерський рок і, живучи в такому місті, не відвідую клубу на Рубінштейна, 13.

Я фізично відчув, як мені його тепер не вистачатиме. Коли я пишу «фізично відчув», то це слід розуміти як «ледь не заплакав».

Наприкінці жовтня ночі різко подовшали і на Ленінград лягла непролазна тінь балтійської зими. Хоча снігу ми так і не дочекалися. Та ніхто й не збирався дочікуватися. Ми востаннє продерлися якимись трамваями й автобусами, чимось іще через усе ще завалене напіврозкладеними, але вже підмерзлими динями й кавунами місто аж до Обводного каналу. Ми ледве встигли до свого талліннського вагону на Варшавському вокзалі. Щойно тепер, коли я дописую ці рядки, мені зненацька стає невимовно добре. Боже, в які чудові місця ти мене закидав! І як солодко нам кохалося в тому голоді й холоді, у тій воді, у тій красі, чистій геометрії, в добу імперії, нам з провінції.

ЛІНЦ, 2007

Суккуб, яка сама вигадала для себе це ім'я, пам'ятає про ту пригоду щось таке, чого я пам'ятати не можу. «У певний момент, чекаючи на тебе, я відчула, що навіть індійські паскудства на стіні починають мене збуджувати», — відповіла вона у листі. Я просив її нагадати, як називався той курйозний готель у Лінці.

Завдяки їй тепер я вже не забуду: готель, у якому вона чекала не менше восьми годин, називався «Мюльфіртельгоф». Суккуб замовила в ньому номер «Камасутра». Мабуть, її увагу притягла вивішена в інтернеті готельна реклама: «Камасутра — тисячолітнє мистецтво любовців, ідеальна кімната для закоханих! Облаштовано зі смаком: ліжко під балдахіном, доторк Індії». У німецькому оригіналі

згадане ліжко під балдахіном називається Himmelbett — небесне ліжко. Слово «доторк» для більшого еротизму подається англійською, але, як усі іменники німецької, пишеться з великої літери — Touch. Ось яку винахідливу роботу виконали не знані мені рекламисти готелю, щоб нас до нього позаманювати.

Але поки Суккуб знемагала очікуванням у підбалдахінному просторі «Камасутри», приречена збуджуватися спогляданням, як вона це назвала, індійських паскудств, тобто настінного розпису з доволі відвертим зображенням анального злягання в давнину, я ніяк не міг потрапити на власний виступ. Мій перший літак запізнився саме настільки, щоб другий злетів у повітря вже без мене. Того пополудня він був останній між Віднем та Лінцом. Залишалося сідати в машину, що її люб'язно надали авіалінії, і наздоганяти на автобані те, що було втрачено в небі. Слово «люб'язно» я вживаю тут без крихти іронії, а слово «наздоганяти» — з великою домішкою сарказму. Бо наздогнати вже не вдавалося нічого — ані запланованого на пізній пополудень інтакту[64], ані власного читання для нижньоавстрійської публіки в Будинку Адальберта Штіфтера в тому ж таки Лінці. Невдовзі з'ясувалося, що нижньоавстрійська публіка — не лише гостинна, але й по-ангельському до біса терпляча. Вони вже дізналися, що я втратив літак. Вони так само дізналися, що авіалінії люб'язно довезуть мене автомобілем. І вони вирішили чекати — попри щонайменше півторагодинну затримку з початком вечора.

Тут я, напевно, мушу дещо уточнити, щоб зняти можливі спекуляції. Насправді авіалінії подали мені свою службову чорну машину не тому, що я для них така важлива птиця, як і не тому, що аж так перейняті літературними вечорами в місті Лінці. Про Адальберта Штіфтера їхній водій теж нічого не знав, хоч і я не надто багато міг йому розповісти. Однак авіалінії зобов'язані доставити свого пасажирів до кінцевого пункту у найшвидший спосіб, от і все. На задне сидіння нашого авта запакувалося ще троє пасажирів, дві дами і сильно підхмелений, та все одно вельми інтелігентний професор математики. Зрозуміла річ, то були поляки. Це впливало як з підхмеленості, так і з інтелігентності. На відміну від мене, вони запізналися з Варшави, а потрапити мали до Зальцбурга. І тільки на цьому відтинку, поміж віденським летовищем Швехат і Лінцом, я з ними опинився, як це іноді називають колеги-літератори, в одному човні. Професор, не тільки математик, а й видатний спелеолог, час від часу передавав мені почату пляшку «Фінляндії». Мені покращало. У мене зненацька з'явилися додаткові дві години життя. Я споглядав австрійські коров'ячі пагорби за вікном і вкотре думав про взаємозалежність людини та ландшафту.

(Гаразд, насправді я думав про Суккуб та про всі її ландшафти).

У цей час вона, перезбуджена спогляданням настінного розпису в кімнаті «Камасутра», могла виходити на прогулянку Грабеном. На ній напевно був той її бандитський капелюх, і навколишні албанці напевно зачіпали її хто криком, хто поглядом.

Коли о восьмій двадцять ми загальмували перед Будинком Штіфтера в Лінці, пляшку «Фінляндії» було спорожнено лише наполовину. Завдяки цьому я радше без проблем розшукав залу, в якій мене дочікувалося з півсотні людей. На мою появу вони заплодували так гучно, ніби я приніс їм вістку про

безсмертя душі. Я відчув себе закривавленим героєм битви, що крізь ворожі шрапнелі все-таки пробився до розташування своїх.

Цікаво, що робила Суккуб, поки я читав ті два уривки з «Московіади»? Ходила берегом Дунаю і змушувала арабів озиратися?

Найгірше, що ми з нею мешкали в різних готелях. Мені було замовлено «Вольфінгер» — той, що в самому центрі на Гауптплатці. До речі, тепер я знаю, звідки в поезіях Петра Мідянки взялося слово «гоп-пляц». Але це принагідно.

О дев'ятій двадцять я нахабнувато запропонував публіці розходитися. Але в неї виявилось до мене ще багато запитань. Я відповідав на них до за чверть десята, після чого з'явилися нові запитання. Вони виникали з моїх відповідей на попередні. Я вже бачив, як довга вервечка тамілів так і тягнеться слідом за Суккуб — повз індійський ресторан «Тадж Махал», уперед, усе ближче до її готелю. Я навіть бачив, як роздуваються в них ніздрі. Перед тим я ніколи не бував у Лінці і, відповідно, не міг знати, що в ньому є саме цей індійський ресторан. Але в ту мить я бачив його цілком виразно — і вивіску, і світильники, і столики надворі. У своїх відповідях я робився надміру різким і, мабуть, поверховим. Публіка все одно поаплодувала на завершення. «Зрештою, можемо ще поспілкуватися з нашим гостем у фойє при келиху вина», — оголосила господиня вечора.

І поки я, граючи вилицями, уявляв собі, як десяток індусів уже кружляє довкола Суккуб у готельному номері, повільно роздягаючи її, якийсь ученого типу хлопчина з келихом вина взявся настирливо переконувати мене, що капіталізм — це нудно, а Захід — жахливо. Хоча ні, швидше навпаки: капіталізм — це жахливо, а Захід — нудно. Я не став би йому заперечувати, навіть якби не мусив нікуди і негайно бігти: мені справді було і жахливо, і нудно. Свій келих вина я випив двома ковтками. Добре, що австрійці подають вино ахтелями.[65]

Коли я врешті вирвався в густе червнєве смеркання, мене вела вже тільки інтуїція. Ну, можливо, ще нюх. Я йшов на запах Суккубових соків, що в цю мить рясно потекли з неї під дією індійських пестоців і паскудств. Це притягало навіть сильніше, ніж моя улюблена річка. Я взяв цілком правильний напрямок — від Дунаю. На Адлерґассе я справді побачив «Тадж Махал», знаменитий індійський ресторан. Це зміцнило мене в моїх запалених візіях. Але домчавши до Ратгаусґассе, я збився зі сліду і замість продовжувати шлях уперед, повернув у ту ж таки Ратгаусґассе праворуч.

Лише через два місяці я зрозумію, навіщо це трапилося.

Я щосили гримотів по асфальту (бруківці?) своєю торбою на колесах, і це змушувало час від часу озиратися кількох підлітків переді мною. Судячи з їхнього силуваного й дурнуватоного реготу, вони випили цього вечора більше ніж по кухлеві пива і їм тепер хотілося виглядати сильно вґашеними. Проте серед них був один, що дійсно був таким. І він ішов дуже непевно, спотикався й анітрохи не

реготав. У мить, коли я обганяв їх, уже зовсім поруч із Гауптплатцом, він не спиняючи своєї лунатичної ходи почав блювати — просто перед собою, фонтаном. Ні, він не обляпав мене, справа не в цьому. Просто мені зробилося до щему жаль його. Тому я так і запам'ятав це блювання — бо мені зробилося жаль, що вони всі з нього тепер іржуть і він такий самотній, п'яний та нещасний у цій компанії начебто друзів.

Уявіть собі, через два місяці я знову опинився в Лінці, на тому ж місці. І я побачив там сліди того його блювотиння! Через цілих два місяці! То було схоже на простягнуту звідкись із темряви руку. Ні, я не шукав їх — просто, впізнавши місце, я глипнув на асфальт — і на ньому все ще були сліди, сліди плям від його блювотиння. Це змусило мене пригадати все інше: як зі своєї кімнати в готелі «Вольфінгер» я врешті набрав номер Суккуб, і як почув у слухавці її вологий і вже дещо хрипкуватий голос.

ЛІСАБОН, 2000, 2005

Іноді в цій книжці трапляються міста, які свого часу зазнали землетрусу. Великий Лісабонський землетрус 1755 р. стався рівно через 399 років після Великого Базельського. Число 399 видається мені значно цікавішим, ніж, наприклад, 400. До того ж воно значно самобутніше, ніж 999 чи тим більше 666. Таким чином, навряд чи тут обійшлося без творчої присутності Верховного Дизайнера. Ця трійка у поєднанні з двома дев'ятками є цілком неповторною особливою конструкцією.

Першого разу в Лісабоні ми відокремилися від нестерпної решти на Праса до Комерсіу, де всіх зігнали до вельми дорогої ресторації з Фернандо Пессоа на фотошпалерах. Ми вислизнули з неї лише вп'ятьох і щасливо рушили куди очі бачать. Насправді про те, куди ми йдемо, все знали поляки. Тоді я вперше в житті почув слово «Альфама». Я почув його ще за сніданком у готелі, і потім воно вже не відпускало: Альфама, Альфама. Арабські слова, наче реп'яхи, мають особливу здатність чіплятися. «Альфама», — повторив я рівно через п'ять років і п'ять місяців, коли Пат запитала мене в Лісабоні, куди нам іти. Рівно п'ять років і п'ять місяців сиділо в мені це слово, очікуючи своєї миті.

Отже, першого разу ми брели вп'ятьох — здається, Мадаленою — вгору і невдовзі опинилися на тих сходах коло Сан Крістуву. З Яцекових мап випливало, що ними можна дістатися підніжжя замку, а звідти однією-двома-трьома звивистими альфамськими вуличками зійти вниз до Великої Води, яка, щоправда, аж ніяк не була океаном. Проте і річкою вона вже не була.

Але я про сходи. Там є такий майданчик після першого маршу, де на стіні великими негарними літерами наспрейовано PORTUGAL IS CURSED BY GOD. Усіх нас той напис жахливо потішив: Бог прокляв Португалію? Гагага!!! А що нам казати про нашу засрану Польщу?! Гагага!!! А нам тоді що про нашу факінг Юкрейн? Цілком непогано бути настільки проклятим, як ця Португалія! От так прокляття — подарувати найкрасивіше місто на світі, нас би він так прокляв. Ну, і тому подібний пожавлений обмін думками.

Рівно через п'ять років і п'ять місяців ми з Пат опинилися на тих самих сходах. З неба періщило, але ми все-таки піднімалися, бо нас тягнула і вабила Альфама, ми сліпо йшли на запахи цього арабського слова. Ні, я не мав жодної певності, що ми йдемо правильно — стількома всілякими сходами довелося підніматися і збігати від того першого дня в Лісабоні. Але подолавши нижній марш, я переконався, що все гаразд. Я попросив Пат негайно вислати до АБо есемес із текстом PORTUGAL IS CURSED BY GOD — обов'язково великими літерами. «Він зрозуміє», — запевнив я. Не пригадую, чи вона мене там сфотографувала.

Той напис, можливо, й досі на своєму місці. Не виключаю, що іноді його замазують, але невдовзі він з'являється знову. У ньому міститься надзвичайно важливе послання. Якби Верховний Дизайнер дозволяв кожному з нас перед народженням поїздити світом і вибрати собі батьківщину для майбутнього життя, то я вибрав би саме це красиве місце, де прокляття нічим не різниться від благословення, а є лиш однією з його форм.

ЛОЗАННА, 2004

Нашу з Пат раптову появу того дня в Лозанні інакше як великим стрибком не назвати. Ми зістрибнули з понад півторатисячної верхотури Морґетену, де нас гостив у своєму високогірному притулку, чомусь названому рестораном, добряга-сировар Хриґу з усіма своїми биками й коровами. Був початок липня. На Морґетені затяжні холодні дощі змінювалися короткочасними снігопадами. Анна, сироварова дружина, з жалощів подарувала нам цілоденні залізничні квитки, на яких можна їздити всієї країною в будь-якому напрямку — куди очі дивляться. У цьому випадку — очі машиністів, ясна річ.

Тож із Обервіля ми пустилися спершу в Рарон — звісно ж, заради Рільке, бо я всюди де можу нав'язую відвідини його місць. А в Рароні він похований, тобто це вже таки дійсно його місце, персональне, на яке ніхто інший не зазіхне. До того ж, судячи з розташування могили, Рільке, довершений естет, шаман і сноб, сам його собі добирав, орієнтуючись на красу гірської панорами.

Після пронизливого (в усіх сенсах) Морґетену і помірного (тільки в сенсі кліматичному) Рарону ми надумали вирушити до Женевського озера. Отам і виявилось, що ми зненацька стрибнули в зовсім іншу країну — з виноградниками, платанами, пальмами, французькою мовою і більш як тридцятиградусною спекою. Дві години, два потяги, одна пересадка, здається, у Сьйоні — і нова країна. Колія пролягла над самісіньким озером, його узбережжям. У Монтре ми встигли побачити готель, з якого Набоков протягом останніх сімнадцяти років життя виходив (панама, шорти, сачок) на лови метеликів. Потім була ще станція з дитячою назвою Ве́ве. А тоді вже Лозанна. От у ній ми й зупинилися.

Тобто для нас Женевське озеро не Женевське, а Лозаннське. Слово «лоза» в назві міста робить її виноградною. Крім того, в ній відлунює Анна, сироварова дружина, завдяки якій ми до неї, Лозанни, й потрапили.

Щодо цього міста в мене була своя таємна мета, про яку Пат не могла знати нічого. Приблизно[66] за рік перед тим до мене вперше написала Кс. У цій книжці я про неї не так давно згадував. Якщо ви читаете цю книжку згідно з її абетковою послідовністю, то мали б іще пам'ятати. Кс писала до мене більш-менш отак: «Звичайно, я знаю, що у Вас є сім'я, але мені здається, я могла би стати Вашою музою. Я захоплена тим, що Ви пишете, проте, на мій погляд, останнім часом у Ваших творах відчувається деяка втома від життя. Я дуже сподіваюся, що могла б якось це змінити. Вдихнути у Вас нові ідеї та образи чи що. Про себе: мені скоро виповниться вісімнадцять, я живу не в Україні, але буваю в ній. Ще: я складаю пісні і граю на гітарі. Моє фото Ви знайдете в додатку».

Певний час я не знав, що з цим робити. Хоч ніде правди сховати, мені подобалось уявляти собі, як вона щось таке в мене вдихає — рот у рот. Тобто надихає мене. Ні, насправді я просто затримував момент відповіді. Можливо, я боявся відлякати її надто швидким листом. А може, тягнув час до її повноліття? Останнє припущення — трохи незграбний жарт, якщо хто не зрозумів.

Урешті ми почали обмінюватися листами. Здається, в другому своєму листі (найпізніше у третьому) Кс перейшла на ти, а в четвертому, відповідаючи на моє запитання, де все-таки вона живе, запропонувала мені вгадувати. «Маленька країна в Європі, — натякала вона. — Багато гір і озер». Я перебрав кілька варіантів (Словаччина, Словенія, Чехія) і ризикнув найменш імовірним: «Швейцарія?». «Браво, ти вгадав з першого разу!» — чомусь дуже втішилася вона. «Shit, — подумав я, читаючи ту її відповідь. — Як же до неї добиратися? І що то за муза така, котра за стількома замками-кордонами?». На той час я жодного разу не бував у Швейцарії, тож уже й не надто вірив, що колись до неї потраплю. Але для годиться я спитав: «І що ж тебе туди занесло?». Вона пояснила, що її батьки-лікарі знайшли там якусь дуже блатну роботу, а вона переїхала з ними. Я став уточнювати куди саме. «Чудове місто над найбільшим озером, — інтригувала й далі Кс, мабуть, велика прибічниця всіляких вікторин. — Мова французька. Але не те місто, про яке ти відразу ж подумав». «Чорт забирай, — здригнувся я. — Не Женева. Невже моє прокляття повторюється?». І випалив у листі єдино можливе фатальне припущення: «Лозанна?». «Браво, браво, браво!» — застрибала Кс у відповідь багатьма знаками оклику. Так підтвердилося найгірше.

Мої дотодішні стосунки з Лозанною склалися, хоч я в ній, повторюю, ще ніколи не бував, досить напружено. Багато років перед тим, пишучи «Рекреації», я з невідомих мотивів саме в Лозанну закинув доктора психіатрії Попеля, цього втіленого диявола. Ну, чому саме Лозанна, а не, скажімо, та ж таки Женева?

У будь-якому разі Комусь це сильно не сподобалося. Можливо, Він образився за Лозанну. Тож одного дня вирішив покарати мене і назавжди розчинити в ній певну особу, вже згадувану у цій книжці як Липа. З тієї хвилини Лозанна стала для мене Містом, Що Відібрало.

Так минуло кілька років, я ледве віддихався від завданого мені удару під ложечку.

Але щойно я прийшов до якої-такої норми, як воно, це місто, вдруге заїхало мені туди ж. Тепер — у випадку з Кс. «Ну от, — формулював я свою претензію до самого існування, — раз на життя тобі трапляється така, що у свої неповні вісімнадцять просить дозволу зробити тобі штучне дихання, і тут виявляється, що її он аж куди занесло». При цьому — я був майже певен того — жити мені залишалося років чотири і навряд чи в мене були реальні шанси якось рішуче все це позмінювати.

Утім, наше листування тривало, то затихаючи, то знову поживляючись. Вона була моєю людиною — це робилося все зрозуміліше. «Як би ти переклала українською слово «парашут»? — запитував я. «Параблазень», — відповідала вона не змигнувши оком. «А хто такі клеptomани?» — не попускав я. «Фани Еріка Клептона», — витримувала вона випробу. Восени я заповзявся кликати її хоча б на пару днів до себе в ліси. Під лісами я маю на увазі ті, в яких, коли вірити записам братів Ґрімм, казковий Вовк свого часу необачно проковтнув спершу Бабусю, а потім і Червону Шапочку. «Це колишній маєток Беттіни фон Арнім, — заманював я Кс уже зовсім по-вовчому. — Ти чула про неї?». «О, Беттіна фон Арнім! — відповідала Кс. — Як мені про неї не знати? Я так її люблю! Так, я приїду, я обов'язково приїду!». Я не міг натішитись її згоді і в подальших листах намагався прискорити з'ясування технічних деталей подорожі. Замість відповідей на мої розпитування відносно дати і пропозиції зустрітися на летовищі в Берліні вона ставила інші, не менш технічні запитання, як наприклад: «А де я буду спати?». «Де забажаєш, — відповідав я після чотиригодинних роздумів. — Я постараюся винайняти спеціально для тебе Беттініне ліжко». Мої жарти їй переважно подобалися. Можливо, вона не здогадувалася, що то жарти?

Одного з наступних днів сталося те, чого я ніяк не міг передбачити, і, щиро кажучи, дотепер не можу зрозуміти. «Розкажи мені, - попрохала Кс, — що ви митці поробляєте довгими осінніми вечорами в покоях Беттіни? Я хочу приготуватися до перебування поміж твоїх друзів». Я відписав їй приблизно так: «Митці — люди талановиті, але здебільшого зіпсовані. Якщо не славою і грошима, то алкоголем. Вечорами п'ємо багато вина і брудно лаємося. (У твоїй присутності, звісно, не будемо). Насамкінець у нашому товаристві іноді з'являється ще й вона — MJ». «Хто це така?» — чи не миттєво зреагувала Кс. «Marijuana», — вичерпно відповів я.

Наступний лист від неї надійшов через сім-вісім хвилин і був останнім. «Ти мене жадливо образив, — писала Кс, — такого не пробачають! Я досі не можу отямитися від завданого тобою болю. В моїх очах повно сліз. То знай же, що я не хочу більше з тобою бачитися — і прощай!». Вона не написала в кінці навіть свого звичного «Цілую тебе в ребро».

Деякий час я хапав ротом повітря, тоді вислав своє «ЩО ТРАПИЛОСЯ?!?! ЧИМ Я ЗАВИНИВ?!?!?! МІЛЬЙОНИ ВИБАЧЕНЬ — Я НЕ ХОТІВ НИЧОГО ПОГАНОВОГО!!!!», але, як виявилось, все це волання пішло внікуди.

Таким чином я отримав третій удар з Лозанни — все туди ж, у те саме сплетіння. Було досить боляче — в мене ж таких сплетінь одне, а не десять. Я мусив би вже боятися цього міста, чи хоча б остерігатись його.

* * *

Тим часом я врешті потрапив до нього і тепер ішов ним поруч із Пат. Про Кс я зненацька згадав у потязі, десь наприкінці подорожі, між Монтре і Вева. А раптом я її побачу, застрибало в мені передчуття номер один. А раптом я її не побачу, протиставилось йому передчуття номер два.

У згоді з обома передчуттями я похапцем уклав два плани — А і Б. План А полягав у тому, що ми будемо прогулюватися містом і нам зустрінеться Кс. План Б — в тому, що Кс нам не зустрінеться. Щиро кажучи, план Б виглядав куди реалістичніше, тому я взявся розробляти саме його. Я знав, що в жодному разі не візьмуся за його втілення. І все ж заманливо було думати про його бодай теоретичну втілюваність. Як і про цілком високу ймовірність успіху.

Моїм знаряддям обіцяла стати перша-ліпша телефонна кабіна з телефонними книгами Лозанни й околиць. Якщо я знайду в ній прізвище Кс, то отримаю й адресу. Інтрига ж полягала в тому, що я не знав її прізвища. Проте, пам'ятаючи її мейл, я міг припускати, що перші дві літери, які йшли після її імені, були першими двома літерами її прізвища. По-друге, я міг припускати, що вона мусить носити прізвище своїх батьків — отже, якесь українське прізвище. А українське прізвище в телефонній книзі Лозанни, ще й з двома першими літерами в активі — то вже значно більше, ніж ніщо.

Я внутрішньо порадив такому чіткому планові і своїм детективним здібностям. А ще більше — своєму твердому небажання заходити до жодної телефонної кабіни. «Вільному воля», — подумав я, і ми з Пат рушили від залізничного вокзалу куди очі бачили, цього разу вже наші власні, не машиністові.

Звичайно, ми зійшли вниз до озера — напевно, по Авеню д'Уші (Авеню Душі? чиєї?), а може й якое паралельно до неї. В будь-якому разі ми опинилися невдовзі на Набережній д'Уші (тієї ж?) — і зненацька відчували себе в Аркадії, над насичено-синіми озерними водами, серед блаженства вічної спеки, поміж розкоші південних рослин, у самому розпалі липневого літа. Усю дорогу ми дедалі більше скидали із себе свій високогірний селянський, пропахлий димом, сиром і кізяком одяг. Наприкінці маршруту ми вже не мали на собі майже нічого. Над озером літали чайки і вітрильники, вершини гір білили льодовиками. Біле сухе на терасі я дозволив собі замовити нейтральною в цьому регіоні англійською.

Зробилося так добре, що я почув, як сама Лозанна з усіма своїми лозами звернулася до мене голосом Пат і мовила приблизно таке: «Ну от. Бачиш, як гарно миритися? А ти думав, я тільки й умію, що вдаряти під дих?».

ЛОНДОН, 2002

Королева-матір Єлизавета Бовз-Лайон, остання імператриця Індії, переставилася 30 березня 2002 року на 102 році свого монаршого життя, розтягнутого на все XX століття з невеличким XXI-бонусом. Як усі правильні люди, вона відійшла уві сні. Її дочка, королева Об'єднаного Королівства Великобританії та Північної Ірландії Єлизавета спостерігала за її мирною та безболісною кончиною, весь час перебуваючи поруч її ложа. Усе склалось якнайкраще.

Наступної п'ятниці, 5 квітня спочилу в Бозі Королеву-матір урочисто перевезли із Сент-Джеймського палацу до Вестмінстера. Труну з її тілом, оповиту в її гербовий штандарт, прикрашений левами, луками та летючою арфісткою, було покладено на артилерійський лафет. Церемонія перевезення тривала десять хвилин. Об 11 годині 15 хвилин лондонського часу траурний урочистий кортеж прибув до Вестмінстер Голлу. Відразу по тому, як труну встановили на п'єдесталі, а навколо неї розставили почесну варту, розпочалося публічне прощання, і середньовічне приміщення Вестмінстер Голлу відчинило двері для всіх, котрі побажали віддати Королеві-матері свій останній уклін. Прощання тривало не цілих чотири доби: до 6 години ранку вівторка, 9 квітня. Об 11 годині почалось урочисте перевезення Королеви-матері до Вестмінстерського абатства, де об 11 годині 30 хвилин розпочалася заупокійна служба англіканського обряду. Найвищий ієрарх англіканської церкви Архієпископ Кентерберійський у своєму жалобному промовлянні сказав, що «Вона була силою, гідністю та сміхом». Останнє слово (laughter), на мій погляд, можна розуміти як «радощі» або «веселощі духу».

Нічого цього я в жодному разі не переповідав би, якби напередодні поховального церемоніалу, в понеділок, 8 квітня уперше в житті не прилетів до Лондона. Ось як буває: проживаєш сорок з гаком років без Лондона і коли вже починаєш думати, що так він тобі, напевно, ніколи й не судився, отримуєш запрошення. І коли врешті у ньому опиняєшся, то відразу потрапляєш на Похорон Століття.

І все це тільки для того, щоб я вкотре міг написати: «Я пам'ятаю. Я ніколи цього не забуду». Я не забуду, як 9 квітня вранці вестмінстерський дзвін на ймення Тенор пробив 101 раз у відповідності з числом прожитих Королевою-матір'ю повних років: кожен рік пробивало раз на хвилину, 101 рік дорівнював 101 хвилині.

А потім з південного боку, від парламентських будівель і Біг Бена, вимаршувала процесія. Під звуки шотландських козик і бойових барабанів її голова наближалася до нас, вишикуваних обабіч вулиці глядачів, роззяв, громадян, підданих, туристів, натовпу. Було так, наче на фестивалі кельтської музики, щоправда, дещо мілітарному. За шотландцями в бойових спідницях сунула валлійська гвардія в червоних кітелях і чорних овечих шапках, за нею — перший кіннотник у чорному з золотим позументом вистрої (чи не генерал-майор Редмонд Вотт, головнокомандувач похорону? чи, може, сам бригадир Мартін Вайн, заступник командувача?). А далі вісімка чорних коней (розставлених за не цілком футбольною схемою 4 + 2 + 2) тягнула гарматний лафет — і отут я й побачив зблизька ту золоту летючу арфістку на синьому тлі — гербовий штандарт Королеви-матері, що в нього було оповито ясновельможну труну. Процесія, попри жалобний характер, виглядала цілком барвисто: генерали і вищі офіцери на конях, австралійські, новозеландські і трансваальські стрільці, шотландсько-канадський полк гірських піхотинців «Чорна Сторожа» (що його почесним полковником була небіжчиця), у білих шоломах — оркестр королівських військово-морських сил, який цього разу замість свого традиційного бравурного гімну «Серце дуба» проникливо зіграв жалобний марш. (Дещо

віддалено це нагадувало «Процесію», що нею відкривається мій улюблений другий альбом квінів — усе цілком доречно!).

Утім, до остаточної повноти Імперії мені бракувало індійських сипаїв та червоношкірих саперів з-над Великих Озер.

Коли Тенор ударив у стоперший раз, усе стихло і завмерло рівно на дві хвилини.

ЛЬВІВ, завжди

«Тільки до Львова!» — повторював я і в п'ятнадцять років, і в шістнадцять, ніби дещо змінений приспів солодкавої польської пісеньки, про існування якої навіть не здогадувався. «Тільки до Львова», — така була моя відповідь на запитання, куди я подамся вчитися після школи.

Чому саме він? Я ж мав про нього на той час вельми розмите уявлення. Головним чином — як про залізничний вокзал, з якого багато років тому ми поїхали до Праги. І це, щиро кажучи, все. Виходить, я понад усе хотів до Львова тому, що він здавався мені вокзалом на празькому передмісті. Боюся, що я в цьому не помилявся.

Проте я досі не натішуся з того приводу, що 1944 року англійці не виторгували його у Сталіна для поляків. Якби їм це вдалося, то Львів був би за кордоном, і — геть усі мої надії. Державний кордон між еСеСеСеРом і Польщею проходив би десь поблизу Винників, за ним починався б Захід. І нас туди не пускали б.

Наслідком того, що історія не визнає умовного способу, стали не тільки п'ять моїх найгустіших і найгостріших років, але і все, що я досі написав. І якщо в мене є свій Дублін, то це Львів[67].

Пишучи про нього, я вже не можу не повторюватися. Утім, я намагатимуся з кожного повтору, якщо він таки неунікнений, видобути хоча б одну несподіванку. Без несподіванок, передусім для самого автора, писання перестає бути писанням і перетворюється на переписування. Якщо вдаючись до повторів, я підбиратиму зовсім інші слова, то це вже не будуть повтори.

У цій книжці ви вже читали про те, що Берлін є нотатником. Зі Львова ж, перефразовуючи Тараса Прохаська, все ще можна зробити кілька романів. Що більше: я впевнений — з нього завжди можна зробити багато романів. Львів романний — у тому сенсі, що його романи ще не написані. Так, я згоден — про нього вже трохи романів написано і серед них є цілком непогані. Але як охопити всі можливі значення цього міста зі змінними властивостями?

Я навмання перебираю їх по одному, розуміючи, що ніколи не вичерпаю.

Місто-порт

Колись я назвав його містом-кораблем, тепер хай побуде гаванню.

Тобто хай це буде узбережжя, можливо, гирло великої річки, акваторія, причали, доки, вантажні й пасажирські перевезення, крани, баржі і цілодобові притони.

Станіслав Лем у «Високому Замку» згадує бюро корабельного товариства «Кунард Лайн» з моделями океанських пароплавів («Лузитанія», «Мавританія») в кожному вікні. Воно розташовувалось у міжвоєнному лемівському (тоді ще не лемківському) Львові — здається, на вулиці Словацького. Цікаво, коли воно зникло — у 1939-му?

У будь-якому разі саме з того моменту Львів перестав бути явним портом і став таємним. Не бути портом узагалі він не може — така воля його засновників, що кілька століть шукали для нього місце достеменно посередині між морями Балтійським та Чорним.

Тому на його будинках стільки дельфінів. Вони стали другим за чисельністю (перший — лев) атрибутом у старій міській декорації. Можливо, це вони надали містові його особливої прохолодної слизькості. Про них можна було б назбирати окремий фотоальбом. Ними можна було б заселити окреме фотографічне море.

Про атлантичних же вугрів у підземній річці міської каналізації — написати окремий роман: дорога вугря із Саргасового моря до Шацьких озер та Бузького басейну з Полтвою, а потім назад до океану — це друга «Одіссея» чи ще один «Улісс». Або принаймні такий от вірш:

Це здається мені цілком імовірним —

Львівська опера зводилася

безпосередньо над свіжо замуреною річкою,

до певної міри

її можна вважати

гігантським річковим нагробком

чи навіть мавзолеєм.

Але в такому разі
найчутливіші з музикантів,
потрапивши до оркестрової ями,
не можуть не чути
(на те в них і слух),
як задушливою темрявою всередині труб,
наповнюючи їх трепетом і гудінням
та ледь не стогнучи, продираються
в єдино можливному атлантичному напрямку
все ті ж вугрі.
Відомо, що вугрі здатні виживати
навіть у каналізаційних трубах,
таким чином подаючи мешканцям міста
не тільки надію,
але і приклад.

Іноді може здаватися, наче Львів — передусім підземне місто. Тобто найсуттєвіше в ньому продовжує натужно існувати десь глибоко під нами. Оркестрова яма оперного театру є в такому разі чимось на зразок перехідного простору, почекальнею або приймальнею, нижче якої вже тільки води Стіксу.

За двома морями поженешся — до жодного так і не добіжиш. Міжмор'я Львова обернулось його безмор'ям. У середині кожного липня 80-х ми ритуально-п'яно кружляли нічними подвір'ями уздовж давньої вулиці На Рурах, силкуючись бодай у темряві вибрати на рештки водяних млинів і старого причалу. Нам пахло водою й намулом і здавалося, наче зараз ми побачимо Волоський місток зі статуєю Св. Івана, перейдемо на правий берег і заляжемо в його очеретах. Малі купецькі вітрильники з Гданська та Любека нечутно проходили повз нас усталеним водним шляхом Полтва — Буг — Нарев — Вісла — Балтика. Сіль ішла в обмін за бурштин, а карпатський ялівець за карибські прянощі. Велике морське минуле Львова не встигало за нами й лишалося далеко позаду.

Туга за ним усе ще віддунує: наприклад, назвою вулиці Чорноморської в самому серці Старішого Міста. Не Старого, а ще Старішого — того, що в околицях Старого Ринку, де до неї прилягає вулиця Рибна.

Безмор'я Львова обернулось його безводдям. Вода стала драмою і кармою. Буття стало побутом, нудотною боротьбою з унітазами й поміями, вичікуванням і наслукуванням коли подадуть коли перекриють і врешті — тягучим скрапуванням годин і років серед гір немитого посуду та переповнених попільничок, з каменем у горлі і піском на зубах. Життя стало вмиранням у ніколи не праних липких постелях. Сморід виявився непозбувним елементом побуту, він заповз до помешкань, як до в'язничних камер, і вже не покинув їх.

Саме у Львові я вперше зрозумів суть вислову «наловити води». Це таки справді були лови, це вічне наповнювання ванн з іржавими патьоками на стінках, ці всюди понаставлювані й повні по вінця відра й тази. Це було полювання на воду і захоплення її в полон. А потім відпускання — униз, у труби каналізації, до вугрів і щурів, до підземного порту в гирлі великої річки, додому.

Місто-перехрестя

За цим значенням не тільки перетини просторів, але й часів. Отже, перехрестя є так само й нашаруванням. Перелік давніх торговельних шляхів, що в той чи інший спосіб дотикали Львова, не вмістився б на сторінках цієї книжки. Львів було вигадано не тільки посеред віків, але й посеред земель. Купецтво з Європи просувалося через нього до Азії, купецтво з Азії до Європи, хоча в ті часи ще ані Європи, ані тим більше Азії не знали, а знали винятково Старий Світ. Утім, якраз існування Львова й визначило подальший поділ континенту на Європу та Азію.

Місто розташували настільки бездоганно, що ані валки з Британії до Персії, ані валки з Кореї до Португалії не могли його оминати. Дістатися з Москви до Риму, як і з Амстердама до Бомбея, можна було тільки через нього. При цьому не всі подорожні просто зупинялись у цій точці перетинів. Деякі зненацька вирішували залишитися в ній назавжди. Серед них, зрештою, не тільки купці, а й мандрівні музиканти, проповідники, дезертири більшості армій, шпигуни, віщуни, вчені, вчителі, цілителі, втеклі невірники і вільні втікачі. Одного разу я вже намагався скласти перелік їх усіх, але змушений був зупинитися, усвідомивши його нескінченність.

Коли в середині XIX століття австрійська верховна інженерія вибирала місце для головного залізничного вокзалу, то рішення далось їй без вагань. Головний вокзал було зведено на лінії Головного європейського вододілу, що означало висоту у 316 метрів над рівнем обидвох тутешніх морів. Хоч у слові «водо-діл» другий корінь має вказувати на ділення й поділи, я волів би ще раз піти від протилежного. Вододіл, ця геологічна складка на земній поверхні, може уявлятися не тільки рубцем, але і швом. Тим, що зшиває, стягує до купи, з'єднує.

Тому Львів (про це я вже писав) є спільним зусиллям як Заходу, так і Сходу. Тепер додаю, що Півночі і Півдня також.

Найкраще це можна передати в романі про те, як дивні метафізичні купці, засівши в якійсь універсальній львівській корчмі, по черзі виступають із розповідями про найдальші світи. Вони утворюють коло, і кожен наступний підхоплює розповідь попереднього, зачепившись за котрийсь із мотивів. Головне, щоб цей ланцюг розповідання в жодному разі не переривався. Щойно це станеться, як усе зникне, розвіється й розсіється. Таким чином, роман не матиме ні кінця, ні початку, його можна буде читати з будь-якої сторінки, найважливіше — звершити цикл і знову дійти до неї, після чого виявиться, що на тому місці вже якась інша історія, бо поки читач пересувався по колу, деякі оповідачі пішли геть разом із власними історіями, на їхньому ж місці з'явилися нові. Такий роман може помістити в собі все — як може помістити його Львів. Назва роману — «Ротації».

Місто-цирк

Усіляке перехрестя притягує до себе дивні видовища (т. зв. дивовища) і дивних людей. Місто Львів не просто притягальне — воно усмоктувальне.

Почалося з жебраків і калік. Вони, ніби виконуючи якусь таємну місію, протягом кількох перших століть насповзалися до Львова настільки масово, що міській управі довелося віддати їм цілу Калічу гору, де їх утримували у клітках ліліпути (взимку їх розбирали по монастирях і лікарнях). Від міста їм належалися недільні та святкові обіди, неминуче супроводжувані кількома бочками підсолоджененого спиртом волоського вина. Вдячне жебрацтво влаштовувало у відповідь міщанам блазенські процесії («калічі маніфести») з потішними танцями безногих на площі Фердинанда. Не меншою втіхою для львів'ян виявлялись і жебрачі концерти («хори кальварійських дідів») у супроводі квартету сліпих віоліністів, підсиленого портативним похідним органчиком, трофеєм з-під Грюнвальда.

Золоті віки Львова збігаються в часі з епохою великих географічних відкриттів, коли мешканці Старого Світу ошелешено з'ясували для себе, наскільки екзотичним є реальне буття. Тоді ж під міськими мурами починають з'являтися перші поодинокі менеджери зі своїми дивами на показ. Хтось возив у клітці на колесах дикуну-індіанця, хтось пару лемурів, а хтось іще — фургон, заповнений мінералами, моллюсками й ембріонами. З кінця XVI століття особливим розпорядчим актом їм дозволяють заходити в місто. Що стосується пересувних звіринців, то їм трохи згодом відвели достатньо простору на Погулянці (тоді ще не парк, а приміський ліс). Там вони могли безперешкодно напувати тварин із джерел Полтви, а точніше її притоки Пасіки. Починаючи з другої чверті XVII століття, Погулянка, ніби тропічні джунглі, сповнюється ревінням і вищанням сотень фантастичних істот. Гіпопотами, слони й носороги витоптують ущент її зелені галявини. Пантери і гепарди стрибають по деревах. Папуги й мавпи влаштовують багатогодинні тріскотливі пересварювання у верховіттях.

Приблизно в той самий час, тобто ближче до середини XVII століття, у Львові вперше зупиняється мандрівний цирк «Ваґабундо» — напрочуд барвисте інтернаціональне зборище всіляких унікумів, яке відтоді ще протягом трьохсот років не покидає меж Центральної Європи, іноді, щоправда, зникаючи на цілі декади. Усе, що загалом відомо про цирк, можна викласти кількома реченнями. Його структура була династійною — таким чином, його актори століттями носили одні й ті самі прізвища. Директори ж завжди призначались Інвестором[68], особою, що її ніхто й ніколи не бачив:

кажуть, наче вона заправляла всім, сидячи безвилазно десь у швейцарському кантоні Валліс, на батьківщині циркового ремесла. Останній з директорів, Ананда, вчинив нечуваний переворот і, скинувши тодішнього Інвестора, заволодів цирком особисто. Але це трапилося напередодні остаточного краху, коли всій трупі довелося рятуватися від політичних репресій утечею за океан.

Роман про їхні останні часи міг би називатися просто — «Цирк «Ваґабундо».

Починатися ж він міг би так: «Аномалії мандрували світом і ніяк не могли оминати Львова. Аномалії тяглися до найбільшої аномалії, що звалася Львовом».

З Лемового «Високого Замку» впливає, що він у своєму дитинстві бачив останніх могікан з «Ваґабундо». Він пам'ятає, як «подвір'ями того часу кружляли незліченні штукарі, пожирачі вогню, акробати, співаки й музики, а також справжнісінькі катеринники, з котрих не один мав навіть папугу, що витягав папірці з ворожбою». Річ у тому, що на описуваний Лемом період від цирку було відлучено певне число акторів.

Відлучені самозванці (саме про них роман) заволодівають цирковим архівом, у якому зібрано:

магічні інструкції щодо чаклунських і гіпнотичних сеансів, таємні плани підземних сполучень у в'язницях, монастирях, фортецях і банках 111 найважливіших міст,

десятки мап, саморобних і друкованих, із зазначеннями місць, де закопано найлеґендарніші скарби;

тисячі сторінок компромату на чільних міських діячів і політиків усіх епох;

інша езотерика — як наприклад, чарівні палички, вінілові диски з голосами духів, відьомські люстерка, в яких можна оглядати порноролики, корені мандраґори, зібрані під шибеницями на Гицлівській горі.

Архів цирку «Ваґабундо» увесь міститься в одній валізі. Зрозуміло, що це найцінніша валіза на світі.

Тут знову доречно згадати свідчення Лема, який пише про «мініатюрні мандрівні цирку від чорного ходу, що здатні поміститися з усім реквізитом (фехтувальні булави, гирі, меч для ковтання) в одній-єдиній, до того ж добряче потертій валізі із штучної шкіри». До речі, такі валізки я бачив ще наприкінці шістдесятих. Але тоді їх носили вже тільки божевільні.

За валізою з архівом, ясна річ, полюють. При цьому існує щонайменше чотири сторони, які прагнуть її перехопити. Це служба безпеки, приватне детективне бюро, індійський брахман-проповідник і нащадки першого Інвестора. Самозванці, яким щоразу вдається вислизнути і замести сліди, врешті настільки заплутуються у власних конспіративних заходах, що гублять валізку десь на міському звалищі неподалік Збиранки і Грибовичів, де її розтягують бомжі.

У романі місто перетвориться на перманентний гіпнотичний сеанс або суцільний атракціон, підозріло дешевий і демократично загальнодоступний, з парковими оркестрами, джазом, першим звуковим кінематографом та механічними ляльками. Місто в романі — це запаморочливі каруселі, палац привидів, бочка сміху, криві дзеркала, незліченні кіоски та кабінети, де скуповуються наївні й зачаровані душі приміського пролетаріату.

В останній сцені цирк виявиться блошиним, а всі перипетії роману — галюцинацією хворого скарлатиною школяра, що прогулюючи уроки в луна-парку, забрів до павільйону розваг і задивився на шоу дресированих бліх.

Місто-дурисвіт

Львів і гроші — вічна тема.

Гроші йдуть назирці за спокусами. Якщо місто наповнюється спокусами, то в нього входять гроші. Що більше спокус — шинків, борделів, цирків і казино, то більше грошей. Після того як досягається певний пік, це починає діяти у зворотному напрямку. Спокуси породжують гроші, а гроші спокуси. Відтак вони, спокуси і гроші, вже ототожнюються. Нагромадження грошей перестає означати що-небудь і стає самоціллю, відвадити від якої не може ні смерть, ні інфляція. Саме це і трапилося зі Львовом. У ньому гроші відокремилися від буття і звелися над ним своєрідним абсолютом.

Насправді ж у силу свого розташування в нещасливій частині світу Львів є переважно бідне місто. Бути перехрестям усіх торговельних шляхів, як виявилось, не означає всерйоз розбагатіти на цьому. Особливо коли переходиш з рук у руки (ще один Київ?) по дванадцять разів за століття, і ці руки лиш те й роблять, що обдирають тебе до останньої нитки.

Культ грошей і бідність є дуже небажаним поєднанням.

Саме через нього у Львові змістився фокус цінностей і спокусами почали вважати те, що насправді є засадничими людськими потребами — дах над головою, вода у крані, опалення, мінімальна влаштованість побуту. Махлювання з цими потребами виявилось улюбленою справою багатьох

покоління. Так у Львові виник цілий клас мешканців міста, що тільки й існують з обману подібних до себе невдах. Дорожнеча Львова, нічим не виправдана й нахабна, була провідною темою всіх без винятку листів, депеш і звітів, що їх завжди розсилали й досі розсилають по всіх усюдах шоковані прибульці.

Я навіть не уявляю, що діялося б, якби Львів міг приваблювати чимось більшим, ніж він має в собі. Якби йому дано хоча б соту частину атракцій Венеції, хоча б двадцятку Праги чи десятку Відня!

(До речі: так і перекидається ще один місток до першого зі згаданих міст — через шахрайство. І все ж наскільки венеційське шахрайство є зрозумілим та прийнятним, настільки львівське абсурдним. А якщо так, то це вже мистецтво для мистецтва, тобто шахрайство для шахрайства).

Але якби мова йшла тільки про дорожнечу! Справою честі для кожного маклера зі Львова є не тільки якнайбільше здерти, але і якнайбезбожніше обвести круг пальця.

Львів поза будь-яким сумнівом є містом із власним кримінальним обличчям. Його дослідники[69] проте відзначають суттєве переважання м'якої (лагідної) злочинності, зосередивши її в чотирьох різновидах:

уже згадане щойно шахрайство в його максимальній амплітуді — від краплених карт і до продажу помешкань, що їх не існує у природі,

фальшування, підробки — і навіть зовсім неочікуваних речей; не тільки монет, коштовних каменів чи цінних паперів, до чого всі звикли, але й, наприклад, воску, олії, перських килимів, рідкісних рептилій, кокаїну, інших ліків,

хуліганство,

проституція.

Не знаю, чи два останні загалом належать до злочинності — на мій погляд, самі по собі ні, хоч ситуативно й межують із нею. Натомість я додав би сюди ще й п'яту лагідну форму — убивство через отруєння. Вона, хоч і може розглядатись як підвид фальшувань і підробок, в силу фатальності своїх наслідків набуває цілком самостійного значення. Саме в ній міщани Львова досягли протягом століть особливої філігранності, що завдяки їй скоєні ними отруєння офіційно такими навіть не вважаються. Існувала б їхня справжня статистика — ми б жахнулися.

Безпосередніми виконавцями цих злочинів є зазвичай рідні та близькі жертв. Натомість усе необхідне — консультаціями починаючи і вбивчими препаратами закінчуючи — вони отримують від групи шкідників-аптекарів, які здобувають на цьому захопленні місцевої людності неабиякий зиск.

У романі під назвою «Летаргія» молодий амбітний детектив із Відня, права рука директора міської поліції Леопольда фон Захер-Мазоха Старшого, звертає увагу на підозрілий ланцюг із п'яти-шести смертей. Знані міські достойники один за одним покидають цей світ за вельми схожих обставин — вони просто засинають і не пробуджуються. Лікарі щоразу констатують серцеву недостатність, але нашого детектива такий висновок не влаштовує. Тим більше, що він правдами й неправдами, зіштовхуючи лобами ближчих і дальших родичів, усяких інших спадкоємців, єврейських та вірменських лихварів, добрих католиків, заздрісних уніатів, а найголовніше — аптекарів-конкурентів, натрапляє на слід одного й того ж рідкісного фармацевтичного препарату, що ним начебто користувалися від якихось болячок померлі. Детектив-герой випробовує його на власному організмі, прийнявши мінімальну дозу — і прокидається вже у труні під свіжо висипаною могилою на Личаківському цвинтарі. Значить, його так само взяли за померлого і поховали! Готовий до такого розвороту подій, він попередив кількох підлеглих, аби на випадок його можливої смерті «від серцевої недостатності» про всяк випадок поклали у труну сокиру й заступ. З їхньою допомогою він серед глумої цвинтарної ночі виламує віко і відкопується. Таким чином, у нього в кишені склад злочину. Він рішуче добивається згоди генерал-губернатора на ексгумацію всіх п'ятьох чи й шістьох тіл. Кожне з них знаходять у драматично перевернутій позі, що свідчить про поховання живцем. Відтепер шлях до істини відкрито — хімічний аналіз укупі з нескладними слідчо-процесуальними діями швидко приводять на лаву підсудних злочинну групу т. зв. «лаборантів» з аптек «Під чорним орлом» та «Під золотим оленем». Однак не це головне.

Головне — ті видіння, що оточують нашого детектива упродовж його 70-годинного сну у труні, його блукання іншим боком буття, муки і поневіряння в підземній країні. На останній сторінці читачеві на мить має здатися, що насправді герой не прокинувся. А вдале розслідування і справедливий засуд винних у фіналі — всього лише метафоричне попередження на тему Страшного Суду.

Місто-кат

Згідно з прадавнім і дуже хибним уявленням людської спільноти, будь-яка криміногенність виправляється відповідною та співмірною їй правоохоронною машинерією, двигуном якої є репресії, зокрема, фізичне насильство. Виконавцем (я ще повернуся до цього слова) останнього є, зокрема, кат. Попри свій офіційно затверджений статус легітимізованого вбивці, представники цього фаху ніколи не тішилися відчутною теплотою й пошаною з боку співгромадян — швидше навпаки. Катів обходять десятою дорогою, з ними, якщо вже й (нікуди подітися!) вітаються, то хоча б не ручкаються.

Функція ката не стільки в покаранні, скільки в залякуванні — от у чому річ. І кожен посполитий незлочинець добре це відчуває.

У містах Європи катів забезпечували житлом на віддалі від решти людей. Ніхто ж не хотів мати коло себе аж такого непростого сусіда. Хто в Зальцбурзі дивився з висоти Чернечої гори на захід, зрозуміє, про що я. Самотній як палець будиночок посеред луку втілює всю меланхолійну відірваність катівського призначення.

У Львові катів селили не аж так драматично — наприклад, поміж мурів Галицької брами. «Поміж» означає, що Галицька брама була подвійна, зовнішня і внутрішня. Таким чином, і кат опинявся поміж — трохи в місті і трохи поза ним. Зважаючи на цей компроміс, можемо підозрювати, що і в ручканні львів'яни не надто наслідували моральні імперативи європейських міщан. Швидше за все при зустрічі вони таки подавали катові свою і міцно стискали його руку на знак лояльності. Але щойно розпрощавшись з ним, бігли чимдуж до одного з фонтанів на Ринку, щоби привселюдно відмитися.

І тільки Іван Підкова, страчений у Львові 1577 року, заповів, що навіть після відсічення йому голови кат не сміє торкнутись його і пальцем. Однак Іван Підкова є львів'янином лише в дуже вузькому сенсі — завширшки з горло, на яке його скарали. Насправді він козацький гетьман і молдавський господар. Тож і замашки в нього відповідні.

Передісторію його львівської страти я перекажу близько до тексту[70], але власними словами.

Того злочасного року він з козаками-братчиками налетів на Молдову, спритно, як йому здавалося, вписавшись у чергову для тієї країни громадянську війну. Після розгрому господаря Петра Кульгавого Підкова захопив Ясси і заявив, що віднині господар у домі та краї він. Турецький падишах Мурад, що кришував Кульгавого, був жахливо роздратований цією новиною і негайно вислав на Підкову велетенське військо. Зрозумівши зненацька, яку дурницю він утнув, Підкова з хлопцями пустився втікати на терени Рес Публіки. Але щойно він перетнув кордон, як його було схоплено і відетаповано до Львова. Падишах зупинив наступ війська, проте написав королеві Стефанові Баторію, що вимагає для Підкови привселюдної страти. У противному разі — військо ще не розпущене — рушить на Рес Публіку війною. Король, хоч і симпатизував Підкові, змушений був на ультиматум пристати. Не виключено, що він сподівався замутити якусь комбінацію, наслідком якої страта наче й відбулася б, а Підкова залишився б живий.

Передбачивши це, падишах Мурад поставив додаткову вимогу: страта має відбутись у присутності його спеціального посланця, котрий згодом підтвердить факт особисто йому, падишахові. Король і тут не мав куди подітись. Долю Підкови було вирішено.

Роман, що закрутиться навколо цієї події, матиме форму щоденника, автором якого є той самий високий турецький посланець — якийсь Мустафа, Мухамед чи Ібрагім. Роман міститиме опис його подорожі зі Стамбула до Львова, а тоді — кількадевного перебування у Львові. Міська управа, згідно з розпорядженням короля, приймає його з усіма належними почестями і влаштовує привітальний

банкет. Подальші дні та ночі падишахового посланця минають не менш насичено: учти, карти, дівчата-флейтистки і кастровані хлопчики, лазня, фіміам, гашиш. Автор щоденника, винятково спостережливий, чутливий і жвавий розумом тип, нотує свої враження до мінімальних дрібниць. Його прогулянки містом — це своєрідна енциклопедія стороннього. Ближче до остаточної дати з його записів однак починає струменіти незрозуміла тривога.

Настає 16 червня 1578 року — день публічної страти. Король, що начебто з тієї ж нагоди прибув до Львова, рано-вранці покидає місто під приводом полювання. Площа Ринок переповнена охочим до повчальних видовиськ людом. Підкова на ешафоті поводить бездоганно і виголошує жорстку промову загальним чином про те, що його козацька кров багато кому з присутніх ще віділлється. Насамкінець він просить про дві речі. Перша: його братчики, відмолвивши та вмивши тіло, повинні безборонно вивезти його з міста. Друга: кат не повинен його торкатися. Ковтнувши вина і змовивши молитву, Підкова наготувався до смерті, але катові заважає його комір. Підкова виконує останню катову волю і рішуче відриває комір від сорочки. Минають лічені секунди — і кат звершує свій обов'язок. Оповідач бачить усе зблизька — для нього влаштовано окреме дощане підвищення, з якого він уважно спостерігає, оточений потрійним кільцем охоронців-татар.

Далі трапляється несподіване. Майже водночас із відлітанням Підковиної голови і червоним фонтануванням тулуба завалюється під вагою збуджених роззявляк прибудова до ратуші — щось на зразок тимчасової трибуни для спостерігання за стратою. Зчиняється жахна веремія, десятки людей розчавлено під уламками, площа починає двигітати панічним гвалтом. Посланець падишаха встигає побачити, як міський урядник демонструє на три сторони світу Підковину голову. Але що з нею відбувається за хвилину по цьому, він уже не бачить за розбурханим натовпом і стовпами куряви.

Голова зникає[71]. Посланець, який мав доставити її до падишахових ніг у спеціальному контейнері, опиняється в тяжкій скруті. Свідомий того, що не виконав місії, посланець падишаха (аж тут мимохідь з'ясується, що він потурчений грек-кіпріот) замовляє у Львові фальшиву голову, але внаслідок цілого ланцюга фатальних непорозумінь сам стає жертвою власного замовлення. Коли він дізнається, що фальшивого Підкову мають приготувати з нього самого, рятуватися втечею вже пізно. Його татарська охорона розбіглася, він чує кроки вбивць на сходах. Останні слова його щоденника (вони ж — і роману) являють собою 20-й аят 69-ї сури Корану «Аль-Хакка»: «Я вірив у те, що мені виставлять рахунок». Роман матиме ту ж назву, що і згадана сура — «Неминуче».

* * *

Як і в усіх інших містах, кати у Львові не тільки страчували, але й тортурували. Справа вважалася розслідуваною до кінця, якщо звинувачуваний сам у всьому зізнався. Значення ката у слідчому процесі ставало вирішальним. Його ключова місія — такого собі посередника між суддею і підсудним — створювала йому образ найвірнішого слуги для першого і найближчого друзяки для другого. Найвищим фаховим досягненням ката вважалася зізнання жертви, отримане без тортур, а як наслідок самої лише попередньої демонстрації того, якими ці тортури можуть бути. Найуспішніші

львівські кати — це так звані кати-демонстратори[72]. Відходячи на заслужений спочинок, вони любили похизуватися: «Ці руки нікого не кривдили».

До речі, про руки. Певного спекотного липня ми з Віктором кілька днів поспіль проваландали зневодненим Львовом у пошуках друзів і подруг. Одним із побічних наслідків тієї мандрівки дворами, пивницями і піддашшями стали мої «Липневі начерки подорожнього», серед яких є «Ребро», а в ньому — «руки останнього ката по дванадцятім вироку».

Котрогось із днів ми забрели до Музею історії хвороб, який тоді називався музеєм патологічної анатомії. Там, поміж безлічі всіляких жахних аномалій на зразок уп'ятеро збільшених сердець різників і закоханих, «обвислих легень курців, трубочів і складувів» чи «меланхолійних пияцьких нутрощів» (печінка!), нам на очі трапилась і ще одна прикметна посудина, де у фізрозчині зберігалися руки останнього львівського ката. За легендою він сам заповів їх медичному факультетові, а через нього й вічності.

Те, що згаданий кат означив себе як останнього, може здаватися дивним. Цілком зрозуміло, що як професія катівство мусить мати свою хронологічну межу. Як посада при магістраті — тим більше, її, напевно, й мав на увазі той добродій, пишавчись власною остаточністю.

Але як покликання катівство хронологічних меж не має. І навіть якщо, ліквідувавши посаду та фаховість, усунути з обігу саме слово «кат» і замінити його «виконавцем»[73], суть покликання не зміниться.

Я звертаюся до певного дослідження, що присвячене виконанню смертних вироків у Львівському слідчому ізоляторі, легендарно-горезвісних Бригідках. Ідеться про часи повоєнного еСеСеСеРу — і до моменту, коли смертну кару було врешті скасовано. При цьому я дізнаюся, що Львів і в ньому Бригідки були єдиним на Західній Україні центром виконання смертних вироків. Не Франик, не Чернівці, не Коломия, не Луцьк, не Дрогобич, не Ужгород.

«Смертників тримали на посту № 1 — пишуть автори дослідження, — кожного в окремій камері. Страту виконували вдень, але тоді, коли працювала саме спеціально відібрана зміна (ось воно — покликання! — Авт.). Ув'язненого про це не повідомляли. Один із контролерів-виконавців виводив його з камери. В ув'язнених рідко виникали якісь підозри щодо години «ч», оскільки час від часу їх кудись викликали. За спиною клацали кайданки. Якщо дивитися на будівлю СІЗО з вулиці Городоцької (так, я дивився! — Авт.), то пост № 1 розташований справа на першому поверсі. Засудженого вели коридором на інший бік будинку через особливі двері у стіні (нині їх замурували). Коридор придумали для того, щоб засудженого до страти не вести на очах у всіх. Контролер переважно вів із ним розмову, жартував (той самий друзяка! — Авт.), щоб відволікти і розвіяти підозри. По дорозі вони минали ще кілька дверей і доходили до сходів, які вели на верхні поверхи. А там, під решіткою та сходами, був невеличкий вхід до підвалу. Ув'язненого зводили вниз, де на нього чекали члени комісії. Підвал був невеликим, із трьох кімнат. У першій стояв стіл, два-три стільці.

Члени комісії за встановленою процедурою запитували у засудженого його дані, а потім повідомляли, що його прохання про помилування відхилено і зараз буде виконано вирок. Не встигав засуджений отямитись, як його підхоплювали двоє контролерів і заводили до сусідньої кімнати, де за дверима чекав виконавець. І поки ув'язнений доходив до середини кімнати, лунав постріл. У Львівському СІЗО відмовилися від табельної зброї, зокрема, пістолета Макарова, через сильний рикошет. Постріл робили з малокаліберної гвинтівки. Виконавцю рідко доводилося стріляти двічі (професійність — Авт.). Вже перший постріл у потилицю був смертельним. Члени комісії констатували смерть (часто це робив лікар) і підписували акт про виконання смертного вироку. За шкідливість виконаної роботи давали кожному по кілька рублів згори, але якщо на них купували пляшку, то на закуску вже не вистачало. Хоча зарплати і премії були пристойними. Та й квартири давали позачергово (і не якийсь там будиночок на відшибі! — Авт.). Іноді одночасно виконували кілька смертних вироків і тоді використовували третю кімнату. Поки контролер ішов за черговим смертником, труп відтягували туди, а кров змивали водою зі шланга (хоч на це в них у Львові була вода! — Авт.). Ховали трупи на так званому спецоб'єкті. Розташований він в одному із селищ поблизу Львова, влада продала нині цю землю під забудову (пощастило ж теперішнім мешканцям — жити на кістках! А якщо це новий стадіон? — Авт.). Трупи вивозили машиною. Їх не обмивали, а тільки закутували голови одягом, щоб не забризкати кров'ю салон. Спецоб'єкт був під охороною, і там постійно ніс службу чоловік»[74].

От він, цей чоловік, і стане героєм ще одного роману. Це будуть його, охоронця спецоб'єкту, інтимні нотатки. Нащадок старої катівської династії, він мріє про статус виконавця, але влада дивиться на нього з недовірою — вже хоча б тому, що він из местных. Тож він хапається за що може — за можливість хоч якось бути причетним до страт. І таким чином днює та ночує на спецоб'єкті, закопуючи трупи та охороняючи їх.

У тому ж дослідженні про нього пишеться так: «Він заздалегідь викопував могилу. Копав її під дахом спеціально зведеного сараю. Машина в'їжджала прямо туди, і ніхто не бачив, що (тепер уже «що», а не «кого»? — Авт.) з неї вивантажували. А ховали без трупів. Коли площу всередині всю заповнювали могилами (це він заповнював — Авт.), то сарай розбирали і знову зводили, але поруч. І так пересували по всьому спецоб'єкту. Могили рівняли із землею, не залишаючи жодних видимих ознак. Про місце захоронення родичів не повідомляли».

І трохи далі — про кінець чудової епохи: «Наприкінці 80-х демократи на чолі з Чорноволом зацікавилися спецоб'єктами на території області. Відразу після цього з Києва надійшла команда припинити виконання страт. Відтоді розстрілів у Львівському СІЗО не проводили».

Відтоді, додаю я, місто Львів позбувається однієї з іпостасей: перестає бути катом.

У фіналі роману герой зі спецоб'єкту таки виконує вирок — собі самому. Розстріли припинено, звідусіль суне нова забудова. Він губить найтоншу ниточку сенсу, що в'язав його з існуванням. У нього немає нікого, крім страчених. Але їх теж немає.

Місто-жертва

Це невеличкий додаток до попереднього значення — його зворотний бік і віддзеркалення.

У Львові вбивали завжди. Але іноді в ньому вбивали масово. Насправді це легковажно-миле, кав'ярняно-кавове і пиволюбно-хмільне місто є жахною, закиданою людськими тілами ямою. У старіших ділянках мав би кричати кожен камінь.

Львів — це перехрестя мов, релігій, етносів. Це нашарування культур. Ви вже про це читали.

Але значно більшою мірою Львів — це нагромадження антикультур. І злагоди в ньому не було ніколи. Якщо траплялися відносно мирні періоди, то все завжди висіло на волосинці. Чи навіть на павутинці. А павутиння снувалося не у Львові.

Взаємна етнічно-конфесійна ненависть, яку стримувала тільки Австро-Угорщина, вирвалася з-під контролю разом з її, Австро-Угорщини, розпадом. Слідом за соціальними революціями й переворотами в Росії та Європі до етнічно-конфесійної додалася класова ненависть.

У першій половині ХХ століття Львів є війною всіх з усіма і проти всіх. Інакшість (мовна або звичаєва) стає підставою для принижень і ворожнечі, а відтак, користуючись воєнними діями, до репресій з метою цілковитого усунення інакших. Око за око й зуб за зуб — єдине дієве гасло, єдина мотивація стосунків. Кожна зі сторін жадає чисток усередині інших. Якщо не асиміляція, то хоча б маргіналізація. Варіантом очищення від інакших було рішуче витіснення, ба навіть виштовхування за межі міського буття

поляками українців,

німцями та українцями євреїв,

радянськими росіянами, українцями та євреями поляків,

ними ж — західних українців.

Сварами всередині Львова, безумовно, маніпульовано ззовні. Не забуваймо, що Львів, як і вся частина світу, до якої він належить, розташований поміж Німеччиною та Росією. Обидва імперіалізми зіграли свою гру. На середину століття місто втратило майже все попереднє населення. Від цього в

ньому начебто й поменшало ненависті. Але водночас поменшало мов, культур і тяглості, останньої поменшало катастрофічно.

Усі, кого мені так не вистачає в місті, або замордовані, або втекли, або не витримали, або не народилися.

У Львові забагато, як на таке невелике місто, проклятих місць

Їхні імена — Тюрма на Лонцького, Бригідки, Шталаг 328 — Цитадель, Янівський концтабір, гетто, Лисинецький ліс.

Усвідомлюєш, як їх багато — і перестаєш нарешті запитувати: чому тут завжди таке враження, ніби оці мешканці щойно прийшли замість когось іншого?

Місто-патріот

Патріотизм, пише у листах із Торонто мій військовий товариш Рост, є почуттям територіальним, а націоналізм — культурно-мовним.

Усі сторони львівського багатогранника ненависті були патріотами свого міста. Усі любили його як територію, любили щиро і віддано. От тільки чому Львову так зле, чому аж стільки проклятих місць?

Головна історична драма, яка пронизує Львів упродовж століть — це боротьба за «національну приналежність», головним чином польсько-українська. Чиє місто? Наше чи ваше? Польське? Українське? Вона давніша від самих цих націй у їхньому теперішньому розумінні. Вона первинніша від самого міста. Місто — це її вияв. Їй потрібне було саме таке місто, щоб мати навколо чого точитись. Її додаткові складові — конфесійна (часом первинніша і важливіша за власне національну), станова і майнова.

Ця головна історична драма закінчується Ялтою[75]. Польський Львів як тема для майбутнього закривається. Польський чинник, ковтаючи сльози і граючи вилицями, покидає Львів цілими ешелонами. Надалі залишається тільки фольклор переселених на захід Польщі львов'яків і випадково схоплений радянською телекамерою транспарант «ODDĄCIE LWÓW!» (футбольний матч однієї восьмої Кубка європейських чемпіонів «Гурнік» Забже — «Динамо» Київ, стадіон «Рух» у Хожові, 1967 рік).

«Віддайте Львів!» — так, ніби він іграшка, причому сексуальна. Чи здана в оренду на два десятиліття курва-корчма.

Польща програла Львів, але виграла Захід. Вона змаліла, зменшилася, скоротилась, але позбулася найнищівніших і найконфліктніших теренів. Це було рятівне зміщення центру ваги. Територіальна маса Польщі зсунулася в бік Заходу, і Польща перестала бути східною країною. Якби англійці в Ялті виторгували Львів для поляків, українці не мали б із чого починати. Їх узагалі не бралось б до уваги. Але й поляки ніколи б не вилізли на світ Божий.

Наслідком Ялти споконвічна драма Львова начебто завершилася на користь українців. Але яких і звідки? Бо ж явно не тих, які внаслідок цієї начебто перемоги потрапили на чверть віку до в'язниць, гулагів чи взагалі на той світ. На чий ж користь? Хіба що якихось українців майбутнього. Тих, які через 50-ті, через пристосуванське намагання поєднати українське з радянським, а далі через повзучу українізацію 60-х, дозріватимуть, і передусім у Львові, до себе самих.

Тобто значною мірою вже й тих, які восени 1969-го масово вихлюпнуть на площі і вулиці з приводу (смішно сказати: знову футбол!) перемоги «Карпат» у радянському Кубку. (За словами батька, заочника Львівської лісотехніки, вони несли транспаранти — а що? і ми можемо! — де отакенними літерами писалося «ЛЬВОВУ — КУБОК! КИЄВУ — ЗОЛОТО! МОСКВІ — ДУЛЮ!»). Москва лишалася без нічого. В Ялті про таке не домовлялися.

На це еСеСеСеР відповів 70-ми, тобто черговим придушенням. Коли 1971 року на Янівському цвинтарі бульдозерами рівняли із землею могили стрільців, у спецорганах уже готувалися повальні арешти, обшуки, процеси, кампанії — все те, що не вбивши Львова, зробило його сильнішим.

Місто-дисидент

Відбираючи в поляків останню надію на Львів, Сталін мусив розуміти і безперечно розумів, що зв'язується з осиним гніздом. Чого він так і не зрозумів — це перспективи. У нього був цілком позитивний досвід упокорення всього українського, зі Львовом усе мало відбутися так само: оптимально дозована суміш репресій з безплатною медициною та освітою. Проте, як усі диктатори схильний до мегаломанії, він жодним чином не врахував того, що невдовзі помре. Послідовники ж усе послідовно заваллять.

В осиному гнізді Львова з роками робилося все більше осиності. Підпілля, начебто щоразу викрите і розгромлене, все одно нікуди не зникало, просто набувало інших форм і втілювалося в інших особах. Місто виявилось затиснутою до пори пружиною. Сповнена чуток, підозр, доносів, нашіптувань і підслухувань, провокацій, зіштовхувань лобами і врешті зрад атмосфера ніколи не покидала застиглого у йогівському вичікуванні Львова. Головне було дотримати до кращих часів. У Львові це називалося «Хай живе радянська влада і ми коло неї». Проте кращі часи самі собою не настають — їх

слід викликати і накликати, причому не тільки інакомисленням, але й інакомовленням. Іноді — інакокричанням.

Поява цілої спільноти провідників-дисидентів, звісно, не стала суто львівським явищем. Вони, дисиденти, з'являлися звідусіль, у тому числі і з начебто зовсім безнадійних Півдня чи Донбасу. Але тільки у Львові ці окремі людські одиниці, випробувані і водночас уже наче скомпрометовані зонами та психіатрією в'язні-авторитети змогли вивести за собою на площі і вулиці сотні тисяч прихильників.

Львів є відповіддю на болючу й запущену потребу мати Своє Місто. На початку 1980-х, коли все починалося, Микола Рябчук, тоді ще поет, відчув його як «місто наше і одне-єдине». Зрештою, ось він повністю, той вірш — і хай від нього знову все почнеться:

Нарешті сміття вивезено. Сніг
розчищено. І вулиці порожні.
І ми, нічні забуті подорожні,
звертаємо до вуличок тісних.
Бо тільки тут зима. Бо тільки тут
іще лежать обшарпані ялини,
побиті іграшки, цитринові лушпини,
святкова карнавальна каламуть.
І час тече повільніш. Не тече —
лежить, як сніг, і жде якогось звуку —
не голосів, не кроків перестуку,
не шелесткого доторку плечей.
Відчуй його і слово те промов,
хай рушить час і сніг, немов лавина, —
це місто наше і одне-єдине,
немов любов і кров, і знову — кров.
Який шорсткий і невблаганний звук!
Як тяжко він обом нам буде сниться!
мов гострий цвях, мов пересохла глиця,
що коле руки й сиплеться із рук.

Місто-цвинтар

У передостанній строфі наведеного вище вірша зринає кров, аж двічі в одному рядку. Звичайно, тут є трохи літературної гри — як і всюди, де «кров» усього тільки слово, що найбанальнішим чином римується з іншим усього тільки словом — «любов». Але все разом раптово перестає бути всього тільки словами. Це місто, наше і одне-єдине — вислів радикальний і навіть межовий. Згадана двічі кров — уже без лапок, уже ніяка не рима — ще одне нагадування про Львів як жертву.

У місцях, де аж так багато жертв, особливого значення набувають поховання: мертві переважають живих. Іноді настають і такі часи, коли значення міських цвинтарів перевершує значення самого міста.

Ні, я не хочу сказати, що більшання ознак розпаду, зокрема, дедалі відчутніша невідповідність населення містові, яке воно населяє, неминуче розпадом і закінчиться. Можливо, ні. Можливо, ще рано писати про місто-госпіс.

Але про місто-цвинтар як про минуле, що живіше за теперішнє, писати саме пора. Коли восени 1978-го на Янівському (нас було п'ятеро, нам було по вісімнадцять) ми кілька годин кружляли захарашченими цвинтарними алеями і розлізими стежками, нам ішлося про могилу Антонича. Хоч насправді нам ішлося про самих себе, про те, що ми починаємо жити. Це була потреба ініціації. Ми шукали свого містичного сенсу. І коли сталося майже неможливе, тобто ми знайшли, то це було наче підтвердження або заохочувальний знак. Бо ми того дня не знайшли, а знайшлися.

Личаківський цвинтар є містом у місті. При цьому, як завжди, лише внутрішнє місто й виявляється справжнім. Лише воно і тримає на собі весь тягар буття Львовом. Личаківський — це злагода мертвих. Вони співіснують ідеально, усі разом і так близько — Банах і Коцко, Ґорголевський і Лівинський, Запольська і Крушельницька, Ґротґер і Труш, Ян Заграднік і Назар Гончар, Франко і Смолька, Шашкевич і Ґоцинський, Конопніцька і Рудницька, повстанці й митрополити, астрологи і капелани, революціонери й пілоти, жертви Талергофа, Берези, Бригідок, усі інші жертви і жертви тих інших жертв.

Іноді хочеться бачити поміж ними ще когось, бо дуже не вистачає. Наприклад, Віттліна або Куроня, чи скажімо, Джакомо Джойса і Джима Моррісона. Понад усе — адмірала Ярослава Окуневського. Де його Австро-Угорщина? Де той австро-угорський військовий флот, яким він командував? Добре б, щоб на Личаківському виросла золота гробниця завбільшки з океанський корабель.

Щоб усіх їх, моряків Львова, торкався навесні довгими зеленими пальцями-пагонами Карл Бауер, університетський ботанік. От про нього й мав би написатися ще один роман, «Злагода мертвих» — про те, як насаджуючи квіти, кущі й дерева, поступово перетворювати цвинтар у рай, а пам'ять у надію.

В епілозі роману — солодка парочка, ми з Икою. Я не хотів, щоб нас бачили, і призначив зустріч на Личаківському. Це означало в раю. Так зелено і духмяно буває лише наприкінці квітня серед могил. Знемагаючи від сонця, близькості, птахів і поту, ми вже не могли говорити. Та ми вже й не знали, про що і навіщо. Залишалося тільки торкатися (тремтіння нижньої губи!) — як виявиться, коло самого підніжжя Меморіалу Орлят.

Місто-симулякр

Лише за п'ять моїх студентських років у Львові тричі знімали фільми, де він удавав із себе щось інше. Почалося з «Боярського і трьох мушкетерів» (Париж та інша Франція), продовжилося «Оводом» (Рим та інша Італія) і майже одночасно — грузинською комедією «Тифліс — Париж і назад» (знову, як підказує назва, Париж).

Ми чомусь досить відверто пишалися з цього приводу. В еСеСеСеРі, з якого до справжнього Парижа переважно не їздилося, підставою для пишання могло стати навіть це. Місцева преса вперше за радянських часів почала називати місто маленьким Парижем. Насправді так називають Ляйпциг[76] і ще кілька тисяч інших, переважно німецьких, міст. Зате Париж чомусь ще ніхто й ніколи не назвав ані великим Ляйпцигом, ані великим Львовом. Та навіть і Відень ще ніхто не назвав хоча б великим Лембергом. Утім, маленький Відень — то Чернівці.

Щиро кажучи, Львів є провінційним і відносно мало знаним у світі містом, яке має себе за славнозвісну метрополію. Його амбіції втілюються переважно в зовнішньому — вдаванні, уявленні себе та умовлянні в себе. За часів еСеСеСеРу його визнавали (про це ви ще будете читати) одним із чотирьох європейських міст. Львів був заміном чогось, до чого дістатися неможливо, бо туди зась. Він розпадався на фрагменти якихось парижів, римів, праг і будапештів, посилено симулюючи Захід усюди, де тільки міг. Мені здається, в цьому й полягала його таємна місія, що з нею він радив собі просто героїчно. Освічені львів'яни полюбляли наводити аргументи (на жаль, вічно одні й ті ж), які мали абсолютно вивістити Львів у будь-чий очах. Серед них:

ансамбль Ринку належить до п'ятірки визнаних ЮНЕСКО найвидатніших ринкових площ Ренесансу;

купол Домініканського собору один до одного повторює купол римського Святого Петра, щоправда, удвічі з половиною зменшений;

Старе Місто сплановане і розбудоване точнісінько за зразком Флоренції;

Оперний театр офіційно визнаний одним з вінців архітектурної досконалості і в цьому поступається лише — увага! — міланській «Ла Скалі»;

Наполеон до кінця своїх днів дуже жалкував, що після перемоги під Аустерліцом не рушив на Львів;

Личаківський цвинтар давніший від паризького Пер-Лашез;

якийсь професор Бретшнайдер, учений бібліотекар, потрапивши до Львова на запрошення університету, занотував: «Я ще не бачив міста, настільки відданого розпусті. Шлюх у ньому так багато, що Берлін може здатись Єрусалимом у порівнянні з цим Вавилоном»;

у різні часи в місті перебували Моцарт-син, Джакомо Казанова, граф Каліостро, Оноре де Бальзак і Володимир Ленін.

Останнього персонажа, щоправда, згадували без особливих гордощів, але все ж ніколи про нього не забували. Так було тоді.

Так загалом усе й сьогодні. Львів усе ще прагне бути порівняним, поставленим поруч і співвіднесеним. Так ніби не вірить у свою самодостатність. Я знаю, що заради кращої певності у собі він буває багатьма іншими містами. Якось уночі я ніяк не міг знайтись у просторі між Пекарською та Левицького. Тоді я побачив його Мюнхеном, тільки значно гірше освітленим і цілковито позбавленим запаху печених каштанів, хоч і не зовсім позбавленим запахів блювотиння та псячого лайна. Добре, що поруч ішло кілька друзяк, і я не збочив у пошуках ес-бану на Штарнберг.

Іноді він Одеса. Це коли знову починає здаватися, ніби з-за дальніх будинків от-от визирне море чи хоч би шматочок порту.

Іноді Калінінград. Іноді Трієст.

Але дедалі частіше Кривий Ріг, Краматорськ або Нікополь.

І найчастіше — місто без назви. Тобто без властивостей. На дві третини (дехто скаже — на сім восьмих) він ще й досі складається з незрозумілої та обшарпаної забудови Городоцького, Жовківського та Личаківського передмість. Яких вона років, часів, епох? До війни чи після? І якщо після, то після якої саме? І чи не від цього Львова намагається відвадити нас у своєму путівнику

львівський таки професор Мечислав Орлович, коли радить «остерігатися третьюрядних брудних єврейських готелів на передмістях»?

«Але ж без них його взагалі б не було, — відповів би я професорові, якби він не помер у Варшаві за рік перед моїм народженням. — А з ними він урешті чесно стає самим собою, нікого не вдаючи і не наслідуючи».

Місто-фантазм

У моєму улюбленому романі йтиметься про блукання. Герой пускатиметься у безконечно довгий нічний лабіринт, задалегідь ковтнувши, наприклад, циклодолу. Він шукатиме у своєму місті всі інші міста, їхні частинки, уламки та відображення. Він їх у ньому знаходитиме. Його Львів ростиме на очах і врешті виявиться найбільшим на світі Львовом. Герой бігатиме його надувною поверхнею і ковзатиме скляними хідниками. Переходячи з одного кварталу до іншого, герой насправді мандруватиме багатьма країнами — трохи Вірменією, а трохи Грецією чи навіть Ефіопією. Незліченні суші-бари навіватимуть ідею про Токіо чи Кіото. Йому доведеться спілкуватися з рослинами і тваринами, а для цього опанувати п'ять-шість десятків мов. Реальне місто накладатиметься на візії — Святий Юр опиниться на геті зарослій виноградом спині кита, Високий Замок стане Монбланом, а плесом Академічної ходитимуть «Лузитанія» і «Мавританія», океанські кораблі товариства «Кунард Лайн». Разом із третіми півнями герой приб'ється до універсальної корчми, де дивні купці ніяк не можуть завершити жодної з оповідей.

ЛЮБЛІН, 1992

Усе, що я досі зміг написати про Люблін, укладається в коротенькій фразі, загубленій десь посередині «Вступу до географії». Мова в ній про недавню нагоду дивитися на Люблін з узвишся тамтешнього Старого Міста. Жодних деталей я тоді не навів. Тому нині, сімнадцять років по тому, я можу лише здогадуватися, що йдеться про оглядовий майданчик при вулиці Гродзькій, трохи вище Театру NN. Хтось, напевно Пйотрек, а може, Влод Ко, а радше вони обидва, вивели мене туди. Саме звідти можна дивитися на місто так, аби побачити «іграшкове скупчення дахів, балюстрад, вуличок і площ» — та ще й «до щему, до зупинки серця, гостро і болісно». Про зупинку серця я написав не без перебільшення, але у травні 1992 року воно в мене і справді реагувало на кожне подразнення Старої Європи коли не повною зупинкою, то принаймні аритмією.

Однак не виключаю, що йдеться про якийсь інший пункт, як наприклад, про Замокву площу або Тринітарську вежу. Чи ще про якесь оглядово-спостережне підвищення у Старому Місті Любліна.

З узвишсями в мене суцільна непевність. Значно краще мені ведеться з узнизями. Є таке слово? Відтепер буде.

Найкращим узнизям Любліна для мене виявився «Гадес» — ущелина Гада. Це такий підземний ресторан за два кроки від Краківського передмістя та Литовської площі. По-нашому він звався б «Аїд», хоч ніхто ніколи в нас не назове так жодного закладу, хіба що похоронний. Я ще можу собі уявити кафе «Аїда» — останній гадючник для спитих оперних солістів та ветеранів хору. «Аїда»? Так, можливо. Але «Аїд»? Володар царства мертвих? Аїд або ж Гадес? Підземний цар і його царство?

Після кожної п'ятики в такому закладі, мабуть, почувашся Орфеєм, особливо наступного ранку. Шкода, що я почувався Орфеєм тільки раз.

У Любліні я бував десятки разів, а в «Гадесі» лише раз — тоді. І це був той раз, коли ми переспівали айрішів. Так буває, коли в одному підземному просторі перетинаються два банкети. Айріші заповзялися перетворити Люблін на Дублін і почали першими. Ви чудово уявляєте собі ці їхні балади, тож нема ніякого сенсу переказувати тут їхній зміст. Вистачає лише ствердити загальновідомий факт: балади айрішів довгі, наче «Пісня про Довбуша».

І коли айріші дотягнули до фінішу першу з них, ми цілим нашим банкетом їм увічливо поаплодували. Це була помилка, бо розохочені айріші затягли другу. На третій поляки, що були з нами, почали провокувати в нас демонів гідної відсічі.

Прихильники аналогій свого часу звернули увагу на певні британо-слов'янські відповідності. Якщо англійці є росіянами Британії, то шотландці її українцями, а валлійці — білорусами. Ірландці ж безумовні поляки. Їхнє віскі значно м'якше, ніж у шотландців — ось вам і доказ номер один. Шотландське віскі тьмяне і їдке, ніби купорос, а ірландське просвітлене і запашне. Потрібні ще якісь докази? Ірландці значно непримиренніші, коли йдеться про звільнення від англійців. У шотландців еліта значно продажніша, щоб не сказати зрадницька. Ну, і так далі.

Згідно з усіма цими відповідностями, поляки того вечора мали б усіма силами підтримувати айрішів, своїх заморських двійників. Натомість вони вимагали одного: щоб ми співали у відповідь. Після третьої балади айрішів нас уже й не треба було якось особливо під'юджувати. Ми вдарили шапками об дно підземного царства і ревнули «Ой на горі тай женці жнуть». Це вийшло краще, коротше, сильніше і страшніше, ніж усі три айріські балади разом узяті. Увесь «Гадес», усі його резервуари, загашники, заГадники, коридори та лабіринти з усіма загубленими в них тінями, вибухнув екстазом.

Заскочені зненацька айріші довго про щось радилися і врешті видали, хоч уже й без видимого задоволення, а швидше з обов'язку четверту баладу. Черговою помилкою, тепер уже їхньою, стало те, що четверта балада виявилася ще довшою й тягучішою, ніж попередні. Мабуть, вони змобілізували найкраще з усього, що в них було. А найкраще в їхньому уявленні — це найдовше. Зрозуміло, що наша відповідь, «Ой у лузі червона калина», просто розмазала їх по стінці. Я й сам дивуюся, чому я щойно вжив цей розхожий бандюцький вислів. Але іншого в мене просто не

знайшлося. Це справді було розмазування, справді калиною і справді по стінці. Свідченням цьому стала цілковита деморалізація айрішів: після чергової, хаотичної та розгубленої, наради вони не знайшли нічого ліпшого, як зтягнути бітлівський „Yesterday“. Це стало їхньою агонією. Я вже й не пригадую нашої відповіді, пам'ятаю лише, що вона була нищівною й остаточною: кришталеві чаші, голівоньки наші, шаблі-кулі, тралі-валі і так далі. За мірками футбольного матчу ми перемогли десь із рахунком 5:1.

Продовження забави в царстві тіней відбувалося під знаком братання всіх з усіма. Здається, ми навіть разом випивали за Джеймса Джойса. Це письменник, який настільки любив Ірландію, що аж називав її свинею і, звісно, не міг у ній жити.

Ляйпциг, 2006

Того дня в Ляйпцигу зі мною трапилися щонайменше дві важливі речі: я зустрівся з режисером Яном Йохимські і став свідком розгрому української збірної з футболу. Зв'язку між першою і другою подіями немає, як ви розумієте, жодного.

А може все-таки є — таємний і невидимий?

З самого ранку мені почали тут і там траплятися українські балєли, переважно у традиційних для нашої команди в тому сезоні футболках кольору гаврилівських курчат. Іноді я плував з ними ляйпцизьких поштарів — Дойче Пост, як відомо, обрала для себе приблизно той самий відтінок жовтизни. Мені дуже хотілося, щоб українців того дня було всюди в Ляйпцигу якомога більше, тож я підсвідомо погоджувався рекрутувати до наших лав усіх місцевих поштарів.

Ян чекав на мене в готелі, як ми й домовлялися, вже від о пів на першу. Він виявився молодшим, ніж я собі уявляв. Чому я уявляв його старшим, хто мені скаже? Невже через прізвище? Вимовляєш «Йохимські» — і бачиш такого собі старезного єврея родом з якогось Белза, Рахова чи Хирова, що невідомим дивом зацілів у Голокості. Ян Йохимські натомість був молодий. Ми відразу ж перейшли на ти.

До матчу залишалось трохи більше двох годин, але нашою метою було холодне пиво. Тобто все-таки не метою — засобом. Метою була розмова про майбутній спектакль «Орфей Нелегальський» і порозуміння з його приводу. Шлях до стадіону, куди Ян люб'язно погодився мене припровадити, тягнувся вздовж вулиці з фантастичною назвою Цшохершерштрассе[77], і там, на котромусь із перехресть, ми знайшли настільки потрібний нам біргартен — наче спеціально для нас створений. Як перекласти слово «біргартен»? А навіщо його перекладати? І без перекладу ясно, що йдеться про Німеччину, сад, огорожу, кущі, дерева, затінок і пиво.

Спека є безумовним співучасником подій того дня — на момент нашої зустрічі температура рішучими темпами наближалася до 35. Нам з Яном вистачило практичного розуму не замовляти егермайстера, який — у поєднанні з пивом — виявився спеціальною пропозицією закладу. Тобто його продавали зі знижкою, але тільки якщо до пива.

Я знаю себе — якщо я почну змішувати пиво з егермайстером, то моя участь у футбольному матчі Україна — Іспанія опиниться під загрозою. Після третьої чарки я можу начхати на гру і замовити четверту, а відтак і п'яту. Хіба тут і без футболу погано сидиться, в затінку старих германських дубів?

До матчу залишалось дві години. Я мав на собі синьо-жовту хустину, пов'язану довкола шиї, ніби піонерський галстук. Уранці в околицях головного вокзалу я бачив групу якихось персонажів із синьо-жовтими прапорами, але в червоних футболках з написом «СССР». Це все спека, подумав я. Колективна втрата притомності і часткова амнезія. Дивно, але виходить ніби я вболіваю за ту саму команду, що й вони. З людьми цього типу я часом літаю в Україну через Дортмунд підозріло дешевими авіарейсами. Це так звані «руські ємци» — вони начебто живуть у Німеччині, але насправді все ще в еСеСеСеР. Це навіть з форми їхніх черепів, та навіть і їхніх зачісок видно, точніше, з відсутності в них будь-яких зачісок і присутності так званих спортивних стрижок.

Проте я не став ділитися з Яном усіма цими спостереженнями. Бо ми врешті заговорили про театр і про спектакль. Ми перемили кісточки героєві, зійшли за ним під землю, озирнулися на Евридику. Я не здогадувався, що там, у п'єсі, може знайтися місце і для неї. Де в мене Евридика? Ян відкрив мені очі на приховані можливості моєї власної п'єси. В його розумінні Евридика — це українська дівчина, яка виїхала на Захід і стала повією. Герой, Орфей, пускається в мандри, щоб розшукати її й повернути додому. «У такому разі Захід — це Аїд, підземне царство тіней», — здогадався я. «Так і є, — задоволено підтримав мене Ян. — Тут уже давно все померло». Проте серед тинисто-пивного і райського буяння біргартену ця фраза звучала дещо пародійно. Ян трохи помовчав і виправився: «Хоч ніхто вже не знає, де нині Захід, а де Схід».

Чоловіки і жінки з тайсько-в'єтнамської обслуги біргартену почали здаватися персонажами моєї п'єси, шукачами зачарованого Саду Германійської Брами. Це, мабуть, вони додумалися продавати німцям егермайстер зі знижкою. До матчу залишалась одна година і п'ятнадцять хвилин. Ми рушили в бік стадіону.

З огляду на кінцевий результат гри, мені краще поволі згортати цю розповідь. Ще й досьгодні важко згадуються ті 0:4 і методичне знуцання знахабнілих від спеки іспанців над нашими гидкими курчатами. Тому я зупиняю цей день у самому його розпалі. Ян Йохимські веде мене в бік стадіону, повз нас несуться якісь шалено дорогі джипи, обмотані українськими вишиваними рушниками, а таку кількість національних прапорів я, здається, востаннє бачив у листопаді 2004 року на Майдані.

Ми прощаємося перед входом, і насправді все тільки починається.

МАЙНЦ, 2005

У цій книжці я вже згадував про Майнц, але у зв'язку з Райном, «на берегах якого водяться цілі колонії водяних щурів». Завдяки цьому прогулянка Набережною Аденауера десь на зламі червня і липня може виявитися не тільки науково-пізнавальною, а й дослідницько-натуралістичною. Вистачає побачити першу і — як на разі — поодинокую хвостату особинку, що по-зłodійському карколомно рвоне схилом дамби вниз, до води, як з усіх можливих шпарин полізуть наступна, третя, четверта, а відтак і справді цілі колонії згаданих особинок. І всі вони, ніби з тонучого корабля, сполохано зістрибують з дамби в річку — чому?

Невідомо. Зате відомо, що майнцькі береги обжиті водяними щурами до останньої нірки. Це як із нутрощами тієї потопельниці, яка вряди-годи виринає в німецьких віршах минулого століття: водяні щури живуть у ній, в її вбитому водою тілі, вони п'ють до останнього її холодну кров і до останнього їдять печінку та нирки. Аж поки черговий прозектор десь у підвалах моргу не відкриє шляхом розтину цю маленьку радісну таємницю життя після смерті.

Проте не вони, не водяні щури і навіть не їхня апокаліптична кількість, запам'яталися мені того разу найбільше, а таксисти. Таких помітних таксистів я більше ніде й ніколи не бачив. Як їх описати? Чи стане мені сили слів? Даруйте, якщо ні. Але ось моя спроба.

Видовжені обличчя, смагли до бронзуватого відливу. Абсолютно правильні, як на медалях (ні, на глиняних таблицях!) профілі. Очі: великі, темні, якийсь писака вжив би епітет «перські», інший — «кінські». Довге, дуже довге, нижче плечей, волосся, часом сивувате і хвилясте. Такі ж хвилясті й окладисті, довгі бороди. І все це напрочуд цілісне та єдине. І в кожній таксівці за кермом по одному такому персонажеві. Точніше — героєві, епічному. Адже кожен з них виглядав на героя (і мага, і бога), а всі разом вони мусили становити вельми розгалужену династію чи принаймні секту, що її вік не менший трьох тисяч років.

У своїй лекції про дуенде Лорка описує товариство, яке збирається в певній таверні Кадіса послухати виступ Пастори Павон, знаної ще як Дівчина з гребенями. Серед інших екзотів, присутніх на цьому вже аж езотеричному зібранні, він називає і Флоридасів, «що вважаються м'ясарями, але вони — жерці й от уже тисячу років приносять биків у жертву Геріонові». Мені дуже подобається це місце, бо в ньому йдеться про таке проникнення углиб, від якого по шкірі мороз — навіть якщо ти вже й не зовсім чітко уявляєш собі, хто такий Геріон.

А ким насправді є ті, що вважаються майнцькими таксистами? Перевізниками до Місця Пісень? Я досьгодні не знав би правильної відповіді, якби не нагода їхати в одній таксівці з Пані Е. Вона велика поетка — з тих, які вміють зазирнути трохи далі, ніж дозволяє безодня. Під безоднею в цьому

випадку я розумію мову. І вона переважно дозволяє нам не так вже й багато, але Пані Е. дозволяє більше. Зрештою, що таке «дозволяє»? Пані Е. просто бере її й володіє — брутально і хтиво. І в цьому її таємниця.

Тому саме вона, Пані Е., не втрималась і спитала в таксиста, звідки він тут і хто він. Це просте і загалом природне запитання (насправді два) люди на всьому світі ставлять одне одному дуже часто, іноді мільйони разів на день. Хоч іноді воно виявляється і не простим, і не таким вже й природним. І далеко не всі люблять на нього відповідати, і багато хто при цьому не каже правду.

«Іран», — відповів чужинець за кермом. І про всяк випадок додав: «Персія». «А ви?» ~ запитав, найімовірніше, з увічливості.

«Теж арії, — сказала Пані Е. — Україна».

Я ледь не провалився крізь заднє сидіння його таксівки. Краще б випасти з неї на всій швидкості, аніж мовчанням підсилити це раптове самозванство. Дорівнятися до цієї довжелезної бороди тисячоліть? Застрибнути в чужу історію? В чужий міф? Водяним щуром пролізти всередину потопельниці й жититися нутрощами? Я хотів, щоб він різко загальмував і гортанно наказав нам висісти. Щоб його долоні наслали на нас нищівно-очисний вогонь. Його обуренню не мало бути меж, і я зрозумів би будь-яку форму покарання.

Але він лише кивнув і приховано посміхнувся самими кутиками вуст: Заратустра дозволяв нам навіть і це.

МАЛЬБОРК, 2000

«Місто Мальборк лежить у тій внутрішньо заглибленій частині світу, фрагменти якої на географічних мапах прийнято замальовувати темнозеленим. Це така картографічна умовність: темнозелене повинне асоціюватися з вологістю, багнами, дощами і міриадами комах улітку. Надбалтійсько-пруські ландшафти взагалі екстремально не вражають екстремізмом: крім нуднуватої рівнинності, для них типова хіба що несамотива кількість там і сям розсипаних дрібних озер. Коли бачиш це знову-таки на мапі, то сам собою виникає спогад про скалки Розбитого Дзеркала. Так воно насправді і є: вся ця озерна надмірність являє собою рештки льодовика, що тане донині. Захаращена всіляким лайном вербальна пам'ять принагідно підсовує слово «морени», але тут ми загрузаємо, одностайні у поверховості власних знань з геології та інших наук про землю (так, ніби науки про небо нам доступніші).

Ми — це четверо мандрівників усередині не так давно придбаної пострадянської «Ниви», що недільного полудня натужно долає відстань між Торунем і Гданськом. Нас кожної статі порівну, та що там ускладнювати! — ми являємо собою дві подружні пари, такий собі квартет на літературних гастролях. Наша подорож має всі шанси стати цілком не даремною: ми рухаємося все далі й далі на північ, у бік Балтійського моря з його Гданською затокою і в нас лишається добрих кілька годин для зупинки в місті-герої Мальборку, він же Марієнбург.

І коли перед нами постає цей замок, цей бронтозавр із червонястої цегли та живої зелені, це гіпертрофоване Внутрішнє Місто, ми почуваємося майже щасливими. На це є кілька причин. По-перше, багато пива, вина і вільного часу на підступах до замку. По-друге, перспектива доторку до чогось дуже цілісного і справжнього (хай навіть і музейного). По-третє, теж перспектива — дальшої подорожі з морськими ганзейськими краєвидами і бурштиновим Довгим Ринком у кінці, себто усвідомлення нашого «що далі, то краще». По-четверте, той факт, що маємо 14 травня 2000 року.

Отже, 14 травня 2000 року, годині десь так само о чотирнадцятій з хвилинами, ми переступили межу Нижнього Замку, чи то пак Передзамча, у Мальборку і повз кіоски, кав'ярні, пошту та туристичні офіси рушили в бік замків Середнього та Високого, де в брамах уже маячили місцеві хлопці в білих з чорними хрестами плащах. Вони щось роздавали — якісь відозви, чи декларації, чи, може, індульгенції, а швидше за все якісь концертні оголошення. Ми вже ніколи не дізнаємося, що за музику пропонувалося гостям замку того вечора: ґреґоріанську, органну, фрі-джаз, тріп-гоп? Ми не дійшли до брам і не потрапили до замку.

Власне, я й досьогодні не знаю, чому саме тої хвилини мене потягло дзвонити додому. Невже один тільки вигляд телефонних кабін здатен викликати в мені такий нестримний сплеск ностальгії? Чи це знову моя повсюдна параноя з настирливим уявленням собі в усіх деталях якихось наглих катастроф і найнещасніших випадків?».

Ці рядки, написані понад вісім років тому, найкраще обірвати саме тут — і хай разом з ними зупиниться час. Домовмося так, що я завмер і вже нікуди ніколи не подзвоню.

МАРБУРґ, 1993

У назві цього міста живуть приМари. Б'юсь об заклад, що назва «Марбург» одного з ними кореня. Я пробув у Марбурґу лише день, але й цього виявилось достатньо, щоб їх відчутти.

Перша з них явила себе в надвечір'ї. У грудні — а то був він — ця пора настає десь уже між третьою та четвертою. Тобто ще не було пізно, але вже сутеніло. І все навколо вмикалося і починало спалахувати передріздвяними електричними кольорами. Я вдосталь налазився околицями замку і встиг

заготувати до зустрічі з німецьким поетом Ф. увічливо-іронічну фразу «Ich bin verzaubert»[78]. Бо він же обов'язково мав мене спитати, як мені сподобалося це місто. Моя тогочасна німецька була доволі напруженою, так що я сам собі дивувався, коли з якого-небудь закапелка в іноземному секторі моєї мовної пам'яті зненацька вистрибувало щось невимушене. Отже, я періодично повторював собі «Ich bin verzaubert», а тим часом зіходив униз по Унтерґассе. Зі згаданим чоловіком, поетом Ф., ми мали зустрітися на розі Метцґерґассе, зовсім поруч.

І от я мимоволі глянув убік і вниз, у підвальне вікно — з тих, які вмуровані на рівні наших колін. Це тривало навіть не секунду, бо я ж ішов далі і не спинявся, але протягом цієї навіть не секунди я побачив і підсвічену примар(бурзь)ним синюватим світлом кімнату, і запалену свічку, і стіл, і розгорнуту книгу (саме книгу — не книжку!), і виголеного налісо яйцеголового типа у грубому светрі, що, мабуть, зачитувався нею, а може просто вимовляв уголос виписані в ній кривавим чорнилом заклинання.

Тому замість увічливої фрази «Ich bin verzaubert» я, зустрівши на умовленому місці велетенського поета Ф., привітав його словами «Щойно я бачив доктора Фауста». На це поет Ф. затрясся всією бородою (так він сміється) і видихнув разом з усім попереднім пивом: «А, може, Бориса Пастернака?». Усе склалося, подумав я. Пастернак — перекладач «Фауста». Пастернак навчався в Марбурґу. Я люблю перечитувати вірш Пастернака «Марбурґ». Юнак у підвалі, що сидів над книгою, дійсно мав право порівнювати себе з кінським оком. Ще мить — і поруч нього з'явився б Мефісто. Коло замкнулося.

Поет Ф. призначив мені побачення на розі Метцґерґассе, тому що хотів показати будинок заїзду «Під Ведмедем» на Барфюссерштрассе, 48 — а на нього виходиш якраз по Метцґерґассе. «Тут зупинявся Мартін Лютер, — став розповідати Ф. — У Марбурґу відбувся знаний чотириденний диспут на тему причастя. Чотириденний, уявляєш? Лютер казав, що під час причастя вино справді стає кров'ю Христовою, а хліб — його тілом. Кальвін же заперечував і казав, що не є, а означає, себто символізує». «І хто переміг?» — запитав я. «Нічия, — затряс бородою Ф. — Обидва лишилися при своїх переконаннях. Наприкінці четвертого дня Лютер ножем розрізав на дві частини обрус, що ним був накритий стіл перемовин». «Лютер? Від люті?» — запитав я. «Не зовсім, — хитнув головою Ф. — Головним чином, щоби показати, яка нездоланна ця суперечність між ним і Кальвіном». «А де зупинявся Кальвін?» — запитав я. «Не думаю, що в цьому ж заїзді. Було б надто небезпечно», — припустив добряга Ф. І як я дізнався згодом, таки частково мав рацію. Кальвін і справді не зупинявся ані в заїзді «Під Ведмедем», ані в жодному іншому заїзді. Кальвіна взагалі в Марбурґу тоді не було. А з Лютером на тему причастя чотири дні сперечався не Кальвін, а Цвінґлі, Гульдрих Цвінґлі. Так явила себе друга примара.

Пізніше ми з Ф. ще довго-предовго блукали пивними завулками старого міста. З деякого моменту до пива почав додаватися шнапс. Ф. говорив не змовкаючи. З усього ним сказаного я розумів заледве третину. Мені здається, він увесь час нещадно критикував Німеччину й німців. Або розповідав про тутешніх відьом — також улюблена тема. У нього дружина шкільна вчителька, тому він так часто про це говорить. Я ввічливо кивав головою й часом посміхався — мабуть, недоречно. Зате іноді я цілком доречно вставляв що-небудь на зразок «natürlich», «phantastisch» або «genau!»[79]. О восьмій з

хвилинами відходив мій потяг: я мав їхати до Берліна з пересадкою в Касселі. Останнє пиво зі шнапсом було випито у вокзальній забігайлівці. Коли ми підходили до перону, то побачили на табло, що мій потяг запізнюється на одинадцять хвилин. «Нічого страшного», — сказав я. На що Ф. сардонічно зареготав і затряс уже не тільки бородою, а й усім тілом, а головню великим пивним животярою. «Нічого страшного?! — повторив Ф. — І дійсно нічого! От тільки Німеччині явню капут. Усе розвалюється і розпадається. Потяг, який запізнюється на цілих одинадцять хвилин, це знак, це дуже недобрый знак нашого кінця!». Так явила себе третя примара.

Насправді той потяг запізнився навіть не на одинадцять, а на шістнадцять хвилин. Коли він прибував, ми обійнялися так палко, ніби над нами вже засурмило востаннє. А коли я всідав до вагона, Ф. устиг прокричати мені у спину «Згадаєш мої слова — Німеччині невдовзі кінець!». Я про всяк випадок побажав йому гарного Різдва.

МІНСЬК, 2000

У Мінську було жахливо чисто. Цим твердженням я не збираюся нікого дивувати: щойно заходить мова про Мінськ, як усі погоджуються, що він надзвичайно чистий. Так, він чистий — чистий як явище. Ми потрапили всередину цієї невимовної чистоти у час, коли літо наближається до половини липня. Завдяки цій обставині нам і справді здавалося, ніби ми опинилися в Місті Сонця, ретельно вимитому й по-пустому ідеальному.

Готель «Беларусь» розташований поблизу Комсомольського озера і Комунистичної вулиці. На якому поверсі я жив? Припустімо, що на п'ятнадцятому. Коли о шостій ранку я повертався до свого номера, готельні коридори нарешті трохи звільнилися. Я зміг пройти до себе фактично без перешкод. Моє власне похитування до уваги не береться.

Коридори готелю «Беларусь» щовечора наповнювалися проститутками. Пройти таким коридором бувало вкрай нелегко. Це наче прориватися через жахливо в'язку масу густо напарфумленого тіста. Проститутки в готелі «Беларусь» чомусь усі як одна були великі й опасисті, про таких ще кажуть «огрядні» або «тілисті». Того, хто забезпечував їх працю, важко запідозрити у протиприродних смаках. Зайво підкреслювати, що всі вони паралельно працювали на кагебе.

Кожній особі чоловічого штибу, яка мала необережність висунутись у готельний коридор, вони активно пропонували товариство. Готель «Беларусь» — один з нечисленних. У сенсі нечисленних іноземців, які в ньому зупиняються. І тут заїхали ми — чи не сто іноземців на раз. Не дивно, що вони хапали нас за руки і притискали до коридорних стін. Більшість із них, напевно, мріяли повиходити заміж за цих іноземних письменників.

Я не сумніваюся в їхній чистоті. Тобто, як і все в цьому місті, проститутки були ретельно вимиті. Можливо, старший зміни особисто прополіскував кожну піхву крижаним струменем зі шланга на

вечірньому розводі. Коли вони, загнавши мене у п'ятий кут, наблизилися впритул, я до млості виразно відчув запахи господарського мила і парфумів «Красная Москва».

Як мені вдалося цього уникнути — не знаю досьогодні. Перш ніж забутись півторагодинним сном на нерозстеленому ліжку, я щасливо викурих на балконі дві сигарети поспіль. Сонце здіймалося все вище над Містом Сонця.

МОСКВА, 1989 — 91

Як мені здолати цього Левіафана, цю потвору п'яти сталінських морів? І де мені знайти Змієборця на неї?

Іншими словами: як охопити неохопне і досягнути неосяжне? Як нарешті вибухнути любов'ю? Саме так — вибухнути, але цього разу нарешті любов'ю, пролитись її спермою. Чи хоча б заструменіти вдячністю? Бо без неї, вдячності, краще нічого не згадувати. А я тут і зараз мушу позгадувати стільки, що й ніч мене в дорозі застане.

Але з чого почати? Незле було б отак: «Метро обривалося на «Савьоловській». І справді — щойно за лічені тижні перед моїм остаточним виїздом Серпуховську лінію продовжили до станції «Дмитровської». До того дня «Савьоловська» залишалася кінцевою в нашому напрямку. Під нашим мається на увазі напрямок на гуртягу.

Метро обривалося на Савьоловській. З погляду фактичної точності це був би дуже правильний початок.

Або ось такий варіант, культурологічний. Чому немає роману «Москва», хоч є «Петербург» Белого? Тому що Борис Бугайов народився на Арбаті? Тому що Бєлий жив переважно в Москві?

Такий початок був би цілком пристойний, але надто красивий для цієї книжки. До того ж я так ніколи й не дочитав «Петербурга». Я вже навіть не пригадую, чи й починав його читати. Тут немає чим пишатись, я згоден і я цим не пишаюся.

Почну з іншого.

Два роки, що їх я прожив у Москві — це плюс мінус 730 днів. Віднімаю від них два літа (два липні та два серпні, тобто 120) — залишається 610. Цього все одно забагато, бо слід відняти ще й двічі по

півтора місяця зимових вакацій. Після цього днів залишається вже тільки 520. Відкиньмо ще з тричотири тижні, витрачені на всілякі «туди-сюди» (переважно втечі до Києва, Львова і, зрозуміла річ, Франіка). За наймінімальнішими розрахунками лишається не менше 480 днів.

Таким чином, Москва — це місто, в якому я прожив щонайменше 480 днів. Тобто я в ньому 480 разів прокидався і стільки ж, мабуть, засинав. Але часом і не засинав зовсім, хоч усе одно потім прокидався. Це місто, в якому я щонайменше раз на день їв і значно більше разів на день пив. Уточнюю: в Москві я вигадав для себе такий спосіб живлення, що їстиму лише раз на день — в полудень у нашій літінститутській їдальні — і ніколи нічого для себе не готуватиму. Від цього я постійно стрункішав і вигострювався, це додавало мені внутрішньої струноподібності, а Вікторові дало змогу написати у своїй історичній поемі «Реставрація» приблизно таке:

Або Юрко — колишній грубас

(продовжим кулінарну тему),

а нині дженджик, хорт і любас,

прочанин в пошуках Едему.

Найсуттєвішими в цих рядках є два поняття. «Хорт» вказує на мою московську вихудлість (і, мабуть, мобільність, тобто повсякчасну готовність зриватися й бігти). «Прочанин» вказує на початки того мандрівного життя, що й досі не хоче мене нікуди відпускати. Під «Едемом» Віктор точно розуміє не Москву, а щось набагато ідеальніше.

* * *

Якщо ти любиш мандрувати, то мусиш кохатись у відстанях. Моя найперша поява в Москві 1 вересня 1989 року стала чимось на зразок прологу до такого кохання.

Напередодні, ще у Франіку, мене докладно проінструктував Ярослав Гарсія. Він і Москва — це особлива пара. Ярослав Гарсія — так я його називаю в цій та деяких інших книжках — у Москві прожив значно більше за мене, цілих п'ять років. І ці його роки студентські, от у чому заковика. Тобто він уже ніколи з Москвою не розлучиться, вона сидить у ньому, як юність, «гостра і густа». Чи не з його рук я отримав першу в житті схему ліній московського метро? Я вирішив, що завжди триматимусь її, ніби сліпець поводитиревого мізинця.

Москва Ярослава Гарсії — це своєрідний пунктир, нетривкі, переривисті і, мабуть, плутані лінії пересувань, між якими — станції, тобто адреси Кількох Наших Людей. (Насправді шпигунська мережа, по-українському глибоко і безнадійно законспірована). Тож 1 вересня 1989 року я мав приземлитися на одній з таких станцій, щоб отримати секретний пакет настанов і тимчасовий нічліг. Станція метро називається «Сходненська», за нею вже тільки «Планерна» — і все, кінець Тагансько-

Краснопресненського фіолету, кінець суходолу, повітряний простір, вільне падіння планерів та іншої авіації.

До речі. З лєтовища Внуково до «Сходненської» — відстань, як мені здалося, довша, ніж будь-яка інша відстань усередині будь-якого іншого міста, з крайнього півдня на крайню північ, якимсь так. І кожна відстань, яку долаєш уперше, видається ще довшою, ніж вона є насправді, а час у дорозі — ще тривалішим. Тому весь цей шлях став для мене дійсно таким собі Першим Вересня або, скажімо, Вступним Іспитом. Спочатку цей автобус від лєтовища до «Юго-Западної» (ніби з Франика до Львова), потім це перше метро до «Дзержинської» (і цей безмежно зтяжний перегін між «Університетом» та «Спортивною» з привидом закритих наглухо «Лєнінських Гір», підвішених над річкою — доїдемо? не доїдемо!), а там і зміна червоного на фіолетове, інфрачервоного на ультрафіолетове, перехід на «Кузнецький міст» — і ще дев'ять станцій угору, до решти, до кінця, до повної зупинки вагонів та серця. (Про серце я додав, як ви розумієте, для краси).

Скільки це може становити кілометрів — увесь той пробіг? Тисячу? Тоді я був ладен повірити, що так. Насправді гадаю, що десь близько 50-ти, але наче пройдених власними ногами, взутими у кирзові скороходи. Півтори години шляху, півтори години самотності всередині натовпу, цілковитої анонімності і розчиненості в Іншому — це і є, наприклад, вона, свобода, острів свободи, людино-острів, рухомий острів з людським обличчям і двома валізами, в одній з яких, суттєво меншій — помаранчево-біла друкарська машинка «Traveller DeLuxe», якась югославська чи щось подібне, семирічного терміну експлуатації, а отже (дякую за підказку, російська літературо!), изрядно поизносившаяся.

* * *

Одного разу покохавшись з відстанню, я схотів і далі чинити з нею ці неподобства. ВС, до якого на «Сходненську» я ледь не сомнамбулічно допер того разу, забезпечив мене великою й детальною мапою Москви. Це було запрошення до ходіння. Москва стала для мене першим на світі містом, яким я ходив з мапою і ніколи ніде не заблукав. Топографічно я знаю (знав тоді!) Москву краще від Львова, не кажучи вже про Київ. Напевно, це важливо: перш ніж рушаєш у лабіринти чужого й нового міста, посидіти з годинку над його мапою. Засвоїти цю форму, контури, обриси, тіло, серце, природу, що і побіля чого виникало, як і куди розлазилося і де знову збиралося докупити. Москва виявилася концентричною.

Від гуртяги на вулиці Добролюбова (назва, жодного разу не згадана в «Московіаді», а можна було ж і з неї пару кпин витиснути!) я пішов за тролєйбусом, безумовно, 3-го маршруту. Це виявилось з біса цікавим заняттям — іти вперед, високо задерши голову, щоб не втрачати з поля зору тролєйбусних дротів під небом. У Львові моїх часів тролєйбус називали «рогатим», у Москві я назвав би його «дротяним». Кінцевою метою виправи був Кремль. Ні, це не було паломництвом радісного прочанина до своєї святині. Це була інспекція: я хотів переконатися, що Кремль і справді існує. У мене було аж дві підстави сумніватися в цьому. По-перше, на телеекрані він завжди більше нагадував

фанерний макет. По-друге, у Венічки Єрофеева ніколи не складалось його побачити, хоч скільки він намагався до нього доїхати.

Зрештою, то міг бути й цілком слушний та, сказати б, закономірний потяг кожної радянської людини: своє перебування у Столиці розпочати з її серця, Кремля. Та мені б у цьому щиро позаздрили мільйони оленярів, геологів і зеків з найвіддаленіших куточків!

Саме тому від Пушкінської площі я рушив пішки. Зрозуміло, вулицею Горького. Але насправді вона не вулиця, вона Проспект. І Горький, у той час найбільший з лохів Великої Російської Літератури, на кожному кроці освістуваний та осміюваний, тут ні до чого. Насправді вулиця Горького, нині Тверська — це Сталін himself[80], це його застигла пісня про велич. Я мимоволі прискорював ходу, ніби йшов у колоні патріотичних демонстрантів і за спізнення до трибуни нам загрожувало по десять років ГУЛАГу, якщо не розстріл.

Тепер мені спадає на думку, що моя потреба в ходінні насправді означала вбивання часу. Тобто підсвідомо я прагнув проходити власними ногами всю цю Москву, щоб тими ходіннями, а краще сказати, хождениями, прискорити час, розігнати його. Любов до піших походів мені прищепив, здається, батько. До певного віку він люто ненавидів громадський транспорт і волів будь-яку відстань долати ногами. Але в межах Франика це не справляло приголомшливого ефекту. У Москві така життєва настанова виглядала б у сто разів масштабнішою.

Москва — це місто, де я проходив найдовші відстані. За нею, мабуть, Відень, а далі вже Берлін і з недавнього часу Нью-Йорк, Велике Яблуко. Я його ледь-ледь надкусив.

Але якщо Нью-Йорк — Велике Яблуко, то що таке Москва? Велика Картоплина? Будь-яка мапа Москви підтвердить моє припущення.

* * *

Я йшов і запам'ятовував. Моїм центром ставав Центральний, але не гастроном, а телеграф. Я зрадів, коли його побачив. Це він, Центральний телеграф, мав бути моєю щоденною метою на ці два роки, пунктом призначень — моїх і моїх листів, моїм Призначенням. Листи мали надходити звідусіль — з дому, від Ярослава Гарсії, з усього світу, від оленярів, геологів, зеків і від не знаних поки що коханок. Старі поштові листи, що їх сьогодні, в добу електронних, прийнято називати «звичайними», становили одну з підвалин мого дворічного життя у Москві, і вони були «до запитання». Мабуть, це і вабило (та й бавило добряче): якби я сам не приходив і не «запитував», то вони б так і лежали незапитаними, їх поступово, по досягненню чергової вікової позначки, переводили б з одного сховища до іншого, понижаючи в категорії та статусі, аж поки одного дня не викинули б кудись у внутрішні двори всередині цього замкнутого чавунного каре і не спалили вкупі з такими ж простроченими.

Але я не дав їм цього шансу. 480 разів я приходив по них, убиваючи московський час, а заодно і свої ненаписані поеми, одним і тим самим маршрутом — з Тверського бульвару, 25 на вулицю Горького, 7.

(Про ненаписані і вбиті поеми я щойно загнув. Навпаки — моє ходіння дуже їм допомагало, вони в ньому виходжувалися і відбувалися).

Центральний телеграф — це футуризм, до того ж маяковський. У межах Бульварного кільця — чи не єдина вже комуністична, але ще несталінська махинерія. Центральний телеграф технократичний, постреволуційний, неопролетарський та стильний (його стиль телеграфний). У ньому є щось харківське, він асоціюється з ілюзіями, утопіями, прогресом та швидкістю звуку. В ньому назавжди закодоване радіо, він заклятий сигналами всіх частотностей.

Після нього вже тільки Красна площа і Кремль. Про другий я недавно прочитав, що за формою він неправильний трикутник. Я додав би — дуже неправильний трикутник. Першу я обійшов за периметром і переконався в тому, що британський музичний продюсер мав рацію, порівнявши її в нічному випуску станції «Юність» із двадцятьма стадіонами «Вемблі». Пам'ятник Мініну і Пожарському, Василій Блаженний, Спаська вежа, Мавзолей і ГУМ були на місці.

До Кремля я не увіходив. Не звалі-с.

* * *

Ще того ж вечора в гуртязі я порівняно швидко записав обидва виходжені протягом усього пішого дня вірші. Обидва мені досі частково подобаються, за що я мушу вклонитися свободі, відстані та Москві. Зрештою, обидві перші компоненти виявилися наповненням (і доповненням до) третього. Рядок «знову в руськім царстві пиятика» спав мені на думку, коли я йшов (точніше, следовал) Бутирською за дротами і, на мить відвернувши голову від тролейбусного неба, запримітив жахливу ходинську тисняву з доброї сотні чоловічих та жіночих, переважно заяложених, тіл. Вони штурмували горілчаний, і це був початок кінця.

* * *

еСеСеСеР, яким його пам'ятаю, був країною нестачі всього. Той, якого не пам'ятаю (себто який існував до мого народження), теж навряд чи відрізнявся у кращий бік. Можливо, подеколи в гірший — у це я повірю. В еСеСеСеРі хронічно бракувало речей, виробів, товарів, предметів, продуктів і загалом продукції — від пелюшок до трун, від трусів до автомобілів, від книжок до жуйок, від комодів до

кондомів. Людське життя являло собою суцільне добування всього того, без чого нормального людського життя не буває. Людське щастя являло собою здобуття всього цього. Звісно, це було ненормальне людське щастя. еСеСеСеРяни розвинули незбагненну здатність давати собі з цим раду і тішитися кожною здобиччю, ніби здобутком. Змагання з дефіцитами створювало сенс існування. Уміння крутитися і влаштовуватися досягло не баченої ніде філігранності. Так бралися від життя маленькі радощі, які насправді виявлялися великими. Ті з вас, які люблять прозу Довлатова, сподіваюся, не забули про сосискові перемоги героїні. Як і про її ж сором з їхнього приводу.

еСеСеСеРівська етика вся сконцентрована у вислові «Хочешь жить — умей вертеться». Її доповнювала ще така: «Наглость — второе счастье». Ці народні мудрощі відригуються нам досьогодні. Тобто посправжньому назвати їх мудрощами може тільки викінчений дурень. Але тут і тепер я взагалі-то не про це.

Бо все ж — Москва!

У Москві було все. Недарма ж саме для неї в природі існувала вища категорія постачання. (Шановні жандарми мови! Я свідомий, що російське «высшая» слід перекладати українською як «найвища», а не просто як «вища», так, я свідомий. Але закликаю вас у цьому випадку змиритися і не здійсмати бучу).

Москва була сталінською «Книгою про смачну і здорову їжу». Москва була втіленням ідеї про достаток. Ні, не Божественний Достаток, а соціалістичний — партійно-патриціанська розкіш, ампір, банани, коньяки, шоколад. Провідна формотворча ідея повоєнної Москви — це суміш соцреалістичного палацу з універсальним гастрономом усіх часів і народів.

Москва притягувала до себе решту людності передусім своїми вітринами. До Москви їхали скупуватися з усіх найдалших околиць нашого тодішнього континенту. Хтось із реєстрових сатириків того часу про все це доцентрово-відцентрове бродіння написав якось так, що «наші пасажирські потяги дедалі більше нагадують товарні».

Спраглі речового і харчового достатку, гості Столиці загачували (ні, я не сказав «загиджували») її своїми натовпами і чергами. Через них у Москві все давалося з боєм і тяжкими зусиллями, роботою ліктів і штовханиною. Ці явища неймовірно збагачували російську мову. Завдяки ним у ній з'явилося слово «понаехавшая», а також — почасти — вислів «Москва не резиновая».

Підозрюю, що при цьому йшлося про одну з найґрунтовніших суперечностей кожної імперії — Центр vs провінції. Центр завжди забезпечує свій достаток коштом провінцій, висмоктання з них усього, що тільки дається висмоктати. Провінції налітають на Центр, щоб вивезти з нього назад бодай частинку свого. Це схоже на революційне гасло «Грабь награбленное!».

Поступовий розпад еСеСеСеР, хоч як дивно, поклав цьому край. Потоки данини з провінцій перестали безперерійно стікатися до Центру і з часом зовсім висякли. Москва (у сенсі її вітрин) почала порожніти просто на очах. Я міг спостерігати це щодня і навіть щогодини, адже я й далі ходив нею пішки і зловтішно нанизував одну констатацію на іншу. У відповідь на таке очевидне зубожіння Москва вирішила захищатися від остаточного розграбування решти стратегічних запасів. Для цього вона вдалася до мільйони разів перевіреної, а отже й улюбленої еСеСеСеРівської фішки — прописки за місцем проживання. З певного дня купувати в Москві могли тільки ті, що власним паспортом засвідчували свою прописаність. Іншим стало зась.

Тоді провінції, розлючені й ображені, вирішили показати Центрові свій остаточний фак. Уся велетенська імперія почала розвалюватися на безліч натуральних господарств. Для Москви цей поворот у подіях виявився найменш бажаним. З'ясувалося, що в таких натуральних умовах вона в натуре не має чим заповнювати свою ампірну внутрішню порожнину. У грудні 1989-го я ще зміг купити на вулиці Горького (спеціалізована крамниця з оксюморонною назвою «Вина Росии») пляшку новорічного шампанського додому. Ціною такої здобичі, крім суто грошової, були необхідність підніматися рано вдосвіта і більш як двогодинна черга посеред просифонюваного всіма норд-остівськими вітрами Проспекту. Але у грудні 90-го навіть про це вже й мови не було: новорічне шампанське я добував уже не в Москві, а у своєму Франику через — як це називається? — довжелезний і суперечливий ланцюг міжлюдських стосунків.

Пам'ятаю, як драматично пустішав Єлісеєвський гастроном. Це диво російсько-купецького споживацького розмаху, цей східний палац у самому центрі імперського Центру, себто центральний храм-гастроном, у 89-му році ще здатний був уразити мене — наприклад, велетенськими ананасами чи нескінченними, здавалося, покладами халви відразу трьох або й чотирьох (неймовірно!) сортів. Натомість пізньої осені 90-го, у «Листах в Україну», я змушений був констатувати, що

...сказати правду, пан Єлісеїв

став не той, що був, не ті ананаси,

а на нас поклав, як кажуть в Расії.

Анаші нема.

«Ананаси не ті» (швидше за все — всього лише рештки консервованих), а про халву вже взагалі ні слова. І зрозуміло чому: центральноазійські провінції більше не хотіли її відвантажувати.

Проте ані халва, ані (даруйте звукопис) ананаси, ані навіть рябчики ніколи не становили для мешканців Москви якихось визначальних цінностей. Найболючішим для них стало обмеження на горілку. Це так, ніби в народі повільно, по краплині, забирали його жорстоку і хмільну душу. На початку цього катаклізму йшлося тільки про суб'єктивне: антиалкогольні укази і всілякі заборони згори. Але в кінці, себто в останні місяці моєї Москви, навесні та влітку 1991 року, це вже була

об'єктивна відсутність необхідної на душу населення[81] кількості пляшок. Справи рухалися в бік гуманітарної катастрофи, люди падали з ніг і гинули просто в чергах перед горілчаними.

Одного дня закинута в Москву ледь не по-шпигунському громадянка вільного світу Марша привела мене до західного супермаркету — якщо не помиляюся, десь у районі Кутузовського проспекту. Це був такий ретельно ізольований і пильно охоронюваний простір, доступ до якого мали винятково західні дипломати, журналісти та інші мешканці або гості Москви із західними паспортами. Я вже не пригадую, як він називався. «Калінка»? «Малінка»? У кожному разі це був мій перший виїзд за межі комунізму. Хоч який там виїзд — вистриб, одногодинний стрибок у капіталістичну гречку. До речі, гречки в тому просторі, цілком можливо, й не водилося.

Зате в ньому знайшлося безліч такого, що трапилося мені вперше у житті. Як наприклад: авокадо, батати, васабі і віскі, гумус, горгонзола, гуаява, гуакамолє, джин (у пляшці!), джінджер-ел (також), дорада, естрагон, егершніцель, жамбон, зелений рис, імбир, їстівні каштани, йогурт, кальвадос, кашаса і кракатук, макадамія і маракуя, нототенія, орегано, пекоріно, рукола, сезам, суші, текіла, тофу, устриці і загалом фрукти ді маре, хамон, цинамон, цукіні, чинзано, шеррі-брєнді, шнапс, ямс...

Число літер, звуків, кольорів і шелестінь цього світу виявилось катастрофічно більшим, ніж я міг собі досі уявляти.

* * *

Сп'яніння, про яке я тут уже згадував, себто сп'яніння відстанями, а отже свободою, спричинювало мої постійні втечі з гуртяги. Окрема кімната, де я вперше у житті мешкав сам, цілком і виключно сам-один, була безумовним дарунком долі. Вистачало повернути ключ у замок — і досягалося недосяжне: самота, спокій, письмовий стіл, друкарська машинка, папір, сигарети, абсолютний, кажучи польською, odlot.

І якщо в ній не писалося, то читалося. У тій Москві я читав так багато, ніби надолужував утрачене — сотнями сторінок за вечір, грубими томами за два-три дні. У моєму тодішньому списку Маркіз де Сад логічно переплітається із Солженіциним (усі три частини «Архіпелагу»), а Бахтін з Маланюком (обидві «Книги спостережень»). Та що там — я навіть гіпермонументальне «Prawem i lewem» Лозінського завиграшки проковтнув — подвиг, якого б уже нізащо не здійснив тепер.

Тому я згоден з тими, котрі повчають мене, що Москва — це текст. Так, це текст — і зовсім не обов'язково про Москву.

І все ж хоча б кілька разів на тиждень мене тягнуло назовні. Я ніби навмисне відшукував найдальші пункти призначення і радо приймав запрошення до діаметрально протилежних кінців московського світу. Що тривалішою виглядала майбутня подорож, то веселіше я на неї приставав. На жаль, мені майже ніколи не вдавалося їхати в один бік довше, ніж годину. Причиною такого сплющування полюсів було метро, що в нього я занурювався у дев'яти випадках із десяти.

На схему московського метро я досі можу дивитися годинами, як такий собі мнемоманіак. Чи це намагання вивчити її всю впоперек і уздовж напам'ять? Увібрати в себе, втягнути, поглинути, зархівувати? Чи це заціпеніння має в собі щось від гіпнозу? Як мені позбутися цієї залежності?

Москва — це Павук, а Павук — це Метро. Тобто Москва — це радше підземне місто, аніж надземне. Це пов'язано перш усього з його репресивним характером. Підземні ходи, закапелки, карцери, катівні, штольні й колодязі — все це не тільки супроводжує, але й підпирає Москву своїми порожнинами від самих її початків, із самого середньовіччя. В одному з «Листів» я пишу про московське метро, що воно «трагічне і стратегічне». Воно тоталітарне, бо воно — це насамперед Сталін з його хтонічними інстинктами.

І як же його відокремити від Москви, цього рябого осетина?!

* * *

А навіщо його від Москви відокремлювати?

Якби не він, у Москві ніколи б не збудували метро. Це він, це його мегало-, гіганто- та ампіроманія, його галюцинативне безсоння вкупі з передчуттями другої, а відтак і третьої, остаточної, світової війни покликали до життя цей ще один модернізаційний проект. У нього їхав дах від жаги перетворень і параної. Звідси — й потяг до всього підземного: бункерів, штабів і сховищ. В ідеалі то мали бути цілі підземні міста, значно більші за свої відповідники на поверхні, їх насичена мережами повноцінної життєдіяльності агломерація. Найкраще було б утекти до них назавжди. Якщо б ворог завоював поверхню, то все заціліло б і розгорнулося вниз — ізольований і захищений Інший Світ, Імперія-2. «Ворог» — це дуже важливе слово в його контексті, просто-таки ключове. Сталін так і залишиться навіки найулюбленішим російським героєм — таким, що знищив мільйони ворогів і збудував осяйні підземні палаци. Таких величних звершень не забувають.

У травні 1935 року його права метрополітенівська рука Лазар Каганович, відкриваючи першу, звичайно ж, червону лінію між Парком Культури і Сокольниками, виголосив промову, яка неодноразово переривалася бурхливими тривалими оплесками та вигуками ентузіазму. «Метрополітени в капіталістичних містах будуються понурими, одноманітними, сумовитими, — казав Каганович. — Людина йде з роботи втомлена, спускається вниз, у темряву склепу, сідає в підземний потяг і не тільки не відчуває полегкості, а навпаки, ще більше втомлюється». У цьому Каганович мав

рацію, зауважу я нині — вже після того, як запізнав і паризьке, і нью-йоркське, і, звичайно ж, лондонське метро. Проте найбільше в його словах мене привабила цілком готична темрява склепу — безумовний відбиток підлітково-юнацького захоплення яким-небудь Брюсовим чи Бальмонтом. Тому я не втримуюся від утіхи цитувати Кагановича й далі: «У нас інше суспільство та інший лад. Наше суспільство є, передусім, суспільство соціалістичне. Соціалістична держава може дозволити собі будівництво для народу споруди, яка коштує дорожче, зате дає зручності, краще самопочуття, художню насолоду населенню. Ми хочемо, щоб ця споруда, яка більше, ніж будь-який інший палац, театр, обслуговує мільйони людей, — щоб ця споруда піднімала дух людини, полегшувала їй життя, приносила їй відпочинок, задоволення. Наш робітник, що їде на метро, має почувати себе в цій споруді бадьоро і радісно, знаючи, що працює для себе, знаючи, що кожна гайка є гайкою соціалізму».

Тут я на мить зупиню цитування — виключно, аби ще раз помилуватися красою щойно згаданої гайки, якомога міцніше закрученої, хочеться сподіватися. Помилувався — і далі, до головного месиджу тієї історичної промови: «Ось чому, товариші, ми збудували такий метрополітен, де людина, спускаючись на станцію, відчуває себе, за визначенням робітників Москви — «як у палаці». Та й палаци нашого метро не одноманітні. Що не станція — то своєрідність. Де ж тут, панове буржуа, казарма, знищення особистості, знищення творчості, знищення[82] мистецтва? Навпаки, на метро ми бачимо найвеличніше розгортання творчості, розквіт архітектурної думки — що не станція, то палац, що не палац, то по-особливому прикрашений. Але кожний з цих палаців світить одним вогнем, вогнем соціалізму, що йде вперед і перемагає!».

Ці патетичні слова було вимовлено в мить одного з найвищих злетів еСеСеСеРу. Система починала здаватися успішною і переможною. Мешканці Москви, ніби діти напередодні Свят, жили очікуванням цього підземного дива. Їм випало справжнє щастя: найгарніший у світі Метрополітен, наймудріший у світі Батько. Ті з них, які ще перед відкриттям таємно побували під землею і краєм ока підглянули, що там будують, розповідали про побачене напівшалілою скоромовкою: мрамур, коштовності, бронза, колони, скульптури. Це була мета, її досягнення, це було мега — мегадосягнення мегамети.

Герой «Московіади» Отто фон Ф., якісь лише 55 років по тому, переповідає свої враження від метрополітену (і саме московського, позаяк своєї кругосвітної подорожі ще не здійснив, тож інших метрополітенів ще не бачив) цілком інакше: «Він завжди приваблював мене своєю дикою апокаліптичністю. У таких вагонах я возив би грішників до пекла. Усе — починаючи від пропускних турнікетів, що жахають металевим автоматизмом, від нескінченних есхатологічних ескалаторів із зафіксованими постатями кататоніків або вічно забіганими силуетами параноїків, до самих підземних потягів, що вириваються звідкілясь із темряви, лячно гальмують на станціях з бандитськими іменами, щоб за півхвилини знову рвонуть кудись у ніч, защемивши дверима чийсь невезучі руки, задниці, голови».

Це про ті самі палаци? Про їхню «художню насолоду для населення»? Про той самий вогонь соціалізму? Бідолашний товаришу Каганович, як же воно все виблякло, протерлося і посипалося! Темрява склепу запанувала в палацах, темрява склепу!

Але, може, нічого насправді не сипалося? Може, то Отто фон Ф. галюцинує і нагнітає страхи навколо чужої йому Столиці? Я десь нещодавно вичитав, що середня швидкість потягів у московському метро становить усього лише 41 — 43 кілометри на годину. Щиро кажучи, нічого «дико апокаліптичного». Возити до пекла грішників з такою сміховинною швидкістю було б якось у край непереконливо.

* * *

Якщо метро — це дев'ять десятих моїх пересувань Москвою, то ходіння пішки — також дев'ять десятих, але в іншому вимірі. Крім щоденного сходження вулицею Горького вниз до Центрального телеграфу, в мене бувало Бульварне кільце. Я стартував у хвіртці Літінституту на Тверському бульварі, 25 і брав праворуч. За Тверським починався Нікітський, за Нікітським Гоголівський. Пройти усі десять бульварів Кільця було б напевно ділом, надзвичайно вартим зусиль. Воно мусило б забрати ніяк не менше двох з половиною годин, якщо враховувати, що насправді Кільце аж ніяк не закільцьоване. Тобто, щоб його справді описати, почавши у певному пункті й до нього вкінці повернувшись, слід подолати ще й добрячий шматок усієї дистанції Москворецькою та Кремлівською набережними. Разом набралось б кілометрів з дванадцять. Яке чудове вбивання московського часу! Наскільки швидше б він летів, якби я бодай двічі на тиждень описував ногами Кільце! До того ж таке ходіння можна було би піднести до рівня ритуалу — такого собі поклоніння пам'ятникам, наприклад. Їх на бульварному жахливо багато, вони починаються Пушкіним і утворюють якийсь такий пам'ятниковий ланцюг російськості. Таким чином, нині я міг би з деякою геометричною натяжкою писати, що двічі на тиждень ходив периметром Великої Російської Культури — ВРК. І в цьому хай позаздять мені всі на світі її шанувальники.

Проте зазвичай я лише доходив до Гоголівського (з однойменним пам'ятником) — і знову повертав праворуч. Там починався Арбат, ця пішохідна модель демократії, зона свободи (зона?! свободи?!) чи принаймні її передчуттів.

Я повинен тут щось пояснювати? Спробую.

Та Москва, в якій я встиг пожити, була — про це я не вперше — суцільним парадоксом: центром Імперії та епіцентром її розпаду водночас. Іншими словами, Центр, який усе ще намагався щосили стримувати провінції, не міг собі порадишити із самим собою. Для Москви найбільше проблем створювала Москва. Арбат з його «промокними художниками, захриплими поетами-інвективістами, вицвілими бардами, облізлыми джазменами, жонглерами, декламаторами, матадорами, канатохідцями, педерастами і власне жебрацтвом» (цитую за «Московіадою») здавався мені — і, можливо, таки був — найживішим нервом у згаданому епіцентрі розпаду. Без нього нічого б не сталося. Він являв собою парад плюралізмів і протестних потенцій. Це була дефіляда уздовж кількох сотень метрів свободи — слова, жесту і підприємництва. Від нього віяло лібертухою, кооперативним бізнесом та блюзнірством. Він смачно пахнув шашличним димом та розмноженою на ксероксах антирадянщиною. Усе в Москві залишалось радянським, і лиш Арбат був інший.

Іноді, коли від ходьби я вже збивався з ніг, так хотілося просто лягти посеред нього, ніби в річку. Але це зрозуміли б як не зовсім доречно цитату.

* * *

З моїх 480 московських днів найбільше було осені та весни, а найменше літа. Тому Москва для мене — радше прохолодне, з дощами і мокрим снігом, хоч і не щерть засніжене місто. Сніг у тій моїй Москві, хоч і падав, але танув. Я в ній хоч мерз, але не замерзав. Зима в Москві, ця кліматична тріскуча катастрофа для всякого агресора, окупанта і бездомного, якось лишилася фактично поза моїм особистим досвідом. Найдраматичнішу її частину я пропускав. Найголовніше було вистояти грудень, а тоді дати драла додому й повернутися щойно в середині лютого.

Багато-пребагато років по тому, в січні 2005-го, я її, цю зиму в Москві, таки трохи зазнав — коли посеред ночі вилетів просто в холоднечу і хуртовину з парадних дверей єрофеевського дому, пекельно розпаленого вогнедишними батареями, горілками, солянками, чаями, розмовами та фліртами. Я пам'ятаю флірт і пам'ятаю ліфт, обидва у стилі модерн, їхні подвійні сенси і двері, а потім уже тільки вистриб назовні, в Арктику, політ над верхами заметів (животом пальта поверхово ковзаючи по верхах) — і якесь містично-мультиплікаційне потрапляння ледь не через вікно в геть заметену таксівку, що чекала на мене вже з вічність. Штовхати все одно довелося мені, тож невідомо хто кого врятував тої ночі від обмороження.

* * *

Ефект відсутності — це коли тебе десь немає, а ти раптом дуже хочеш там опинитись. У Москві цей ефект є одним з найгостріших на світі. Я не думаю, що хотів чи зміг би в ній жити. Але раптово в ній опинитись — о, це буває зі мною ще й досі! Особливо чомусь посеред зими. Зимове загострення москальгії?

Я хочу їхнього холоду, злого морозу, їхнього газу, обпікання чаєм, відчаєм, їхнього сталінізму, золотого і срібного віку в культурі, їхнього Толстого і Троцького, Руцького і Ржевського, їхньої Тверської-Ямської, хочу їхнього Київського вокзалу, їхньої «України», їхньої любові до України, їхнього передозу, бодуна, хочу хокею, з шайбою та з м'ячем, вічних перемог вічного цееска, ковзанів, новорічних ялинок, валянок, замерзлих на ходу тролейбусів, кривавих слідів на снігу, битих пляшок, рубінових зізд, хочу телекартинок з дитинства і щоб запахло огірковим лосьйоном та зубним еліксиром.

Найбільше ж мені хочеться знову переходити вбхід широченну Бутирську, по якій нічого не їде, бо друга ночі, а я саме зійшов з останнього вагону на станції «Савьоловська», де обривалося метро, і далі вже мусив іти пішки — хвилин сорок, або й тридцять, не довше, але слід було закурити в дорогу, бо ж ніч як море і голову рвало від думок, а я не мав сірника, тож рушив навпоперек Бутирської до

якогось дядька чи дідька з протилежного боку, позаяк у нього в писку жевріло. І поки я так до нього брів — уже майже на бровах, він за мною уважно спостерігав: спіткнуся чи не спіткнуся. А потім дав мені підкурити й запитався: «Вы украинец?». І поки я розгублено втягував іскру в сигаретину, він казав: «Украинец, я вижу, что украинец». Після чого проспівав: «Бачу вас у красі-і» — один тільки цей рядок.

Ну, звідки йому було знати?

Це найзагадковіший момент усіх моїх московських ночей.

* * *

Я любив Пушкінський музей, бо в ньому тримали старих майстрів Європи. Дуже зрідка я бував у театрах. Частіше я ходив у кіно, часом до відеосалонів. У Будинку художника я подивився велику виставку Ороско і там-таки, вперше в еСеСеСеРі — нецензуровану версію «Останнього танго в Парижі», з анальною сценою включно. Восени 89-го я вперше і востаннє почув, як гурт «Несчастный случай» співає пісню «Аркадий». З того часу я її не можу забути.

Усе інше в Москві я пропустив. Я не відвідав Мавзолею, ГУМу, ЦУМу та Казанського собору, не стояв у брамі Спаської чи Нікольської вежі, не ступив і ногою за червоні мури Кремля, отже, навіть не підходив до Великого Кремлівського палацу, не вибирався на вистави до Большого й Малого, не був у Коломенському й Царицині, не покладав вінки на Поклонну гору, не здіймався на дзвіницю Івана Великого, ані на метр не наближався до Новодівичевого монастиря. Я всього тільки раз побував у щойно відкритому «Макдональдсі».

Щиро кажучи, не знаю, що я в тій Москві робив.

* * *

Я не мушу надто довго шукати відповідь на запитання «чому». У всьому, що стосувалося Москви, я намагався бути зверхнім. Це була моя колоніальна відповідь метрополітальному (еге ж, летальному!) Центрові. В очах росіян я напевно міг виглядати невдячним підриивником-націоналістом. У моїй гуртожитській кімнаті справді висів календар із портретом диктатора ЗУНР Петрушевича. Якщо в гостях у мене бували росіяни, то вони обов'язково запитували, хто це такий. Вони завжди запитували тільки про нього, хоч на стінах у мене висіло ще до біса всякого. У росіян просто дивовижна чуйка на такі моменти, і вони відразу визначають, звідки суне ворог. Деякі з них, засвоївши мої історичні пояснення, згодом неодмінно підкреслювали, що я «западноукраїнський поет из Галиции». Гадаю, їм від цього робилося легше, вони залишали шанс — для себе і для решти України. Вони хотіли бути

навіки разом. Я, ніби Отто фон Ф. з пивбару на Фонвізіна, прагнув їм заперечувати. Я заперечував будь-яку вищість російського, а для цього мусив їх шокувати.

Моїм шокером була зневага, а моя зневага формою визволення. Я розумію, що за найвищим рахунком не мав рації, бо зневажати Велику Російську Культуру — це лише поглиблювати фобії цього світу. Але слід було йти геть не озираючись. Слід було втрачати к бісовій матері цю звичку, цю Росію, цю російську прописку, і здобувати собі право на Решту Світу. На волю, в пампаси!

Нині, вже майже два десятиліття по тому, як ми начебто відокремилися, Москва і далі є чинником найістотнішого впливу на все, що з нами відбувається. Але що прикметно: це насправді не робить її щасливою й переможною, радше навпаки.

Остаточна версія нашого з росіянами «навіки разом» — це «скуті одним ланцюгом». Ми начебто рвемося з нього у широкий світ, а вони цьому опираються. Насправді ж нам дуже хочеться, щоб вони тримали нас якомога міцніше, а їм — щоб ми рвалися геть з усіх сил. Інакше-бо як нам і їм знайти сенс для подальшого існування? От лише в ньому, ланцюгові, єдиний наш і їхній сенс.

Господи, як хотів би я бути англійцем, німцем, французом, та навіть японцем — тільки щоб змогти любити Москву по-справжньому! Тобто як щось велике, нев'їбенно багате, розмашисте, екзотичне, далеке й безпечно чуже, розташоване на безпечній культурній відстані, наче Ріо, Шанхай чи Нью-Йорк. Адже Москва жадливо варта того, щоб її любити. Тільки от у жодному разі не з цієї пригніченої та напівзигнутої позиції її, Москви, вічної малоросійської шістьори. Як хотів би я вільно розкошувати у ВРК всіма космополітичними радощами духу, а не огризатися щокроку на її, ВРК, перманентний імперський вишкір у наш малоросійський бік.

А на Кремль я дуже хотів би подивитися врешті як на якийсь Тадж Махал, тобто як на чудовий архітектурний ансамбль XV–XVII століть (бо він же справді таким є!), а не як на резиденцію світового зла, в якій безупинно виношуються чергові стратегії й технології проти мене. Я хотів би бачити в ньому італійських майстрів і чути дзвін німецьких курантів у Спаській вежі. І навіть червона рубінова зізда на її шпилі викликала б моє захоплення.

Але для цього треба спершу проспати років п'ятсот і врешті одного ранку прокинутися, наприклад, у 729-й кімнаті, на сьомому поверсі гуртожитку Літінституту по вулиці Добролюбова, 9/11 — з її вікном на повне тополь подвір'я.

МЮНХЕН, 1992

У цій книжці Мюнхен починається відразу за Москвою, і це той випадок, коли абетка наспівує в унісон часові. Якщо йому, звичайно, дозволити розгортатися лінійно. Бо так усе й було — Москва, Мюнхен.

Як нині пам'ятаю той вечір 23 січня, коли мій опікун Проводир Фіш і я зійшли з потяга на перон мюнхенського вокзалу. Щодо потяга, то ним був перший у моєму житті інтерсіті-експрес, така собі Zeitmaschine[83], яка не тільки переносить у далеке футуристичне майбутнє, а й сама його уособлює. Ми промчали в ньому за чотири години з Франкфурта до Мюнхена, і за вікном була спершу якась майже золота осінь із сонячно-сонними лісами. Але після Штуттґарта ми з першою сутінню в'їхали до тунелю, на виїзді з якого нас уже зустрічала зима зі снігом.

У Мюнхені ми висідали не на Головному (Гауптбангоф) вокзалі, а на (Остбангоф) Східному. Проводир Фіш мешкав десь у тій околиці.

Отже, це сталося так: 23 січня, четвер, година близько сьомої вечора, Мюнхен Остбангоф, зима, якийсь неголений албанодний персонаж кидається мені навперейми з обіймами і словом «Italiano!», мені це шалено лестить, але Проводир Фіш змітає його з дороги — і ми сягнистими кроками покидаємо фантастичну (як на мене) будівлю вокзалу.

Брама Заходу відчиняється! Ось воно, Перше Окцидентальне Місто мого життя!

У цю мить злітає вгору паличка Диригента, і зведений оркестр у складі Мюнхенського Філармонійного, Баварського Державного та Симфонічного оркестру Баварського радіо, підсилений трьома хорами хлопчиків та чотирма пожежно-мисливськими духовими квартетами, вітає мою появу святковою увертюрою. М'який лапатий сніг, казкове освітлення вулиць і площ, попереду три місяці, а це вічність.

* * *

Тут-таки відбулося кілька речей, коли щось у житті, хоч мені вже йшов тридцять другий рік, діялося вперше. Як наприклад: я вперше говорив німецькою мовою не до шкільної вчительки, а до реальної німкені — пані на прізвище Юнгганс. Уперше торкнувся приємних на дотик дойчмарок, що їх мені видала в конверті згадана пані, прізвище якої насправді мало бути Стипендія. Вперше проїхав есбаном, хоч усього лише три зупинки, від Остбангофу до Марієнплатцу, але все одно в супроводі Проводиря Фіша. Він опікувався мною, наче інвалідом, підтримуючи за лікоть, і я не сумніваюся, що збоку ми могли нагадувати подружжя закоханих до нестями геїв.

В ес-бані я вперше побачив цілком пристойних панів і пань з де-не-де фарбованим на зелено, червоно і темно-синьо волоссям та вимазаними білилами й рум'янами фізіями. Тоді ж я вперше почув слово «фашинґ» і не здивувався: Hauptsatdt der Bewegung як-не-як[84].

Відтак я вперше опинився на Марієнплатці з його мандрівними мімами і вперше задивився на годинникові танці фігур з нової ратуші, яка у свою чергу вперше не здалася мені новою, а радше середньовічною.

Потім Проводир Фіш уперше запросив мене до борделю (за свій кошт), але я відмовився, мотивуючи тим, що моя німецька ще не надто вправна.

Нарешті я вперше, ніби Данте Верґілієм у пекло, був заведений Проводирем Фішем у «Гофбройгауз» — цю головну мегастайню, цю метастазню, цей золотий храм світової Столиці Пива, про який згодом оповідатиму у Франику, що в ньому може поміститися до трьох з половиною тисяч пивожлуктів одночасно, що його площа і простір дозволяють галопувати по ньому на конях, що саме так і вчинив Гітлер у 1923 році, проскакавши всіма його залами верхи і з шаблею наголо. Крім того, я розповідав, що в ньому століттями варили пиво для баварських королів-ідіотів і що деякі офіціантки «Гофбройгаузу» носять поперед себе груди такого розміру, щоб на них зручно було ставити літрові кухлі. По два кухлі на грудях і по чотири в руках — разом дванадцять.

Я це розповідав, бо я все це тоді побачив. А я тоді все бачив захоплено, поверхово й перебільшено. У мої очі було вмонтовано спеціальні гіперболічні лінзи. Замість трьох сотень душ я бачив три тисячі, замість четвертого розміру восьмий. І коли в тому капищі, в головній залі, ще й заgrimів міддю оркестрик (капелюхи, шкіряні штанці, волохаті коліна, випнуті повні яєць гультіки, гетри, камзоли, труби, вальси, сальси і марші), то мені здалося, що музик на сцені не вісім, а вісім і вісімдесят, ахтундахціґ.

* * *

Проводир Фіш (іще трохи й він зникне) школив мене мудро, жорстко і наполегливо. «Я знаю цей народ, — казав він, — бо живу з ними не перший рік. Вони досі фашисти. Іноді, коли вони доводять мене до сказу, я так і кричу їм в їхні зарозумілі пики: Сталінград! Одне тільки слово — і вони відступають».

Але з вовками жити — по-вовчому вити, повчав мене Проводир Фіш. Аби зробити з мене людину, він готовий був хоч сорок років водити мене Мюнхеном. У незліченних кишенях його грубої зимової куртки завжди було по малій плящині «Шантре». Він час до часу прикладався до однієї з них у безлюдних, як йому здавалося, місцях. Виховані баварці робили вигляд, що нічого не бачать і відвертали носи. Щоразу, кинувши їм до смітника незагашеного недокурка, Проводир Фіш

промовляв: «За наши города и села!». Проте я жодного разу не чув, аби він сказав «За Родину, за Сталина!».

Так от, Проводир Фіш вимагав від мене, щоб я:

а) щодня одягав свіжу сорочку («коли вони бачать вас удруге поспіль у тій самій сорочці, то починають стурбовано запитувати: а що це тут так смердить?»);

б) не смів дарувати своїх книжок, а лише продавав їх («ця сволота з біса багата, хай потрусять мошонками!»);

в) вимагав гонорар за кожне інтерв'ю («вони мають платити за таку честь!»);

г) харчуючись виключно сендвічами, заощаджував гроші з кожної стипендії та складав їх на купівлю в Україні квартири («купите собі трикімнатну за тисячу марок!»).

Не всі з його напучувань я виконував.

Крім того, він вимагав, щоб я підметушився за візами — австрійською, французькою, швейцарською та італійською. Проводир Фіш хотів, щоб ми з ним трохи поїздили.

Останнє дало мені разюче усвідомлення, де я перебуваю і як насправді все близько. Пуп Європи! Десь поруч зі мною Зальцбург та Іннсбрук, Страсбур та Шербур, Париж та Ліон, Женева, Берн, Люцерн, Верона, Равенна та Венеція...

Це було запаморочливо. Від запаху пригод мене всього аж трусило.

Крім того, я завжди забував про двері. Заходячи до кафе чи крамниці, я несвідомо тягнув двері за собою, щоразу забувши про їхнє автоматичне самозачинання. На мене дивилися з легким осудом: навіщо ламати. Проводир Фіш червонів. Добре, що я не шпигун — інакше з порогу б засипався.

* * *

Востаннє Проводир Фіш виник одного з останніх таки вечорів зими. Не згадаю, що затримало нас із ним так допізна в якійсь забігайлівці на Остбангофі. Чи був з нами ще хтось? Якись його російськомовні друзі? Ноль поняття. Пам'ятаю зате, що шнапс ішов за шнапсом, причому подвійний за подвійним. Зрештою, в цьому немає подвигу: один подвійний шнапс — то всього лише сорок грамів. Опівночі стара прокурена барменка виставила нас за двері, нахрипівши нам у спину, що «тут Баварія, тут порядок!».

Коли ми лишились удвох посеред ночі, морозу і зоряного неба над нами, Проводир Фіш оголосив, що зараз покаже мені Дещо. До наступного ес-бану на мій Фельдафінг тепер залишалось майже півтори години, і я мусив цьому скоритися.

Цілком коротенький відступ. Знавці типової топографії стверджують, ніби практично кожне велике місто (нім. Großstadt) має історично зумовлений поділ на міста Східне й Західне. І таким чином, наприклад, Берлін був поділений на два Берліни ще задовго перед Стіною — просто Стіна була невидима. Східний Париж різниться від Західного. Східний Мюнхен також різниться від Західного. На сході буцімто традиційно гніздився пролетаріат, на заході панство. На сході — трудящі, а на заході працедавці і власники. Причина цієї закономірності начебто у тому, що вітри у Західній Європі переважно віють із заходу на схід (Океан!) — туди й сунуть разом з вітрами всі фабричні та заводські дими. Не знаю, чи в нас є, наприклад, Східне й Західне Запоріжжя. У нас, мабуть, це все якось по-іншому. На цьому відступ закінчено.

Далі було таке. Проводир Фіш завів мене до якоїсь дуже східної околиці (Орлеанштрассе? Я дивлюся на мапу — можливо). «Такого ви ще не бачили», — пообіцяв він. Я погоджувався на все, навіть на ще не бачене. Те, що ми невдовзі таки побачили, було вервечкою освітлених зсередини автомобілів, що, ніби таксі, вишикувались один за одним. «Вибирайте ту, що найбільше сподобається», — сказав Проводир Фіш. «Машину?» — спитав я. «Ні, - хитнув головою Проводир Фіш. — Курву».

У кожному авті за кермом сиділа повія. Це був досі не знаний мені сервіс: не ти підвозиш, а тебе. Вони сиділи, ніби таксисти, чи то пак таксистки, в очікуванні пасажирів, закутані в хутра з піднятими комірами, деякі з них курили. Майже всі щось читали — здебільшого книжки, не газети. Дамські романи? Найгірше, що жодної з них я не міг роздивитися — так щільно вони позакутувалися. І так глибоко позанурювалися у книжки, що жодна й не глянула в наш бік. Я навіть приблизно не міг визначити їхнього віку, не кажучи про всілякі деталі й тонкощі. Вони нагадували манекенів на виставці. Тільки не знати на якій: машин, хутових виробів, книжок?

«Ну, як? — запитав Проводир Фіш, утішений справленим ефектом. — Ідемо?».

Я вдихнув повні груди холоду.

Тієї ночі він загадково і дуже надовго зник. Але я ніколи не забуду ці повні кишені «Шантре» і купюр, якими він завжди вистеляв свій шлях.

* * *

Мій тодішній Мюнхен — це шок багатством. Слово «шок» тут, безумовно, засильне, я не хапав судомно ротом повітря і не зомлівав у супермаркетах — навпаки, з першого дня намагався маскуватися під бувалого в бувальцях світового мандрівника-пройдисвіта. Але внутрішньо я таки — ну, немає в мене відповіднішого слова! — охуївав.

Ми (я про «покоління») виростили в тотальних нестачах, і наша юність — книжки, фільми, картини та, головне, музика — яку ми собі вибрали, прищепила нам навик добровільної відмови від матеріального. Вершиною моїх матеріальних прагнень в еСеСеСеРі була пристойна акустична система, що завдяки їй можна було би поринати у кращу з реальностей і показувати свій фак гірший. Десь у середині 80-х я написав рядки, в яких про весь цей моральний вибір говориться достатньо ясно:

...спокуси обійдемо, ніби торжища,

де на вагу оздоб — тіла мосяжні,

де радощі, немов цупкі полотнища

купецтво переміряло на сажні...

І от у Мюнхені на мене вперше в житті накопили «спокуси» й «купецькі радощі». Предметний світ — розкіш чи хоча би зваблива ошатність вітрин, одяг, його кольори й тактильність, одяг у вітринах, на манекенах, одяг на людях, самі люди з їхньою рафіновано-породистою генетикою, завжди помитим волоссям та справжніми здоровими зубами, світильники, лампи і ліхтарі, будинки, їхні фасади, брами, балкони, двері, дверні ручки й механізми, клацання замків, бездоганна функціональність усіх систем, ковзка легкість метро і трамваїв, меблі, білизна й посуд, напої, прянощі, безмежна амплітуда смаків і запахів — по-справжньому захопив мене своїм перенадлишком. А ще ж були, наприклад, автомобілі, яких я просто не надто бачив, бо досьогодні не надто на них розуміюся.

Великий грузин Резо Ґабріадзе, що від нього в ті дні я неодноразово навчався уважності, звертав мій погляд на форму якої-небудь пляшки і розвивав цілу теорію про культурну спадкоємність. «У цій пляшці, — казав він, — суцільні натюрморти старих голандців. У нас не вийде такої пляшки, бо ми здичавіли, а єдиний піддатний нам інструмент називається автоматом Калашнікова».

Мої прогулянки уздовж пішохідної Кауфінґерштрассе, поміж Марієнплатц і Штахусом, перетворювалися на уроки нової речевості. Купівля якої-небудь сорочки з чорного шовку ставала поемою чи принаймні давала спостережницько-чуттєвої поживи на зухвалий есей.

Але найбільшою купецькою спокусою Кауфінгерштрассе був для мене WOM — World Of Music, велетенський забитий вініловими платівками й касетами напівпідвал. У ньому я просиджував годинами.

Заборонена музика, що так ще недавно становила фактичний сенс мого існування, раптом, в одну чудову мить, виявилася дозволеною й досяжною. Від літери до літери я переходив тільки мені зрозумілими мостами: B — Beatles, D — Dire Straits, E — Emerson, Lake & Palmer, J — Jethro Tull, K — King Crimson, P — Pink Floyd, R — Rolling Stones, U — Uriah Heep, Y — Yes. Yessss!

Насправді то був тимчасовий кінець вінілу, початок ери компактів. Я вибрав проміжне. Касетоплеєр марки «Nitech», згаданий навіть у заповіті Перфецького, до речі, разом із чорною шовковою сорочкою «Angelo Litrico», відкрив мені ще одну можливість пересування. Простір навколо мене заповнювався музикою. Шлях ес-баном від станції у Фельдафінґу, де я жив, до центру дорівнював 45 хвилинам, себто приблизній тривалості одного диску. Першу композицію платівки я вмикав, заходячи до вагону. Найвищим пілотажем було виїхати ескалатором на поверхню Марієнплатцу разом з останніми акордами останньої.

І тільки якщо я вибирав у дорогу Моцартів «Реквієм» (Academy and Chorus of St Martin In The Fields / Sir Neville Marriner), то мусив тиснути на старт заздалегідь — щойно виходив з подвір'я вілли. На станцію я збирав десь між Introitus та Kyrie. Це дозволяло мені виїжджати на центральну площу разом із «Lux aeterna». Мілош Форман мав би це оцінити.

* * *

Одного разу я пересідав на Гауптбангофі з S6 на U2, щоб їхати далі до Йозефсплатцу. У слухавках саме бринів Андреас Волленвайдер, уже згадуваний у цій книжці арфіст. Його «Трилогію» я записав собі вибірково, вся вона ніяк не вмістилася б на 90-хвилинну касету. Третя частина «Трилогії» називається «Білі Вітри», і там є такий зовсім-зовсім індокитайський шматок — хто пам'ятає, той знає про що я. Саме цей шматок залунав у моїх слухавках, коли я дійшов до платформи U2 в напрямку на Фельдмохінґ. І саме в цю мить мене з усіх боків почали обступати в'єтнамці. Їх було кілька десятків — чоловіки, жінки, і хоч як мене свербить написати «діти», я цього тут не зроблю, бо всі вони були завбільшки з дітей. Вони не могли чути музику з моїх слухавок, але поводитися так, ніби не тільки чують, а ще й унаочнюють її. Я стояв один, ніби стрімчак у морі, посеред багатьох-багатьох в'єтнамців. Море було Південно-Китайське, а в'єтнамці були його хвилястою поверхнею, і вона розступилася, щойно той шматок закінчився, а до платформи прибув потяг.

Коли я розповів про це Азі, вона сказала: «Відеокліпи дійсності».

Але в'єтнамці виникли тут щойно ще й для того, щоб я міг віддати належне іншому культурному шокові — мультиетнічному. Мюнхен з його Баварською Консервою, з його достойними вусанями-капелюшниками в гетрах і штанцях, його старими дамами в перуках, духовими капелами, його різьбленими святими й декольтованими мадоннами, його фашингом і кічем, його багатством і ситим їдлом, здається, й сам незчувся, як став одним з наймодерніших вавилонів. І справа вже не в турках чи греках.

Я застав Мюнхен у мить утікацтва до нього ледь не всього світу. Мій приятель Перфецький, потрапивши до якогось помешкання на Швабінгу з надією на мимобіжну бордельну пригоду, зненацька побачив у тому помешканні їх усіх: курдів, пакистанців, палестинців, маврів, кхмерів, гаїтян, таїтян, тайців, алтайців, конголезців, бангладешців, кот'д'івуарців, буркіна-фасян — і далі за його, Перфецького, списком. Я думаю, що навіть підданий цілком очевидному впливові галюциногенних речовин, Перфецький нічого не перебільшив. І я також у свої мюнхенські дні відчув ці дивні дисонанси, цю розпачливу спробу співжиття двох мюнхенів: старого — добротного, відлагодженого, закритого, й нового — хаотичного, кольорового, бідного.

Спальні мішки у підземних переходах нагадували про балканську війну тут і тепер. Боснія була темою, там усе вакурат сягнуло розпалу. Караджич та Ізетбегович не сходили з телеекранів. На свіжо пофарбованих чистісіньких стінах доглянутих міщанських будинків Мюнхена з'являлися ще свіжішою фарбою поналяпувані гасла SLOBODNA HRVATSKA; FUCK NAZIS і AUSLÄNDER RAUS[85].

* * *

У другій половині березня моя вічність із трьох місяців почала здаватися мені не просто минущою, а катастрофічно скороминущою. Дрозди не давали спати. Хотілося бодай за що-небудь зачепитися, повбивати в ілюзійну матерію, що зіслизала геть, якісь умовні кілочки тривкості, забрати в себе якусь частину цього простору. (Це знову Резо Ґабріадзе, хрипкуватий грузинський голос: «Обов'язково візьміть із собою цей простір. У вас вийде»).

Я кинувся по музеях. Я напихав себе Пінакотеками, Старою й Новою, Віллою Штук, малярством групи «Блакитний вершник» і порцеляною з Німфенбурга. Я зійшов на вежу Святого Петера, щоб додати Мюнхен до майбутнього списку міст, побачених згори. В Музеї міста я нарешті надібав різьблених Морисків. Я вибирав найчудніші та найдурніші експозиції: театральних ляльок, циркових борців і клоунів, нічних посудин, нічних кошмарів, пантофель і взуття, гральних і музичних автоматів. Я ставив рекорди у відвідуванні церков і кнайп, я почав плутати їх між собою, що, зрештою, й не дивно. Голова йшла обертом від весни і фену. Коли в Мюнхені та околицях віє фен, повітря набуває разуючої прозорості, а носом часто йде кров. Я користав із кожного підвищення, щоб укотре глянути на Альпи. Ні, не сніг на верхах був першопричиною цього потягу, хоч і він теж. Але головним чином тягнуло те, що там, позаду, за ними. Ви будете сміятися — там нічого нового, там Італія.

Мюнхен — це початок Італії, Монако ді Бав'єра. Я зрозумів, з якою вістю зустрічав мене той довбаний албаноїд першого вечора.

* * *

23 квітня рано-вранці, у мить найвищого цвітіння всіх дерев і кущів, я сів у зворотний інтерсіті-експрес до Франкфурта. Брама Заходу знову зачинялася. Чомусь я був певен, що віднині і назавжди. Я вирішив розтягнути на ще одну вічність оті чотири години в потязі. Дивитись у вікно на цвітіння зеленого і курити. Поки я ще там, де можна курити в потязі не встаючи з місця. Я, напевно, помер би, якби не плеєр.

Знаєте, що я слухав? Звичайно ж, The Cure. І як називався альбом? «Disintegration»[86].

НАЙМЕХЕН, 2004

Чому я ніяк не можу згадати назву того кораблика, що віз наші ненаситні тіла й душі водами Райну вниз? Востаннє ми зійшли з нього на берег у Наймехені, і берег виявився голландським. Ніколи перед тим і ніколи після того я в Голландії не бував. Я навіть не знаю, як таке могло трапитися. Але це вже доконаний факт — я наче заповзвся обминати Голландію десятими дорогами.

І тільки одного разу в житті я зійшов з корабля на берег у Наймехені. Усе, що було перед тим, було Німеччиною, а Голландія відразу здалася мені іншою. Але якщо ви спитаєте мене чому, я відповісти не зможу. Я нічого, зовсім нічого не пам'ятаю про Наймехен — навіть назви корабля, що мене до нього довів!

Гаразд, коли я кажу «нічого», то суттєво перебільшую. Приміром, я пам'ятаю, що всі ми дуже раділи наближенню до голандського берега і заздалегідь обговорювали цю радісну перспективу — ще в Кельні, здається. «От уже в Голландії, то собі як то в Голландії», — повторював час від часу кожний з нас і підморгував іншим. І всі погоджувалися з ним, що так воно й буде, і так само підморгували.

Але чи місцевий оркестр і справді зустрічав нас на березі? Не пригадую. Хоча звідки тоді це нав'язливе видиво з причалом і саме голландськими, а не якимись там ще, триколорами? Коли причал ближчає, і набережна більшає, і ти сам суцільне відеоспостереження, і врешті оркестр починає грати щось незрозуміле, виманюючи тебе на берег?

Крім того, пам'ятаю, що готель видався мені старовинним, а мій номер жахливо тісним, особливо в порівнянні з усіма попередніми німецькими. У такому номері навіть ноги не було як витягнути — доводилося спати, згорнувшись клубком. А може, мені трапився якийсь дитячий номер? Але не пам'ятаю ні назви готелю, ні який номер був у мого номера. Зате пам'ятаю, яке це було щастя — вибігти з готелю на якусь площу, назви якої не пам'ятаю.

Чому це було щастя? Тому що до прощальної вечірки з усякими читаннями поезії залишалося ще кілька вільних годин і я був сам у чужому місті десь у Голландії, в якій не бував ніколи раніше. Але перш усього тому, що все діялося в перші дні літа і цілий світ мерехтів мені новою чистою зеленню і пахнув зеленою річковою водою. І я безпомилково, за допомогою самих лише ніздрів та носової порожнини, вибрав саме на ту дільницю, тобто я повернувся до річки і пішов якимись набережними, допоки не почалися суцільні кофішопи. «От уже в Голландії, то собі як то в Голландії», — повторював я час до часу заповітну фразу, хоч насправді то вже й не Голландія була, а суцільна Кофішопія. «Кофішоп за кофішопом, кофішоп за кофішопом!» — запульсувало в мені рефреном. Що це було — шматочки-зародки реггі?

Отже, дещо я все-таки пам'ятаю.

Пам'ятаю, що кофішопів було повно — ціла вулиця. Пам'ятаю, що я цьому навіть не здивувався й тим більше не противився — кордон поруч і вся велика Німеччина знемагає у прагненні поглибше затягнутися магічним димом. Ще пам'ятаю, як зайшов досередини. Останнє, що пам'ятаю — це купівлю трьох джойнтів по два євро штука. Чому саме трьох? Тому що це досконале число, яке містить у собі початок, середину і кінець — раз. Тому що перший був на зараз, другий на вечір, а третій мав доїхати до України — два. Тому що вигідніше купувати відразу три — три.

Адже коли береш три, то платиш не шість євро, а п'ять. Не пам'ятаю, що було б, якби брав шість чи, скажімо, дванадцять. І яку знижку отримує той, хто замовить аж дев'яносто дев'ять.

Зате пам'ятаю єдиного відвідувача при шинквасі з чаєм і цигаркою, його цілісну філософську незворушність. Звідки люди беруть аж стільки спокою, подумалося мені, але без образи чи заздрості. Мені здається, що він так і сидить на тому ж місці донині.

Не пам'ятаю, чи прийняття, влаштоване для нас міським головою в ратуші, відбувалося перед прогулянкою до кофішопу чи вже після. Проте пам'ятаю, що промови на прийнятті видалися мені надто розтягнутими. Природа цієї розтягнутості полягала в тому, що всі промовці якимось ледве повертали вкінець розартикульованими язиками — так, наче кожний з них недавно переніс інсульт. Це було цілком можливо у випадку наймехенського мера, його заступника й кількох місцевих діячів культури. Тобто цілком можливо було припустити, що всі вони як один чомусь недавно перенесли інсульт. Але аж ніяк неможливо було припускати таке у випадку доктора Л., керівника нашого проекту, з яким я зовсім нормально спілкувався ще пару годин тому. А проте він також заледве плів язиком. Настільки заледве, що я не міг ухопити жодного змісту, ба навіть жодного слова. І це

несамовито веселило мене — до тієї міри, що я раз у раз дещо завідверто пирскав сміхом, аж поки не піймав на собі кілька здивовано-осудливих поглядів, зокрема пані Уршулі, польської поетки. «Акустика тут ні до чого», — сказав я вголос, до жодного з присутніх особисто не звертаючись, і вийшов з ратуші подихати глибше.

Я дихав ним довго, до глибоких сутінків, а вони в червні настають нескоро. І за весь той час я зробив лише три повні вдихи і три видихи — по півгодини кожен. Це я пам'ятаю точно — півгодинний видих, півгодинний вдих. Зате не пам'ятаю, як опинився у тому клубі, де всі святкували востаннє. На сцену саме виводили пані Уршулю.

Це вона читала свої вірші того вечора. Вона і кілька місцевих молодих поетів чи, краще сказати, слемерів. Але поки читала вона, все складалися більш-менш. Якщо не брати до уваги, що вона чомусь читала французькою. Я не міг нічого в цьому второпати, бо французькою таки не володію. Хоч іноді мені здавалося, ніби насправді я, не розуміючи ні слова, прекрасно розумію суть і навіть можу робити синхронний переклад — і, якщо треба, то навіть римований. Але не це вселяло в мене тривогу, а слемери. Їх робилося все більше, вони обступали мене зусібіч і всі готові були негайно виступити. Вони штовхалися ліктями. Я поліз, ніби Іздрик у власному сні, якоюсь металевою конструкцією вгору й нагло опинився на другому ярусі, де зустрів решту наших з корабля. Вони гомоніли про щось кружкомб і саме починали пускати колом водяну люльку. Її розкурювала Ольга, бо люлька належала їй, і я тут-таки вирішив, що «Ольга» чудово римується з «люлька». Ольга придбала люльку вдень у кофішопі. Того дня кожен щось придбав у кофішопі, кожен десь побував, крім пані Уршулі, як мені здається. Щойно черга дійшла до мене і я зтягнувся Ольжиною люлькою, як почув за плечима «Юрію, що ви робите?!». То був той самий німецький підліток, що всюди мандрував за нами — якийсь чи то фанат, чи то відмінник. «Я ж вас порівнював з Достоевським, Юрію, а ви...» — ображено хнюпився підліток. Я передав йому люльку, і він з усіх сил зтягнувся. Мені дуже хотілось якось підтримати розмову, розпочату в цьому колі без мене, але всі думки кудись порозбігалися. Тобто кожну з них я забував, щойно згадавши. Мабуть, я навіть уже і стояв з відкритим ротом, підстерігаючи першу-ліпшу впійману за хвіст фразу. На моєму обличчі, певно, намалювалися такі муки творчості, що Ольга взяла мене під руку і запропонувала вивести надвір. «Тобі недобре?» — спитала вона. Від цього її запитання мені справді стало недобре.

Надворі ми з нею описали кілька кругів довкола клубу. Мені завжди щастить на когось такого, як Ольга. Вона заспокоювала мене як лиш могла — так, наче наді мною і справді нависала якась небезпека, і це будило в мені все більше сум'яття, але я був їй невимовно вдячний за те, що от вона тут зі мною і ми куримо цю водяну люльку на двох. «Нічого, нічого», — повторювала Ольга, але чомусь українською. Кажуть, наче вона знає українські пісні, а в її родині водяться люди на прізвище Андрухович. Тому я вже й не дивувався тому її «Нічого, нічого». Щоправда, мені вчувалося в ньому «Хуйово, хуйово». І так тривало би завжди, через всі віки прийдешні — вона повторювала б «Нічого, нічого», а я все глибше ховався б з головою в себе, чуючи від неї «Хуйово, хуйово». Так тривало би завжди, якби на одному з чергових кругів ми не напорилися на Міхаеля.

Міхаель мав до мене цілу розмову, бо саме дочитував мою книжку, яку від мене й отримав на тому кораблику під час нашого плавання. Це було жахливо недоречно — говорити з ним отепер про всі ті

есеї, але мені не вдалося відвертитися. Найгірше, що при цьому я втратив Ольгу, бо вона зникла у темряві. А, може, й не зникла — просто відійшла вбік, аби прийти на допомогу в потрібну мить.

Наступним кадром є наша з Міхаелем розмова за столиком у подвір'ї того ж таки клубу. Пам'ятаю, як мені сушило і в'язало рот і як я не міг з'єднати до купи одного німецького слова з іншим. Зовсім не пам'ятаю, що Міхаель мав сказати мені про мою книжку. Пам'ятаю лише, що він говорив шалено складно і вишукано, густо застосовуючи абстрактно-філософський понятійний апарат, і це шокувало мене подвійно. По-перше, я ніколи не сподівався, що цей суцільно татуйований і пірсингований неодадаїст з голим черепом володіє аж такою високою культурою філософування. По-друге, я ніколи не сподівався, що аж така висока культура філософування якимось чином достосовна до моїх писань. Щоправда, тут я міг і помилятися. Тобто Міхаель насправді міг усе те говорити не про мою книжку, а про всі книжки загалом. «Ще тільки пива мені не вистачало», — подумав я, коли нам принесли по кухлеві.

Але в цілому пиво трохи розв'язало мені язика і, щоразу спотикаючись у вимові довжелезних німецьких слів та порядкові їхнього нанизування, я розповів Міхаелеві кілька цікавих речей. А саме: що у Фрідріха Енгельса був брат-близнюк Фрідеман Енгельс, значно талановитіший від першого, але рано померлий. Про те, що минулої ночі в Берлінському зоопарку сталася вельми неприємна пригода: полярна лисиця проникла до сусіднього вольєру й одного за одним пороздирала всіх двадцятьох шістьох пінгвінів, які там жили. Про те, що всередині Земної кулі міститься ще одна планета, розмірами значно більша від Землі. Останнє було цитатою, і Міхаель мав здогадатися звідки. Натомість ця звістка дуже сильно приголомшила його. Він сказав «блядь» і надовго замислився. Сподіваюся, ми розійшлися друзями, хоча з тої миті я жодного разу ніде й ніколи його не бачив.

Зате потім я бачив автомобілі, і вони проїздили дослівно попри наш столик у якомусь кафе, ледь не черкаючи об нього своєю металевою поверхнею. Крім мене, за столиком сиділи всі поляки включно з Ольгою, навіть їхні дівчата-перекладачки, які ще годину тому танцювали у клубі самі з собою і, як мені здалося наступного дня, сильно на мене образилися. Так от — ми сиділи за столиком у кафе, але в той же час попри нас їздили авто, себто столик розташувався посеред проїжджої частини. А може, то таке дивне кафе, через яке можна проїжджати за міліметри від столиків. «Ходімо звідси, тут навіть неможливо поговорити», — звернувся я до всіх і ні до кого зокрема, киваючи головою в бік автомобілів. Не певен, чи мене зрозуміли.

Зате певен, що трохи пізніше, вже у власному готельному номері, я ще довго не міг відкараскатися від тих автомобілів. Вони все проносилися попри моє ліжко — дарма що таке маленьке. Я мусив підібгати ноги під саме підборіддя — щоб котрийсь із них часом не черкнув мені гарячою обшивкою по п'ятах. Добре, що світанок у червні настає скоро. Він і порозганяв їх усіх, і вони врешті перестали гальмувати з вищанням за якісь міліметри від стіни. Хоч я все одно не зважувався випрямити ноги. Так і лежав ембріоном на самому дні Голландії, котра насправді може бути безоднею.

Цей спогад недовгий, але сильний.

Недовгий, бо відвідини Нового Саду тривали всього якісь лічені години. Сильний, бо сильно підсилений ракією, що нею мене частував Сава в універі на кафедрі. У сербських університетах викладачі теж поцмулюють на кафедрах у вільний від лекцій час. Ракія була невимовно міцна і добра, просвітлена і підсилена (у свою чергу) невимовно міцною доброю кавою й таким же тютюном. Відчуття страшенно рідного місця не полишало. Воєводина — це ніби сербська Галичина: та сама небіжка Австрія досі пантує тінню над її сипкими теренами.

Від будівлі філософського факультету до набережної над Дунаєм навіть не два кроки, а ближче. Часу в нас виявилось лише на Дунай, шматок набережної та щоб кинути погляд на протилежний бік, де Петроварадинська фортеця.

Мостів, жодного з трьох, так і не було — тільки уламки. Навзамін діяв один-єдиний, тимчасовий і понтонний. Здається, нижче за течією, тобто ліворуч від нас.

Розбомблені мости Нового Саду і є суттю чи центром спогаду. Серед ясного й теплого осіннього дня потрапляєш до міста, в якому тобі відразу все подобається. Так що навіть потаємно хочеш залишитися тут надовше — хоча б заради Дунаю та його мостів. Але мостів немає, все ще немає, виявляється. Й аж тут починаєш розуміти, що в цьому місці рвалися бомби, якісь лише два з гаком роки тому. І ось ці, наприклад, обсмалені рештки, ці поламані кістки, до яких ти саме наближаєшся — це вже не Варадинський міст, яким ти залюбки перейшовся би на той бік до фортеці, а свідчення «непропорційно застосованої 1 квітня 1999 року військової сили».

Чому Захід карав Сербію так «непропорційно»? Чому я, його переконаний адепт і агент, не знаходжу слів, щойно мова зайде про сербську весну 99-го? Чому саме Новий Сад, насправді такий опозиційний, прозахідний, чому ці сербогаличани, ці пост-австріяки Сербії, чому жертвами стали саме вони?

Уявімо собі, не без холодання в нутрошах, що Косово — це Крим, а косовари — кримські татари. До цієї аналогії ще й досі полюбляють удаватися всілякі панслов'янські провокатори. Я її ненавиджу і йдеться мені не про це, а про інше. От якби Захід виступив захисником кримських татар у тому, на щастя, уявному конфлікті і, щоб зупинити насильство над ними, почав би скидати бомби, але чомусь на Львів? Неможливо?

Але саме так вони це вчинили з Новим Садам.

У Львові немає Дунаю, проте його близькість іноді відчуваєш надто загострено.

НЮРНБЕРГ, 1995

Уявіть собі кінець липня і дуже багато краси: дерева, пагорби, пронизані світлом галявини, якісь там ще млини, фонтани, а головне — річки зеленого кольору, і ви стоїте на мостах і бачите все до дна, як там понад самим дном ходять повільні рибини. Я вже десь кілька разів писав про це, зокрема про цю сповнену повільної тілесної радості ходу річкових рибин. Як і про водорості, що плавно нагиналися вперед у згоді з течією. «Повільні й велетенські риби, краса риб у каналах, у самому серці старого міста — це й була Європа», — ось як я про це вже одного разу писав. Європа — це країна, в якій риbam живеться добре.

Місто, що в ньому наприкінці липня мені трапилися згадані дерева, галявини, мости, рибини й водорості, називається Нюрнберг. До нього я заїхав з мертвими півнями, власне кажучи, то вони заїхали, а я був додатком, тобто їхнім «домашнім поетом». Так написала про це якась місцева газета наступного ранку після концерту. «Щодо музики без кордонів, то долати їх можна лише завдяки місткам над прірвою мови: змістовно насичений львівський вечір Вальтера Моссмана з молодого групою «Мертвий півень» неможливо уявити собі без перекладу, цього ключа від почуттів». І трохи нижче: «Ми помрем не в Парижі, — співає культова група українських студентів, — ми помрем у провінційному ліжку!». Насолода прориву пульсує крізь лють і смуток, а залишається «фантомний біль від крила». У музичному плані цей молодий септет, що прихопив із собою свого домашнього поета Jurkif Andruchowytsh, перебуває десь зовсім поруч із західним альтернативним роком — а все ж настільки відмінний у своїй нестримній віддачі великим почуттям».

Чи хтось іще колись писав про півнів так гарно? Не думаю. Та за такі слова я нині ще раз пробачаю тому рецензентові і «домашнього поета», і Юркіфа! А втім, непогане ім'я — Юркіф, щось наче Юсуф або Юркайф, чому б і не назватися ним?

Однак я не про це. Я хочу дешифрувати вжите в тій рецензії поняття «септет». Воно означає, що виконавців мало бути семеро. Зараз я спробую їх перелічити. Барбара і Ярка співали, Джон Олег Сук грав на бас-гітарі, Чайка на гітарі, Юрко Чопик на акустичній гітарі — маємо п'ятьох. На ударних тоді ще грав Серафим. Дорогою до Нюрнберга він уже читав священні буддистські тексти, і це не могло скінчитися добром. Але він у цьому переліку все одно є і він шостий. А сьомого я згадати не можу. У зв'язку з цим я припускаю, що сьомим був я, вперше в житті сприйнятий як один з них чи принаймні як «домашній поет» (тобто як домашнє вино, домашній сир, домашня тварина і домашній привид в єдиній особі).

Того вечора півні сатанинськи добре відіграли на руїнах Катаріненкірхе. Цьому є два пояснення — одне другорядне й одне першорядне. До них за хвилинку, а поки що той епізод зі старим добрим Вальтером, який насправді був героєм вечора і який зробив тоді більше, ніж усі святі разом взяті. Так от, коли все закінчилось і зворохоблено-зворушена публіка нарешті кількома потоками стала

покидати руїну, Вальтер завів нас на пиво від організаторів і сказав таке: «Ви перевернули уявлення цих людей про вашу країну. Ви зробили її красивою і найцікавішою на світі. За це вам належить великий орден від вашого міністерства закордонних справ. Але по-перше, воно у вас надто тупе, щоб до такого додуматись. А по-друге, на біса вам той їхній орден здався?». Це досьгодні наймудріший тост, який я коли-небудь чув.

Тепер до пояснень, чому все сталося саме так.

По-перше, ми грали не де-небудь, а на руїні. Вважається, що то руїна церкви (Катаріненкірхе). Руїною вона є починаючи з 1945-го, коли її бомбанули — як там їх називають у кацапів? — піндоси. А церквою вона не була вже задовго перед тим, себто ще з часів Реформації, коли реформатори, наче якісь більшовики, повідбирали всі ключі і забили всі її входи дошками. І потім вона більше ніж 200 років служила місцем, де збиралися, грали і співали майстерзінгери. Тобто це вони повилазили з нами на сцену того вечора і витягнули клас. Насправді це їм били браво. Але в наших особах.

По-друге, дорогою до руїни ми спинялися на мостах і дивились на воду зеленавого кольору. Ми не мали з собою (чомусь) горілки, за що нас першого вечора навіть суворо покарав Вальтер — як так, приїхали з України й без горілки? Чого в такому разі приїхали? Отже, ми не мали горілки, але все одно сп'яніли в Нюрнберзі, ніби професор Плейшнер у Берні. Ми не читали священних книг Серафима, але все одно стали буддистами, а це означало — повільними радісними рибами в зеленавій воді. Ми стали рибами, які змогли заспівати.

Право вирішувати, яке з цих двох пояснень є важливішим, залишається за кожним з вас.

ОДЕСА, 1994

Слово «Одеса» так і тягне за собою свій особливий шлейф, надто ж серед тих, котрі ніколи її не бачили. Скільки вже разів траплялося так, що я мимохідь вимовляв «Одеса», а мої співрозмовники тут-таки починали тремтіти від збудження. Про Одесу знають у всьому світі. Точніше, нічого про неї не знають, хоч і знають її. Тобто правильніше буде казати, що про Одесу не знають, але в усьому світі. Тому що всі на світі знають про неї, особливо з фільму Сергея Ейзенштейна. А я знаю про неї, починаючи з літніх вакацій 1969 року. Одеса була насправді посольком імені Котовського, тобто Лузанівкою, море і пляж не йшли у жодне порівняння з Південним Кримом, а в жодній книгарні не продавалося жодної книжки Жуль Верна, хоч місто наче і вважалося портовим. Пляж був нестерпно брудним і весь кишів мухами та їхніми личинками, але гіршим за нього був якийсь прилеглий парк чи то сквер, де під кожним кущем було навалено купи екскрементів різного строку давності.

Потім були ще одні літні вакації, середини сімдесятих. Це коли над верхньою губою вже засіявся вус і до запаморочення хотілося сексу. Саме тоді зі мною трапився той сонячний удар, наслідком якого я виявився поетом. Коли я пишу «сонячний удар», то прошу не розуміти цього дослівно. Просто мене раптом усього наскрізь пронизало — ніби хтось у мене згори метнув гарячого списа. А я ж стояв у самих тільки плавках посеред пляжу!

Одним з дальших наслідків цього списометання стало те, що через вісімнадцять з гаком років я знову прийшов до Одеси, але цього разу з моря. То був шестипалубний грецький корабель, він вирушив з Пірею і без жодної зупинки, перетнувши моря Егейське, Мармурове та Чорне, причалив на морвокзалі в Одесі. І тоді з нього й вивалив увесь наш письменницький виводок загальним числом понад чотириста осіб.

Письменники на Заході є переважно лівими — як добрі, так і не надто, або й зовсім ніякі письменники. Це не конче означає партійну приналежність, а швидше певну світоглядну базу чи — ще непевніше — громадянську жестикуляцію. Припускаю, що цей лівий нон-конформізм є проявом особливого середовищного конформізму, згідно з яким не бути лівим письменникові просто ганебно. Не бути лівим — це бути буржуазною свинею. Що може бути гірше?

Проте я не про те. Того пронизливо-сльотавого листопадового надвечір'я, незадовго перед ранніми сутінками, вони вихлюпнулися на морвокзал Одеси, ніби якесь чотиристаголове стадо-цунамі. Їм хотілось Одеси — це незаперечно. Їм потрібні були Потьомкінські сходи з дитячим візком. Їм ще чогось хотілося — червоних прапорів, кагебе, портових повій. Вони почали з обмінників і засипали їх дрібними доларовими папірцями. За них вони отримували товстелезні пачки гіперінфляційних купоно-карбованців. Одна п'ятидоларова купюра дорівнювала сотням заялжених папірців, у різних, а проте однаково гидких барвах.

І тоді кожен з них зробив те, за що я їх уперше зненавидів. Вони почали фотографуватися з цими огидними різнокольоровими пачками, розгортаючи їх — якщо вдавалося — віялами, набиваючи ними всі можливі кишені і натужно кривлячись. Вони як діти тішилися тій грошовій масі, й це були злі діти.

А вдруге я зненавидів їх, коли вони кинулися до розставлених відразу ж за обмінниками лотків і почали захланно скуповувати в тих накольщиків усе, що трапляло під руку — матрешки, солдатські вушанки, кролячі шапки, будьонівки, портрети Леніна-Сталіна, ордени й медалі Радянського Союзу, самовари, валянки, куфайки, портупей, ракетниці, генеральські погоони, а тоді ще раз матрешки і знову по тому ж колу все те саме. Їм здавалося, наче вони потрапили на останній розпродаж уламків якогось переможеного, але й досі звабливого світу. При цьому вони не переставали фотографуватися — у згущенні сутінків, серед усе частіших спалахів, остання апокаліптична сесія перед настанням цілковитої темряви, вже у вушанках і шинелях, і в штанах з лампасами, з орденами й зірками на грудях, з балалайками, калашами та іконами.

Так, ніби це вони розвалили до біса весь той комунізм і тепер танцювали на його уламках. Або інакше — так, ніби кинулися рятувати його останні уламки, щоб зібрати його, весь той комунізм, наново.

Добре, що ми вирушили з Одеси на Констанцу ще того ж вечора, і вони не встигли.

А про Констанцу ви вже читали?

ОЛОМОУЦ, 2007

Про Чехію я в цій книжці ще писатиму — і значно більше: попереду Прага. А поки що зовсім трохи, зате з дна душі.

Душу я щойно згадав головним чином завдяки Зденекові та його закладові. У чеській мові є начебто зрозуміле нам слово «*hosroda*», проте воно аж ніяк не означає, як у нас, «домашнє житло, домівка». Швидше навпаки: чеська *hosroda* — це місце, куди чехи зазвичай від своїх домівок утікають. Тобто це «кнайпа», «пивнуха», «шинок», «народна ресторація» — щось таке середнє між усіма цими поняттями. Можна здогадуватися, що для кожного чеха справжнім домом є його рідний пивняк. Не думаю, що хтось колись полічив число *hosrod* по всій Чехії. Проте можна бути цілком певним того, що вони, вдаючись до квітчастої образності Павла Алеппського, «численніші від зірок на небі та піщинок на березі моря».

В Оломоуці, на вулиці Првні Має, 8 міститься одна з них. Її споконвічне офіційне ім'я «При Музеї» (там справді поруч якийсь музей), а неофіційне — «Понорка», тобто по-нашому «Підводний човен» або ж «Субмарина». Господаря звати Зденек і він класний.

Удень до «Понорки» заходять на обід роботяги, з'їдають перше, друге, випивають по два-три пива, відтак по чарці сливовиці і ще одному пиву, після чого знову лізуть на свої рихтування чи де вони там їбощать. Увечері ж до «Понорки» злазяться культурні герої оломоуцьких околиць — поети, рокери, активісти, акціоністи, ветерани-68, переможці-89, нероби, мудреці, художники, їхні красуні та інші потвори. Вони просиджують на дні своєї спільної субмарини до пізньої ночі і при цьому вливають у себе в середньому по дев'ятнадцять кухлів пива та випалюють у середньому по двадцять дев'ять сигарет.

Іноді в «Понорці» читають свої твори панове і пані літератори. Значно частіше в ній грають рок. Одного разу там навіть злабали «Джетро Талл» (не ті самі — їхні двійники, але все ж).

Іншого разу в «Понорці» виступили ми з карбідами й «Самогоном». Зденек нас відтоді дуже полюбив і пригощав до ранку всім, що має, головним чином душевністю та сливовицею. Він особисто визвучує кожну запрошену команду на власному скромному апараті, бо й сам запеклий рок-н-рольний басист, незгірший від Джефрі Геммонда-Геммонда. Зденек — це справжнісінький старий чеський гіпар, довжина його патлів саме та, що так уразила мої дитячі уявлення про свободу (принаймні зачісок) у Празі 68-го року.

Серед чехів досі спостерігається чимале число старших літами чуваків з гіпівською довжиною волосся. Таке враження, що саме чехи є найвірнішими синами того особливого часу і стилю, найпослідовнішими носіями тих революційних цінностей. Може, більшість із них просто застрягла десь у своїй історичній весні, переповненій сексом, політикою і дедалі ближчим гулом радянських танків? За сорок років, що збігли відтоді, їхні патли сильно посивіли й іноді дуже поріділи. Але вони все ще слухають музику, з якої все й почалося.

У «Понорці» таких типів зустрічаєш просто неминуче. Один з них з'явився ще за пару годин перед нашим концертом, під час репетиції. Від того моменту він уже нікуди не зникав, а лише цмулив пиво за пивом, пахкав самокрутками і гладив по коліну свою подругу, дещо молодшу, але так само сиву. Часом вони цілувалися, переплівши долоні. Але головним чином витріщалися на нас. Я ловив це витріщання постійно: і перед концертом, і під час, і після, коли ми з карбідами розбрелися по господі, і всі хотіли нас частувати своєю чеською вайлуватою вдячністю. Але він, той тип, лише витріщався в мій бік і час до часу клав руку на цицьку своєї подруги. Так, іноді вони ще й перемовлялися, не зводячи з мене очей. Чогось я був певен, що він обов'язково підійде. Проте він усе не підходив.

Протягом того і наступного вечорів у «Понорці» я випив, здається, з кожним її гостем зокрема і з усіма разом. І тільки той тип уперто тримався звіддалік. Мені почало здаватися, що вони з тією його милою навмисне вибирають такий столик, щоб увесь час мене бачити. І щойно я зникаю з їхнього поля зору, як вони пересідають до іншого столика, звідки мене знову стає видно. Це була трохи параноя, згоден. Її, можливо, й не з'явилося б, якби вони хоча б не перемовлялися про мене своїми дещо скривленими упирачними ротами.

Третього — й останнього — з вечорів я на прощання обійняв добрягу Зденека і вийшов у темряву. Мій потяг до Львова відходив за якісь півтори години. Пройшовши з півсотні метрів угору вулицею Првні Має, я почув, що за мною хтось женеться. «Товарищ! Стой, товариш!» — покликали мене чомусь мовою третьої країни.

То був, ясна річ, він, з розвіяними від бігу сивими патлами. Він підійшов майже впритул і, дихнувши п'ятнадцятим за вечір старопраменом, вибачився за свою погану російську. Я відповів, що зрозумію чеською. Він щасливо завсміхався і спитав: «Але ж ти знаєш російську?». «То й що?» — спитав трохи зимніше я. Він став плутано пояснювати, що його цікавить лиш одне запитання, одне-єдине, але воно півжиття не дає йому спокою, та де там півжиття, дві третини життя, ніяк не менше. Це стосується російської мови. І він тепер такий радий, що зустрів когось, хто може йому підтвердити чи спростувати одну річ, одну-однісіньку. «Яку саме?» — перебив я його. Він набрав у груди повітря,

різко видихнув і спитав: «Чи правда, що в росіян є така приказка: только для любимой хуй стоит дубиной?».

Ніколи раніше я чогось подібного не чув. Але я без вагань підтвердив йому, що це так і є. Тобто, що така приказка в росіян існує.

Я гадаю, що вчинив дуже слушно. Мало хто в моєму житті світився такою вдячною радістю. Ми потисли один одному руки і розійшлися — кожен зі своєю дубиною.

ОСНАБРЮК, 2005

В Оснабрюку народився Еріх-Марія Ремарк, і якби цього не трапилося, то навіть не знаю, чи я колись у ньому побував би. Це не означає, що я навмисне подорожую ремарківськими місцями, анітрохи. До цього письменника в мене два сентименти, не більше. Ні, не два сантиметри — два сентименти.

Перший: у часи, коли я щойно народився, його дуже любили мої батьки. Вони в цьому аж ніяк не були оригіналами, Ремарком тоді зачитувався увесь еСеСеСеР, особливо «Трьома товаришами». Здається, бідному романісту від усієї тієї любові з мільйонними накладами книжок навіть і шеляга не перепало, на що він час до часу публічно нарікав. Але до Женевської конвенції з авторських прав Самая Читающая Страна в Мире приєдналась як на зло аж по його смерті.

Другий мій сентимент має на ім'я Марлен Дітріх. У Ремарка з нею був багатолітній, жахливо нервовий і взаємно виснажливий роман. При цьому він, увесь стікаючи кров'ю, називав її Пантерою. Вперше вони, две зvezды, покохались у Венеції, де Ремарк пізньої ночі відпровадив її до дверей готелю. Важлива деталь: вони мешкали в різних готелях. Так от. Ремаркові скидалося на те, що Дітріх не проти. Тоді він і вимовив слова, за які я його настільки шаную. «Мадам, — сказав Ремарк, — на фронті я отримав кілька тяжких поранень, останнє з них виявилось фатальним. Я не зможу бути для вас добрим коханцем, але обіцяю бути незабутньою лесбійською сестрою». Швидше за все, він виконав обіцяне, інакше якого біса їхня спільна історія тяглася б ще стільки років.

Не пригадую, як називався той готель у Венеції, але мій готель в Оснабрюку називався «Ремарк». І ми в ньому з'явилися майже водночас із Леолукою, сицилійським героєм, що надалі буде головним героєм цієї оповіді. Леолука Орландо і я мали стати чимось на кшталт кавалерів Ремарківського ордена. Але я не про це.

Я про те, що червневі надвечір'я тягнуться страшенно довго, ледь не до опівночі, а потім вони переходять у ніч. І от на цьому невідчутному переході між світлом і темрявою мене раптом осінило, що це ніякі не жарти — ці височенні атлетичні типи у приблизно однакових костюмах і краватках, які

всі ці години з протиприродною насолодою потягують мінеральну воду за кілька столиків від нас і майже непомітно для нас же пасуть очима, вухами, потилицями, спинами і шостим чуттям увесь навколишній простір. Бо вони — найсправжніші агенти спецпідрозділу німецької поліції. Їхнє завдання — зробити так, щоб Леолуку Орландо не вбили. Щойно мене осінило, як я тут-таки відчув десь поблизу щонайменше одного снайпера, десь, приміром, на даху. Там обов'язково мусили чатувати снайпери! З популярним нині словом «чат» це чатування не має нічого спільного.

Я також про те, що наші з Леолукою готельні номери розташовувалися поруч, а це означає, що коли ми з Пат поверталися до свого номера пізно вночі, то обов'язково зустрічалися з черговим агентом, який контролював усі пересування коридором. Але не тільки вночі: якщо ми заходили вдень, то все одно перетиналися з черговим агентом (часом агенткою, красивою, мов агент Нікіта). Це, мабуть, означало, що Леолука у себе в номері. А може, й не означало — просто охорону його номера вони несли цілодобово, незалежно від того, де сам він у ту мить перебував. Бо якщо, наприклад, зняти охорону хоча б на пару хвилин, то хтось же обов'язково (під виглядом готельної обслуги, наприклад) занесе Леолуці до номера, наприклад, вибуховий пристрій (розкішний букет асфodelей, таємничий пакунок у дорогому обгортковому папері, відро шампанського зі смертоносним сувеніром на дні).

Агенти були красиві й добросерді і завжди якось трохи по-змовницьки нам посміхалися, мовляв, і ви влипли, і ми. У випадку чого — якби ми з Пат раптово виявились купленими мафією Леолучиними кілерами — вони не задумуючись прошили б нас зі своїх автоматичних пістолетів.

Уночі в ліжку ми пошепки розвивали сюжет: вартовий офіцер під дією досипаного до вечері (різотто!) снодійного намертво засинає в коридорному фотелі, люди мафії з відмичками від усіх номерів безшелесно прокрадаються коридором, відчиняють двері номера і безконечно довго палять зі своїх заглушених стволів по розстеленому ліжкові, аж поки кров з наскрізь просякких матраців не починає цабеніти на підлогу. Отоді й виявляється, що вони помилилися номером — це сусідній. Наші з Пат підірвані трупи будуть поховані в Україні з особливими почестями.

На початку 1990-х років тодішній мер Палермо Леолука Орландо увійшов до першої трійки в розстрільному списку мафії. У найтяжчі часи він змушений був мешкати разом з родиною на території військового містечка, в казармі. Для нього це було найбезпечніше на острові місце. Приблизно тоді ж місцеві газети вийшли під заголовками на зразок «Леолуко, ти — наступний!». Це сталося після того, як один за одним були знищені обидва його найближчі товариші по битві — здається, один з них був прокурором, а інший суддею. У розстрільному списку вони посідали перші два місця, Леолука Орландо — третє. Обидвох розірвало на шматки — вибухівкою в їхніх автомобілях.

Відтоді минуло п'ятнадцять років, а Леолука все ще живий. Господи, нехай так буде і далі. Нехай він буде живий — тепер, у цю хвилину, коли я пишу ці слова, і потім, і взагалі.

У мене від нього подарунок — фіолетова футболка з написом «Cù nasci tunnu un rò murìri quadratu» на грудях. Перекладається це приблизно як «Народжений круглим не вмере квадратним». Щось наче

пом'якшений парафраз на тему «Горбатого могила справить». Це улюблена приказка мафії, стрижень її духовності. Опустіть руки і не дригайтеся. Ця земля наша. Ми її не віддамо. Так і ходіть горбатими, поки не здохнете.

На це в Леолуки є відповідь — на тій самій футболці, але на спині, щоб читали озируючись: «Cambiare è possibile». Зміна можлива! Дуже правильна відповідь, як тоді мені здавалося.

ОСТРОГ, 2006

І замок Острозьких, і Луцька вежа, й Татарська — все відбулося: побачене, зареєстроване.

До синагоги ж ідеться недовго, з Татарського передмістя якихось лише кількесот метрів. Але враження таке, ніби опинився вже поза містом — пустир історичного центру. Тут, якщо уважний, можеш почути підземні шепоти — з-під глини і трави, якісь уривки читань, голосінь, молитов, зойків. Зойки шепотом? Шепоти зойком?

Де будинки? Де хоча б халупи? Де бідні й багаті? Де ятки, де варштати, де корчми? Вистачає вбити — і все розсипається на невидимі спінозівські атоми: топографічна діра, від штетлу тільки шари пилюки на лопушинні та споришах. Навіть Б-г не позбирає докупі знову, не зліпить з мільярдів пилюнок нове існування.

До синагоги входиш ніби до гробниці — вниз. Вона осідає — здається, що земля під нею розповзається. Кажуть, ніби насправді вона фортеця. По ній наказав палити з гармат Суворов, але ядра так і повисли в повітрі. Суворов передумав, і того разу все скінчилося добре. Ядра тепер у музеї.

Чому Хмельницький не передумав? Чому гайдамаки? Чому поліцаї? Звідки ця повстанська доблесть — різати беззахисних?

І навіщо ті есесівські руни, повидряпувані на колонах місцевими гопами, руни в руїні? Як їх позішкрібати, позчищувати?

(Зішкрібання — саме те слово, щоденне зішкрібання нас порятує).

Помиляєтеся: це не руїна синагоги. Це наша з вами руїна, це ми западаємо під землю.

ПАЛЕРМО, 2006

Про «Нелеґала Орфейського» ви вже знаєте — принаймні ті з вас, які читали дюссельдорфський розділ цієї книжки[87]. Там, у Дюссельдорфі, й розпочався мій недовгий театральний роман. Подальше ж його розгортання відбувалося не лише в Дюссельдорфі, а й у Києві та Палермо. Завдяки цьому «Нелеґалові» всі ми, його автори й виконавці, стали на деякий час таким собі мандрівним театром. Констанца і Мелані, пані Клавдія Буркгардт і Анна Бадора, а також Юрко, Вольдемар і Стас (один із Перфецьких), Міхаель Фукс, Томас, Аргус і Марко, і звісно, наші незрівнянні й дорогі італійці, Енріко, Розаріо, Маттео — всі вони досі тут, у моєму наділеному душею комп'ютері. Часом я переглядаю фотографії, часом відео, бо що тепер залишається. Ми роз'їхалися, нашої дивної трупи більше немає. Здається, це назавжди.

Востаннє ми бачилися в Палермо. Там усе й завершувалося тоді, на початку червня. Ми мали зіграти останні два спектаклі. Удень ми їздили від Опери 806-м автобусом до пляжу в Монделло. Увечері грали «Нелеґала» в Театро Ґарібальді. Ніщо не свідчило про якесь інше, переповнене смертю життя десь тут, поруч з нами. Хіба що сам той театр — винятково занепала споруда, фактично руїна.

Якщо в Палермо ви запитуєте про Театро Ґарібальді, то вам у дев'яти з десяти випадків покажуть інший, той, що на П'яцца Руджеро Сеттімо, багатий і доглянутий. Це його я щойно назвав Оперою, бо так воно і є. Ми натомість ходили до театральної руїни у старому місті, в околицях вулиці Кастрофіліппо і П'яцца Маджоне. Директором руїни є згадуваний Маттео. У «Нелеґалі» він грав самого Леонардо ді Казаллеґру, пам'ятаєте?

Театро Ґарібальді збудували 1861 року на честь Генерала-Визволителя. Роком раніше він узяв Палермо й іменем короля Віктора-Емануеля II проголосив себе диктатором Сицилії. Місто його любило і щосили вітало його червоносорочечну бойову тисячу. Новозбудований театр увінчав перемогу і став подарунком його дружині Джузеппіні Раймонді. Її портрет у центрі авансцени, вибляклий і полущений, є однією з небагатьох прикрас, що дотягли аж донині. Усе інше — меблі, пожитки та реквізит — нищилось і розкрадалося протягом довгих десятиліть, коли приміщення слугувало то боксерською залом, то порнокінотеатром, то кабаре, то нарешті сміттєзвалищем. У середині 90-х Маттео започаткував у ньому свій дивацький театр, нічого не перебудовуючи й не реставруючи, лишивши руїну руїною, тільки очистивши її від навалених тут і там кучугур усілякого мотлоху. Певний театрознавець якось написав: «Місце, якраз відповідне для розкопок пам'яті, переколажування видінь — прибравши на себе оболонку театру, воно непомітно стирається з лиця землі і зводить свій солодко-гіркий порахунок з наближенням смерті».

Ось уже вдруге лунає «смерть», а «мафія» ще жодного разу не згадувалася. Хоч без неї й тут не могло обійтися. Це вона свого часу довела до закриття старий театр. Це її хлопці там боксували, робили ставки, нюхали кокс, крутили порно, купували стриптизерок. А потім їм набридло і вони на нього забили — тобто забили всі входи дошками. Мафія і культура — цілком особлива драма. «Вони люблять оперу, — казав Маттео, — вгачують мільйони у мюзикли». Йому вони не кинуть на театр

навіть і шеляга. Тобто я сказав би, що з ним усе гаразд. Він друг Леолуки Орландо, про якого ви щойно читали. Він близько знав прокурора Фальконе і суддю Борселіно, розірваних вибухівкою в 1992 році. У нього сильно пошкоджена нога, від цього він жахливо кульгає, проте я так і не наважився спитати його, що трапилося.

За кілька тижнів перед нашим приїздом до Палермо, 11 квітня, італійські спецслужби арештували 73-річного Бернардо Провенцано (він же Трактор і він же Рахівник), на той момент хрещеного батька, або ж саро ді tutti сарі, головного над головними, що понад сорок років перебував у розшуку. Насправді він преспокійно жив увесь цей час у своїх незчисленних маєтностях і якщо потребував куди-небудь їхати, то замовляв собі карету швидкої допомоги. Свої розпорядження він ніколи не передавав телефоном, лише у вигляді шифрованих записок на малесеньких клаптиках. Кожну з них він починав і закінчував чимось на зразок «Хай береже нас Господь» або «Пребудьмо ж у мирі із Всевишнім». Усього, що він накоїв протягом свого відданого Справі життя, вистачає на десятки позитивних ув'язнень. Думаю, що йому вже ніколи не вибратися з-за ґратів, хоч у цьому я можу помилятися. Нині йому сімдесят сім, і одного разу він таки вибереться з-за них, щоправда, з іншого боку.

Зрозуміло, що його арешт і подальша сумлінна співпраця зі слідчими органами спричинили дедалі ширше розгортання поліцейних заходів. У мить, коли ми потрапили до Палермо, в місті — про це стане відомо пізніше — повним ходом ішли приготування до операції «Ґота», що її метою було затримання всіх без винятку капі. Протягом того червня у зв'язку з цим було виписано 52 ордери на арешт. У той же час Антимафійна дирекція розслідувань попереджала, що у відповідь на захоплення Провенцано мафія може відступити від останнім часом трохи поміркованішої лінії хрещеного батька і знову взятися за насильство, тим самим заманіфестувавши незламність і безсмертя. Запаси вибухових речовин в її арсеналах ще далеко не вичерпалися. Сірчаної кислоти для розчинення трупів теж не бракувало.

Про все це я дізнаюся щойно тепер. А тоді ми їздили 806-м до пляжу в Монделло, щастливейшие из смертних, вечорами ж працювали в руїнах Театро Гарібальді. Якби ми знали тоді, що насправді відбувається поруч із нами, які таємні небезпеки пульсують за стінами тих палаців і вілл, розкішних або напіврозвалених, за всіма тими наглухо зачиненими віконницями, у парках і садах, і в катакомбах, за кожною пальмою і на кожному перехресті, то напевно поводитися б обачніше. Наприклад, завжди тримались би ближче до дітей. Мафія не каморра, вона їх не вбиває. Дітям дозволено жити. Хай краще думають, ніби ми педофіли.

Нікого з нас, як ви розумієте, на дрібні шматочки тоді не рознесло. І все ж.

Підходячи до театру першого вечора, я звернув увагу на один із кількаповерхових будинків по Віа Кастрофіліппо. І не тому, що він чимось вирізнявся, а тому, що мені, аби підійти до театру, довелося його обходити. Кілька озброєних карабінєри контролювали прилеглу до входу територію. Одному з них я намагався пояснити, що мені тут зовсім близько, якісь лише тридцять метрів, але він лише заперечно крутив головою і жестами вказував мені на шлях в обхід. Я мусив повернутися, вийти на

Віа Аллоро, нею перейти на паралельну до Кастрофіліппо, а відтак підійти до театру по Віа Франческо Різо. Перед входом до театру стояло кілька наших. Здається, то були німці з персоналу. Всі як один вони дивилися в бік того будинку. Я запитав, що вони про це знають, і почув у відповідь, що там готується арешт якогось великого мафіозо. Він нібито засів у помешканні на третьому поверсі й обклався автоматами. Не так, заговорив інший німець, ти все переплутав. Він, той бос, там живе, це його помешкання. Поліція взяла його під домашній арешт. І тепер детективи допитують його там усередині, а карабінєрі стережуть усі входи й виходи. Щоб його часом не порішили свої ж.

Я розсміявся на такі дурниці й запитав, як же це пояснити, що вони так добре поінформовані. На це мені сказали, що їм про все розповів Маттео. А Маттео тутешній, йому треба вірити. Я розсміявся вдруге, згадуючи його, Маттео, суворий сицилійський гумор.

О десятій вечора Театро Гарібальді почав ліниво заповнюватися публікою: п'ять, сім, сімнадцять, двадцять осіб. Зал у ньому розрахований десь на сто двадцять місць. «Маттео заспокоїв, — переказувала Анна, — що в них традиційно приходять на півгодини пізніше».

Коли вистава рушила, глядачів назбиралося десь із вісімдесят, але потім ще трохи додалося. «В усьому винні карабінєрі, — вголос нарікав я. — Це вони не пускають людей».

Але вистава йшла цілком непогано. Найголовніше для мене було не зіпсувати її закінчення.

У київському спектаклі я виходив на сцену двічі: для виголошення промови Перфецького в середині вистави і в самому фіналі. В цьому другому випадку я попередньо роззувався і, босака ступаючи затопленою сценою, на задньому плані перетинався зі Стасом (Перфецький-1, що вислизає в Невідоме), а відтак попри лежачого на спині Міхаеля Фукса (Перфецький-2, що пірнув у Вічність), виходив на просценіум, звідки читав останню частину своєї поеми «Стас Перфецький повертається в Україну». Ось вона:

Стас Перфецький має рацію, коли пише про вічний початок. Я збираюся з думками і прошу його ще раз, а потім ще раз:

«Повертайся, Стасе! Прикордонні війська

і митну службу на всіх без винятку переїздах

уже попереджено — тебе зустрінуть з оркестром,

не дивлячись на твій давно прострочений паспорт з серпом і молотом,

два інфаркти, естонський акцент і пластичну операцію.

Повертайся — влада змінилася, мрії збулися,

слабкі алкогольні напої й легкі наркотики —

включно з клеєм —

витісняють горілку з молодіжного побуту,

скоро весна, справиш собі штани з багатьма кишенями,

розженеш парламент, запровадиш полігамію,

змусиш усіх казати Атени, Голіят і Гонолюю,

приєднаєш Донбас до України, відновиш Кримське ханство,

зробиш українця наступним Папою Римським

і його ж — водночас — Далай-Ламою.

Час повертатися — нові покоління студенток

усе повторюють і повторюють у темряві

твоє незабутнє перфектне досконале ім'я».

У Палермо ми вирішили, що мій вихід посередині не матиме сенсу, натомість фінал варто зберегти. Я заздалегідь попросив синьйора Ренцо про італійський переклад вірша. Звичайно, дещо в ньому слід було позмінювати з огляду на тутешню публіку. Наприклад, такий рядок, як «приєднаєш Донбас до України, відновиш Кримське ханство» нічого їй не сказав би. Замість нього в перекладі з'явилося «приєднаєш Італію до Сицилії, відновиш Римську імперію», далі з'являвся рядок з котроїсь із попередніх частин — «проведеш Хав'єра Солану по саунах Києва», але замість Солани виникав Берлусконі. Київські сауни та масажні кабінети пасували йому навіть краще, ніж Солані. Що стосується анонімного українця, що його Перфецький мав зробити наступним Папою й водночас Далай-Ламою, то спеціально для італійців він набував персональної визначеності і ставав Андрієм Шевченком.

Я довго й наполегливо вчив напам'ять італійську версію того уривка. Ні, я не говорю італійською, але часом здається, що міг би. Мені особливо подобались останні три рядки, після яких уже можна було зітхнути з полегкістю й дочекатись оплесків:

E tempo di tornare — una nuova generazione di studentesse

ripetono in continuazione nel buio

il tuo indimenticabile perfettesco perfetto nome.

Найважливіше було не запоротися на слові «indimenticabile». Я не заповорвся. Але трапилося дещо інше.

Після «perfettesco», а потім і «perfetto» я робив паузи. Мені це порадила Анна — трохи посмакувати ці слова, що так відверто перегукуються з іменем героя. Це були, ясна річ, зовсім короткі паузи — може, двосекундні. І от у першій з них ми всі почули ззовні автоматну чергу. І була вона такою короткою, що у другій паузі вже ущухла. Тобто вона тривала не довше, ніж італійське слово «perfetto», якщо його вимовляти вголос. Я навіть устиг подумати про не відомий мені додатковий звуковий ефект асистента Йорґа — з натяком на місцевий колорит. Однак щойно я вимовив «поне», як черга повторилася. І тепер уже не було сумніву, що це з-поза театру, тобто що ніякий це не ефект.

Ще за кілька хвилин, коли актори під оплески вже виходили на поклін, почулося виття сирен. Публіка, хоч і аплодувала, виглядала радше пригніченою. Здавалося, більшості цих людей нестерпно хочеться бути де-небудь подалі звідси.

Але вони не можуть жити деінде. Маттео також не може. *Cù nasci tunnu un rò muriri quadratu.*

Коли о пів на першу ночі ми вибралися з руїн театру, ніяких карабін'єрі перед тим будинком уже не було. Ніхто вже не заступав нам дорогу, Віа Кастрофіліппо виглядала цілком безлюдною. На жаль, брудно-червоні плями з хідника прибиральники позмивали тільки зранку. На сіруватій мармуровій поверхні їх не можна було не побачити навіть уночі.

ПАРИЖ, 1999

1

От і ще один урбаністичний монстр, ще один Пуп Землі, ще одна Столиця Світу. Причому — з відвертими ознаками сексуального збудження: який там Паріс — Пріап! Той, що в нього вічно стоїть. І коли навіть правда те, що французькою Париж — вона, то все одно стоїть, бо навіть у неї стоїть. Або ще інакше: якщо вона — то не Пуп Землі, а її Діра.

Париж і секс — це вже не синоніми, а щось ближче. Це той випадок, коли все, що знав, підтверджується, хоч як би хотілося ламати стереотипи. Найясніше це сформулював Сашко Кривенко. Він тоді вислав по нас у Бориспіль редакційну машину, й нас привезли просто до нього. «І як вам Париж?» — запитав Сашко. Після чого, не чекаючи відповіді, додав: «У мене там вічна ерекція». А мені подумалося: Господи, як гарно він це сказав, усього чотирма-п'ятьма словами!

Чи він при цьому цитував Генрі Міллера? Можливо. Підкажіть-но хто-небудь: де в чорта в Міллера ці чотири-п'ять слів, у яких помістилося все, що ви насправді хотіли знати про Париж? Хоч насправді хотілось би знати інше: що такого це місто має в собі? Чому саме воно? Яка природа цього природного явища?

Якщо виходити з того, що проституція є найдавнішою професією, то Париж — місто зародження всіх професій як таких. У раніших містах-цивілізаціях (Вавилон, Александрія, Рим) проституція була покликанням. У Парижі вона стала професією. Швидше за все це якось пов'язано з християнством — саме воно скасувало ритуальний бік любощів і тим самим перетворило жриць кохання на працівниць панелі, а дарування на продаж.

Професія ж — це передусім техніка. Тобто з одного боку, як стверджує словник, «сукупність засобів і знарядь праці», а з іншого — «сукупність прийомів і навичок, що застосовуються в певній діяльності, ремеслі, мистецтві». І звідси — «володіння такими прийомами, навичками, професійне вміння і майстерність».

Техніка проституції наскрізь просякла французчиною, а отже в першу чергу парижчиною. Серед її аксесуарів (глибоко не вкопуючись, я беру перше, що спадає на пам'ять) і «французьке ліжко» — особливий ліжковий стандарт, суттєво ширший, ніж односпальний, і вужчий, ніж двоспальний, без роздільної щілини, як у звичайному двоспальному, і «французька білизна», і «французький поцілунок», що передбачає контакт язиками[88], і «французьке кохання», тобто відповідно кунілінгус чи мінет, що його в нас дуже часто помилково називають міньетом, тим самим підсвідомо ще більше офранцузжуючи. Після цього згадуються вже зовсім двозначні «французька кухня» та «французькі делікатеси».

Ну, і «французька хвороба», зрештою — як побічний наслідок недостатньо кваліфікованої професійної діяльності.

Епітет «французький», таким чином, варто прирівняти до «сексуальний» або принаймні «еротичний».

Велика французька культура — та, яка насправді чуттєва й тілесна, ніби дама з великими оголеними грудьми, що піднімає збуджену націю на барикади.

Велика французька революція — та, яка насправді відбулася 1968 року.

До цього згадаймо ще слово «куртизанка» — куртуазно паризьке і партизанське.

І не в останню чергу — французькі парфуми, ця феєрія феромонів, зваблювання запахом, стрибок із тваринного у сюрреальне.

2

Паризькі запахи я, здається, передчув, коли у другій половині 1980-х написав рядок «і пражанки пахнуть як парижанки». Звідки мені було знати, як пахнуть пражанки? Коли я дитиною був у Празі, я ж не принохувався до пражанок, настільки раннім я не був. Можливо, коли з'являвся той рядок, моїй підсвідомості йшлося не про парфуми? А, скажімо, про запах свободи, тієї празької, про яку в цій книжці я невдовзі ще писатиму? Свобода — явище гормональне, вона неминуче виділяє таємні секрети, вона кличе і заманює.

Хоч там як, але у другій половині 80-х я не міг знати, як пахнуть пражанки. А парижанки — тим більше. Це фонетика, що замінивши еротику, стала ерофонією. Чули ви таке слово? Ще ні? Цілком можливо, бо я його щойно винайшов.

Як можуть пахнути парижанки? З чим це порівняно? З французьким сиром? Камамбер? Щось радикальніше, рідкісніше? Епуас? Мюнстер? Лянґр? Пон Льовек?

Мені не йде з голови той липень і спека, і місце, куди ми вперше прийшли з Пат — фонтан Медічі у Люксембурзькому саду: черговий омаж для Райнера-Марії Рільке, бо я (ви про це вже читали) всюди нав'язую всілякі маршрути його місцями. Однак того разу це виявилось дуже доречною ціллю — з огляду на згадану спеку. Водойма перед фонтаном являла собою майже Ахеронт — настільки танатично-чорною була її поверхня.

Можливо, та гнилувата вологість у спекотному повітрі саду? Декадентські віяння з некрофільською прохолодою?

Але то було ще першого разу — коли ми з Пат мешкали у принагідному напівпідвалі на північному сході, посеред Бельвіля з усіма його в'єтнамсько-китайськими нюховими компонентами. Звісно, вони відволікали, забиваючи нам ніздрі з лише фаст-фудам притаманною безжальною інтенсивністю. Виловити в цих слиногінних сумішах інтимні запахи парижанок здавалося геть нереальним. Можна було, звісно, ризикнути і з дослідницькою метою затягти до нашого напівпідвалу яку-небудь професіоналку (Пако порадив би шукати на Пляс Піґаль), але тогочасні статки не дозволяли нам і мріяти про таке.

Останнього дня прорвало каналізацію — ми ледве звідти втекли.

Того ж року восени я знову (хтось пам'ятає цей анекдот?) приїхав у Париж. Цього разу то був готель на рю дю Сінь[89], назву якого з причин, що стануть вам зрозумілими далі, я замовчу. З готельного проспекту випливало, що то «автентична будівля XVII ст. у серці міста з традиційною і водночас родинною атмосферою». Там усередині і справді збереглися ще ті, старопаризькі габарити — передреволюційні, передбульварні, передосманівські, така собі тіснота антикварного стибу. Це щодо інтер'єру. А щодо розташування — також правда: у серці. Форум поруч, Шатле поруч, Лувр поруч, за ним сади Тюїльрі, Сіте близько, Сен-Мішель через річку.

А головне — навколо був Сен-Дені з його повіями. Пригадую, як вони завжди там походжали, перед будинковими брамами й на перехрестях, і як вони по-всякому, часом і свистом, ледь не художнім, закликали до себе нас, перехожих чоловіків. Одного разу ми всією ватагою сунули по рю Сен-Дені вниз від станції метро «Страсбур — Сен-Дені» і хтось узявся їх фотографувати з безпечної відстані, всі ці їхні розрізи, декольте, боа й панчохи на шовкових підв'язках. Тоді Пако, наша людина в Парижі, так і кинувся йому навперейми і, люто нагримавши, змусив пензлювати далі й не озиратися. За його словами — і він мав рацію — ще хвилина, і з-під землі вискочило б кілька здоровенних абреків, яких довелося б заспокоювати хіба що відкупом, і ще невідомо, чим усе б закінчилось. Я нагадав йому, що влітку ми крутилися десь тут утьрох із Пат, і їй таки вдалося поклацати цілком без наслідків. Ми потім роздрукували ті кілька фоток зі, здавалося б, нічим не прикметними вуличними перспективами, в яких завжди бовваніло дві-три характерні жіночі постаті. «Так то було дуже здалека», — зауважив Пако. І знову слушно.

Одного з перших вечорів я раніше за інших повернувся до готелю і зачинився в кімнаті. Удень зі мною трапилося те, що зазвичай траплялося в ті роки як результат поєднання алкогольної ночі (того разу — двох поспіль), кризи середнього віку, міцної кави і сигарет — я публічно знепритомнів. Чому це сталося саме на бульварі де Севастополь, однозначно не відповім. Невже в усьому винна його назва? Пам'ятаю, як у тому в'єтнамському поплавку *all you can eat*[90], куди завів нас пройдисвіт Пако, щоб ми за сорок франків наїлися на три дні вперед, я раптом подумав: «Щось тут мало повітря». Ще пам'ятаю, що виходив з нього на бульвар, дивуючись, як можна ступати по землі настільки ватяними ногами. Потім різке затемнення і кілька прогуляних на незнаній території хвилин відсутності. Після цього я вже знову все пам'ятаю: в очах прояснюється, погляд уперся в небо, моє тіло в положенні «лежачого не б'ють», наді мною голови друзів, Пако тицяє мені якусь воду (чи коньяк?), я розтягнувся на асфальті посеред бульвару, все чудово, а краще сказати — я знову з вами, привіт.

Добре, що на паризьких вулицях щодня непритомніє пару сотень людей — інциденту не зауважено.

Але увечері я вирішив узяти деяку паузу в цьому, досі неперервному *moveable feast*[91] і повернувся до готелю раніше. Зберегти себе так, щоб дотягти до відпущених сорока семи років — от яке почесне завдання час від часу виникало переді мною. Тому я ліг у ліжко навznak і заплющив очі. Зазвичай ця поза означає, що мене навідають кошмари і я, можливо, кричатиму. Проте вони починають мене душити не відразу — слід поглибше провалитись у сон. Щойно я вибрів на край того провалля, щойно

в моїх вухах пролунало кілька перших напівбезглузких фраз, а Пакова голова, яка, здається, одну з них і вимовила, розпалася на різнокольорові клапті, як за стіною почувся заливистий жіночий сміх. Він і вихопив мене із провалля назад у яву.

Сам по собі звук жіночого сміху не є чимось, аж настільки збудливим. Але цей конкретний був. Там був ще й чоловічий голос, і саме він провадив, тобто лунав гучніше і певніше — таке собі самовдоволене низьке муркотіння нахабно-безсоромного котяри. Від нього й народжувався той жіночий сміх, відданий і вже готовий, розкладений, з розведеними ногами — і це було воно, те, що мене пронизало і поволокло з напівсну. Я чинив цьому опір, намагаючись не розплющувати очей, проте за якісь чверть години такої боротьби з власними повіками я зрозумів, що вислизнути у паралельну реальність найближчим часом не вийде.

І навіть коли за стіною все на певний момент затихло — і голос, і сміх — я вже не зміг нікуди вислизнути. Я лежав у темряві й напружено вслухався. Просто так, тишею, це скінчитися не могло. Це мусило мати продовження. Як пишуть у цих випадках популярні прозаїки, «щось мені підказувало, що так воно і станеться».

Звичайно, невдовзі все почалося. При цьому вона вже не сміялась, а він уже не муркотів. Її робилося відчутно більше, ніж його. Вона в наростанні заволодівала всією акустикою, він лише доповнював, то потрапляючи в ритм, то випадаючи з нього. Як це назвати? Ні, це не спів і не стогін, і не лемент. Ви знаєте, що справжнього слова на це немає. До речі — чому? А, може, в якихось мовах є? У французькій?

Що міг я відчувати, лежачи в сусідній кімнаті з розплющеними очима, відокремлений лише стіною від їхнього стрибучо-французького ліжка? Що, крім безнадійно стійкої ерекції? Моє відчуття я назвав би змішаним. Я заздрив йому і ревнував її. Зрештою, в поляків це чомусь одне й те саме слово, ти знаєш. Я жакливий ревнивець, особливо коли йдеться про цілком незнайомих дівчат, які при мені виявляють закоханість у своїх супутників. «Ідіотко, — думаю я в такі хвилини, — якби ти тільки знала, як багато на цьому світі ти втрачаєш через те, що плутаєшся з цим придурком, а не зі мною!». Менше з тим, це побіжна заувага.

Не скажу, що я не намагався ховати голову під подушку. Так само не скажу, що це мені помагало. Більшою мірою помагав невідь звідки посланий мені рядок поета Рембо «Париж заселяється знову». Він виявився таким собі внутрішнім рефреном, що цілком незле накладався на їхній глосолалійний екстаз. Париж. Заселяється. Знову. Па! Рижза. Селя. Єтьса. Знову. Парижза. Селя. Єтьсазно. Ву!

Про любові в готелі, а точніше в сусідній кімнаті, у цій книжці невдовзі ще буде. Але то не моя історія. Ця — моя.

Париж нарешті заселився. Судячи з останніх звукових виплесків, обоє щасливо встигли. Усе скінчилось. Якщо вірити староримській приказці, після коїтусу обидві тварини мали би посумнішати. Отже, знову запала тиша — ні, майже тиша: тиша у порівнянні з. Бо якісь шуми все-таки виникали — наприклад, у ванні потекла вода.

Я розпалився, я не знав, що далі. Тепер вони вляжуться й позасинають, як убиті свині. А мені вертїтиса до ранку. Я засвітив нічник біля ліжка і глянув на годинника. Тоді згасив. Тоді знову засвітив. Тоді відкинув ковдру — чомусь так, як учили в армії: рішуче. «Їбав я вашу родинну атмосферу», — проказав я з притиском і почав одягатися. Мені трапилася кімната для некурців. Я мусив зійти вниз, щоб викурити одну-дві в салоні коло рецепції. Я повернувся, а ці суки солодко спатимуть. Ці суки солодкі. А я не засну.

Коли я виходив з номера, їхні двері також відчинилися. З кімнати вийшла жінка і попливла коридором у бік сходів. Я міг бачити її лише ззаду. Вона й не глянула в мій бік. «Це вже занадто», — подумав я.

Від неї я відставав на три-чотири кроки. Вона не могла не відчувати, як від мене пашить — ця курва, ця професійна парижанка.

І знову дурна ситуація, чи не дурніша від першої: ти сунеш коридором, а потім сходами вниз услід за повією, ще теплою, готовою ще раз і ще раз. Вона не озирається, але працює сідницями так, наче запрошує. Яка вона? Хто вона? Вік? Обличчя? Що з цим зараз робити? Привітатися? Bon soir, madame? Витягнути руку вперед і зловити її за трудову, всю в синяках, задницю?

А з іншого боку, заговорило в мені інстинктивно-протилежне, воно тобі треба, цей ВІЛ-СНІД? Чи принаймні ця французька хвороба на ймення сифіліс? Ти ж ненавидиш презервативи! Ти ж читаєш Подсядла![92] І ще — у скільки це стане? Сто баксів година? 600 франків? А бідолашний добряга Пако примудряється жити на 300 в місяць! У Парижі!

Малюк-портє підвів голову, коли вона перетинала вестибуль, прямуючи до виходу. У кутиках його рота з'явився натяк на посмішку — це бачив тільки я, вона вже не могла цього бачити, бо саме зникла за дверима. Це, мабуть, він, гівнюк, показав на мене поліції.

Близько дев'ятої ранку я виходив поснідати й зауважив у коридорі незрозумілу метушню. Коли я за чверть години повертався, з відчинених дверей сусіднього номера саме виносили тіло. Воно було накрите повністю — й обличчя теж. Тому я й кажу «тіло».

Детектив у цивільному (як виявиться, лейтенант) і темношкіра дівчина в уніформі, *gardien de la paix*[93], завершували якісь формальності. Двері номера було відчинено навстіж — тож я, проходячи коридором, пригадав собі сіменонівське слово «ажан», але пізніше не зважився його застосовувати. А раптом воно якесь образливе чи застаріле?

Мій готельний сусід, якого я ніколи не бачив, 68-річний рантьє, пенсіонер з Ельзасу, батько трьох дітей і двох внуків, президент місцевих футбольного і регбійного клубів, помер від зупинки серця безпосередньо під час акту. Знайдені в номері предмети еротично-ігрового характеру, як і початий пакунок віагри, можуть свідчити про певні надмірності. Особу жінки, що її він запросив до свого номера найімовірніше просто з вулиці, поки що не встановлено.

Усі ці деталі згодом розповів Пако. Це він перекладав лейтенантові мої відповіді. Лейтенант був балакуном і говорив уп'ятеро більше, ніж ми з Пако взяті разом.

Єдине, що я зміг описати: міні з червоної шкіри і чорні панчохи. Ні, я не бачив її навіть у півоберта. Тільки зад.

Спробуйте розшукати в Парижі повію за такими прикметами — червона шкіра на стегнах, чорні панчохи, зад. Якщо її справді так важливо розшукати. Хіба що у слідства з'явиться інша версія і виявиться, що то ніяка не серцева недостатність. Або що то ніяка не повія.

Ми розійшлися, чомусь підморгуючи один одному.

Пізно увечері я зайшов до себе й почув, що за стіною дивляться телевізор. «Париж заселяється знову», — зітхнув я.

ПАССАУ, 1992

Зі схилу гори під мурами Фесте Обергаус чудово проглядався півострів старого міста з дахами і вежами. Десь унизу співали крішнаїти. Однак найголовніші були річки, всі три. На моїх очах вони ставали однією. Ільц витікав з чорного Баварського лісу, тож і воду мав чорну. Інн був зелений. Дунай блакитним не був — радше свинцевим. Суміш зеленого з чорним? Чому обов'язково з чорним? Був

місяць квітень, останні дні — не місяця, а наші. Більше ми ніколи й ніде разом не будемо, подумав я. Аза сказала це вголос.

ПІТСБУРГ, 2001

Іноді мене запитують, де саме в Пенсильванії я перебував упродовж тих десяти місяців нового, тоді ще як з голочки століття. На це я зазвичай відповідаю, що між Філадельфією та Пітсбургом, якраз посередині. Про Франік я також часом кажу, що він якраз посередині між Lemberg und Czernowitz. Бути посередині — це особлива інтрига нікудиненалежності, стриманий натяк на самодостатність і — як це називається в політиці? — рівновіддаленість. Мабуть, це мені й подобається.

Пригадую, що з нашого старошотландського Болсбурґа в обидвох випадках — як до Філадельфії, так і до Пітсбурґа — слід було їхати десь близько трьох з половиною годин. Але до першої я навідувався значно частіше. Гаразд, про неї не тут.

Натомість я зовсім не навідувався б до Пітсбурґа, якби не одна людина — ви вже знаєте хто. Це про нього Петро Мідянка не цілком слушно написав «помре у Пітсбурзі», бо насправді він помер у Нью-Йорку. Анджей Стасюк певного разу, ще на початках нашого знайомства, привіз мені зі Словаччини поштову картку, яка одночасно слугувала квитком до Музею модерного мистецтва в Медзілаборцях. Її сюжет приватний, це репродукція родинного фото, на якому порівняно молода жінка з двома хлопчиками на руках. Якщо цю поштівку взяти у рамку і поставити на видному місці — так, щоб мимоволі кидати на неї час від часу оком, гибіючи за письмовим столом, то невдовзі дуже звикаєш до цих трьох людей. Починаєш відчувати себе ледь не їхнім далеким родичем і нащадком. Напис на звороті стверджує, що знімок походить із 1931 року. Жінку звали Уля, або ж Юлія, а старшого з двох синів, на вигляд семирічного, Джон. Щодо меншого, білявого, зодягнутого в таке ж біляве пальтечко, то йому на той момент близько трьох. Якщо фото робилось узимку, то два з половиною. Я можу це стверджувати, бо про нього відомо все, а прожите ним життя минуло, ніби найкасовіший блокбастер, цілком напоказ. Дата його народження 6 серпня 1928 року, місце народження Пітсбург, ім'я Енді (тобто Ендрю, тобто Ондрей), а прізвище Воргол (тобто Вархола).

За дивним збігом обставин, майже тоді ж, коли Анджей (ще один Енді-Ендрю) подарував мені поштівку з Медзілаборців, мій пенсильванський приятель, якого в цій книжці я називаю ттпЗ, переслав мені ще одну поштівку, на звороті якої написав, що вона «з музею Вархоли». Цього разу йдеться про інший музей — не той, що в Медзілаборцях, а той, що в Пітсбурзі. Поштівка з Пітсбурґа — також фоторепродукція, але знімок зроблено рівно на 50 років пізніше, 1981-го. Робота називається «Змінений імідж», Енді Воргол на ній позує з жіночим макіяжем та зачіскою, можливо, в перуці, хоча сорочка з краваткою суто чоловічі — отже, забава у транссексуальне й андрогінне, заперечення статі, флірт на обидва боки.

Поштівку від ттпЗ я так само розмістив на видному місці поруч із письмовим столом. Обидві поштівки розташувалися на одній невидимій лінії. Таким чином я наче проклав невидимий міст

завдовжки у півстоліття — від малого Ендрю на колінах у доброї русинської мами до великого Енді в зеніті своїх 15 хвилин. От уже справді змінений образ! Це так ніби перестрибнути з однієї планети на іншу. При цьому першу планету заселяють найупослідженіші серед імігрантів (згадати лише ці пенсильванські шахти початку століття, ці русинські робітничі посьолки на зразок Сентралії!), а другу — найяскравіші серед суперзірок. І єдино можливий Космос, у якому реально здійснити цей міжпланетний стрибок — Америка. Тому Енді Воргол ніколи не переставав дякувати Америці та, зокрема, її кока-колі. Остання в його тлумаченні виростає до парамістичного символу Великої Рівності: «Що в цій країні справді чудово, то це виникнення традиції, згідно з якою найбагатші споживачі купують фактично ті самі речі, що й найбідніші. Ви дивитесь телевизор і бачите кока-колу, і ви знаєте, що президент п'є кока-колу, Ліз Тейлор п'є кока-колу, і ви думаєте, що також можете пити кока-колу. Кока-кола є кока-колою і ні за які гроші ви не купите собі кока-коли, кращої за ту, що її цмулить перший-ліпший вуличний бомж. Усі кока-коли однакові і всі кока-коли добрі. Ліз Тейлор знає про це, президент знає про це, бомж на вулиці знає про це, і ви про це знаєте».

Цитовані щойно слова належать, звісно, тому другому Ворголові, суперзірковому. І саме до нього я двічі рвався у Пітсбург, точніше, до його музею на Сендаскі-стріт, 117. Мені здавалось, от я потраплю туди — і невидима лінія стане видимою чи принаймні відчутною. Тобто я побачу, як це відбулось, як уражений хореею та іпохондрією русинський хлопчик могутнім кокакольним стрибком Супермена долає простір неможливого й опиняється навіки пійманим у задзеркаллях нечуваних багатства та слави.

Мені подобалося заздалегідь розглядати Пітсбург на мапах і планах. Його середмістя має півострівну форму, такий собі пташиний хвіст, що кінцем упирається у злиття двох річок. Мені досі надзвичайно подобаються їхні індіанські назви — Елігені та Мононгагела, особливо друга, що в ній відлунює Монголія. Над першою ж прокладений єдиний у світі міст імені Енді Воргола, і я багато разів уявляв собі, як ми кінематографічно виїдемо по ньому на Норз Сайд, і нікуди не звертаючи опинимося за кілька хвилин перед брамою Музею Енді Воргола.

Обидва рази — у січні і наприкінці березня — все саме так і відбувалося, включно з мостом над Елігені та хмародерами середмістя й університетською вежею за нашими спинами. Але що цікаво: обидва рази Енді вислизав мені з-перед носа, а наглухо зачинена музейна брама так і не піддалася. Тільки той автопортрет 1986 року (здається, вже останній — жовте на чорному, припанковане) наче знущався, пришпилений до входу у вигляді музейної афіші.

Першого разу це трапилося через те, що був понеділок.

Другого разу я підготувався краще і вибрав суботу. Це, звісно, не п'ятниця, коли музей відчинено аж до десятої. Але й до п'ятої ми мали б чудово впоратися. З Болсбурга ми вирушили настільки своєчасно, що на музей мало б лишатися не менше двох годин. Дорогою нас учепився цілком загадковий русинський блуд — так, наче ми не Пенсильванією мандрували, а якимись підкарпатськими закамарками. Ми ганебно збилися на манівці, вилетіли чомусь на територію сусіднього Мериленду, а потім ще й Західної Вірджинії, внаслідок чого провели на автошляхах не

менше семи годин і врешті прибули до Пітсбурга на Сендаскі-стріт, 117 рівно о чверть на шосту. Звичайно, то були його штучки.

«Це отак ти поводишся зі своїми? Більше я до тебе не поїду», — сказав я жовтому Енді, охоплений любов'ю і люттю. Якби я мав пістолет, то розстріляв би його вдруге[94], хай паперового.

ПОЛТАВА, 2007

Якщо українське Лівобережжя уявляти собі лівою частиною певного живого тіла, то Полтава в цьому тілі є безумовним серцем. Воно б'ється дещо сповільнено і не любить занадто часто хвилюватися. Воно таке, яким і належить бути українському серцю — добре, сліпе, м'яке й дещо ожиріле. Воно визначає всю життєдіяльність українського організму — такого, яким його бачать і осязають з Москви. Чи він такий насправді, насправді невідомо. Тобто сьогодні вже невідомо: існують варіанти. Але Москві найкомфортніше дивитися на нього саме так і саме так його розуміти — через велике і сповільнене полтавське серце з усіма його галушковими шлуночками. Пам'ятник галушкам — це принаймні зрозуміло, це вписується, це щось таке, що не несе в собі жодного екстремізму, за винятком кулінарного, так екстремально засмакованого в усіляких гоголівських пацюках.

Таким чином, Полтава — це наша піддатливість, наша soft-версія, тобто назва не однієї поразки, а, можливо, всіх.

І це припущення дивним чином вивищує її в моїх очах над усіма іншими містами нашої непереможно-переможеної країни, що в ній питома слабкість і нездатність чинити опір напряду корелюють із такою ж питоною незнищенністю.

Так що коли ми опинилися в самому серці цього серця, тобто на Івановій горі, то звідусіль на нас полізла Історія. Вона й раніше час від часу вискакувала із засідки в цьому історичному місті. Але тут вона просто-таки поперла і, ніби газ, позаповнювала собою весь наданий нам простір. Тобто наш простір став її простором. І зрозуміло чому: з Іванової гори ми дивилися на схід і трохи на північ. Зрештою, ми не могли в той бік не дивитися, бо там, на іншій горі, виблискував Хрестовоздвиженський монастир.

Здається, це трапилося вже після садиби Котляревського. Вона була чиста і бідна — до такої міри, що красиве панське слово «садиба» ніяк їй не пасувало. В одному з юнацьких віршів я означив її як «многоцінну». Навряд чи я намагався бути при цьому іронічним — це вийшло само собою. Можливо, я вжив саме це слово з огляду на римування: «многоцінна» я заримував із «провінційна», а «провінційна» стосувалося Полтави. Живучи в тодішньому Франику, я мав деяке право (сумнівне, звісно) розташовувати ліричного героя посеред провінції, зажбурювати його поглибше в її нудотну пашу. Що більше її, провінції, то більше ліричного героїзму в героєві. Уся провінційність української поезії — в тому, як героїчно вона весь час намагається долати свою провінційність.

І все ж я тепер не про це. А, може, і про це, хоч іншими словами. Бо коли ми дивилися в бік монастиря, той хлопець, один з наших полтавських провідників, здається, художник, повідомив: «Отам-о в монастирі засіли шведи з Мазепою, а звідси, де ми стоїмо, наші палили по них із пушок».

Так було накликано ще одного поета.

Навіть і після смерті Іван Степанович Мазепа не знайшов собі нітрохи спокою. Він помер неподалік молдавських Бендер, де турки про всяк випадок надали йому політичний притулок невдовзі після полтавської поразки і втечі. Причиною смерті начебто стала хвороба, що її назву краще не згадувати. Мазепу поховали в румунському місті Ґалаці, в одному з монастирів. Проте його тіло пролежало в могилі зовсім недовго. Місце поховання в пошуках коштовностей розрили збунтовані яничари. Рештки гетьмана вони начебто викинули в Дунай і тим самим збагатили міфічно-символічне значення цієї річки ще на одну легенду. Кістки Мазепа ніяк не хотіли йти на дно — здавалося, вони так і пливтимуть поверхнею дунайських вод аж до Чорного моря.

Деякі джерела стверджують, що Мазепину могилу спустошили зовсім не яничари, а російські солдати. У такому разі цей акт набуває ледь не ритуальності, а банальне мародерство обертається політичною розправою. У своїх покараннях Росія завжди йде до кінця і навіть далі — вона вдирається в потойбічне. Ось уже триста років усі священики російської церкви зобов'язані проклинати Мазепу під час богослужінь у першу неділю великого посту. Це називається анафемою, й вона з Мазепа досі не знята. Адже Мазепа для Росії — щось більше й потворніше, ніж просто «зрадник» і просто «вражина».

Цей вельможа, державець і не в останню чергу вічно закоханий поет, якому приписують меланхолійну пісню про чайку-небогу, «що вивела чаєняток при битій дорозі» — безсумнівну алегорію України з її фатальним географічним розташуванням поміж значно сильнішими й агресивнішими сусідами, в ув'язненні росіян є кимось, хто здійснив замалом не первородний гріх. Мазепі приписано ледь не деміургічну демонічну (і що важливо — першу) диверсійну спробу зруйнування Єдиного Слов'янського Світу через відрив українців. Мазепа нібито розвернув їх обличчями на Захід, уперше спокусивши альтернативною версією їхньої ідентичності. Таких розворотів не пробачають, принаймні в Росії. Для росіян Мазепа — той, хто створив прецедент.

Насправді ж учинок Мазепа найменшою мірою ідеологічний. Восени 1708 року він лише з кількома тисячами свого війська (більшість якого за ним не пішла), керуючись насамперед не надто раціональним критерієм меншого зла у край виснажливій для своєї країни Північній війні, переходить на бік шведського короля. Реакція Петра Першого є миттєвою і дещо істеричною — це ненависть учня до вчителя, який покинув його на користь нового й молодшого. Саме тому Петро влаштовує привселюдну екзекуцію з позбавленням недавнього героя всіх його звань і відзнак та символічно-карнавальним переламуванням шаблі. Опудало Мазепа наказано волочити вулицями й

топтати ногами, а насамкінець повісити. Троє як завжди згідних на все митрополитів відправляють службу, під час якої проголошується відлучення Мазепи від церкви. Таким чином грішника остаточно вигнано з раю — того, який називається Російською державою і богом у якому є цар Петро.

Проте існування такої собі «західної партії» в середовищі українських еліт започатковане аж ніяк не Мазепою і є тенденцією такою ж давньою, як і її протилежність, себто тяжіння до Сходу. Своїм перебуванням поміж Україна просто приречена на протистояння геополітичних орієнтацій у виконанні двох антагоністичних «партій». При цьому «російська партія» здебільшого перемагає тактично. Перш усього це відбувається завдяки тому, що втручання Росії в безпосередній перебіг подій завжди і в усьому значно активніше, рішучіше, ніж втручання Заходу, рівень інфільтрації агентів значно вищий, а фінансові вливання фактично необмежені. Росія чудово користується просто-таки архетиповою схильністю українських еліт до внутрішніх конфліктів і легко та ефективно корумпує їх. Механізми дії цих важелів відпрацьовані протягом століть.

Натомість яка з партій перемагає стратегічно — залишається вічно відкритим питанням. Саме тому ми й перебуваємо нині там, де ми є — у сірій зоні добросусідства, поміж Європою та чимось іншим.

Саме тому Полтава з її обважнілим серцем усе ще залишається нашим Великим Невідомим.

Але повернімося до проклятого царем і попами злочасного гетьмана Івана Степановича. На час Північної війни щедро обтяжений роками і досвідом, він не міг не усвідомлювати своєї приреченості у протистоянні Росії та «російській партії». І в той же час як поет не міг собі в цьому протистоянні відмовити. Поетична інтуїція не зраджувала — можливо, вже тоді він побачив себе цитатою з Байрона чи навіть Пушкіна. Відчайдушно хапаючись за життя, він поставив на молодість — 18-літнього шведського короля і свою 18-літню коханку. Йому здавалося, що разом з ними його шанси не такі вже безнадійні. Не зважаючи на прізвище, в якому закодовано промах, Мазепа грав азартно — як усі, для кого участь є важливішою від перемоги. Завдяки цьому перемогами стають поразки, а ціль залишається недосяжною, чистою і все ще спокусливою.

ПРАГА, 1968, 1970

Моджани

У Львові Полтва. У Полтаві Лтава, у Празі Влтава.

Це так, наче одна й та сама річка.

От із неї я й почну.

Я дивлюся на мапу Праги й мимохідь зауважую, що Влтава тече з півдня на північ. Тобто в ті дні, коли ми з мамою і родичами виходили над річку, то був її правий берег. Ми мешкали у південному передмісті Моджани. Ні, я не пам'ятаю, як називалася вулиця, де наші родичі винаймали чотирикімнатне помешкання у не надто виразній триповерхівці. Нині я відніс би її до міжвоєнних часів.

Зате Моджани — це на сто відсотків. Шлях від будинку до річки я й тепер можу собі уявити цілком ясно, особливо поле з рядами черешневих і вишневих дерев. Та й жасминові кущі в садах коло будинків. Певний час ми йшли асфальтом, а потім уже польовою дорогою. Відтак ми перетинали залізничне полотно і збігали з порослого всіляким бадиллям насипу до річки.

На північ від нас лежала Прага як така, Золота Прага. На південь — містечко Збраслав, у ньому я так ніколи й не побував. Незважаючи на це, мені згодом завжди було приємно про нього згадувати. Місце, в якому ви не бували, має ту перевагу, що його можна собі науявляти. Але в цій книжці навіть уявного Збраслава немає.

Судячи з мапи, на берег ми виходили десь на відтинку поміж залізничними станціями Прага-Моджани і Моджани-Накладове надражі. Назву другої я наважився би перекласти як Моджани-Товарна. Крім того, це було явно південніше вулиці Генерала Шишки. Ні, не Жижки, а саме Шишки, я не помилився.

За нашими спинами, отже, час від часу проносилися потяги за місто й назад. У п'ятницю ввечері вони були переповнені в напрямку від, а в неділю ввечері — в напрямку до Праги. Вихідні чеський народ масово прогулював на лоні природи, в лісах і горах, над озерами, на заміських дачах, які в них називають зрозумілим кожному українському вухові словом «халупа».

Потяги за нашими спинами подобалися мені тим, що були двоповерховими. Один із них котрогось із недільних вечорів зійшов з рейок і кілька вагонів перекинулися. Про це відразу сповістила преса. То був час, коли чехословацька преса сповіщала про все. Ніхто з пасажирів особливо тяжко не потерпів, але позаяк вони везли назбирані в лісах за вихідні тонни ягід (мама стверджувала, що ожин), то всім їм довелося мимоволі повикачуватись у розчавлених ягодах та їхньому чорному соці.

Однак повернімося на той річковий кам'янистий берег.

З протилежного боку тяглося шосе. Мапа свідчить, що Страконіцька автомагістраль, нині Highway 4. І там — такий же енергійний рух від міста (п'ятниця) і назад до нього (неділя).

А третім паском усенародного пересування, що пролягав між залізничними коліями й шосе на лівому березі, була власне вона, вода, її смуга, річка, Влтава. По ній безупинно ішли катери, моторівки та інші малі судна — проти течії (п'ятниця) і за нею (неділя).

Саме в ті дні над Влтавою (липень був у розпалі) мене, мабуть, уперше і пройняло враження якоїсь надприродно щасливої країни, невимовно багатшої та кольоровішої за ту, з якої приїхали ми з мамою. Не зважаючи на липень, у Празі та її околицях тривала весна, розпочата кілька місяців тому фотознімком, на якому найвищий керівник держави, товариш Александер Дубчек, позував у плавальному басейні в самих лише плавках[95].

Це було запрошення до відкритості — оголення вождя, що таким чином переставав бути вождем і ставав нормальною голою людиною. Це була революція, трохи навіть і сексуальна.

Скліпек

Місто як таке, отже, лежало на північ від Моджан. До нього їхалося спершу автобусом. Потім, на Браніку, пересідалося до трамваю — 17-го або 21-го. Обидва курсували правим берегом уздовж річки. Маріуш Щигел пише, що в роки нормалізації, тобто після придушення весни, саме 17-м їздив туди-сюди Грабал, обмірковуючи самогубство. Він дивився на Влтаву та її лебедів, і це зупиняло його, приносячи незрозумілу полегкість. Тобто коли ми вдруге навідалися до Праги 1970 року, я міг їхати з ним в одному й тому ж трамваї, та навіть і в тому ж вагоні. Мені вже починає здаватися, що так воно й було. Я ж таки пам'ятаю того обшарпаного й сумного роботягу в береті, що зненацька втрутився до наших розмов і тричі перепитав «Ukrajinci?»!

Бранік був і справді брамою — між передмістями та містом. Довші роки я пов'язував із ним господу «Браніцький скліпек», що її так полюбив мій батько — за пиво № 14. До пива там можна було замовити брамбораки, себто гарячі деруни. Слово «брамбораки» звучить бомбастично. Так могли б називатись якісь особливі барабани. Слово подобалося мені значно більше, ніж те, що воно означало.

Назва закладу насправді дезорієнтує: «Браніцький скліпек» зовсім не на Браніку, а в самому центрі Праги, на вулиці Водічкової. Кілька днів тому я знайшов його у відгуці американського блогера: «Typically smoky, Czech drinking-house. A woman wouldn't be caught dead on it, but good for some serious drinking in the company of the working community. Beer: Branicke 10 % (light), Prazan Mestan 11 % (dark), Branicke 12 % (light). No food»[96].

І як же змінилися часи, думаю я. No food! А як же тоді брамбораки?! Вони мені що, наснилися?! Вони йому що, не food?! І де батькова 14-ка?!

Орел і півень

Так от, на Браніку ми пересідали до трамваю й котилися далі до центру — як виявляється, на північ. Чеська мова, яку я тоді почав любити, пробиралась у вуха назвами зупинок. Ось хоча б ці, найсмачніші: Пржиставіште (Приставище? Приставайло?) і Подольська водярня (як гарно — водярня! не те що якась там «водоочисна станція», тьху!). Утім, росіянин обов'язково пов'язав би «водярню» з водярою.

Далі ми в'їздили до Вишеградського тунелю. Неймовірна скеля над річкою, ще й посередині міста, нагадувала мені сни про ніколи не бачену Швейцарію чи, скажімо, Люксембург. Точніше — нагадувала сни про дитячу залізницю, де обов'язковим елементом є як мінімум один пробитий у скелях тунель.

Прага потрясає ландшафтово. Це так, ніби в наших Карпатах, просто на горах і посеред гір, протягом кількох століть набудували столицю імперії.

Де ми висідали? Коло мосту Палацького? І він саме так називався — Палацького? Ніякої певності. Зате я певен, що Карлів міст і тоді називався Карловим. Напевно, ми висідали коло нього.

Відразу ж починалося занурення у Старе Місто. Нітрохи не сумніваюся, що першого ж дня наші родичі привели нас до Орлою. Так роблять усі. Орлой — це початок Праги, щось наче центральний пункт нагромадження роззяв. Не підходити до нього можна лише на знак протесту проти загального туристичного ідіотизму. Орлой уявлявся мені з гачкуватим дзьобом і крилами. Щойно тепер до мене раптово доходить, що ніякого орла шукати не варто. Тобто що я даремно вдивлявся — а раптом залопоче, заклекотить і злетить? Орлой насправді не від орла — від orologio[97]. Це слово я вперше почув багато років по тому у Венеції. Стара Європа начинена італійщиною, ніби булка родзинками.

Згідно з довідниками, Орлой — це історичний годинник, що показує роки, місяці, дні та години, часи сходу і заходу Сонця та Місяця, а також положення знаків зодіаку.

Але я нічого цього не бачив. Для мене то був радше ляльковий театр, значно багатший за ті, що їх нам показували на дитячих агітаційних майданчиках під час літніх вакацій. Не було ані Петрушки-крикуна, ані верескливого Ємелі зі Щукою. Зате Орлойський театр, як усі вертепи, мав аж три яруси. У вікнах найвищого прокручувались Апостоли, всі дванадцять. Чи знав я про них раніше? Я ж не питав ні в кого «А хто це такі, ці з бородами й баскетбольними кільцями над головою?».

Нижче розташовувалися дві пари: самозакохана Марнота, що підносила собі до лиця і знову віддаляла дзеркало, і Жадоба, що потрясала мішком з усілякою золотою всячиною, а також Турок і

Смерть. Як Марнота, так і Жадоба були чоловіками, досить екзотично одягнутими — чужинці. Турок, звичайно, теж.

Під ними, поруч календаря, красувалися ще попарно Філософ із Архангелом та Астроном із Літописцем. З усіх чотирьох двоє останніх так чи сяк працюють із часом, перший над ним думає. Проте з усіх чотирьох мені найбільше сподобався Архангел — надто вже добре він був озброєний, не тільки мечем, але і списом.

Насправді приходити до Орля слід було щонайменше вісім разів, щоразу заради однієї фігури. Кожна заслуговувала окремого зосередженого розглядання. Найцікавішою все-таки здавалася Смерть. Вона ритмічно смикала за мотузку і тим самим дзвонила в umíraček. Так називається малий церковний дзвін, що сповіщає про смерть.

От саме тоді, в тому натовпі роззяв, що вкотре дочекалися своєї дванадцятої, я й почув типово чеське слово «smrtička». Про це вже йшлося в «Таємниці», але зараз кілька додаткових рис. Це слово вимовила молода жінка, яка тримала на руках зовсім маленьку дівчинку. Такій ще зазвичай треба більше показувати, ніж розказувати. Або найкраще — і розказувати, й показувати водночас. Що й робила згадана матуся, якнайвиразніше артикулюючи та жестикулюючи. «Podívej se jaka pěkná smrtička!»[98] — ледь не заспівала вона.

Матінко моя, оце мова! І яка любов до всього дитинно-зменшеного! Так, ніби «umíraček» їм недостатній, мусить бути ще «smrtička».

А я? Що я знав на той час про смерть? Нічого. Я ще з нею зовсім-зовсім не перетинався, навіть ніколи жодного мерця не бачив, навіть здалека. Однак навіть мене вразила та фамільярність (яка, до речі, тут означає не так зухвалу панібратськість, як теплу родинність). Прийняти її, смертоньку, до своїх, бо вона ще маленька і pěkná, це і є воно — моє перше в житті осяяння, мій перший дзен.

У фіналі швидкоплинного спектаклю пролунав крик півня.

Півень вінчає все — вгорі, над Апостолами, хоча з усіх дванадцяти він має стосунок головним чином лише до Петра. Так от: коли він пропіє, всі зазвичай полегшено сміються і починають розходитися. Півень — це розрядка напруженості, заключний гег, профанація містерії.

Парк імені

Ще один півень прокричав наді мною при виїзді із Замку жахить.

Ми з батьком (то був другий раз у Празі — не 68 рік, а 70-й) напівлежали у стрімкій вагонетці, що неслася всілякими лабіринтами і час від часу критично швидко перла на черговий глухий кут, готова врізатися в нього і разом з нами розплющитись у брамборак. Однак цього ніяк не траплялося, вагонетку в останню мить повертало вбік, і вона гнала далі, до нових тупиків. Не знаю, яким дивом ніхто з нас так і не випав з неї. Ми ледь не всцикалися. Це був досить нервовий сміх, навіть нервово-паралітичний. Навколо пружно вистрибували з могил закривавлені мерці, танцювали скелети, кажани сипалися нам на голови, ворони лупили крилами по очах, до нас тяглися лабетами відьми й вампіри, якась мертва пані на заключному відтинку жбурнула в наш бік щойно вирваним з власних грудей серцем і страшно розреготалася нам услід.

Але тоді пропіяв півень, і нас винесло з того недоброго місця знову на денне світло.

Це діялося в парку імені Юліуса Фучіка. Нині це Стромовка. Фучіка з назви у новій Чехії вирішили прибрати, незважаючи на те, що він казав «Люди, я вас любив!». Як і наші eCeCeCeРівські парки, парк імені Фучіка офіційно вважався парком культури і відпочинку[99]. Два роки перед тим я так само побував у ньому, але Замку жахить ще не існувало. А, може, мене вели не тими доріжками? Атракціон здавався надто ризикованим? Пані з вирваним серцем була ще живою?

У кожному разі той парк надовго залишався для мене одним з раїв на землі. Що я так у ньому полюбив?

Пам'ятаю смаки — цукрова вата, кофола, змрзліна. Останнє слово означає чеською «морозиво». Ніщо не робить його настільки смачним, як оці п'ять приголосних поспіль — «змрзл». Друге зі згаданої тріади — сенсаційно вдалий варіант національної кока-коли, чехи начебто й досі нею впиваються. Перше, цукрова вата, відтоді запанувала в моїх візіях і фантазіях, «мов кокони Коканду, мов паволока хмар»[100]. Мій Коканд, отже, там, у Празі.

Пам'ятаю атракціони — не так кожен зокрема, як те, що разом їх було близько тисячі. Пізніше, у 80-ті, щойно до Франіка приїздив чеський луна-парк і ми з Пат вели на нього дітей, я, наче засічок на стовбурах, усе дошукувався слідів, а краще сказати — відчуттів того, що сліди мусять бути. Так, наче я міг би впізнати того самого карусельного верблюда!

Ще пам'ятаю кругове кіно. Публіку запускали в середину круглої зали. Навколо був екран і на ньому показували фільм «20 хвилин по Чехословаччині», написи чомусь російською. Ефект як на ті часи приголомшував і досягався перебуванням глядача всередині відзнятого матеріалу: т наче їхав по шосе в потоці машин і одні з них були позаду, інші попереду, а ще інші з боків. Згодом я дізнався, що тоді це саме ставало фішкою. На всесвітній виставці 1967 року в Монреалі аналогічний кінотеатр

назвали «Циркорамою». Для кругового кіно найкраще надавалися всілякі кадри з їздою, тому це були суцільні road movies. Довго їх не витримувалося. Двадцять хвилин вистачало по саме нікуди.

Для раю мені взагалі потрібно було геть небагато. Антонич писав, що метою мистецтва є давати нам ті відчуття, яких не дає реальність. Метою Праги було дати мені те, чого не давала батьківщина — здивування.

Дівадла

Одне з найбільших здивувань мало магичну назву «Laterna magika». Багато років по тому я усвідомив, що вона означає «чарівний ліхтар». Я просто вмирав зі сміху на тій химерній виставі. Суміш театру, танцю, скетчу і кіно здавалася мені вершиною розважальної досконалості. Нагадаю: мені було вісім років, я ніколи раніше не бував на чомусь подібному, і ви не мали б довіряти моєму сміховому екстазові. Я й сам йому не довіряв би, якби не відчуття, що разом зі мною й так само екстатично вмирала від реготу вся зала. А вона складалася з розумних, досвідчених, елегантних і дорослих людей. «Laterna magika» була мегагітом того сезону, центральною пражською спокусою, вічним аншлагом. Квитки на неї здобувалися невідомо як. Нам дико щастило — ми їх отримали.

У липні 1968 року Прага була найвеселішою на світі місциною. Вона сміялася до спазму, з головою заморочена у власній весні.

Але насправді все почалося десятиліттям раніше у Брюсселі, на виставці Експо-58. Соціалістична Чехословаччина досягла на ній відразу двох видатних успіхів: «Laterna magika» і ресторан «Прага». Обидва проекти виношувалися спеціально для Експо. Обидва стали сенсаціями і зненацька засвідчили, що у Празі Захід от-от подолає Сталіна. Фатальною помилкою режиму став дозвіл на перенесення обох проектів до рідного міста.

«Laterna magika» розхитувала систему сміховими спазмами.

Ресторан «Прага» у Празі перейменували на «Брюссель» і розташували на схилах Летенських садів, горбистого паркового масиву на лівому березі Влтави. Те, що він називався саме «Брюссель», а не, скажімо, «Воронеж» чи «Волгоград», говорило все, за все і за всіх. Ресторан «Брюссель», отже, так само розхитував систему — своєю модерністю і модністю, своєю піжонською стиляжністю, він був чудовим запроданцем, красивим сучим сином і безрідним космополітом, цей «Брюссель». У ньому танцювалося твіст.

Певного залитого сонцем надвечір'я ми опинилися на його терасі, нам подавали кофолу і змрзліну, перша була звичайна, а друга фірмова, з яєчними жовтками, тобто нам знову дико щастило —

навколо нас громадилося несамовито велике місто, що вже остигало від цілоденної спеки, Місто-Світ, увесь той біос, уся та архітектура. Праворуч був Град зі стрілами-шпилями Святого Віта, нижче за нього дахи Малої Страни з мідно-зеленою банею Святого Мікулаша, з якої через дюжину років почнеться вірш Рільке в моєму учнівському перекладі. Унизу повільно текла річка[101] з її гірськими зеленавими водами та перспективою трьох ближніх мостів — Манеса, Карла і Легії. Останній упирався в помпезний саркофаго-ковчег Національного дівадла[102], що з нашого спостережного пункту міг видаватися хіба що музейним макетом себе самого. Прямо перед нами, на іншому березі западали у присмерк, поки що на межі перших електричних спалахів, Йозефів і Старе Місто. Під нами лежав Чехів міст. Нині я відразу визначив би, що сецесійний.

Ще трохи про Влтаву. Точніше, про її збурунені й сильно обмілілі в середині літа пороги, до яких там і сям, долаючи течію, поволі підкрадалися човни з рибалками.

(З порогів колись усе й почалося. Тим-то і Прага, що пороги).

Були ще порослі зеленню та обліплені причалами острови, як і цілі смуги причалів уздовж правого Пра-берега, цілі флотилії моторівок, вітрильників та іншого дрібного річкового хазяйства.

І все це, разом з автами, трамваями, тисячами будинків, їхніх ярусів, поверхів, мансард, шпилів і веж, разом із позолотою, пилюкою, гранітом та холонучим після спеки каменем гуло і пульсувало чимось єдиним, ніби якась неосяжна мегаїстота, космічна тварина, Пра-тварина Прага.

Бачити монумент Сталіна ми не могли: його вже не було. Принаймні його ніде не було видно.

А що ж натомість? А те, що того року у Празі всі якось домовилися називати соціалізмом.

Свято печеного льоду. Соціалізм з людським обличчям.

Гелена

Людське обличчя — це тета Галя, молодша сестра мого діда, у своєму чеському житті громадянка Andruchoviiovb Helena. У «Таємниці» є лише згадка про неї. Розповідаючи про празьких тіток, я мимохідь зауважую, що старша з них була заміжня за професором біології. Крім того — що вони мешкали на передмісті Моджани разом із другою сестрою, незаміжньою, та старшим сином. Сусіди казали про них, ніби професор живе з двома дружинами — старша варить йому їсти, а з молодшою він спить.

Насправді чеські сусіди фантазували. Насправді тета Галя не хотіла спати з жодним на світі чоловіком і в неї на те були свої вагомні підстави. «Виходити заміж? І потім усе життя прати чийсь шкарпетки?» — так приблизно переказували інші родичі її точку зору. Хоч, можливо, в усьому винні були енкаведисти.

Свого часу, десь між 1939 і 41-м, коли вона ще жила на батьківщині, вони щоночі товклися в сусідньому помешканні. Уночі вони поверталися з розстрілів і голосно пиячили. Тоді починали гупати у стіну і щоразу кричали щось на зразок «Галь, ты спишь?! Ты не спи, Галь, бо мы сейчас придем! Мы уже идем, Галь!». Від цього вони дико іржали. Тоненькі двері її тодішньої комірчини піддалися б відразу, з першого удару кирзака.

Двері не витримали б. Але вона витримала. Напевно тому я пам'ятаю її такою спокійною, лагідною і ледь усміхненою. Майже буддою. У своєму блакитному тюрбані з брошкою вона часом нагадувала кінозірку. Яких років? Сорокових? Двадцятих? Кінозірку, яка в сорокових зіграла кінозірку двадцятих? І фільм пролежав на полиці до 68-го?

П'ять разів на тиждень вона їхала через усе місто й назад. Вона викладала крій та шиття в якомусь училищі аж на Кобилісах. І п'ять разів на тиждень вона обов'язково щось мені приносила. Ось один із таких тижнів.

Понеділок — водяний пластмасовий пістолет червоного кольору.

Вівторок — велике гроно бананів.

Середа — іграшковий індіанець у каное, з веслом напереваги.

Четвер — коробка ягідного морозива різних смаків і відтінків.

П'ятниця — настільна гра «Dlouhý, Široký a Vystrozráký», де, крім титульних персонажів, Довгого, Широкого і Бистроокого, виступали Принц, Принцезна і нехороший тип у всьому чорному — Коужельнік. Останній був чаклуном і всім заважав.

А потім ще одного дня — квитки на «Laterna magika». А потім — запрошення до ресторану «Брюссель» (колишній «Прага»). І так завжди, кожного вечора. Її повернення з роботи, кроки на сходах, її голос у передпокої та поява у вітальні ставали подією дня. Бо я вже знав, що в неї знову

щось є — як не набір солдатиків з наполеонівських воєн, то хоча б колекція поштівок зі Старого Міста і Граду. Я пишу «хоча б» з огляду на те, що ви, певно, зауважили й без мене: її подарунки були нерівноцінні. Але кожен із них вона вміла подарувати так, що всі ставали однаково дорогими — що ілюстрований дитячий атлас, що бляшанка помаранчевого соку.

Вона не могла прийти з порожніми руками. Тому в будь-якому фільмі будь-яких років могла б зіграти фею подарунків.

Тето Галю, я переконаний, що ти на небі. Навіть якби неба не існувало, його мусили би створити спеціально для тебе.

«Дунай»

Про весну я вже згадував. Я застав її в розпалі, хоч і в липні. До речі, липень був спекотний, тож слово «розпал» підходить. З роками мені ставало все зрозуміліше, звідки бралось те відчуття повсюдної радості. Йшлося про свободу, евфемістично загорнуту в оболонку соціалізму з людським обличчям.

Насправді йшлося не тільки про обличчя. Судячи зі знімка товариша Александра Дубчека, зробленого у плавальному басейні, йшлося загалом про соціалізм з людським тілом. Відкритість раніше заборонених зон була в очі на пляжах понад Влтавою. Смуги соромливої закритості катастрофічно вужчали, генітальна реальність увірвалася в пісний комуністичний побут на крилах бікіні. Рок-н-рол і джаз, пролетарські пивнухи, сигаретний дим, африканські ритми, міні-спідниці, джинси з гульфіками, патлаті голови, бороди, вивалені цицьки, татуйовані стегна — усе це переживалося вперше, а тому ніби востаннє.

«Люди перестали одні одних боятись, а суспільство дивувалося саме із себе, — пише про Празьку весну Маріуш Щигел. — Газети і телебачення позбулися безбарвності. З театру і кіно зникла нудьга. Вийшли заборонені книжки. Скасовано цензуру. На малюнку в досі офіційному «Рудому праві» один тип каже іншому за столиком у кав'ярні: «Ні про що говорити. Усе в газетах». На іншому малюнку закохана пара стоїть під деревом. Хлопець вирізає на корі велике серце, а всередині слово ДУБЧЕК»[103].

Людське обличчя соціалізму було хмільне і трохи блядське — одне і друге ще не так від самої свободи, як уже від її передчуття.

І саме воно так роздратувало еСеСеСеР. Нічого дивного, що він вирішив проїхатися по ньому танками. Поки ми з мамою гостювали у Празі, політбюро зважувало тактичні рішення майбутньої операції — так, наче спершу мусило дочекатися нашого повернення додому у Франік. Минуло лише пару тижнів

після нього — і це сталося. Називаючи своє вторгнення бойовою операцією «Дунай», еСеСеСеР усвідомлював, що б'є в саму сутність Центральної Європи.

Кінець літа приніс у наші понурі краї військову мобілізацію й колони бойової техніки на марші в закарпатсько-чехословацькому напрямку. Я уявляв собі, як вони палитимуть з гармат по Національному театрові, висаджуватимуть у повітря ресторан «Брюссель» і рівнятимуть із землею Орлой та всі його рухомі фігури зі смртічкою включно. Я не був у захваті від цих переможних картин.

Минуть роки — і я напишу про це так: «Зрозуміло: в тому віці я не намагався заглиблюватися в політичні причини того, що трапилося. Ця інвазія швидше здавалася мені проявом певного суто естетичного конфлікту. Невимовно гарне місто, переповнене вільними молодими людьми, виявилось містом, естетично несумісним із тією системою, до якої належав я. Треба було вибирати, з ким я тепер. З боку системи в дію пішли танки — естетичний аргумент, можливо, навіть значно атракційніший для восьмилітнього хлопця, ніж якась там середньовічна архітектура на тлі гіпівського карнавалу. Не знаю чому, але в тому конфлікті я все-таки вибрав не танки».

Восени в наших кінотеатрах показували пропагандистський фільм з танками на Вацлав'яку. Будівля Національного музею часто виникала на тлі вуличних сутичок. Ще кілька місяців — і саме там, на сходах перед музеєм, спалахне Палах, студент-самоспалювач, підпільне псевдо Посвітач № 1. Але тим часом камера фіксувала юрби імперіалістичних агентів на площі. За кадром радянський голос гнівно називав усе провокацією. Епітет «радянський» у цьому випадку стосується і тембру, й інтонації. Але передусім — змісту послання. Присутній у залі народ вряди-годи гучно обурювався зрадливою невдячністю чехів. Не думаю, що на тому фільмі позбиралися винятково партійні патріоти. Ні, це був таки народ — той, який він був. І досі є.

Ми в Україні не маємо права називати себе Центральною Європою, поки не попросимо у чехів пробачення за тодішню співучасть.

Коли через два роки ми знову помандрували до Праги, цього разу з батьком, йому кілька разів було поставлено запитання, на яке він міг відповісти лиш одне: «Якби не ми, то НАТО». Так їм пояснювали ситуацію дивізійні замполіти. Іншої відповіді в батька бути просто не могло.

Проте з того часу Чехословаччина завжди вигравала з нашими у хокей.

За все на світі доводиться платити. За випущені танки — пропущеними шайбами.

Невесна

Наші відвідини Праги у 70 році випали вже не на весну, а на її протилежність, офіційно названу «нормалізацією». Замість Александра Дубчека на чолі країни постав Густав Гусак. Замість людського обличчя вилізла фізія службіста. Слово «нормалізація» римується з «дефенетрація». Друге означає метод знешкодження західних агентів і зрадників соціалізму шляхом викидання їх із вікна[104].

Але західні агенти з усіх сил чинили опір. Я на власні очі бачив у 70-му ті написи на дверях крамниці «Подушки і Перини». Спочатку хтось вивісив офіційне оголошення: «Зачинено у зв'язку з недовезенням пір'я». Нижче хтось інший домалював: «Скубніть у Гусака!». А ще нижче хтось третій: «Зі свині пір'я не буде».

Ми сміялися над цими жартами опору, батько сміявся теж. Однак на запитання своїх кузенів, як він почувався два роки тому в лавах окупаційного війська, батько завжди відповідав своє «Якби не ми, то НАТО».

Насправді він не менше за мене полюбив Прагу з її «Браніцьким скліпеком». Відколи вийшов у світ Масляків конгеніальний переклад «Швейка», ми з батьком не могли його начитатися — вголос один одному і кожен для себе поодинці. Ми ледь не п'яніли від самих лише празьких топонімів, там і сям згадуваних у тій книжці: вулиця Водічкова (імені сапера Водічки?!), Панська, Пржикопи, Неказанка, Виногради, Штваниця, Нуслі, Жижков, Лібень, Вршовиці, навіть Панкрац — хоч там і розташовувалася в'язниця для політичних.

Трофеї

Ще трохи про 68-й. Друга половина літа принесла мені переконливе лідерство у дворових пацанських стосунках. Я повернувся з Праги. Тобто звіди, звідки ніхто ще не повертався. Позаяк ніколи туди й не потрапляв. А мені поталанило: я і потрапив, і повернувся. Одягнутий у все нове й закордонне (перші в житті «ковбойські штани» із заклепками!), обдарований стількома класними штуками на зразок водяного пістолета, я зненацька опинився в центрі уваги всіх сусідніх дворів. Я навчив усіх моїх кумпанів грати у «Dlouhý, Široký a Vystrozráký» (батько не міг не назвати його «бистросракий»). Я майже завжди вигравав, навіть у старшаків з їхніми прищами на лобі і вдвічі більшими пенісами.

А головне я розповідав. Я вже тоді не міг не розповідати. Початок цієї книжки саме там, у літі 68-го. Зокрема, я розповідав таке:

коли на Граді стоїш перед входом до собору Святого Віта і дивишся стрімко вгору на його шпиль, то здається, ніби собор падає на тебе; одного разу так і станеться;

у Празі я почав пити пиво, чорне, і потаємно від старших заливав у себе до трьох кухлів на день; було кльово;

сушені голови справжніх індіанців у Напрстково (музеї азійських, африканських та американських культур) завбільшки з мій кулак; у них зашиті роти;

там-таки можна побачити й голову білої людини, якогось латиноса з вусиками;

саме вусики й доводять, що він білий; індіанці не мають ані вусів, ані борід;

у парку Фучіка я бачив патлатих дівчат і хлопців, які повлягалися просто на траві, цілувалися і зажималися;

у тому ж соборі Святого Віта я бачив кардинала в усьому червоному — ніби він Ришельє;

мушкетерів я також бачив — як вони фехтували на оброслих плющем сходах Вртбовського палацу;

на моїх очах зійшов з рейок двоповерховий потяг; локомотив заїхав просто у річку; потяг виявився переповнений неграми;

Злата улічка, на якій досі мешкають алхіміки, є настільки вузькою, що протиснутися між деякими будинками можна тільки боком; певний пузань одного разу застряг; у газетах писали, що він вивільнився лише на третій день, коли пузо трохи спало;

чеське пиво буває чорним тому, що в нього для міцності домішана смола;

чеське морозиво на смак гірше від нашого вершкового, що по 13 копійок — не кажучи про наш пломбир по 19; зате чеське дуже гарне на колір, бо в нього домішані ягоди;

літаючи над Прагою на повітряній кулі, я слухав музику духового оркестру;

у зоопарку я бачив дресированих лемурів, що за командою ліліпута застрибували на спину слонів;

у тому ж парку Фучіка я в тирі вистріляв 98 очок зі 100 можливих; як приз я отримав оцю фігурку індіанця в каное;

зустрівши Гойко Мітіча на Вацлавській площі, я переказав йому вітання від усіх шанувальників;

у чеському телевізорі часто, замалим не щовечора, показують ковбойські фільми з Гойко Мітічем;

також у чеському телевізорі показують кіно з голими тьотьками; одна з таких шубовталася в гірській річці, обхопивши руками здоровенну каменюку; до неї ззаду прилаштовувався так само голий пацан; вона вся хихотіла, ніби її лоскочуть; що сталося далі — не знаю, дорослі наказали мені вийти[105];

також у їхньому телевізорі часто показують різних бітлів з електричними гітарами; деякі бітли співають чеською мовою;

чеська мова звучить подібно до нашої; проте зі смислом тих подібних на наші слів не завжди все гаразд: «чрстви» по-їхньому якраз не «черствий», а «свіжий»; «хитри» — «розумний»; «лібіт» по-їхньому не «любити», а «цілувати»; «пахнути» по-їхньому «прдет», а «принцеса» — «смертчка»; найсмішніше: «сорока» по-їхньому «срака», а «сорочка» — «срачка»;

улюблена страва всіх чехів — гуляш із кнедлями; при цьому гуляш готується переважно з котів;

останніх у Празі водять на повідках, ніби собак; одного разу на прогулянці я відбився від родичів і мене заманили на цукрову вату цигани; вони зіграли на мене в карти; вийшло, що вони мають витягнути з мене спинний мозок; я пустився втікати і стрибнув у Влтаву просто з Карлового моста; цигани як вогню бояться води — це всі знають; мене врятували два офіцери річкової міліції у смугастих тільниках.

* * *

Ось як мене тоді несло. У такі приблизно історії.

Зрештою, про неї, Прагу, можна було розповідати безмежно і все — вона витримувала, бо все у собі вмещала. Її ніколи не вдасться пройти всю, до останнього закапелка, вона невичерпна і, як деякі інші міста цієї книжки, перенасичена всьогістю.

«Прага»

Зими на початку 70-х у мене були ангінними. Я провалювався в гарячку, в біль горла й кашель. І страшенно радів, що тепер із тиждень не бачитиму клятої школи. Потім гарячка потроху відступала. Лежачи в ліжку, я цілими днями не випускав з рук великого фотоальбому, що його так само подарували праяські родичі. 1956 рік, видавництво «Артія», мова російська (того вони і сплавили його нам, безнадійно русифікованим). 208 чорно-білих фотографій. Автор — Карел Пліцка. Альбом називається простіше простого — «Прага».

І от я цілими днями гортав його. Це все, що мені залишалося — якомога довше розглядати цю чорно-білу недосяжну красу: літній палац королеви Анни, мури над Оленячим ровом, бібліотеку Страговського монастиря чи дім астронома Кеплера. Я дедалі сильніше закохувався. Прага ставала ідеальною.

Ніколи більше (так я думав у ті часи розпухлих мигдалин), ніколи більше не потрапити мені до моєї Праги. «СеСеСеР більше не збирався нас випустити — либонь, після того, як батько відмовився від пропозицій кагебе їздити туди значно частіше.

До речі, про батька. Повернувшись з Праги в 70-му, він довгий (а як на нього, то фантастично довгий) час не міг пити вітчизняного пива. Він його бойкотував. «Це не пиво», — казав він друзякам. І вкотре розповідав про свою 14-ку з «Браніцького скліпека». Здавалось, йому от-от злетить з язика щось більше: «Це не соціалізм».

Мій батько був молодець. Багато років по тому він і не подумав оформлювати для себе якісь пільги за участь у бойовій операції «Дунай».

А я? Я чекав канікул і сумував за навіки закритим містом.

З часом я почав думати, що воно мені приверзлося в ангінній гарячці.

РАВЕННА, 1992

Лорд Байрон прибув до Равенни з Венеції 1819 року точнісінько в День Божого Тіла. Йому йшов тридцять другий рік і він упадав за Терезою Гвіччолі, мешканкою Равенни. Терезі йшов двадцятий.

Лорд Байрон прожив з нею два роки в домі її батьків. Кажуть, наче вони таки стали коханцями, і Терезині батьки дозволили їм спати в одному ліжку. Заради Байрона Тереза покинула свого 63-літнього чоловіка графа Гвіччолі. Зі свого вікна лорд Байрон міг бачити гробницю Данте при церкві Святого Франциска. Напевно, він щодня поглядав на неї, хоч міг удавати, наче йому байдуже. У вільний від писання й кохання час лорд Байрон прогулювався околицями в елегантній чорній кареті, виготовленій на його замовлення один до одного, як у Наполеона, а також їздив верхи і намагався спілкуватися з простолюдом у передмісті Сан-Рокко за міською брамою. Вони відверто кпили з його нікчемної італійської.

Усе це ви знаєте й без мене.

Натомість ви не знаєте, що мені також ішов тридцять другий рік у день, коли я прибув до Равенни з Венеції. Якщо точніше — один з останніх днів мого тридцять другого року. Ще точніше — одна з останніх ночей. Коли ми врешті в'їхали в Равенну, вона саме почалася. Ми зупинилися в якомусь цілком непомітному готелі, і Аза відразу ж заснула. У таких випадках кажуть — як убита.

РЕГЕНСБУРГ, 2003

І знову про ту саму річку.

Того разу мої знайомі художники — він і вона — привселюдно вилили в Дунай суміш горілки зі свіжою кров'ю. Пам'ятаю щойно прокреслені лезом бритви надрізи в нього на спині і як вона з вампірським знанням діла по краплі витискала його кров, як його шкіра довкола надрізів білішала під її пальцями, як безбарвна рідина у пляшці починала здаватися рожевою. А потім усе це було вихлупнуто до Дунаю з Кам'яного середньовічного мосту. Ідея полягала в тому, що, заковтнута рибами, ця криваво-горілчана суміш поплине, ніби Йона у рибних нутрощах, дунайськими водами вниз, можливо, аж до Чорного моря. І там цю рибу, наприклад, упіймають якісь чорноморські рибалки, а потім з'їдять. І таким чином Європа об'єднається в рибі, горілці та крові.

І саме в такій Європі мені б хотілося жити.

РИГА, 1981

Добре, що в нас у ті часи були принаймні балтійські міста. Їх тоді називали прибалтійськими, не знаю навіть за що. Зате про них завжди говорилося з великим респектом — Захід, культура, ризький бальзам на душу. Академік Дмитрій Лихачов, совість русскої інтелігенції, у котрійсь зі своїх публікацій оголосив, що в еСеСеСеР є загалом чотири європейські міста — це три столиці балтійських

республік плюс Львів. І відразу ж, випереджуючи здивовані репліки, додав, що Ленінград не є таким, тобто він, звісно, надзвичайний і могутній, але не європейський.

Про Ленінград у цій книжці вже було. Саме звідти, з Варшавського вокзалу, ми вибрались у своє легковажне турне балтійськими столицями. Після двомісячної практики ми тягли за собою безліч валіз, на нас гірко було дивитися. Розрахунок був такий: ніч у потязі — день у Таллінні (тоді ще з одним «н») — ніч у потязі — день у Ризі — ніч у потязі — день у Вільнюсі. І з Вільнюса додому на Львів. Усі чотири європейські міста в єдиній сув'язі — ми наче академіка Лихачова начиталися.

До речі, щойно, пишучи ці рядки, я зрозумів, що він міг мати на увазі. Усі чотири міста мають у собі Старе Місто, середньовічну частину, топографічно справді типово європейську. У Ризі це Vetsriga, і Д. увесь час повторювала це, немов заклинання: вецріґа, вецріґа. Більшу частину того ризького дня ми змарнували саме в ній. Насправді там усе можна обійти за півтори-дві години дуже сповільненої ходи. Це коли йти не згинаючи коліна. Але ми примудрилися розтягнути це сумнівне задоволення годин аж на шість. Як це нам вдалося, не знаю досі. Напевно, ми кружляли по сім разів навколо кожної з ризьких атракцій: катедрального собору (в еСеСеСеРі його кумедно називали «Домський собор»), фортеці над Даугавою, височезної шпиці Святого Петра, Порохової вежі, римо-католицького Святого Якова, гільдії Святої Марії, Трьох Братів і церкви Святого Яна.

Нічого іншого не пам'ятаю. Статуї Свободи не пам'ятаю також. Дивно, правда ж?

Якщо на вершечку Святого Петра вже тоді існував оглядовий майданчик, то не виключаю, що ми підіймалися. Але чомусь немає в мені спогаду про те, як у грудях умить забиває дух від краси, висоти, краси висоти і висоти краси.

У Домський, здається, не впускали. Зате орган було чутно ззовні, на площі. Хтось на ньому вперто вправлявся у «Порах року» Вівальді. Я посперечався з С., що втретє повторюваний фрагмент походить з «Весни». Він заперечував, що з «Осені». «Літо» від «Зими» легко відрізнити, а от «Весну» від «Осені» не занадто. Не пам'ятаю, хто з нас виграв. Напевно, осінь.

Була осінь, пізня, а нам було зимно і голодно. Про Ригу, як і про інші столиці Радянської Прибалтики, всюди в еСеСеСеРі розповідали, що там краще й не заводити жодної розмови російською — зроблять вигляд, ніби не чують. Ми їх за це сильно поважали, але боялися з ними заговорювати. Уявляю собі п'ятьох молодих латвійців, які того ж дня о тій же годині блукають Львовом і так само бояться заговорити. До речі, вони мусили боятися більше за нас. Оскільки в тогочасному Львові, зачувши російську, ніхто не відвертався і нічого не вдавав, а просто витягав з-під кожуха добре вигострену шевченківську сокиру і рубав з плеча.

У Ризі ми вгадали на це такий спосіб, що заходячи до кафе чи крамнички, Д. і О. починали щось одна одній сповіщати голосною українською. Від цього рижанам повинно було стати ясно, що ми ніякі не

московські окупанти. Іншим варіантом був я, котрий заговорював чеською, ну начебто чеською. Але якщо починати фразу лагідним словом «прошу», то чеською це буде «prosim vas», від чого рижани все одно кривилися.

У таких скрутних обставинах ми дотягли до пізнього вечора і запакувались у потяг на Вільнюс. Про Вільнюс також було, а тут іще про його пекло. Цим пеклом виявився нічний залізничний вокзал. Жодного потяга, що формується у Вільнюсі! Усі потяги проходящие! Чи преходящие?! Квитки починають продавати за годину перед потягом! Жодного квитка до Львова на жоден потяг!

Пані з довідкового зауважила, що тут ми можемо чекати вільних місць до Львова ще кілька тижнів. І порадила нам їхати до Риги. Львівський потяг формується в ній.

До речі, що за військове слово — «формується»? Наче ешелон з танками на платформах. Якого біса?

Отже, тієї ночі ми рушили потягом назад. Він називався Баку — Рига, в дорозі провів уже не менше чотирьох днів і сильно пахнув.

У Баку я не був ніколи.

Зате в Ризі наступного дня побував удруге. Ми почали з квитків до Львова і — о диво! — вибороли їх. Щоправда, аж у якийсь додатковий загальний вагон. На квитках так і стояло — номер вагона 0. Таких нульових вагонів там потім виявилось аж три. Але не в тому річ.

Довелось ще один день ходити вецрігою, не згинаючи коліна. Знову Домський собор, фортеця над Даугавою, височезна шпиця Святого Петра, Порохова вежа, римо-католицький Святий Яків, гільдія Святої Марії, Три Брати і церква Святого Яна. Іноді, коли від цього робилося зовсім нестерпно, ми виходили на міст і плелися на другий берег Даугави, аж поки не опинялися серед якихось довжелезних дерев'яних парканів і фабричних теренів. Як і першого разу, було зимно і голодно, ми зеленіли від холоду і власної молодості. У кишенях не залишалось майже нічого. Майже нічого не залишалось — лише йти вперед, час від часу озираячись на річку з мостами і шпильчастий силует прекрасної Риги у потойбіччі.

РИМ, 2006

Писати про Рим — це наче взагалі писати. За що не візьмися, всюди безмежність. Про що не пиши, ніяк не помістиш. А якщо поставити собі за мету написання Romanzo Romano (Великої Римської Книги), то слід випрошувати в Господа хоч трохи безсмертя — інакше ніколи не завершиш. І хто знає,

чи взагалі почнеш. На світі є Нью-Йорк, Лондон, Москва, Париж — з ними теж надзвичайно складно, вони також видаються безрозмірними, але в них існують смислові координати, завдяки яким вони все-таки піддаються остаточному описанню, бодай спрощеному. Інакше з Віднем або Прагою: вони хоч і провокують на велетенські наративи, але принаймні не чинять опору — в їхньому випадку йдеться радше про наполегливість і ретельність описувача. Про Берлін уже відомо, що це нотатник. Не беруся судити про Токію, Делі або Мехіко-Сіті. Хоч пам'ятаю всю гіперокеанічну неозорість вогнів унизу, коли наш літак заходив на приземлення в аеропорту останнього. А з іншого боку, до чого тут число мешканців? У Римі їх чи не вп'ятеро менше, ніж у Стамбулі, однак обидва міста рівні в неохопності. Просто Рим уп'ятеро густіший — от і все.

Я не хочу встрягати в цю безнадійну бійку з матеріалом та його обсягом, надто ж коли слово «обсяг» виявляється абсурдним з огляду на неосяжність.

Тому з усіх відпущених мені досьогодні римських канікул я вибираю той мокрий день наприкінці лютого. І не день як такий, а тільки хвилини, хвилини і секунди того дня. Проте спершу я дозволю собі щось на зразок інтродукції.

Коли я ще листувався з І, ми одного разу домовилися, що міста поділяються на собачі й котячі. Йшлося не про алегорію, а про фактичне переважання в міському пейзажі одного з видів. «Берлін — це безсумнівне собаче місто, — писав я. — Та, мабуть, і вся Німеччина — собача країна». Берлін тих часів повнився лабрадорами і ретриверами, але не тільки ними. І відповідала, що Москва останніми роками також набуває виразних ознак собачості. «Зате Ленінград на початку 80-х був однозначно котячим, до того ж ті коти здавалися нам якимись напрочуд великими і вгодованими, одна з моїх подруг називала їх за це великоросами», — продовжував я обмін думками, доценту розбиваючи власну тезу з попереднього листа, суть якої зводилася до того, що все залежить від географічної широти, себто південні міста є котячими, а північні собачими. «Афіни, Ялта, Лісабон!» — сипав я прикладами. «Сочі!» — погоджувалась І. «Рейк'явік, Стокгольм, Гамбург!» — писав я, хоч, на жаль, ніколи не бував у першому, а як би він мені знадобився у цій книжці! «Оймякон, Анадир!» — відповідала І. Залишалося ще з'ясувати долю міст, які не є ані південними, ані північними. Що робити, скажімо, зі Львовом? «У Львові їх порівну», — заспокоювала мене І. Так от, Ленінград, яким його пам'ятаю, є винятком.

А Рим — підтвердженням. А, може, навіть і не так. Може, всі інші південні котячі міста є підтвердженням Риму? Може, вони є його наслідуванням, його котячою реплікою?

Пам'ятаю, як прогулюючись на Палатині (також у лютому, але 2004-го) під проводом зацних синьйорів Ренцо і Ѓжеґа, ми весь час опинялися за кілька десятків метрів від певної фрікуватої старушенції. Ми звернули на неї увагу не стільки через її дивнуватий берет і селянські гумачи під елегантним, але неохайним плащем, скільки через незвичні рулади, що їх вона час від часу виводила. «La Mamma dei gatti[106], — пояснив нам один із синьйорів. — У такий спосіб вона їх викликає з гушавини». Ми придивилися до рухів дивачки. Переходячи від руїни до руїни, вона ненадовго спинялась і щось витягала з великої цератяної торбеґи. Потім розкладала це щось (чорні боби, як

з'ясувалося згодом) на уламку колони чи якому-небудь підмурівковому виступі. Тоді йшла далі і знову виспівувала той самий сигнал. Тим часом починали вилазити перші коти. На відміну від нас, вони чудово орієнтувалися в тому, що відбувається: їхня маття, як завжди о цій порі, принесла їм їстоньки. З кожним нашим кроком їх звідусіль підтягувалося все більше — великих і менших, рудих, смугастих, сірих, білих, пухнастих і облізлих, тлустих і худих, з натяками на расу й без натяків, чорних. Коли ми сходили вниз до Чирко Массимо, мимохіть ступаючи у сліди їхньої годувальниці, число їх навколо нас вимірювалося вже сотнями.

Через два роки, знову в лютому (ось він, той мокрий дощовий день), щось подібне влаштував нам Петруччіо. Він тоді жив у Римі і, запрошуючи до себе в гості, писав приблизно так: «Ми зустрінемося на підступах до Театру Помпея, де зарізали Цезаря, а через кілька кроків вип'ємо першу каву на площі, де спалили Джордано Бруно». У місцях, що в них йому випадає жити, Петруччіо неминуче обнишпорить усе до останньої шпарини. У Римі це неможливо, але він усе одно боровся і борсався — поки знеможений не поїхав звідти. Петруччіо насправді ніякий не Петруччіо. Він угорець, а не італієць, тобто в усьому йде до кінця.

Зустріч із ним я призначив на П'яцца Венеція, навпроти монументального монумента королю-визволителю, однак ми з Пат заявилися туди трохи передчасно і через той дощ утекли до великої книгарні Фельтринеллі на Торре ді Арджентина. Саме там і розшукав нас наш наполегливий керманіч Петруччіо, щоправда, вже після того, як ми хапонули останній примірник альбому Етти Сколло «Canta Ro'» — того, де вона співає Розу Балістрері. «Якщо ми вже тут, — сказав Петруччіо, струшуючи із себе навсібіч дощові краплі, ніби єдиний на весь Рим добряга-пес, — то я вам дещо покажу». Йому в цьому відмовляти не можна — хай і в таку негоду.

Навпроти книгарні (це, власне, і є площа Торре Арджентина) він підвів нас до парапету над ще одним заглибленим шматком ще того, давнього, Міста. Воно залягає на кількадеметровій глибині під містом сьогоднішнім, але де-не-де раптом виходить назовні і вже не дає про себе забути. Усі ці видимі шматки прастарого Риму (у 44 році до н. е. в ньому налічували мільйон мешканців!) завжди вирізняються двома кольоровими гамами: сірувато-жовтувато-білою — руїн і вічно-зеленою — рослинності. Ми стояли під дощем і дивилися вниз — ну от, ще одна атракція, знову ці поганські храми, їхні уламки, сходи, периметри, знову ці зарості, ця південна зелень. Аж тоді Петруччіо запитав: «Скількох котів ви бачите?». «Жодного», — відповіли ми. «А отам?» — він показав рукою. «Один. Ні, два. Дві, бо це радше кішки. Ні, три. Чотири. Ого, насправді п'ять!». Насправді ми лиш тепер почали їх бачити. Вони позабивалися до всіх можливих прихистків у старих підмурівках, до всіх нірок, дірок і шпарин. Ми стали їх рахувати і робили це страшенно довго, часто збиваючись, але рахунок ішов уже на десятки. «Усього їх тут коло п'ятисот», — сказав Петруччіо і запропонував іти далі. «А в усьому Римі?» — спитав я. «Коло п'яти тисяч», — не змигнув оком Петруччіо і сипонув їм згори цілу жменю чорних бобів.

У давньому Римі такими підготовували лемурів — нічних мерців, що шастаючи темрявою, затягували неочачних живих до себе в могили.

РОДОС, 1996

Грецькі острови підлізли під самі береги Туреччини, забираючи в останньої всі її територіальні води. Острів Родос проник під саму що не є турецьку материкову підчеревину і — таке враження — намагається її залоскотати. Місто Родос на острові Родос є найпівнічнішим острівним виступом, себто знаряддам цього лоскотання.

Розташування Родоса — це не лише суцільне «між Сходом і Заходом», тут ще й Південь замішаний. З усього цього виникла цілком приголомшлива культурна суміш античності, візантійства, романо-готичного хрестоносного окциденту і турецького та арабського орієнтів. Думаю, що й це ще не все. Та ні, я впевнений, що це далеко не все.

Варто принаймні додати пляжі зі скандинавськими жінками. Вони люблять засмагати з голими грудьми і взагалі голими. У найінтимніших місцях як не пук данської соломи, то куц ісландського моху. Так до Родоса під'єднується ще й Північ зі своїми підтоптаними сніговими королевами.

У цьому чотирикутнику сторін світу почувашся його центром, ніби якийсь Великий Магістр — середина віків, середина земель, середина морів, середземність вод.

САН-ДЖОВАННІ-ВАЛЬДАРНО, 1980-ті

Ця історія не моя, тому я лише приблизно уявляю собі, коли вона відбулася. Мені її розповів старезний Фрід, мій німецький приятель, здоровенний чолов'яга, сильно схожий на етруського фавна. Десь у 1970-х вони з друзями придбали у складчину напіврозвалений кам'яний будинок неподалік від села Камподжаллі, що у свою чергу поблизу Ареццо в Південній Тоскані. За німцями в ті часи таке водилося — купувати руїни чи просто занедбані будівлі у значно дешевшій, але зате значно смачнішій Італії й поступово перетворювати їх на зразково-анархістські комуни. Фрід показав мені дату на вмурованому у стіну його дому камені — 1477, справжнє тобі Кватроченто. Хоч насправді ця споруда може бути і старшою. Якби я був археологом, то неодмінно став би копати на тому самотньому пагорбі і неодмінно щось розкопав би.

Однак тут мені йдеться про Фрїдову історію. Ось як вона звучала в його виконанні:

Грета, моя тодішня дружина, вирішила покинути мене якраз на Різдво. Вона блискавично скинула до валізи манатки, завела більший з наших драндулетів і рішуче помчала до свого нового друга зі Штарнберґа в околицях Мюнхена. Я залишився з двома нашими синами — старшому йшов дев'ятий, а молодшому шостий. Не можу сказати, що Свята минули в нашому домі якось надто весело.

Напередодні Нового року я надумав трохи розважити обидвох малюків і меншим драндулетом вивіз їх до найближчого містечка Сан-Джованні-Вальдарно. Там я винайняв для нас трьох кімнату в такому собі готельчику. Увечері 31 грудня я нагодував їх вечерею в місцевій оstarії, це було все, що я зміг для них зробити. Слава Богу, всі діти люблять піццу. Коли ми повернулися до нашої готельної кімнати, молодший відразу ж заснув. І тут за стіною почалося — там хтось із кимось несамовито голосно кохався. Жіночі зойки і ахи свідчили про цілковитий екстаз. Мій старший син дуже злякався і сказав: «Тату, там, здається, хтось помирає. Треба рятувати людину!». Я відповів, що зараз вийду і з'ясую, в чому річ. Можливо, викличу лікаря, а якщо треба — то і священника. Насправді я жахливо розпалився тими звуками. Через нашу з Гретою кризу я вже давно не мав ніякісінького сексу і почувався безмежно самотнім та зголоднілим. Коли я йшов коридором, ті жіночі любовні голосіння так і пронизували мене всього електричним струмом. Мабуть, у мене була ерекція, не знаю. Спересердя я збіг униз, до готельного бару. Там я, щоб трохи охолонути, бахнув одна по одній три ґраппи і висмалив дві сигарети. Той готель утримувала дуже приємна пара геїв — один був місцевий, мешканець Сан-Джованні-Вальдарно, а другий англієць, він заради свого коханого навіть покинув Лондон і дипломатичну кар'єру. Саме він і чергував того вечора в барі та на рецепції. Хоч навіть я за всієї своєї розсіяності зауважив, як йому не терпиться чимшвидше все позачиняти і плигнути в ліжко до свого нареченого. Я не став його затримувати і, дещо утишений ґраппою та ніотином, пішов назад до нашої кімнати. Дорогою я, зізнаюся щиро, зупинився коло сусідніх дверей і з усіх сил припав до них вухом. Я трохи не півроку не спав з жінкою — ти мав би мене зрозуміти. Було схоже на те, що там уже все поволі влягалось, тепер вони лише вдоволено і стримано муркотіли, слизуючи одне з одного рештки соків. Отут я й почув, як та невідома дама похвалила свого партнера: «Non c'è male!». Італійською це означає «непогано». Ну, тобто це був жарт, на який вони обоє розсміялися. Бо насправді яке там непогано — судячи з тих її вищань, їй було просто-таки бомбезно. Я ще хвилинку послухав те їхнє помуркування і пішов до себе. Малий дивився на мене широко відкритими і все ще наляканими очима. «Синку, з нею вже все гаразд, — запевнив я. — Вона щойно сказала, що їй non c'è male». Це подіяло, і малий невдовзі цілком заспокоївся.

З того часу я — можливо, ти зауважив — завжди повторюю вголос *ote non c'è male*. З причини або й без. Це відтоді така магічна формула, та ні — це просто гасло всього мого подальшого життя, розумієш?

САН-ФРАНЦИСКО, 2001

На світі є красиві міста, а є надзвичайно красиві міста. Сан-Франциско — це такий кайф, після якого нікуди вже не хочеться повертатися. Один Алькатраз[107] чого вартий! А Золота Брама? А справжня брама, китайська, у Чайнатавні? Сан-Франциско — це ліберті, це біт, це старі гіпарі, музика Західного узбережжя, це геї. Пьотр Вайль цілком влучно пише, що Сан-Франциско — це Захід. Західніше за нього вже тільки Схід.

Сан-Франциско — це City Lights, або ж Ферлінґетті. Сан Франциско Ферлінґетті.

Загалом це весела сумна історія — моя незустріч із Лоренсом Ферлінґетті.

Починаючи з жовтня, я сипав мейлами на адресу його книгарні (гарзд, хай уже називається по-нашому — «Вогні великого міста»!) про те, що в перших днях квітня я сподіваюся бути у Сан-Франциско з його золотою брамою. Чи не прийняв би він мене на півгодини? Чи не погодився б відповісти на кілька моїх запитань? Випити по філіжанці еспресо? Сфотографуватися? Пустити на двох косяка? Але відповіді на мої періодичні відозви не було жодної.

7 квітня, супроводжуваний каліфорнійсько-українськими друзями (їхні імена перелічені в моєму вірші «California Dreaming» — тому, де всі ми по черзі кидаємося в пекельно зимний океан, а потім глушимо на березі з пляшки хорватську сливовицю), так от, супроводжуваний новими друзями, я увійшов до свята святих біту і всього американського літературно-мистецького нонконформізму — книгарні «City Lights».

Я добру годину лазив її поверхами, нишпорив у стелажах, перетрушував книжки, набори грамофонних платівок і фотокарток. На стінах висіли велетенські чорно-білі фотопортрети, на яких можна було, зокрема, побачити оголеного — включно з чималеньким статевим членом — Гінзберга або молодого Андрея Вознесенського в російській зимовій шапці з опущеними вухами. Людей було валом — не тільки тому, що субота, а й тому, що місце культове. Місце культу. Хтось міг би сказати сатанинського. Переходячи другим поверхом від раритету до раритету, я не міг не зауважити в певному коридорному відгалуженні дверей з табличкою «Видавництво». Тобто Лоренс Ферлінгетті мав би сидіти десь там, за ними. Я трохи потоптався у коридорі і врешті рушив напролом до чорношкірого менеджера. Чи міг би я побачитися з паном Ферлінгетті, я перекладаю його вірші, маю кілька запитань, півгодини, не довше, півгодини, лише півгодини, holy shit, півгодини — і я вільний перед самим собою птах! You know man, сказав на це менеджер, містерові Ферлінгетті 82 роки і в нього не так багато часу. Вчора він повернувся з Нікарагуа, завтра вилітає до Греції. В нього не так багато часу, man. Щоденно з ним хочуть побачитися 30 — 40 людей. Він не може всіх запросити, бо в нього не так багато часу. Напиши йому листа — він вирішить, чи зможе. Це єдиний вихід, man, бо в нього не так багато часу. Йому 82 роки, man.

Мені вдвічі менше, сказав я, але в мене теж не так багато часу. Відкладемо це на потім. Коли часу в кожного з нас буде просто-таки досхочу. На потім, на потім.

Потім був перехід через Бродвей і хтось ну зовсім як Ферлінгетті на протилежному боці.

Потім на світлофорі загорілося зелене і ми рушили назустріч один одному. Я не став зупиняти його на переході між тими автомобілями — у нас обох уже не було на це часу.

СЕВАСТОПОЛЬ, 1990

Того літа ми вперше вибралися на море всі вчотирьох. Чому саме Севастополь — не знаю досі, все ж не найлюб'язніше місце для відпочинку з дітьми. Якийсь ветеран виступив у місцевій пресі з ініціативою заборонити відпочивальникам ходити публічно в шортах — місто військово-морської слави як-не-як. Щодня, коли ми якимись аж двома тролейбусами у найспекотнішу спеку дотрушувалися з пляжів до свого розпашілого передмістя, принаймні одне з дітей засинало ще в тролейбусі. Від зупинки ми несли їх на руках. Бабагі в хустках і ситцевих халатах, що вічно висиджували на лавках перед будинками, дивилися на нас із неприхованим осудом, що переходив у ненависть.

Ще пам'ятаю місцевого синяка Борю. Він переважно лежав на землі під горіхом, поруч із дощаною сральнею. Час від часу він, голосно поливаючи все навколо матом, відганяв мух. У дев'яти випадках із десяти я бачив його порядно нарізаним.

І тільки одного разу він вийшов мені назустріч притомний і чимось явно стурбований. Ми сіли під горіхом — не тим, що коло сральні, а ще одним — і закурили. Боря сказав, що дуже за нас переживає. «З чого б то?» — здивувався я. Ну, як вам тепер додому звідси вертатися, пояснив Боря. «А що таке?» — не розумів я. «А таке, — Боря потряс мені перед носом зіжмаканою газетою, — таке, що у вас там на Західній уже знаєш до чого дійшли?». «Не знаю, — зізнався я. — До чого?». Боря витримав паузу і випалив мені в очі: «Там уже знаєш кому пам'ятники ставлять? Остапові Бендеру!».

СТАМБУЛ, 1994

Господи, яке місто! Як хотілося б його прожити з усіх сил, а відтак захлинутися від незмоги охопити й описати! Два континенти, між якими розчепірилися дві колишні імперії та щонайменше 16 мільйонів мешканців — не кожному з міст аж так багато подаровано.

Тим часом у мене зі Стамбулом до нікчемного мало. Я провів у ньому годин шість або п'ять, не більше. Не п'ять років, не п'ять місяців, не п'ять тижнів, не п'ять днів, не п'ять ночей. Тому мій Стамбул увесь поміститься на цій сторінці. Ну, може ще й наступну заповнить. Йому б насправді в доброго і правильного автора й на тисячі сторінок не поміститись, а в мене він весь тут. Зрештою, не весь, бо де його Азія? Однак і з його Європи в мене тільки Султанахмет. Мій Стамбул — це Султанахмет, він же Константинополь, крихітний мис поміж Золотим Рогом, Босфором і Мармарою. Хоч навіть і про сам Султанахмет можна окрему тисячу сторінок писати — і не вичерпаєш.

До речі: Султанахмет у мене знову ж таки не весь. Наприклад, до султанського палацу Топкапи з усіма його садами, альтанами й павільйонами я теж чомусь не встиг. І над могилою дорогої султани Насті Лісовської сльозу не пролив, як деякі. І як мені після цього щоразу проїздити через її Рогатин? Що мені сказати йому?

Чорт забирай усі ці круїзи — ти наче десь мандруєш, опиняєшся в якихось щоразу нових місцях, а потім виявляєш: найцікавіше все одно діялося в каюті, де всі дружно пиячили. До Стамбула ми прийшли з Варни. До Варни з Констанци. До Констанци з Одеси.

Отут і криється найбільше О: в Одесі ми завантажились (а по-морському кажучи, затарились) — і надовго, бо наших запасів мало стати аж до кінця круїзу, себто аж до Афін. Але якраз у Стамбулі ми виявили, що їх уже не стало. Тобто ніч між Варною і Стамбулом проминула якось так, що коли вранці нас, відверто дезорієнтованих, виводили на берег, то мені здавалося, ніби насправді нас виводять на страту, і це ще не був би найгірший варіант.

Насправді нас позаганяли до автобусів, розділивши, ніби ясир, за мовною ознакою. Я вибрав німецьку, бо англійської не розумів, а російської розуміти не збирався. І все ж я не знаю, як витримав би всі атракції того дня — Святу Софію з повидряпуваними на стінах рунами («Тут був Інґвар»? «Fuck Візантію»? «Слава Валгаллі?»), Блакитну мечеть, Великий Базар, короткочасні дощі, поривисті вітри з Босфору і Дарданелл, зграї турецької пацанви з парасолями наготові, згідної бігті за нами вже від автобуса за якісь лише пару тисяч лір, і найгірше — усіх тих взуттєвих вусатих чистильників, що виникали тут і там зі своїми щітками й ваксами і просто-таки падали нам під ноги, хапаючи за шнурівки й литки. Я не знаю, чи зміг би все це витримати і вистояти в дослівному розумінні на ногах усі атаки чистильницької мафії.

Я не витримав би і не зміг би, якби мені не пощастило з автобусом. Тому що найперше того дня він завіз нас до Цистерни Базиліки. Як добре, що я вибрав саме той автобус!

Цистерна Базиліка — це підземне водосховище, велетенський, обшитий старезною цегляною кладкою і пронизаний ще старішими колонами резервуар для питної води. Її будували перші імператори протягом аж двохсот років. Це була стратегічна будова на всі майбутні часи. Бо якщо всередині міста є вода, то воно вічне. І ви — хоч на брамі щита прибивайте — нічого нам не вдієте.

Цистерна Базиліка сочилася водою, пахла водою і нею ж дихала. Вона вся переливалася і дзвеніла, відлунювала кожною краплею, всіма струменіннями, кожним риб'ячим сплеском у розсіяній вогкуватій півтемяві. Там були цілі оркестри водяних інструментів, арфи, бубни, флейти і тимпани, а ще водяні валторни і мушлі — все, що могло дихати, звучало на дні тієї водотерапевтичної печери для спраглих, тієї оркестрової водолічниці. Спраглим у ній був я.

І я ледь не вмирав під її цегляними склепіннями, серед її позвожуваних з усіляких поганських руїн різного стибу колон, серед медузиних поглядів, серед водяного співу візантійських ангелів. Я хотів низько схилитися, впасти на коліна, лягти на живіт і звісити руку вниз, щоб долонею дотягнутися до темної водяної поверхні. Мені здавалося, ще трохи — і я зможу пити долонею. Ще трохи — і мої пальці стануть каналами, по яких заструменіють цівки води з лісових ключів.

Я так і зробив. У півтемряві непритомніти зручніше — ніхто й не помітить. Цистерна Базилика зітхнула — і витягла з мене всю отруєну спиртами воду минулих ночей. Коли ми вийшли назовні, я народився ще раз.

СТОКГОЛЬМ, 1998

Пригода, що її я начебто описав у вірші «Guess Who Was My Guest», справді трапилась у Стокгольмі, але це єдиний момент, у якому той вірш відповідає дійсності. Зрештою, Стокгольм у вірші навіть не згадується, натомість у первісній редакції з'являлася «драна Швеція» — там, де мова йде про мій залізничний квиток із Києва до Львова: «Дуже він йому знадобиться в його драній Швеції, // де немає Києва, де немає Львова, // де сама лише чужина!». У пізнішій, опублікованій версії я зняв епітет «драна». Тим самим я начебто ступив на шлях примирення зі Швецією та її не названою у вірші злочинською столицею.

Отже, мій залізничний квиток. Це було в усій пригоді наймістичніше: викрадений у стокгольмському готелі гаманець з усіма грошима, кількома візитками, якимось іще паперовим мотлохом і дуже важливим залізничним квитком, з яким я, повернувшись в Україну, мав доїхати до Львова на вечір Бу-Ба-Бу — і раптом ми його знаходимо! Він лежить на стокгольмському тротуарі, кілька сот метрів нижче від готелю, цілий і дійсний.

У мене час від часу витягають гаманці, я до цього вже звик і вважаю це своєрідним перерозподілом обігових коштів. Але тоді, у Стокгольмі, я був усе ще бідним східноєвропейським письменником і повна сума моїх ціложиттєвих заощаджень не перевищувала якоїсь тисячі доларів, та й тієї хіба що на чорний день. Тобто втрата — разом із украденим гаманцем — цілих шестисот із них аж ніяк не здавалася мені правильним і справедливим перерозподілом. Це був радше один з тих випадків, коли дуже хочеться вголос і з гамлетівським сарказмом запитати: «Чому саме я, Господи?!».

Тож коли я внаслідок переконався, що то не помилка, не сон і не галюцинація, що гаманець у мене справді потягли, а отже я мушу якось про це заявити, почати якось діяти і тєде, а для початку хоча б вийти до біса з готелю, і я врешті вийшов з готелю, мій стан навряд чи можна було вважати ідеально врівноваженим. Поруч зі мною крокував Панч, який виявляв психологічну підтримку тим, що говорив не змовкаючи. Одного разу, казав Панч, його обчистили в київському метро. Щойно він приїхав до Києва, як у нього все повитягали з кишень, усі гроші, просто з кишень, бо він добре знає ці злочинські штучки і гаманцями завбачливо не користується. І все, що вони йому лишили в кишенях, був залізничний квиток на зворотну дорогу з Києва до Франіка. Мовляв, давай, лошара, давай, пора додому. Уявляєш, казав Панч, залізничний квиток — і все! Отакий-во, як оцей, що лежить, ну просто один до одного.

Я підняв з тротуару те, що він побачив. То був мій. Навіть прізвище на ньому моє. Далі за ним тяглася ціла доріжка з кількох візиток та іншого паперового мотлоху. Той, хто потягнув мій гаманець, кілька годин тому пробігав тут і на бігу витрушував усе зайве.

Особу злочинця встановили через два дні, а його самого затримали в тому ж готелі. І не самого, а в парі: він і вона, двоє молодих шведів (ні, не африканців і не балканців, точно!). Вони потаємно жили в якомусь такому службовому номері, куди ніколи нікого не заселяли. У них були підроблені ключі. Вони приходили до готелю серед ночі, коли весь персонал кудись розлазився. У номері вони вмикали платний порноканал і кололися. Не знаю, чи кохались, але кололися точно. Поліція знайшла у них повно шприців — нових і використаних, і всіляких. Мені страшенно прикро, що так сталося.

Напевно, я сам в усьому й винен. Тієї ночі я повернувся до себе в номер після довготривалих посиденьок поверхом нижче. Кількість випитого не перевищувала щоденної норми, але збудила фантазії. Мені хотілося сексу — настільки, що я свідомо не зачинився на ключ. Я лежав у ліжку і повторював «Прийди, прийди». Я все чекав, що до мене обов'язково увійде незнайомка. Вона трохи затримається в передпокої, а потім нечутною тінню прослизне в моє ліжко. Ми не побачимо одне одного у цілковитій темряві. Ми будемо любитись із зав'язаними п'ятьма очима. І ніхто з нас так і не промовить жодного слова — до самого ранку, до самого кінця.

З напівсну мене вивів обережний стукіт у двері. «От і вона», — сказав я собі, нітрохи не зважаючи на дике калатання раптово розбудженого серця. Стукіт у двері повторився. Я мовчав, бо цього вимагали правила нашої з нею гри. Двері прочинилися, настільки тихо, що це міг почути тільки я, весь наструнений, із подвоєним серцем у кожній зі скронь. У передпокої хтось натиснув на вимикач, засвітилося світло. «Заходь, заходь», — подумки вимагав я. Минуло не більше хвилини — і світло в передпокої згасло. «Тепер», — наказав я. Але почув, як прочиняються і знову зачиняються вхідні двері. Мене покидали.

Ще хвилину я чогось чекав, а тоді зірвався на рівні і визирнув у коридор. Нікого.

Я повернувся до ліжка й ображено заснув.

Щойно згодом, багато-багато місяців по тому, я зрозумів, що тієї ночі я притягнув їх своїм очікуванням. Для них це було питання життя і смерті. Йшлося, здається, про героїн, якого в них не стало, а це не жарти. І його слід було знову за щось купити. На весь готель тільки одні двері їм піддалися — мої. Усе склалось ідеально: двері відчинені, господар не в номері, його куртка гостинно висить на вішалці у передпокої, грубезний гаманець аж випирає з нагрудної кишені. Залишалось витягнути венозну руку і взяти.

Потім вони бігли вулицею вниз, на ходу витрушуючи з гаманця все, що здавалося зайвим, щасливі, як ніколи в житті — ані до, ані після того, гарні, наче Бонні і Клайд. То не я влаштував на них засідку через два дні, а поліція.

СТРАСБУР, 2004

Переліт зі Львова до Франкфурта через Варшаву, переїзд автобусом від летовища у Франкфурті до вокзалу у Страсбурі, 14 грудня, пізній вечір, мій наплечник перев'язаний помаранчевою стрічкою, але ніхто не зустрів, Європейський парламент не вислав по мене жодної гостеси, з неба сипонуло снігом — дивина в цих краях, арабський таксист, якому я подав папірець із адресою начебто готелю, що його на тій набережній над річкою Ілль просто не виявилось, а натомість якийсь прогулянковий пароплав із чеською командою — якось раптово ми з арабом здогадалися, що він і мав стати моїм готелем, той пароплав.

Припускаю, що моя каюта розташовувалась якраз над машинним відділенням — заснути я, здається, так і не зміг, двигуни працювали на повну, каюта вся вібривала, однак це краще, ніж якби вони пускали російську попсу (а таки пускали — вранці за сніданком). Іноді здавалося, що ми відчалили і вже давно йдемо фарватером Райну кудись на північ, до Північного моря. Це було б чудово, якби не виступ у Європейському парламенті, на який неможливо було спізнитись, а ще ж мустилося знайти всі ті орієнтири, що з них, як і в середні віки, найпомітніший — Собор Богоматері, Нотр-Дам де Страсбур. Після нього слід було б вийти на Ке Мюленайм, а відтак уже (хух, врятований!) на Рю дю Леван, що плавно переходила б у Рю Люсьєн Февр, і врешті зайти з правильного входу, і подолати металошукачі й охорону, ніби я насправді смертник-бомбіст із проклятої країни, а до вибуху моєї таємної бомби лишається менше п'яти хвилин.

15 грудня вранці я не смів запізнитися, бо від цього залежала доля революції. Не смійтеся і не свистіть — у той момент це так і було. Бо то був не момент, а Momentum, а я тут ні при чому, я лиш його випадкове знаряддя. Тож воно, Momentum, намагалося говорити крізь мене. Отож у своєму наплечнику, перев'язаному помаранчевою стрічкою, я ніс кілька речень, звернених до — тепер свистіть і смійтеся — Європи.

Тож поки я йшов уранці містом Страсбуром, усіма тими ледь засніженими набережними і площами між чеським пароплавом та Європейським парламентом, я подумки ще раз укладав до купи і перевіряв на густоту звучання ті слова й речення:

Шановні Пані й Панове,

драма, що діється нині в Україні, аж ніяк не вкладається в жодну із заздалегідь заготовлених для неї політтехнологічних моделей.

Бо відбувається передусім універсальна історична драма: зіткнення між суспільством, яке — у значній і до того ж найактивнішій, найсвідомішій, найосвіченішій своїй частині — хоче демократії, достатку, правової держави, та владою, яка всіма силами намагається врятувати авторитарну форму правління.

Тобто за найвищим рахунком це вкотре поставлене запитання: чи можлива демократія? Тобто — якщо це запитання спробувати поділити на глибинніші його складові: чи можливо розірвати порочне коло? Чи можливо врятувати прокляту країну? Чи можливе втілення людських сподівань? Чи можлива перемога добра над злом?

Усе інше — те, що на поверхні, але не таке суттєве — це політичні технології, гра на мовних, релігійних, ментальних відмінностях, «рука Москви», російський геополітичний проект, суть якого в альтернативі, відверто сформульованій найвищими державними достойниками нашого великого північно-східного сусіда: «Або розкол, або громадянська війна». Попри елегантність формулювання я вірю в те, що ми не дамо авторам цього проекту ні першого, ні другого задоволення.

Стільки дезінформації (назовемо її менш парламентськи — брехні), стільки залякувань, фізичних розправ, моральних тортур та іншого діоксину, скільки звалилося на українське суспільство до і під час цієї виборної кампанії — це безпрецедентний драматичний досвід, що заслуговує окремої Книги Пам'яті з десятків тисяч сторінок, де буде зафіксовано назавжди кожен громадянський вчинок, кожен невидимий світові жест незліченних «малих українців», які, подібно до «малих угорців» 1956-го, «малих чехів» 1968-го чи «малих поляків» 1980-го, піднялися на захист власної гідності. Року 2004-го в Україні сталося диво: суспільство, яке упродовж цілого десятиліття здавалося млявим, пасивним і роз'єднаним, раптом спромоглося на консолідований, ненасильницький і красивий виступ. «Малі» українці виявилися значно більшими, ніж про них думала їхня — і не тільки їхня — влада. Банальній геополітиці вони протиставили свою креативну геопоетику.

Помаранчева поетика є вельми активним аргументом проти тієї «зони сірості», в яку понад десятиліття намагалися затягнути Україну її мало компетентні і мало симпатичні керівники. Їм ішлося про країну нецікаву, позбавлену власного обличчя, невидиму світові. Вони «конструювали» її собі під стать, відповідно до власних сірих фізій і таємних потреб. Помаранчевий став кольором прориву всіх можливих блокад, кольором вибуху людського в людях. Упродовж 16-ти днів активного спротиву Майдан Незалежності в Києві явив собою перемогу людського над владною технологією.

Це також перемога Європи як етичної вартості. Мій польський приятель Анджей Стасюк пише про це у своєму чудовому есеї так: «Саме в Києві точиться боротьба за підставові європейські вартості, що їх на Заході сприймають як щось, само собою зрозуміле, щось, дане раз і назавжди». Анджей Стасюк назвав свій есей «Європо, ти стала більшою».

Мої фантазії не знають меж. Я маю тисячу проектів і тисячу друзів, з якими ці проекти можна було б утілювати в реальні справи. Ми зробимо — сподіваюся, з вашою допомогою — безліч кроків до взаємного зближення, щоб денонсувати той «санітарний кордон», котрий нині ділить одну Європу від іншої.

«Моя Європа» — так називається наша спільна з Анджеєм Стасюком поетогографічна книжка. На завершення дозвольте мені ще одну поетогографічну метафору. Вона впливає безпосередньо з розглядання географічних мап. Усі вони демонструють нам одне й те саме: в Україні немає ані краплі води, яка б не належала Атлантичному басейнові. Це означає, що вона всіма артеріями й капілярами пришита саме до Європи.

Отакими словами збиралося того ранку промовити з мене Momentum. А тепер, коли я пишу ці рядки і перечитую ті слова, мені насправді хочеться лиш одного. Ні, не стискати кулаки і не грати вилицями, і навіть не плакати від безнадії та безсилля. Мені хочеться вічно йти ледь припорошеними дивним снігом набережними і площами міста Страсбура, просто йти, ніколи не доходячи до високої цілі з її металошукачами й охоронцями. Просто вічно йти, щоб оте приголомшливе переповнення майбутнім не минало ніколи і щоб час від часу всередині тієї вічності захоплено повторювати: «Господи, як я Тобі дякую за це життя!».

ТАЛЛІНН, 2000

Гадаю, що той парк називався іменем Таммсааре, естонського класика. У Кадріорґ до президента Естонії ми потрапили щойно наступного пополудня. Президент Леннарт Мері був, як і ми, письменником, але вже дуже стареньким, і тому промовляв жакливо тихо. Ми змушені були всі як один позамовкати і непомітно для себе самих підступити ближче, щоб урешті розчути, про що він говорить, цей старезний пітон. Не пригадую, якою саме мовою він звертався, можливо, кожною з п'яти, що ними володів.

Але це відбувалося наступного дня в Кадріоргу. Натомість першого дня я вийшов з готелю у бік Старого Міста. Дорогою я мав перетнути парк імені Таммсааре. Я майже не сумніваюся, що то був саме він. Сьогодні я обов'язково впізнав би його. Так от, я йшов парком, і все було цілком незлецьки: літо, сонце (гаряче естонське), трава, водограї, кіоски, лавки. А тоді зробилося ще краще.

На одній з лавок вилежувався брудний і п'яний росіянин. Звідки я знаю, що саме росіянин, а не, скажімо, фін? А от знаю — і все. Чомусь є в мене така впевненість, а чому — не пояснити.

І поки я йшов алеєю, невблаганно наближаючись до тієї лавки, з протилежного боку до неї невблаганно наближалися дві естонські дівчини, високі, ставні і сильні, дві нордичні лошиці в поліцейській уніформі, з гумовими киями й наручниками на поясі. У цій книжці жінки-поліцейські виникають не вперше. Але сподіваюся, що тут востаннє.

Коли я порівнявся з лавкою п'янички, вони вже бралися за нього. Їм було років по двадцять, і вони були підтягнуто-зібрані, мов ангели відплати. А йому хрін знає скільки років, такому старому і брудному. І він був плямою на тлі і на тілі їхнього світу. Як вони цю пляму усунули, не знаю, бо не озирався. А якщо й озирався, то хіба в сорокові роки з їхніми спаленими хуторами та депортаціями.

ТЕРНОПІЛЬ, 1984

Немає на світі іншого міста, до якого я наближався би з такою ж ейфорією. Бо саме до Тернополя віз мене і решту братів по зброї мій дембельський потяг. Він називався «Козятин — Івано-Франківськ» і творив абсолютне диво: за якісь лише чотири години перекидав нас із армії у цивільне (з римою «вільне») життя. Від такого стрибка паморочилося в голові і груди забивало найтютюновішим димом щастя. Одного разу я вже писав про це так: «Усю дорогу до Тернополя ми пили й горланили, пили й горланили — десяток ветеранів війни, пошрамованих ворожими кулями й обвішаних бойовими хрестами та звіздами. І ніхто не смів стати нам на дорозі, бо ми були з гітарою».

Тому Тернополя насправді немає. Ні, не так — насправді він є, але його ще немає, до нього ще треба доїхати, доповзти, дорости, і цей чотиригодинний відтинок поміж армією та волею це насправді розтягнутий назавжди Тернопіль, вічне наближення. Тернополя ще немає, але він обов'язково буде, пізнього листопадового вечора, весь у грязюці і мокрому брудному снігу. Тернопіль — це очікування Тернополя. Тернопіль — це ще трохи, і...

За цим «і» не настає жодного продовження ані просвітлення — хай усе на ньому й обривається. Іноді навіть мені здається, що наше життя не довше за сірниковий спалах. Але якщо вже так, то нехай цей спалах буде у тамбурі саме того потяга, де ми куримо, п'ємо і горлаємо.

У цьому розділі я писатиму не про Блур-стріт і не про найдовшу у світі Йонг-стріт, як і не про Чайнатаун з його розіпрілими і розіп'ятими на гаках за вітринним склом качиними тушками. І не про нічні гулянки з українцями та неукраїнцями світу. І не про тисячу інших принад чи примар, з яких зіткалося це місто, половина мешканців якого, повірмо на мить офіційній довідці, народилася поза Канадою.

Епіцентр моєї розповіді — 38-поверховий готель «Вестін Гарбор Кестл», Південна вежа якого посідає п'ятдесяте місце у списку найвищих будівель Торонто. Північна вежа на чотири поверхи нижча, і цей факт виключає найменші сумніви: судячи з кількості позначок у швидкісному ліфті, я мешкав у Південній. Ще одне підтвердження цьому: вікна мого номера виходили на озерну далечинь і прилегли до берегової смуги острови. Тобто з вікон я дивився на південь. Тоді був кінець жовтня, але острови все ще витримували переважно зелений парковий колір.

Який це міг бути поверх? Чомусь мені здається, що двадцять перший. Десь за півроку перед фестивалем я отримав від організаторів дуже деталізовану і, як на мене, дещо перебільшено запопадливу анкету. У ній вони серед іншого (мої спеціальні забаганки, слабкості, дієтичні потреби, нездорові схильності, алергія, клаустрофобія, арахнофобія, протипоказання, шкідливі звички), випитували, на якому саме з поверхів я волів би жити. «Для полегшення Вашої відповіді, — писали вони, — подаємо до відома, що загальне число поверхів 38, але найвищий з них відведено під ресторан із цілодобовим баром». І далі: «З метою уникнення дублювань у виборі поверху просимо подати два найбажаніші варіанти». Не сумніваюся, що заповнюючи ту з біса софістиковану, розбиту на цілі легіони під- і підпідпараграфів анкету, я вибрав тринадцятий і двадцять перший поверхи. У відповідь я отримав чергового листа, де зазначалося, що тринадцятий поверх уже, на жаль, цілком розподілений між тими учасниками, котрі надіслали свої побажання раніше за мене.

Таким чином, я майже певен того, що мені дістався двадцять перший поверх. Тобто один з номерів на двадцять першому поверсі. І при цьому я не виключаю, що то був номер — один із 977-ми номерів готелю — де на початку березня 1977 року міг зупинятися хтось із «Роллінг Стоунз». Бо вони тоді всі зупинялися в цьому ж готелі, от тільки назва його на той час була трохи інша — «Вестін Гарбор Гілтон». Мої шанси не такі вже й низькі — один із 977-ми. Тобто це насправді досить висока ймовірність. Але якщо так, то хто з них, хто саме з роллінгів міг зупинятися в моєму номері?

Я відразу відкидаю Міка Джагера — це було б занадто.

Кіт Річардс? Він того разу прибув з родиною — його дружину Аніту відразу, ще на летовищі, затримали люди з арсіемпі[108]: у неї знайшли трохи героїну й марихуани. З ними тоді подорожував

ще й семирічний син Марлон. У кожному разі вони втрюх мали б отримати якийсь значно просторіший номер, ніж мій — з кількох кімнат і як мінімум двох спальень. До речі, Аніту Палленберг, тодішню дружину Річардса, невдовзі звільнили під заставу, і з летовища вони таки поїхали до готелю.

Мені залишаються Чарлі Воттс або Ронні Вуд. Не знаю, як вам, а мені здається, що то був Ронні. І ось чому.

2

До Торонто роллінги прилетіли під кінець лютого на запрошення з «Ель Мокамбо», нічного клубу на Спадайна-Авеню, 464. У ньому вони зіграли два великі концерти, перший з них 4 березня. Я не біограф роллінгів, мені би з мертвими півнями впоратися. Тому я не надто впевнений у точності датування. До того ж я не зовсім добре пригадую, чи marcos17, провадячи мене містом, звертав мою увагу на той легендарний клуб. Швидше за все так, адже marcos17 є marcos17 і було б дивно, якби він мене туди не завів і не звернув мою увагу. Зате я певен іншого — того захоплення, що його в мені викликала сама тільки назва «Спадайна». Як по-індіанському гарно звучать ці чужі топоніми!

3

Ось я розташовую себе в тому часі — десь на межі лютого й березня 1977 року, коли роллінги прибули до Торонто. Я невдовзі закінчу жахливу школу, десятий клас, і мені через десяток днів виповниться сімнадцять. Чим я живу? Переважно снами. Мені сняться американські джинси. Це еротичні сни. Я слухаю музику, але, щиро кажучи, не роллінгів. Найчастіше я слухаю «I've Seen That Movie, Too» Елтона Джона. У моєму найбажанішому списку вже занотовані «Джетро Талл», «Songs From The Wood» і «Пінк Флойд», «Animals». Я шалено закоханий в їхній попередній альбом «Wish You Were Here».

Роллінгів я глибоко шаную, але майже не слухаю. Якщо навіть так, то лише з польського радіо, де на замовлення часто звучить їхня «Angie». Ще два-три роки тому я слухав їх більше — з гнучких і твердих платівок фірми «Мелодія», де видавці, по-піратському приховуючи назву виконавця, сором'язливо зазначали: «Исполняет вокально-инструментальный ансамбль (Великобритания)». Проте серед нас не було дурних, ми чудово знали, що то роллінги, і слухали десятки-сотні разів їхнє «Paint It Black» (Нарисуй зто черным — як люб'язно перекладала нам фірма «Мелодія») або «Ruby Tuesday» (Рубиновый вторник).

Проте станом на лютий-березень 1977 року всі ті платівки вкінціць позапилювалися, позаїжджувалися, подряпалися чи й погубилися — слухати їх уже неможливо. У своїх передранкових снах я ледве стягну джінси, американські. Ні, не з себе — я вже й так голий.

Мої сни — це липке очікування. Але навіть у найеротичнішому з них мені не може привертися, ніби через двадцять один рік я потраплю до міста, де роллінґи саме виходять на сцену нічного клубу. Спалах і виверження.

4

Поки я не забув про це написати: Торонто це найперше заокеанське місто мого життя. Звучить надто патетично, я згоден, особливо оце «мого життя» на кінець речення. Хоч якби я написав «життя мого», було б іще гірше. Я вдіяв що зміг і мінімалізував.

Коли я летів над океаном, у літаку показували «Загублених у Всесвіті» з моїм дорогим Гарі Олдменом[109]. Я відчув себе учасником міжпланетного перельоту, вже майже загубленим. Моя агорафобія, виявляється, має космічні виміри. Я боюся віддалятися від дому на відстані, які вже навіть теоретично не можна подолати власними ногами. У цьому випадку — через наявність океану. На щастя, ми нікуди не зникли з радарів і своєчасно приземлились у Торонто.

Заокеанські міста я уявляв собі яко скупчення хмарочосів. І (курва мама!) так воно насправді і є. Що більше — в одному з них я повинен був замешкати протягом перших п'яти днів. Його ім'я (а хмарочоси всі наділені власними іменами) як ви вже, зрештою, знаєте — «Вестін Гарбор Кестл». Мені справно надали номер на двадцять першому поверсі у Південній вежі — і так усе почалося.

Фестивальні інструкції сповіщали, що десь нижче, на шостому поверсі, для нас, учасників, цілодобово відчинені брами «Hospitality Suit». Надалі я називатиму це місце у власному приблизному перекладі «Салоном гостинності». Там кожен із нас будь-коли міг покріпитися сендвічем або чарчиною віскі, завести корисні чи безглузді знайомства або, як метафорично піджартовували автори інструкцій, «просто розпустити волосся після напруги прожитого дня». При цьому директор фестивалю, всюдисутній і всевидючий колобок, що, за розповідями, одним коротким судженням міг або навіки знищити, або так само навіки прославити будь-кого з актуальних канадських письменників, дуже наполягав на відвідуванні того салону. Очевидно, саме в салонному тусуванні всіх без винятку учасників він добачав якийсь найвищий сенс усього фестивалю.

Мені це не надто подобалось, але котрогось із перших днів я вирішив і собі там з'явитися. По салону вже крутилося кілька десятків панів і пань безумовно літературного штибу. Я обережно набрав якогось бренді і пішов до вікна — задумливо, ніби такий собі Фенімор Купер, дивитися на води Онтаріо і берегову смугу недалеких островів. Так ніби зі свого номера я не дивився туди ж! До мене підвалив якийсь тип, американець, і повідомив, що там, далі, у тому ж напрямку, лежать США і Баффало. «У Вермонті, — додав він, — я жив зовсім близько від Солженіцина». Я приємно здивувався своїй здатності розуміти практично все, і зібравшись на силі, зауважив, що «Солженіцин — то справді велика людина».

Англійську я щойно того року почав вивчати. Торонто було першим містом у моєму житті (пардон знову!), де я міг випробувати свої новонабуті знання у спілкуванні з її автентичними носіями. Мушу визнати, що мені не найкраще вдавалося розуміння. Тобто говорив я цілком непогано, але на поставлені запитання відповідав частенько невпадат. За це мене могли вважати диваком. Ідучи до «Салону гостинності», я подумав, що коли там уже справді не вдасться уникнути спілкування, то я мушу хоча б нав'язати власний стиль — увесь час говорити самому і нікого не слухати.

Цю тактику мені довелося застосувати відразу ж по тому, як вермонтський сусід Солженіцина лишив мене у спокої. Якийсь дуже приязний і бездоганно галантний окулярник поманив мене приєднатися до цілого кола осіб, що в ньому він виглядав на улюбленця і лідера. Я вдав, ніби приєднуюся з величезною радістю, і почав з усіма знайомитися.

Насправді я в ту мить потрапив до іншого виміру. Раніше у своєму житті (ого, втретє!) я зустрічав лише російських або польських письменників. Ну гаразд — іще двох-трьох німецьких чи австрійських, одного-двох угорських. А тут я вперше побачив живих письменників з Чилі, Тайваню, Бірми, Сомалі! А також і з таких країн, про які я навіть не знав, що в них бувають якісь письменники. Нині я вже не пам'ятаю їхніх імен, а ті, які пам'ятаю, все одно не назову. Найбільше серед них було емігрантів, що повтікали на вільний Захід від рідних диктатур і тепер мусили викладати по університетах усілякі ідіотські постколоніальні студії.

А ще я вперше в житті (mmm-да!) побачив письменника-гея, котрий саме оприлюднив свою капітальну працю про кохання Оскара Вайльда з Андре Жідом. А також письменницю-колишню-повію, котра саме видала черговий том сильно автобіографічної прози. І на додачу письменника — друга Джека Ніколсона, дуже схожого на самого Джека Ніколсона, але зі скляним оком.

І всьому цьому товариству я почав активно розповідати про все на світі, передусім, здається, про метафоричну структуру своєї збірки «Екзотичні птахи і рослини» — тільки б вони слухали і мовчали, і самі не зверталися до мене з жодними запитаннями.

І тут до «Салону гостинності» увійшов хтось такий, про кого неможливо було не подумати — ось він, фрік. Щось таке в ньому промайнуло вже на порозі, з самого початку, і справа, звісно, не в кульгавості, хоч і кульгавість його була фрікуватою. А в чому ж тоді? У погляді? Так, безперечно, у погляді, якомусь трохи вовчому. Але й в усьому іншому. Як наприклад, у тому, що на ногах він мав лише шкарпетки. Років йому було з шістдесят, і змахував він на сильно побитого життям. Коли згодом у номері я зазирнув до фестивальної брошури, то прочитав про нього, що свого часу він на знак протесту відмовився від канадського громадянства і покинув країну, ось уже кілька десятків років живе в Мавританії, повернувся в іслам, а у своїх творах «нешадно викриває фашистську західну цивілізацію».

Доброприязний окулярник-чилієць, ясна річ, поманив до нашого кола і його. Знайомлячись із кожним занадто нервово, він хлюпав навсбіч вином і, намагаючись вибачитися, звернувся до однієї з пань,

молодої дружини сомалійського вигнанця: «Перепрошую, мадам, я, здається, посадив кілька плям на ваш бюст». Очікуваного ним сміхового вибуху по цих словах не настало, тож він, сухо реготнувши, і, як йому здавалося, рятуючи ситуацію, пішов ще далі: «Доведеться мені його вилізати». Дружина сомалійця спалахнула і не сказала нічого, а її чоловік, ще хвилину тому втілення спокою та комфорту, люто блиснув білками очей і дещо завищеним тембром різко спитав: «У чому ваша проблема, сер?». Усі затихли. Фрік утямив, що бовкнув дещо цілком незграбне, і продовжив ще незграбніше: «Вона з вами? Я мав на увазі не те, що... Я тільки хотів її...», — він розпачливо махнув рукою, не договоривши. Усім зробилося трохи жаль його, і в колі запанувала досить напружена мовчанка, а на зразково-інтелігентному чилійцевому лиці вималювалися болісні пошуки якоїсь нової об'єднавчої теми. Проте фрік випередив його: «Свої черевики я забув у літаку. Я роззвуся, щоб трохи відпочили ноги, і забув їх там, уявляєте? До того ж авіалінії загубили мій багаж. Вони доставлять його лише завтра! До завтра я мушу ходити в цих самих шкарпетках. Я їх не змінював ще з понеділка. Найкращий гумор — це коли жартуєш із себе самого, правда ж? А мені завжди так не щастить!». Він удруге реготнув, але тільки він, ніхто більше. Була п'ятниця.

Тоді він знову заговорив. «Як загалом вам живеться в цьому скандальному готелі?» — спитав він, ні до кого особисто не звертаючись і дивлячись на свої шкарпетки. «А чому він скандальний?» — прийшов йому на допомогу чилієць. «О, то ви не знаєте, що в ньому діялося в березні сімдесять сьомого? — зрадив Він (так, хай надалі він так і пишеться — Він) і обвів усіх тепер уже переможним поглядом. — Маргарет Трюдо... Ви чули про таку? Дружина тодішнього канадського прем'єра. Вона тоді втекла від чоловіка і стала групі... Вона нібито хотіла стати фотографом і чіплялася всіляких зірок, а потім волочилася з ними. У цьому готелі тоді мешкали «Роллінг Стоунз», і вона винайняла кімнату по сусідству, поруч із Кійтом Річардсом. Ну, звичайно, вона цілилася на Джаґера, брудна шлюха, але той лише водив її до клубу, *polite and charming*[110], як вона сама про це пише».

Усі вдавали, ніби їм цікаво і трохи гидко це слухати. Я не вдавав. Тобто мені справді було цікаво і зовсім не гидко. До речі: от чому Його, Його і тільки Його я розумів так добре? Що це, ще одне підтвердження моєї гіпотези, ніби розуміння іноземної мови може визначатися не рівнем наших знань, а специфікою співрозмовника? Чи, може, нашою уважністю?

Саме з Його плутоної розповіді я й дізнався дещо про ті далекі дні і ночі: про 26-річну дружину якогось дуже офіційного діяча, яка надто відверто і зблизька фоткала роллінгів на першому концерті в «Ель Мокамбо», після чого вони її від не фіг делать поклеїли, а вона ще й, виявилось, мешкала в тому ж готелі, тож вони потім з нею цілий вік-енд пиячили, курили траву і грали в ґенґ-бенґ у своїх номерах, аж поки не налетіла арсіємпі і не перетрусила номер родини Річардсів. Героїну було знайдено в кількостях, якраз достатніх для пожиттєвого ув'язнення. Кійт і Аніта навіть постали перед судом. Саме тоді Кійт і сформулював одну зі своїх крилатих фраз: «Бути прославленим непогано, але в залі суду це працює загалом проти тебе». Утім, проти нього не спрацювало — м'якосерда Канада відпустила обох, висунувши як обов'язкову умову подальше лікування від залежності.

Однак Він, розповідаючи про це, все одно сильно нарікав на свою ненависну батьківщину і навіть почав, увійшовши в раж і, як кажуть у таких випадках, бризкаючи слиною на всіх присутніх, роздратовано називати її «фашистською». І хтозна, до чого б Він ще договорився, якби поряд з нами

не виник наш фестивальний дотепник-колобок і не закликав усіх до автобусів, щоб відвезти на спільну вечерю до чергового ресторану, того разу, здається, марокканського.

5

Принаймні двоє людей, задіяних у тому дикому готельному вік-енді безпосередньо, залишили про нього докладні і дещо суперечливі свідчення у своїх мемуарах.

По-перше, сама пані Трюдо, Марґарет, або Меґ, як казали їй роллінґи. Уже через рік, у 1978-му, вона видала (27-річна?!) автобіографію «За межею розсудливості»[111], в якій стверджує, що її пригоду із зірками ніяк не можна вважати подружньою зрадою аж із двох вагомих причин. Передусім тому, що на той момент вона якраз пішла від свого чоловіка прем'єр-міністра — кількома днями раніше, тож країна ще нічого не знала про це. А також тому, що фізичного зближення між нею і жодним з музикантів так і не сталося. За її словами, вони лише разом пили, грали в кості і пускали по колу a little hash[112]. «Мік і Кійт узагалі відокремилися від нас, бо допрацьовували кілька нових пісень», — додає вона. Наступного ранку вона забралася до Нью-Йорка й ніколи більше нікого з них не бачила. Але медійний розголос викликав таку потужну хвилю, що, як пише пані Трюдо, «відтоді я затаврована як розпусна і безвідповідальна особа».

По-друге, Рон Вуд, молодший гітарист роллінґів. У своїй книжці «Ронні: Автобіографія»[113] він пише про власні особливі стосунки з «наймолодшою першою леді світу»: «З моменту нашої зустрічі ми провели разом стільки часу, скільки змогли». А далі: «Ніхто з хлопців не засуджував мене за те, що я роблю, але вони радили мені бути обачнішим. Ми обоє знали — відбувається щось таке, що не матиме майбутнього, але все одно давали одне одному все, що змогли дати за той короткий час». З Ронових описів випливає, що саме він тоді порятував Марґарет від емоційного зриву.

Дивно, але обидві ці книжки я одночасно придбав минулої осені в певного нью-йоркського букініста. Так наче хтось їх мені підкинув. Вони навіть стояли поруч на тій самій полиці. Ні, де там — вони лежали одна на одній: Меґ зверху, Ронні під нею.

6

Гаразд, не забуваймо про центральну лінію — мою.

Протягом дальших двох або і трьох днів я бачив Його кілька разів. І щоразу Він запитував мене, з якої я країни. При цьому щоразу називав себе — так, ніби щоразу наново знайомився. Але я впевнений, що Він, сучий син, усе пам'ятав і лише накручував якісь додаткові труднощі. Яюсь я випадково застав Його дуже розлюченим — на рецепції він (бризкаючи, як завжди, слиною) нападав на молоденького

портъє-корейця з претензією щодо якихось незнайомих типів, що начебто швендяють попід дверима його номера на двадцять першому поверсі і, як він висловився, підслуховують. Так я принагідно дізнався, що Він живе десь поруч зі мною. Крім того, він вимагав у номер «Коран» замість «Біблії».

Іншого разу я, ніби такий собі Чингачгук, прогулювався над водами Онтаріо Вотерфронтом, а Він прокульгав мені назустріч. Я привітався, але Він не відповів, удаючи, що знову не впізнав мене. Судячи з того, що кульгав він у черевиках, його загублений багаж таки доправили до нього.

Четвертого дня увечері надходила моя черга читати перед публікою у «Прем'єр Дане Тіатер». З програми випливало, що Він також читатиме в тому ж вечорі. «Цікаво, про що такий мудак може писати?» — подумалося мені. Згідно з програмою, то мали бути уривки з його найновішого автобіографічно-сенсаційного роману «Біжи щодуху, поки вони ще в кімнаті». Щиро кажучи, я не став би читати роман із такою назвою.

7

На виступи до театрів Торонто тих авторів, які саме були на черзі, привозили спеціальними VIP-автомобілями. Шкода, що я зовсім на них не розуміюся. Інакше я приголомшив би вас описом того лімузина, його салону і всіх його внутрішніх примочок. Але не буде вам ніякого опису. Можу лише сказати, що на таких дорогих тачках я більше ніде й ніколи не катався — навіть в Еміратах.

Зрештою, я в них не бував.

Поруч зі мною вмовився Він. Наша їзда почалася з того, що Він укотре назвався і запитав, хто я такий і з якої країни. Я вкотре відповів і тут-таки спитав Його: «А про що ви збираєтеся читати?». «Навіщо це вам? — злостиво скривився Він. — Ви ж ніколи не бачили жодного мого рядка». Я замовк, подумавши, що хай йому грець.

Однак Він потроху взявся за улюблену тему. «Вам узагалі щось відомо про той скандал з «Роллінг Стоунз»? — агресивно і зверхньо запитав він. Я зіграв новачка: «Ні, який ще скандал? Їх супроводжують самі скандали». «Скандал у готелі, де ми живемо, — нетерпляче пояснив Він. — Коли вони всі гуртом їбали дружину прем'єра цієї фашистської країни!». Він покосував на мене оком — спостерігав за справленим ефектом. Саме так Він це і сказав — «they fucked her up». Як мені це по-іншому перекласти?

«Не сумніваюся, — казав він далі, — що там дійшло до справжньої оргії. Вони шпарили її в усі дірки одночасно! Уявіть собі — дружина найвищого посадовця скавучить, ніби сука, від плотського задоволення, ще й так, що на весь готельний поверх чутно, не треба й жучків у номері!».

«Зараз Він почне бризкати слиною», — подумав я.

Але Він раптово накинувся на Боба, нашого стюарда і провідника, що сидів поруч з водієм. «А ви чого посміхаєтеся?» — вчепився Він. «Я нітрохи не посміхаюся, сер», — суворо відповів Боб, двометровий атлет у смокінгу, з трьома сережками в лівому і двома у правому вусі. «Ви криво посміхаєтеся кутиком рота! — закричав Він. — Так, ніби вам видніше, як там усе насправді було, бо ви тримали свічку! Ви що, справді тримали свічку?!». «З вашою допомогою, сер», — поставив крапку Боб.

На щастя, ми приїхали.

8

Мені випало читати у першій частині вечора, а Йому після перерви. Тобто Його виступ я слухав уже із залу, з четвертого ряду, що його резервували спеціально для нас, учасників.

У своєму виступі Він порушив усі без винятку рекомендації завбачливих організаторів, що їх вони пункт за пунктом виклали в окремій інструкції «Як читати для нашої публіки і при цьому навіки не зганьбитися». Автори інструкції (підозрюю, що насправді за ними стояв той самий директор-колобок) застерігали, зокрема, від розтягнутого вступного пояснення. «Зрозуміло, що Ви — геній, — писалося в інструкції, — але наша публіка швидше за все так не думає. Вона не зобов'язана, роззявивши рота, вислуховувати Ваші, можливо, навіть і слушні, теревені про все на світі. Тому — якомога жвавіше, двома-трьома стрибками, до тексту! Кілька лаконічних вступних речень, котрі не стільки розжовують, скільки закручують інтригу — і до суті справи: читати!».

Тим часом Він усе говорив і ніяк не переходив до суті справи. При цьому Він оголосив себе жертвою канадського політичного режиму і зловісно пообіцяв, що Його твір буде актом відплати. Ці заяви спричинили в залі першу хвилю смішків, які у свою чергу спровокували Його на подальше занудливе копірвання у власних образах і причинах від'їзду з Канади двадцять років тому. Зал починав розуміти, що Він і справді мудак.

«Сміхові реакції публіки, — писалося в тій же інструкції, — є одним із очевидних проявів Вашого успіху. АЛЕ! За умови, що люди сміються там і тоді, де Ви самі цього хотіли, змусивши їх до сміху Вашою дотепністю. І в жодному разі — не Вашою недолугістю!».

Скидалося на те, що в Його випадку це було якраз воно — оте «в жодному разі». До читання Він, укінець заплутавшись у виправданнях і звинуваченнях, перейшов десь не раніше п'ятнадцятої

хвилини свого виступу, коли значна частина публіки вже навіть перестала підсміюватись і почала невеличкими групами покидати зал.

У своєму романі Він — наскільки я міг зрозуміти — провадив розповідь від імені якогось чи не приватного детектива, що його урядові спецслужби винаймають задля стеження за дружиною певного дуже високого урядовця. Зрештою, моє враження може бути хибним — настільки невиразно він вимовляв прочитане. «Ваше бажання самому озвучувати власний текст, — гнула своє фестивална інструкція, — не може викликати нічого іншого, крім глибокої поваги й захоплення. АЛЕ! Якщо Ваші мовленнєві функції дещо розладнані, іншими словами — Ви розмовляєте так, ніби постійно тримаєте в роті пару гарячих картоплин, то краще утримайтеся від цього. Ми з радістю запросимо для Вас професійного актора, що виконає Ваш текст незрівнянно краще за Вас».

Останнє, чим Він усіх добив, були відступи й коментарі по ходу читання. Зупиняючись на півреченні, Він починав хаотично розтовкмачувати якусь несуттєву деталь, залазячи у все дальші нетрі образених і претензійних асоціацій. Після чого хвилинами шукав місце, на якому зупинився, і жодного разу не знайшовши його, махав на все рукою й починав далі з першого-ліпшого абзацу. Так, ніби свідомо бунтував проти інструкції, що якраз на такі випадки сповіщала: «Зрозуміло: швидкий імпровізований коментар до прочитуваного матеріалу лише збагатить і емоційно підсилить Ваш виступ. ОДНАК! Тільки за умови, що він блискучий і блискавичний. За всіх інших варіантів краще не починайте!».

Якщо я колись бачив провали, то це тоді.

9

Тієї ночі в «Салоні гостинності» я вирішив трохи «розпустити волосся після напруги прожитого дня». Мені навіть — уперше за всі дні — вдалося порядно захмеліти, від чого вся присутня тут-таки фестивална тусня вперше здалася мені своєю і милою, а деякі люди просто рідними. Це могло нагадувати танець — усіх з усіма. Хоч насправді ми тільки починали торкатись одне одного. Якись, раніше тут не бачені, ґрупіз підсовували мені примірники «Рекреацій» і просили щось до них домалювати. Якись фотографи знімали зусібч, як ми всі обіймаємось. І якби не мовний бар'єр, усе не закінчилося б аж так платонічно. На що я однак спромігся — це запитати в однієї з них, чи вона була не дружина місцевого прем'єр-міністра. Дівчина розсміялася всіма своїми зубами.

Десь коло п'ятої ранку в салоні, накульгуючи, з'явився Він. Невдовзі по тому розбіглися всі, навіть найвитриваліші з ґрупіз.

10

Мій останній ранок, а точніше глибокий передполудень у «Вестін Гарбор Кестл» почався завиванням сирени. Я ховався від неї під подушку, мою голову й без неї рвало на шматки. Але сирена не вщухала. До мене поволі дійшло, що це якось неспроста і, можливо, в готелі пожежа. А пожежі у хмарочосах — це something[114], цілком особливий різновид екстриму. Тож раптовим спалахом пробудженої уяви засвітивши першу сторінку завтрашньої «Глоуб енд Мейл» з фотографією мого обгорілого кістяка і отакеним заголовком «ДЛЯ ДЕКОГО ФЕСТИВАЛЬ ВИЯВИВСЯ ФАТАЛЬНИМ», я зістрибнув з ліжка, нашвидку одягнувся і вибіг у коридор. Сирена продовжувала завивати, але нічого страшного не відбувалося. Ніякого диму, ніяких язиків, ніякого полум'я — просто виття сирени і все. Можливо, хтось дозволив собі закурити в номері для некурців і спрацювала сигналізація? Я досьогодні не знаю, чого та сирена так завелася.

Та це й неважливо. Важливо інше: у коридорі стояв Він, так само розгублений, а до того ж і скривлений, у самих лише підштанниках (ні, не в трусах, а саме в підштанниках — я й не знав, що такі ще носять!), його також розбудила сирена, і він вивалився у коридор, не знаючи що далі й до чого це все. «Мене звати Юрій. Я з України», — передбачливо привітався я. «Знаю, — роздратовано кинув Він. — У тебе, виявляється, той самий номер». «Той самий?» — не второпав було я. Але вже на дальшому реченні («Що означає ваше «той самий?») я, так мені здалося, додув. Можливо, через те, що врешті заглохла сирена. «Вибачте, — сказав я, — мушу пакувати речі. Мене за годину чекають унизу». Я повернувся до свого номера, а Він, я впевнений, так і стояв у тих своїх сіруватих підштанниках і поглядом вовкулаки свердлов мої двері.

Насправді мене мали чекати щойно через дві години.

11

І останнє доповнення.

Рано-вранці 6 березня 1977 року, коли Марґарет уже розчинилася в повітряному просторі між Торонто та Нью-Йорком, Рон усе-таки накрив того покидька. Рон Вуд, англійський циган і наймолодший гітарист найлегендарнішої команди світу, відрізав йому (тепер уже хай знову йому — не Йому) шлях до швидкісних ліфтів і наздогнав його на сходовій клітці десь аж між сьомим та шостим поверхами. Спускаючи його сходами вниз, Рон чомусь подумав: «Віднині ти принаймні завжди кульгатимеш».

УЖГОРОД, 1965 (?)

Насправді ця книжка починається тут. І починається з непевності. Наприклад, я не надто певний щодо року. До того ж моїй пам'яті бракує цілості й тяглості. Залишається покладатися на красу окремих моментів.

Найкрасивіших моментів було п'ятнадцять, ось вони.

1. Ужгород лежав за горами, тобто у казковій країні, бо кожна історія з місцем дії у казковій країні починалася словами «за горами, за лісами». Іноді — «за морями», але з цим також усе гаразд, якщо пригадати, що Карпати свого часу були дном моря.
2. Подорож до Ужгорода відбулася літаком і тривала не довше сорока п'яти хвилин.
3. Літак називався російською «кукурузником», але зроблений був усе-таки не з качанів, а з металу.
4. Пролітаючи над горами, можна було бачити ліси. Таким чином підтверджувалося припущення про казкову країну.
5. Крім того, з літака було видно залізничні полотна, автошляхи, польові дороги і просто стежки з кульбабами обабіч. Ми в небі обганяли всіх тих, що повзли землею, навіть військову бронетехніку.
6. Іноді траплялися річки, іноді мости. Велика повінь позмивала всі мости значно пізніше, років через п'ять.
7. Отари овець нагадували живі плями, що розтікаються на зелених схилах.
8. Бувало, що літак провалювався в повітряну яму, від чого дорослі починали занадто голосно сміятися.
9. Іноді ми опинялися всередині хмари, тобто цукрової вати. Уперше я спробував її в празькому парку імені Фучіка, того самого Юліуса, який казав «Люди, я любив вас, будьте пильні!». Удруге — перед виставою цирку «Прага» у Франику. До Ужгорода це не має жодного стосунку.
10. В Ужгороді на латовищі нас зустрічала коза з козеням. Я не сумнівався, що вони от-от заговорять.

11. Річка Уж називалася так, тому що зивалася. Кожна річка може називатись Уж.

12. Але тільки це місто могло називатись Ужгородом. Це таємне ім'я райського саду після появи в ньому змія.

13. Усі навколо говорили угорською, але чомусь називалися мадярами. Насправді всі говорили російською. Але їх усе одно називали мадярами. Було так, наче ти за кордоном. Хоч ніхто з нас тоді ще ніколи за кордоном не бував.

14. Дорослі були переважно ще дуже молоді, тому багато й незрозуміло жартували, їли паприку, пили палінку.

15. Мамі було двадцять п'ять років.

УРБІНО, 2004

Італія і сніг — переважно далекі одне від одного поняття. Звичайно, всі ми знаємо про білі альпійські вершини й льодовики. І все ж навряд чи, вимовивши «Італія», ми згадуємо сніг у першій двадцятці словесних асоціацій. І в другій також не згадаємо.

Тому так дивно нам було в Урбіно, подібному до засипаного снігом корабля серед гір. На початку лютого в ньому вже відчутно пахло крокусами. Але сніг не квапився танути, навіть на сонці. Висота Урбіно над рівнем моря — не цілих п'ятсот метрів. Насправді могло здатися, що їх принаймні утричі більше. Ми справді довго підбиралися до нього слизькуватим серпантинном, сповільнено і карколомно. Лівіо в ковбойському капелюсі викручував кермо і пригальмовував просто бездоганно. Він був єдиний серед нас, хто знав, навіщо нам потрібне це збочення у сніги з магістрального шляху між Флоренцією та Лече.

Італія є надзвичайно щільною концентрацією краси, передусім природної. Хоч її, краси, настільки багато, що надто швидко звикаєш і перестаєш бачити взагалі. Ні, не зовсім так: дивишся, але перестаєш дивуватися. Первісне приголомшення досить швидко змінюється отупінням. Так от і ми — вже другий день їхали цією красою і, правду кажучи, звикли. Але в Урбіно все наше дивування немовби знов ожило, і ми тільки видихнули: ах!

В Урбіно народився Рафаель. Це принагідно. Тут це не має жодного значення, але про це не личить не сказати.

В Урбіно правив кондотьєр Федерико III да Монтефельтро — от про що мені йдеться. Його профіль з проваленим переніссям і відвернутим від нас правим боком спотвореного під час турнірної бійки лица, у багряно-червоному одязі й такій же шапці, увічнив на портреті 1472 року П'єро делла Франческа. Профіль кондотьєрової дружини Баттисти Сфорца (у неї навпаки бачимо правий бік) являє собою другу половину цього гіпнотичного диптиху. За найпоширенішою версією, художник намалював профілі подружньої пари відразу після смерті пані Сфорца. Тобто він увічнював передусім її. Відтоді вони витріщаються одне на одного ледь не впритул, ніби вічно граються в моргалки — мертва двоока Баттиста і живий одноокий Федерико.

Через п'ятсот з гаком років мені, бідному студентові, дивом пощастило придбати у Львові альбом репродукцій зі згаданим диптихом. Я часто гортав той альбом і так само часто зупинявся поглядом на портреті кондотьєра Федерико. Тоді я ще не знав, що в нього не було правого ока. Через пару літ я виміняв альбом делла Франческа на «Пісню про незнищенність матерії» Богдана-Ігоря Антонича, себто на легендарну Чорну Книгу 1967 року з передмовою Дмитра Павличка. Однокурсник, з яким у мене відбувся обмін, украв Антонича в бібліотеці Львівського будинку культури працівників торгівлі, про що й досі свідчить штамп на її титульній сторінці.

Таким чином, коли в одному з пронизливо зимних покоїв урбінського Палаццо Дукале повз наш туристичний галоп майнула одна з версій того самого багряного профілю з проваленим переніссям, життя знову здалося мені сукупністю повторів і циклів. А також безліччю зв'язків і знаків, переважна більшість із яких, щоправда, нічого не означає. Майже нічого. За винятком незнищенності матерії.

ФІЛАДЕЛЬФІЯ, 1998, 2009

Філадельфію мені вперше показував Марко, що його нині вже немає серед живих. Тому Маркові мене, що називається, передав інший Марко — у цій книжці він згідно зі своїм електронним іменем маркується як marcos17. Це він минулої осені зненацька відкрив мені очі на те, що єднає ледь не всіх українців. Чи принаймні всіх українців Америки.

Відомо ж: українців легше пов'язати, ніж поєднати. У Штатах наша взаємна розсвареність підсилюється ще всілякими суто еміграційними поділами та маніями. Так що навіть і Штатам, Сполученим, нічого сполучити не вдається. Четверта, пострадянська хвиля гостро недолюблює другу і третю, прозиваючи їх баняками. Саме так друга і третя хвилі прозивали свого часу першу, від якої взагалі майже нічого, крім химерних, а часом і дурнувятих прізвищ, не лишилося. Не сумніваюся, що як тільки з'явиться п'ята хвиля, баняками відразу стануть представники четвертої. Перетинаються всі українські хвилі хіба що в неділю по церквах, але навіть моляться вони радше розрізненими групами.

Однак! Є щось таке, що єднає всіх міцніше за церкви. Що саме — як ви гадаєте?

Ми з Марком саме обігнули філадельфійську ратушу і йшли по Маркет-стріт у східному напрямку. Тобто опинилися в місці, сказати б, найцентрішому з усіх центрів — якраз відповідному для Маркових маркет-стрітівських урбаністичних осянь. «Я довго не міг зрозуміти, — казав Марко, — чому українці за першої ж нагоди втікають за місто. Чого вони так бояться? За що не любити театри, кафе, повій, денне і нічне життя, бари, бульвари, парки, різноманіття в незнайомих обличчях?». «Поклик землі? — спитав я. — Нестримне бажання тихо обробляти власну огіркову грядочку?». «Це другорядне, — відказав Марко. — Я запитував не одного, і от що виявляється. Підставовими є два моменти. Перший: у містах незручно паркувати машину. Другий: забагато негрів. І всі чотири хвили абсолютно єдині в цьому, всі — від першої, що з неї майже нічого, крім прізвищ, не лишилося, й до четвертої, що досі танцює під Аллу й Кіркова, — всі не люблять жити в містах через непрості умови паркування і повсюдність негрів». «Бідні негри, — сказалося мені. — Можна подумати, що саме вони — найстрашніший історичний ворог нашого народу. Що саме вони заганяли українців Америки в корабельні трюми і вивозили штабелями в заокеанське рабство». А, може, це й не мені сказалося, а Ярці, котра так само крокувала по Маркет-стріт поруч із нами. При цьому я від імені всіх на світі негрів подумав «за чьото?».

Одинадцятьма роками раніше тим же шляхом по Маркет-стріт мене вів Марко, що його нині вже немає. День був листопадовий, але сонячний і теплий. Марко був невисокий, зате пластичний і вітальний, себто його було по-хорошому багато. Найкраще, коли місто вперше показує хтось такий. Він, хоч і з українців, дуже вмів любити Філадельфію з усіма її неграми.

Цей факт і донині не може не залишати надії. Приблизно тієї, про яку я написав у давньому-давньому вірші: «Нам ніколи не вийти з осінніх беззахисних міст».

ФЛОРЕНЦІЯ, 1992

Слід було починати з житла, тому перші півтори години зійшли на розшукування тризіркового пансіону, вказаного у факсі (colazione included)[115].

Коли пансіон було знайдено, з'ясувалося, що поруч немає де запаркуватися. У намаганні знайти хоч якесь вільне місце минуло ще півтори години.

Піший шлях берегом Арно від машини до пансіону (з багажем) забрав ще хвилин сорок.

Кімната виявилася на четвертому поверсі. Ліфт не викликався. Ключ не підходив. Треба було зійти вниз і з телефонної будки додзвонитися до господині.

Вона під'їхала за годину, разом із першими сутінками. Ключ, який вона привезла, підійшов.

У кімнаті було зовсім темно через наглухо зачинені віконниці і задушливо. Треба було все повідкривати навстіж. З вікна вдалося побачити купол Собору, вежі, дахи і пагорби. Плюс рештки заходу сонця з-над пагорбів.

Двері душової kabіни зачинялися нещільно. Вода була ледве теплою. Нагріти її не вдалося б навіть Гаррі Поттерові, а не те що тій закіптюженій вибуховій колонці.

Добра година пішла на з'ясування, чого більше — втоми чи голоду. Втома перемогла, але голод видавався небезпечнішим. Від нього можна було не прокинутися.

Жодна з тратторій не виглядала краще за інші. Спагетті ніде не являли собою чогось несподіваного. К'янті не збиралося бути ані справді червоним, ані справді сухим.

Звіддалік Старе Місто нагадувало Львів, але добре освітлений і набагато більший. Мости в рахунок не йшли. Зате Арно могло зійти за Полтву, трохи чистішу, часів її середньовічної молодості.

Старе Місто лишалося на завтра. «Завтра» означало дві-три години перед полуднем і дві-три після.

За цей нікчемний відтинок часу слід було: перейти Понте Векйо, пробитися всередину Санта Марія дель Фйоре, піднятися на Дзвіницю, ахнути побаченому згори морю черепичних дахів, тричі задихнутися від клаустрофобії, сповзаючи тими самими сходами вниз, роззявитися («Не може бути!») перед брамою баптистерію, обійти навколо Давида (копія), невдало жартуючи з приводу його пісюна (копія так само), вистояти чергу до Уффіці виключно з тим, аби безнадійно довго шукати «Втечу в Єгипет» Корреджо і врешті почути від охоронця, що «картину реставрують», насамкінець опинитися посеред П'яцца делла Репуббліка — але не заради голубів чи футуристів, а щоб відзняти на фото велетенський напис PASZKOWSKI.

Потім ще дві години судомно видиратися на автостраду з безжально закоркованого і загазованого міста.

Якщо вдуматися, то гірше скласти й не могло. Але я волію не вдумуватися.

Тільки от чого так хочеться знову в там і тоді? І як це завжди виходить — що кожне пекло неминуче обертається раєм?

ФРАНКФУРТ-НА-МАЙНІ, 2003, 2005

У Німеччині зовсім небагато хмарочосів і всі вони, здається, у Франкфурті. Далі про них ані слова.

Для таких, як я, Франкфурт — це концентроване Професійне Місто, адже він є Buchmesse (Бух! Мессе!), щорічна виставка книжок і всесвітній ярмарок марнот. Якщо я буваю у Франкфурті, то передусім тому. І зовсім не тому, що я не можу жити без тамтешнього яблучного вина. Я можу без нього жити.

Так от. Франкфурт є своєрідним Центром Існування для таких, як я. Але не для мене. Бо для мене він перш усього місто Маленького Принца.

Звучить якось пиздуvато, правда ж?

* * *

Епізод перший розгортався у товаристві А. і М. Шифрувати їх немає особливого сенсу, вам усе одно зрозуміло, хто це. Проте хай так монограматично й називаються в цьому розділі — А-і-М.

Позаяк у часи Бухмессе франкфуртські готелі переповнені, а ціни в них уже не назовеш і божевільними, а радше скаженими, видавництво запропонувало нам приватне помешкання певного благодійника. Ми домовилися, що хай буде так. Серед переваг цього варіанту наголошувалося на місцезнаходженні: доглянутий буржуазний Вестенд, вулиця імені великого композитора, не більше десяти хвилин пішої прогулянки як до виставкового комплексу, так і у протилежний бік — до видавництва. Стільки ж — і ти на Боккенгаймер Ляндштрассе, уздовж якої тягнеться під землею метро.

До помешкання ми вперше потрапили пізно увечері. З нами були адреса, два комплекти ключів у конвертах і ціла компанія знайомих поляків, що ніяк не хотіли спинятися в азарті розпивання все нових і нових пляшок. Помешкання виявилось найвищим у тому чотириповерховому будинку. У нас такі називають мансардовими, себто розташованими безпосередньо на піддашші. (Слово «піддашшя» подобається мені ще й тим, що фонетично є нашою гідною відповіддю чужинській «мансарді»).

Отож ми довго піднімалися сходами.

Тепер увага! Перед порогом там бовванів Маленький Принц на підставці — випиляний з деревини і розфарбований у згоді з кольорами першоджерела об'єкт заввишки з половину людського зросту. Комуś із нас це відразу не сподобалося, а хтось навіть присвиснув і сказав «Ну от!».

* * *

Як описати помешкання? Я назвав би його перевантаженим. Це при тому, що люб'язний власник-незнайомец перед тим, як на кілька діб звільнити його до наших послуг, подбав про капітальне прибирання. Тобто в помешканні на ту хвилину панував ідеальний порядок. І разом з тим його не можна було не назвати захарашченим.

Маленьких принців, того ж типу, що і при вході, в ньому виявилось ще зо п'ять — у тих самих костюмчиках зі штанами кльош та з тим самим пучкувато-солом'яним волоссям. Але, крім них, там усюди траплялися й інші персонажі — Качур Дональд, Негренятко-Кухар, Пінгвін Отелло, Манді-Вейтресс у міні-спідничці та з випнутими задерикувато цицями й попеням. Назагал усе в тій треш-хаті належало певній грайливій цілості — такому собі перехідному від Мерилін до Елвіса солодкому стилеві — з урахуванням усіх дев'яти років різниці між старушенцією Мерилін та шмаркачем Елвісом. (Зараз, іще хвилинка — і я згадаю, як це називається... Пін-ап — от що це таке. Дівчатка, актриски, зірочки, сексуальні символята з першої, а частіше третьої сторінки журнальних обкладинок — їх витиналося ножицями і пришпилювалося на видному місці. От звідки цей ріп-ур, чи то пак пришпил або — українською звучатиме ближче до оригіналу — прикноп. І тепер я вже знаю, як усе це назвати: пін-ап-помешкання).

Стіни ж було позаклеювано фотошпалерами, чорно-білими. І на них усюди красувалися типи в капелюхах і шарфах — якісь підстаркуваті кіногерої? Я не впізнавав жодного з них, але був майже впевнений, що то знаменитості минулих років, великі сучасники і конкуренти якогось, наприклад, Гемфрі Богарта, що його, до речі, я попри своє невігластво б усе-таки впізнав.

Капелюхи й шарфи, шарфи й капелюхи. Вони, наче продовження фотошпалер, заповнювали все помешкання. Наче ті шпалерні дядьки знічев'я закидали їх сюди зі свого потойбіччя. Капелюхи мали один і той самий фасон — здається, його називають ковбойським або стетсонівським. Проте замість ласо ми повсюдно натикалися на тростини, ціпки й костурі.

Іноді раптово накочувала м'якість: якісь жіночні елементи декору на зразок тюльпанної плювальниці, заповненої м'ятно-карамельними смоктальними подушечками. Окремі фрагменти навіювали враження про житло зістарілої та всіма забутої моделі років десь так 1940-х — отут вона доживає віку на останні крихти від колишніх казкових заріbkів. Нафталіном не пахло, але здавалося, що повинно б.

До всього згаданого не надто клеїлася бібліотека. Замість очікуваних коміксів з Бетменом чи радше з Бетвумен або життєписів Бардо чи Барбі книжкові полиці (а книжок було багато) вгиналися від солідних томів із класикою. При цьому в господарі вимальовувався дуже виразний слов'янофіл і шанувальник великої східної душі. Чи не на дев'ять десятих та класика була російською, хоч і в німецьких перекладах, а господар видавався настільки в ній просунутим, що дозволяв собі тримати не те що повні зібрання знаних кожному ідіотові Лео графа фон Тольштої чи Фйодора Мі-Хайлевича Достоеєфські, а й поодинокі томи зовсім екзотичних трударів літератури зі здвоєними прізвищами на зразок Салтиков-Щедрін, Сухово-Кобилін, Голенищев-Кутузов чи Мамін-Сибіряк.

«Сподіваюся, Вам буде добре у скромній моїй оселі, — звертався до нас господар привітальною запискою, грайливо розмальованою й залишеною на кухонному столі. — Завжди схилявся і вічно схилятимуся перед Вашою великою культурою». Ми з А-і-М певний час розмірковували, чию саме культуру він так помилково вважає великою — польську чи українську. А потім дійшли висновку, що всіх нас він має за росіян, звідси й такі красиві слова. Дочекаєшся їх від німця, якщо ти не росіянин! «Усі, хто живе на схід від Франкфурта — росіяни», — зубошкірив А.

Той тип, господар, узагалі любив лишати записки — звернення до майбутніх пожилеців свого помешкання. (Коли я через два роки потраплю до нього вдруге, він у записці попросить мене проглянути підкинутий ним таки щоденник. «У ньому я ділюся деякими спостереженнями за характером певної дорогої мені особи з Вашої частини світу, — звертатиметься він до мене з папірця, покладеного згори на щоденникову палітурку. — Її характер видається мені типовим для всього слов'янського жіноцтва. Можливо, описані мною РЕАЛЬНІ події й переживання стануть Вам у пригоді при створенні наступного твору. Я ж зі свого боку буду щасливий і невимовно вдячний, якщо Ви залишите свій хоча б коротенький відгук». З цією метою він навіть покладе поруч іще один аркуш паперу, чистий, а також — на нього — ідеально тонко вигострений олівець. Мені вже нікуди буде подітися).

А ще він обставляв усю приступну пожилцям-письменникам житлоплощу пляшечками. Де-не-де мені постійно траплялися всілякі мінімальні порції як не егермайстера чи кюммерлінга, то якогось іще шлункового еліксиру, пити який нормальна людина стане лише від остаточної безвиході.

Йому здавалося, що він дуже привітний господар.

* * *

Ми з М. (більше з нею, ніж з А.) кілька разів обговорювали його таємничу особу. М. активно не подобалося те помешкання. Добре, що ми проводили в ньому не так багато часу. Одного разу М. розповіла історію. В юності вона подорожувала стопом по Франції. З нею була ще подруга — дві молоденькі дівчини років сімнадцяти. Десь пізно увечері їх підібрав на шосе проїжджий дядечко. Спершу він здавався просто дивакуватим, але коли відмовився випускати їх на потрібному повороті і погнав далі якимись усе гірше освітленими селами, обидві подумали «оупс!». Він завіз їх до себе і

наказав чекати. «Його вітальня, — розповідала М., — чимось нагадувала цю. Ні, нічого такого (вона обводила поглядом фотошпалери). Але чомусь мені саме тут усе те пригадалося. З чого б це?». «Маленький Принц?» — запитував я, вдаючи психоаналітика.

Історія М. та її подруги закінчилася в цілому щасливо. Поки вони цокотіли зубами з переляку, зачинені зусібч у вітальні, до них із верхнього поверху сповзла старезна дама відьомського типу й почала шипіти: «Ви не бачили, що він хворий?! Чого вчепилися до інваліда?! Геть звідси, огидні шлюхи!». То була його маман. Вона потягла їх за собою і виштовхала надвір через вузьке вікно в туалеті. Добігаючи до хвіртки метрів за сто від будинку, вони озирнулися на крики, що доносилися з ганку й побачили його, вже переодягнутого в усе середньовічне, з приклеєною синьою бородою та секс-шопівськими кайданами через плече. На щастя, станція була недалеко. Їм вдалося заскочити до місцевого потяга трохи раніше, ніж синьобородий рвонув навздогін.

Така то була історія.

А, може, я щось у ній і поплутав. Це не так важливо. Натомість важливо те, що М. ні за що не погодилася б замешкати у тій франкфуртській мансарді сама. Так вона й казала.

Інтриги додавала закрита кімната. Ключа від неї ми не мали. Чому? Що він там ховав? Час від часу ми зазирали в замкову шпарину. Крізь неї можна було доглядіти фрагмент ліжка, розстеленого. Іноді здавалося, що на ньому хтось лежить — з-під напіввідкинutoї ковдри начебто стирчала чиясь непорушна гомілка. Що далі, побачити не вдавалося. Та й гомілка не завжди була на місці.

Зазвичай ми дуже голосно сміялися з усіх тих обставин. А. погрожував, що повикидає на хрін з вікна всіх тих негреньт, пінгвінят і маленьких принців. На четверту добу ми роз'їхалися в різні боки, а ключі в тих самих конвертах повернули тій самій посередниці.

* * *

Другий епізод трапився через два роки. Того разу ключі від мансарди отримав тільки я. І жити в ній мав я сам. Насправді я очікував приїзду Лінди Гаммершляґ, що її — про це ви вже могли читати — надалі називатиму Лін.

Отоді він, цей вічно невидимий господар, крім привітальної записки на кухонному столі та чергової партії понаставлюваних де-не-де, ніби пастки, плящинок із гидкими настоянками, підкинув мені свого щоденника. «День перший! — писалось у першому ж рядку. — Завжди мусить бути день перший — пролог, а не початок. Але завтра, вже завтра до мене постукає вона, Мірванна Анісовна[116], моя нова подруга, що її дотепер я мав щастя бачити лиш на фотографіях. Яка ж вона в житті?!».

Зізнаюся: його писанину я читав не уважно, перестрибуючи по кілька сторінок і часто відволікаючись. Проте загальний зміст цієї дещо тургеневської прози я схоплював досить виразно. Якось росіянка, мешканка, здається, Сиктивкару (що його в цій книжці немає), в пошуках человеческих умовий життя на порозі його бальзаківської стадії, скориставшись послугами міжнародної служби знайомств (добре відома на теренах колишнього eCeCeCePy історія), закардила самотнього підстаркуватого німця, ідеаліста і придурка, вихованого російською класикою та пін-ап-культурою дивака. Усе подальше — це опис їхніх стосунків саме з його, дивацької на літеру «м», перспективи. При цьому всі трюки, маневри і побутові хитрощі Мірванни Анісовни мені, мимовільному читачеві нотаток, здавалися цілком очевидними. Чого ніяк не скажеш про їхнього автора. «Мірванна Анісовна сьогодні з самого ранку скривила губки, — писав він. — І хоч їй це вельми пасує, мені довелося таки пообіцяти, що вже в понеділок ми йдемо до банку, де я перепишу всі рахунки таким чином, щоб і вона могла вільно ними розпоряджатися. Як радісно засвітилися після цього її теплі очі! Як багато тепла в цій не зіпсованій матеріальним переситом святій слов'янській душі!». Або в іншому місці: «Мірванна Анісовна сьогодні півдня готувала для мене блины. (Здається, я правильно написав це красиве російське слово). Жодна німкеня — та що там німкеня! — жодна європейська жінка не присвятила б аж стільки зусиль тому, щоб кулінарно догодити своєму другові. За обідом я, в захваті від блины, кав'яру та трьох (!) чарок «Moskovskaya», дав їй урочисте слово, що його вона вже від кількох тижнів так засоромлено добивалась. А саме: я впишу її співвласницею нашої — відтепер нашої! — хатинки над Боденським озером. Вони, росіяни, я читав у Горького, просто жити не можуть без Datscha! Як близько від цього гарного слова до іншого, так само чудового — Duscha! Душа, саме так — велика і добра. Мені здалося, вона ледь не плакала зі зворушення».

Далі йшлося про окремі труднощі нового співжиття і взаємного притирання: «Мовний бар'єр. Чому я, старий віслук, досі не знаю російської? Чому лише десяток слів? Яка ж убога ця наша німецька Seele[117]! Пробач мені, люба подруго, всю цю рутину мовних курсів. Яка ж ти однак розумниця!».

Трохи нижче виявлялося, що Мірванна Анісовна переїхала в нове життя не сама: крім себе, вона повісила на шию старого наївняка ще й дитину — здається, дівчинку. «Найгірше те, що я майже нічого не розумію, — писалось у щоденнику. — Мірванна Анісовна з Каченятком[118] теревенять собі годинами — а я ні в зуб ногою. Про що вони щебечуть? Над чим або ким сміються так весело? Мої любі дівчатка...»-

Мабуть, я виловив би з тих писань ще не одну варту уваги цитату, якби не гортав їх аж так не уважно. Бо насправді я не міг дочекатися Лін. Це був радше спортивний інтерес — я з усіх сил намагався вгадати, які ще помаранчеві деталі з'яляться на ній цього разу.

Лін увірвалася третього дня перед полуднем. Під розпанаханою курткою вона мала таку ж розпанахану блузку. «Уяви собі, — сказала Лін, — на весь потяг жодного чоловіка, котрий би не заліз мені в декольте! Звичайно, поглядом». Я відповів, що на їхньому місці зробив би так само. І не тільки поглядом.

І я це невдовзі зробив.

* * *

Нас цікавила зміна просторів і декорацій. Чужі помешкання подобалися більше, ніж готелі. У них на відміну від готелів завжди є шанс для несподіванки. Ми надзвичайно раділи кожній знахідці — пляшці вина, хай і початій, гобоєві, пістолетові. Усе нам так чи інакше знадоблялося. Інтер'єр мав значення, хоч важливо було й те, що за вікном. (Найкраще, коли крона великого дерева — незалежно від пори року, з листками чи без. Лін могла бачити її спиною, а я третім оком).

Цього разу в нашому просторі було справді багато зайвих і дурних речей, з яких кожна вважалася доброю знахідкою: газовий або кашміровий шарф, пластмасовий дзьоб Качура Дональда, полірований костур з фалічним наголівником. Іноді той простір перетворювався на дещо химерну порностудію, що в ній нарешті прояснювалось істинне функціональне призначення кожного з елементів мотлоху. Маленькі принци з дитячою цікавістю спостерігали за нами зі своїх кутів і планет. Фотошпалерні добродії в капелюхах з'юрмлювалися над нами, пхаючи всюди свої носи, тяжко сопучи і безжально мастурбуючи.

* * *

Аж увечері Лін запитала, чи мене бува не дивує один і той самий сюжет. Я відповів, що живу тут удруге і мене вже ніщо не дивує. «А що ти маєш на увазі під одним і тим самим сюжетом?» — уточнив я. «Завжди цей стилізований капелюшний тип і ця дівчинка на задньому плані. Так ніби завжди той самий фільм», — пояснила Лін. Вона кінознавець і все на світі бачить через історію кінематографа. «До речі. Ти, мабуть, знаєш імена всіх цих акторів?» — поцікавився я. «По-перше, він один. Це одна й та ж людина. По-друге, це не актор. І дівчинка завжди та сама», — впевнено розвіяла мої сумніви Лін.

«Що ми про нього знаємо?» — спитала Лін трохи згодом. Я почав переповідати за щойно прочитаними сторінками. Діло, як мені здалося, йшло до гіршого. Між автором та Мірванною Анісовною виникало все більше бридких непорозумінь. Уже набрякали перші суперечки і сварки. «Я все одно чужий їй, чужий!» — нотував він. «Я ледь не розридався від такої несправедливості й вибіг до сусідньої кімнати, щоб вона не бачила мого перекошеного болем обличчя», — нарікав сторінок через п'ять. Десь далі, якось дуже на маргінесі, автор натякав на дедалі сильнішу підозру, нібито Мірванна Анісовна заблизько знюхалася з якимось казахстанським німцем Пашею. Останній навіть погрожував старому «серцевим нападом». Але ще далі той віднаходив у собі чергові поклади терпіння, за його словами, ангельського: «Я мушу, я повинен, я зобов'язаний зціпити зуби! Так, я витримаю все заради моєї маленької дівчинки!».

«Таки обмовився», — констатувала Лін, перебивши моє цитування. «Щодо чого?» — не додув я. «Щодо себе, — пояснила Лін. — Він водить сюди дітей». «Мені так не здається, — заперечив я. — Він просто старий самотній чоловік. Не без романтичних зайобів, ясна річ. Нам, цинікам, вони здаються патологічними».

Лін хитнула вогненною головою й вийшла до ванної кімнати. «А це?» — спитала вона. У руці вона тримала гумову качечку завбільшки з долоню. «Старий самотній чоловік? — повторила Лін. — Настільки, що грається у ванні цією штукаю?».

То був речовий доказ, як не крути. Десятки разів я був у тій ванні, дивився на ту довбану іграшку — і жодного разу не бачив її. Тобто бачив і не фіксував. А Лін зафіксувала з першого ж разу. От воно, жіноче око. Чи кінознавче?

Ого, подумалося мені. І хто ж тоді наївняк — він чи я?

На прощання Лін зізналася: «Я ні за що б не лишилася тут сама». І додала: «Стільки розпачу і страху». Мені згадалося: два роки тому М. казала те саме.

* * *

З мене ще належався відгук. Що я міг написати на тому чистому аркуші ідеально вигостреним олівцем, коли наступного ранку назавжди і востаннє покидав мансарду? Пошуки потрібної мені для цього книжки в німецькому перекладі довгими не були. Я відкрив на десятому розділі і відразу знайшов улюблену фразу, що її власноруч і переписав для нього: «Ich liebe es nicht, zum Tode zu verurteilen und ich glaube wohl, dass ich jetzt gehe»[119].

ФРАНКФУРТ-НА-ОДЕРІ, 2004

Десятки разів я зупинявся в ньому. Точніше, не я, а потяг, що віз мене з Варшави до Берліна чи навпаки. Зупинка тривала не довше п'яти хвилин — за цей час одні прикордонники встигали вийти, а інші зайти. Тобто з усього Франкфурта-на-Одері я знав лише вокзал, та ні — я знав лише вагонне вікно, з якого можна бачити сусідній перон. Таке це було дивне місто.

Аж урешті настав той травень, коли Європа вирішила сильно розширитися на схід. І це їй наче вдалося. Тож вона зібрала на власні гроші нас, групу випадкових письменників, і заохотила до якомога частішого перетинання Одеру. Чи то пак Одри — залежно з якого на який бік перетинати.

Затримка виникала лише на мені. Іноді я навмисне виривався поперед інших, щоб заблокувати на кілька хвилин цей безперешкодний письменницький потік. У моєму паспорті не було живого місця — стільки разів його було вдарено штемпелем (а перед тим ще й наскрізь просвічено). Одного разу мені все-таки вдалося пройти просто так, без штемпеля. Це сталося на пішохідному переході між Франкфуртом і Слубіце, на мосту, званому в часи НДР і ПНР Мостом Миру, а починаючи з 1 травня 2004 року — Мостом Європи. Була неділя, погідний пополудень, розімлілі від нової неконтрольованої реальності громадяни обох міст і країн нескінченними юрмами сунули туди й назад, на той бік, за кордон — наприклад, на пиво, бо існує така специфічна розвага у прикордонних місцевостях: не пити пива вдома, а ходити через кордон, до сусідів. Хоч тепер у всьому світі пиво смакує (або й не смакує) однаково. Отже, прикордонна сторожа, так само розімліла від навколишньої неділі-ідилії, дозволила й собі попуститися і не надто чіплятися до носія завжди непевного українського паспорта. А якщо дивитися в корінь, то її, цю сторожу, вже тільки заради мене й тримали — щоб я не совався туди-сюди по Європі нештемпельованим.

ХАРКІВ, 1995, 1997

З вагонного вікна я встиг прочитати назву останньої перед Харковом станції — Нова Баварія. Цього виявилось цілком достатньо для довжелезного ланцюга історичних асоціацій: Гітлер, пиво, тридцять третій рік, Постишев, смолоскипні процесії, першотравневі колони фізкультурниць, ще раз пиво, цілодобові допити, блудний галичанин Лесь Курбас, колючі дроти на геніталіях, любов до батьківщини.

У Харкові було повно снігу — того найгіршого, весняного, квітневого й ангінного, до якого люд ніколи не готовий і проти якого безпорадний. За одну добу насипало якусь там піврічну норму, автомобілі грузили по бампери, водії не могли знайти жодної з адрес, легке післяпотягове похмілля підвішувало всю цю дійсність у дещо сюрреальній невагомості. Столиця міфічної України Трудової берегла вірність собі, вражала постіндустріальними руїнами у безпосередній близькості від вокзалу: судячи з ландшафтів, саме тут мали б народитися панк-музика, поезія відчаю та пролетарська меланхолія.

Того разу я приїхав до Харкова вдруге, і вдруге пережив у ньому вже знайоме напівмістичне потрясіння автентикою місцевості.

Ми стояли у тому самому подвір'ї колишнього письменницького будинку «Слово». Мій проводир показав мені напівпрочинену квартиру на другому поверсі — саме того кабінету, саме з неї в неділю 13 травня 1933 року виривався в подвір'я звук найвлучнішого, ну просто-таки приреченого на влучність, письменницького пострілу. У сусідньому під'їзді, в помешканні Михайля Семенка, напередодні була гостина, пиячили десь до четвертої ранку, потім довго розходилися, співали, вийшовши з під'їзду ніяк не могли вгомнитися, на вулицях уже де-не-де відгонило напіврозкладеними трупами померлих від голоду селян, лемент Семенкових гостей, напевно,

заважав Хвильовому в його останню ніч. Так мені розповідав про це мій проводир. Саме так я все це й відчув: ось цей двір, але вночі. Але у травні. Але тридцять третього року. І вони співають пісень, народних та революційних. А він обхопив голову руками. Я так відчув, можливо, ще й тому, що кватирка ніби подала знак і ніби сама собою зачинилася — насправді, ясна річ, від вітру. Потім ми піднялися сходами до дверей його, Хвильового, помешкання — так, саме ці двері (пам'ятаю мідну табличку з якимось цілком іншим, зовсім не тим прізвиськом), звідси його тіло виносили, ліфта в будинку тоді ще не було, але до чого тут ліфт.

Як воно живеться тій родині в тому самому помешканні? Адже той постріл усе ще лунає. Вони що, не чують його? Привиди не турбують?

Харків — це автентика. Це такий трагічний музей, де все можна помацати руками. Тільки на них щось обов'язково поналипає.

Другого разу нас провадив Володимир Гаряїв (йому тоді вже перевалило за вісімдесят, ще того ж року він помер), останній з живих футуристів, учень того ж таки Семенка, свідок харківської міфології, цього бурхливого (і в патетиці, і у величі, і в комізмі) злету двадцятих років, цих божевільних і безжальних проектів переоблаштування світу з неминучим ощасливленням людства, раси, класи, нації — проектів, до фанатичного творення яких дивним чином причетна ціла зграя рухливих, наче ртуть, антиподів, серед яких і Марінетті, і Фернан Леже, і Брехт, і Маяковський (харків'янин Гро Вакар завжди вигравав у нього на більярді, єдиний, хто завжди вигравав у нього на більярді), і невизнаний віденський художник, батько якого звався Шикльґруббер, а також увесь цей Харків, Харків у дійових особах — котру не візьми, за кожною легенда, краса і відчай жестів, неврастенія, постріл Хвильового, смерть.

Ми стояли на Університетській гірці, на одній зі стін було видряпано, чомусь російською, «Без УНА всем хана», пан Володимир провадив манівцями своїх спогадів, мені подобалося, що Семенка він називав Семом, що мав із собою власноручно накреслені різнокольоровими олівцями плани — вулиць, кав'ярень, розташування столів у давно закритих і репресованих редакціях, якась електронна фірма допустила нас до тепер уже свого приміщення («а ось тут сидів Кулик»); на площі Конституції (раніше Миколаївській, потім ще якійсь), поруч із несподіваними сецесійними фасадами Василя Кричевського, ми збилися в тісніше коло — було вітряно і пронизливо. Так буває, коли знагла відчуження доторк чогось значно більшого, ніж ти міг собі уявити.

ХУСТ, 2007

У цій книжці жахливо мало Закарпаття, яке я іноді вважаю своєю прабацьківщиною і через це завжди хочу в ньому бувати. Родинні перекази, що їх у своєму підлітковому деліріумі я встиг вихопити з таємного перешіптування дорослих, свідчили про якесь велике переселення Андруховичів з Рахова до Станиславова — найімовірніше, десь у другій половині XIX століття. І щось мені підказує, що саме так воно й було, ті перекази не брехали.

Мандрувати Закарпаттям стало моєю ідеєю-фікс приблизно в ті ж підліткові часи. Я десятки разів перечитав виданий у Москві путівник «В горах и долинах Закарпатья» і так само десятки разів подумки облазив (чи облизав?) усі закарпатські замки. Їх я, до речі, перемальовував до спеціального альбому — замок за замком (уявляю собі ті малюнки, я ж зовсім не від цього діла!), а на сусідньому листку того ж розвороту записував про той-таки замок романтичний віршований текст. На щастя, я не пам'ятаю з тих віршів майже нічого. Єдине місце, яке я чомусь не забув, виглядало приблизно так:

І сумними бійницями дивиться

Замок той на квітучу рівнину.

Нам надовго запам'ятаються

Ці зелені від моху стіни.

Про який саме із закарпатських замків написалися мені ці меланхолійно-пубертатні рядки, я знову ж таки не пам'ятаю. Але коли у 1980 році ми вибрали для своєї студентської практики Ужгород, то заповзялися облазити (й облизати) якомога більше їх число. Невицьке, Мукачеве, Середнє, Королеве, Виноградове, і ясна річ — Ужгород. Якись іще?

Проте до Хуста ми того літа не доїхали. Точніше, одного разу ми його проїхали — у цілоденній автобусній подорожі від нашого кумпана Майора назад до Ужгорода. Ми сіли в той автобус о якій-небудь сьомій ранку у Снятині і справді їхали ним увесь день — через Коломию, Ланчин, Делятин, Яремче, Татарів, Яблуницю, Ясиню, Рахів, Тячів і так далі. Після Тячева була ще Буштина, а потім уже Хуст, де ми простояли хвилин двадцять на автостанції, що дало нам змогу бодай здалека побачити шматки мурів на Замковій горі.

До речі, ніхто з нас тоді ще не знав, що ми потрапили до столиці України — хоч і найменшої з наших колишніх столиць, до того ж загнаної в найзахідніший куток, та все ж і собі не обділеної пролітою за неї кров'ю.

Через двадцять сім років я вперше потрапив до Хуста надовше. Ні, не надовго, а лише трохи надовше — саме настільки, що цього разу в нас вистачило часу на Замкову гору.

І спершу це було спекотне сходження (уявіть собі тільки той липневий пополудень з усіма його прянощами, потім і пахощами!), а відтак захопливе блукання серед кам'яних, буйно сповитих ліанами решток, у хмарах ґедзів і мушви, всередині джунглів, у роззявленій гнилуватій пащі органічної природи, що ніяк не могла спинитися, обгризаючи, ніби кістки, старі цивілізаційні камені.

А ще: проникання в якісь невидимі інтер'єри, покої, лисячі нори, підвали, будуари, лабіринти, схованки, винниці, брами — замок над Хустом виявився значно більшим, ніж очікувалося, справжнє

місто над містом, от лише вулиці і площі доценту позаростали зеленню і зникли. Ніби десь у Камбоджі чи в Амазонії. Не замок, а ліс на горі.

А потім? Щось у ньому трапилося?

Ні, на сліди вогнищ, знаки сатаністів і ритуальний кінський череп я набрів не там — не в Хусті, а в Язлівці, через якісь два місяці того ж року.

Натомість у Хусті трапилось інше: коли крізь вилам у стіні якоїсь, можливо, вежі можна було дивитися на світ унизу, на перші ознаки вечора, на спадання спеки й пилюки, на старі черепичні дахи й автостанцію з кількома автобусами, на тінь, що лягала з ближчого боку вулканічних пагорбів — і поволі усвідомлювати, що двадцять сім років тому, о цій же порі, ти був там, унизу, і дивився на цю ж вежу і бачив у ній чиюсь постать, і тепер уже ясно, чия та постать була.

ЦУГ, 2006

Хроніка події приблизно така.

У вересні Евеліна показувала мені містечко і все, що в ньому слід запам'ятати з першого разу: вокзал, пошту, банк. Про в'язницю мови не було, але вийшло само собою. Я звернув увагу на довгий бетонний мур висотою з три метри. На ньому було кілька дуже цікавих малюнків — людські профілі, птахи. Виявилось, що це роботи Пепперштейна. Евеліна сказала, що всередині їх більше, але побачити складно, бо всередині в'язниці.

Я відповів, що охоче виступлю в ній з читанням. Мене справді туди потягло: побачити, що це таке — швейцарські зеки. Та й роботи Пепперштейна подивитися, раз вони там. Евеліна була в захваті від ідеї: «Вас так цікавить ця тема? Чому?!». Я відповів, що мене цікавить тема свободи. І несвободи відповідно теж. Якщо чесно, то це не була ніяка відповідь. Але Евеліну вона чомусь переконала.

Наприкінці жовтня вона подзвонила з радісною звісткою, що начальник в'язниці (вона сказала «в'язничний директор») налаштований дуже сприятливо. Тож на початку листопада я потрапив до нього на оглядини. Це був перший начальник тюрми в моєму житті. І якби я в загальних рисах не знав, як вони виглядають у нормальних країнах, наприклад, у нас, то міг би скласти для себе вельми помилкове враження про цю посаду. Швейцарський начальник виявився уважним і худорлявим, в окулярах, джинсах і светрі, з сережкою у вусі й тонким пластичним обличчям молодого Германа Гессе. «У нашій країні ви були б офіцером, — сказав я замість привітання. — У вас швидше за все був

би отакенний живіт і ось такі кулаки. Про обличчя мовчу». На це він досить невпопад відповів, що він філолог-германіст за освітою.

Наскільки я зрозумів з його скупих пояснень, пенітенціарна система Швейцарії перебуває поза будь-якими силовими утвореннями. Іншими словами, в'язницями відають цивільні.

«На перший погляд, у нас тут начебто все м'якше та людяніше, — перейняв він мій потяг до порівнянь. — Але тюрма є тюрма. І люди тут так само нещасні». Він ще б сказав «як і на волі!» Хіба я тягнув його за язик?

Ми з'ясували, про що мені йдеться. Я повторив свою тезу про свободу і її протилежність. Він запропонував мені два виступи — перший для персоналу, другий для в'язнів. При цьому перший він міг мені гарантувати, а щодо другого мав порадитися з в'язнями. Він так і сказав — «Мушу порадитися з в'язнями». Якщо серед них будуть зацікавлені, то все гаразд. Я погодився, що слухати літературне читання з примусу — це останнє діло. «До речі, хто тут у вас сидить?» — запитав я. Він відповів вичерпно: «На цей момент убивць немає. Є кілька ґвалтівників. Решта — дрібні кримінальники на кшталт крамничних злодюжок». Я запитав, чи є іноземці. Він сказав, що, як завжди, валом. «З вашої країни теж», — додав він. «Українці? — уточнив я. — У вас на сьогодні сидять якісь українці?». Він трохи позгадував і сказав: «Ні, на сьогодні немає. Кілька росіян. В одного з них прізвище, як у відомого футболіста». Після цього наморщив чоло, згадуючи їхні відомі й не надто прізвища, але так жодного й не згадав.

На прощання він подарував мені альбом Пепперштейна з його в'язничними роботами. «Тут багато гарних думок про свободу і несвободу. Вам сподобається», — сказав він.

У другій половині листопада я отримав від нього мейл відносно моїх виступів — 13 грудня, о пів на десяту ранку, для персоналу, і 15 грудня, о четвертій пополудні — для в'язнів. Я став помаленьку готуватися, підбираючи відповідні уривки. Окремо для персоналу, окремо для в'язнів. Щодо других я почувався впевненіше. Я вибрав для них кілька еротичних сцен, про які у критичних оглядах ранніх 90-х писалося, що вони «межують із порнографією». ґвалтівникам це мало би сподобатися.

12 грудня пізно увечері я поклав книжки у наплечник і завів будильник на восьму. Необхідність читати вголос уривки з власного роману о дев'ятій тридцять ранку незнайомим тюремним наглядчачам не здавалась надто приємною. Про що їм читати — може, про горілчані черги під московськими крамницями? А якщо вони не п'ють? Чи переймуться високим драматизмом вибраного фрагмента? Урешті я зважився прочитати якомога більше віршів українською — щоб вони як слід відчули красу мови. Це саме те, що треба о пів на десяту ранку в'язничному персоналові.

Близько півночі я ще раз перевіряв пошту. Там аж пульсував знаками оклику терміновий лист від начальника. У ньому повідомлялося, що «з огляду на сьогоднішній інцидент читання українського

письменника, заплановані на 13 і 15 грудня, скасовуються». Я тут-таки вислав йому п'ять слів: «Що трапилося? Подзвоніть, якщо можете». Він подзвонив через хвилину після мого кліку на send.

«У мене втеча, — сказав він. — Я мушу все скасувати». Подякувавши за звістку, я побажав йому спокійної ночі. Сподіваюся, він не сприйняв це за знущання.

Назавтра газета сповістила: вони розігнули решітку і з настанням темряви перелізли на дах, а з нього стрибнули вниз, на вулицю. Тобто на волю. В її темряву, що гостинно розчиняла у собі й обіцяла нестерпно багато.

З того часу їх, мабуть, уже знову впіймали — 33-річного македонця і 43-річного серба з прізвиськом відомого футболіста. Їх не могли не впіймати — вони ж як на долоні в цій малесенькій країні, переповненій камерами стеження і дуже підозріливими людьми, які відразу про таких типів доносять куди слід. Куди їм подітися в цій країні найвищої громадянської солідарності?

А головне — начальник правий: це тільки здається, що світ назовні м'якший і людяніший. Насправді він така ж в'язниця, тільки трохи більша за розмірами.

Начальник завжди правий.

ЦУРЮПИНСЬК, ніколи (?)

Цей географічний пункт у Херсонській області з'являється тут винятково для того, щоб не залишати сам на сам під літерою Ц аж два швейцарські міста, причому з різних кантонів. Одного разу мене вже запитували, чи в цій книжці зібрані лише швейцарські міста. Щоб уникнути дальших непорозумінь, я на прикладі літери Ц показую: ні, в жодному разі. На жаль, ніде в Україні мені не вдалося знайти якої-небудь Цинамонівки. Тож доводиться задовільнитися Цурюпинськом, у якому я ще не був, та й навряд чи колись буду.

ЦЮРИХ, 2004

Готель називається «Леонекк», і в ньому ми з Пат прожили нашу першу швейцарську ніч. Нікому з нас досі не доводилося ночувати у Швейцарії, тому все це здавалось і дивним, і неповторним. «О яка ти, швейцарська ноче?» — таким рядком я міг би почати (або й завершити) все ще не написаний вірш.

До Швейцарії часом дуже хочеться емігрувати — особливо, якщо ти письменник, а твоя країна цілком очевидно перестає бути твоєю і рішучими хижими стрибками перемінюється в їхню. Позитивні приклади Гессе, Джойса, Канетті, Набокова та мільйона інших літературних емігрантів надихають і спрямовують. Попри те у всіх нормальних митців на Швейцарію прийнято нарікати і з невблаганною їдкістю Макса Фріша не залишати каменя на камені від її нудьги, чистоти, порядку та громадянської самоорганізованості. Таким чином, усе складається просто ідеально: ти в безпеці, оточений красою гірських ландшафтів і побутовим комфортом, а твоя неспокійна пульсуюча думка жодним каральним органом не обмежена у своїх бунтуваннях проти цієї самовдоволеної Системи, в якій нічого, крім курйозних референдумів на тему довжини собачих повідків, уже не відбувається. Тож вона, твоя думка, ревно бунтує і рветься на волю з альпійської золотої клітки, чи то пак тюрми народів.

(Насправді, якщо я колись емігрую, то не до Швейцарії, а, скажімо, до Грузії — так само гірська країна).

Повертаючись до згаданого ненаписаного рядка: швейцарська ніч виявилася не просто тихою, а німотною. Таку концентровану тишу слід консервувати в банках (до речі!). Ніде більше на світі люди не сплять у такому абсолютно потойбічному вакуумі. Нічна Швейцарія є конфедерацією метафізичного сну, і горе тому, хто порушить його своїм, наприклад, хропінням чи необачним спусканням води в унітаз. Умить з'явиться безшелесна поліція ночі і нечутно пов'яже до кантональної підземної буцегарні.

Ця тиша ночі була номером три. Номером один був колір води у річці Ліммат і озері. Номером два — самоорганізовані групи бомжів навколо залізничного вокзалу, більше схожі на мандрівних філософів і комедіантів.

А номер чотири трапився зранку після нашої першої швейцарської ночі.

Не всі з вас можуть знати, де в Цюриху розташований готель «Леонекк» і як він виглядає з фасаду. Але це тут не надто й важливо. Зате справді важливо, щоб ви могли уявити собі той ранок на межі липня, теплий дощ, вогке повітря, мокрий асфальт, початок Леонгардштрассе, що відгалузившись від Вайнбергштрассе, починає дертися вгору, ніби вона якась львівська або чернівецька, і всі ті будинки з вежами та мансардами — так само цілком львівські або чернівецькі, тільки ніким не позахоплені, жодного кулеметника у гнізді, всі гнізда пташині. Уявили?

Так от. Ми примостилися на терасі готельного кафе, що в абсолютній згоді з почуттям швейцарського гумору носить назву «Crazy Cow». Ми снідаємо кавою й дощовими запахами — теплих крапель, кущів, листків, асфальту, кори. Тоді з-за повороту з'являється напівказкова машина якогось особливо яскравого кольору. Її водій сигналізує у різок, машина гальмує, з підніжок зістрибують два пластичні бородані, схожі на циркових жонглерів чи порноакторів — з оголеними вище ліктя татуйованими руками. Нижче ліктя на них такого ж кольору еластичні рукавиці. Вони блискуче і блискавично звантажують у надра машини вміст усіх чотирьох контейнерів, виставлених уздовж тротуару, і знову

застрибують на свої підніжки. Ріжок сигналить, машина рушає далі вгору по Леонгардштрассе, і в мить, коли вона вирівнюється з нашою терасою, один з бороданів — той, що ближче, підморгнувши, віддає нам честь, прикладаючи два пальці до дашка свого кепі. Доброго ранку, країно!

«Дивися, — каже Пат, — якісь не сміттярі, а зірки». «Якщо цього року програємо останню надію на виборах, — відповідаю їй, — то виїдемо до Швейцарії. У ній ми не пропадемо. Я трохи потренуюсь — і буду їздити на підніжці сміттєвоза, як ці веселі хлопці. Тільки б не бачити всі ті морди рідної батьківщини».

Добре, що цей варіант завжди у нас залишається.

ЧЕРНІВЦІ, 1983 і згодом

Спочатку слід було потрапити до них примусово.

Чернівці — перше місто в моєму житті, до якого я не їхав: мене везли. І до якого мене, ніби казенний вантаж, доправили. Не я, а мене. Жодної суб'єктності, суцільна залежність, обов'язкова армійська повинність.

Років через п'ятнадцять я почав знову в них бувати — ясна річ, добровільно. Тоді й виявилось, що Чернівці є містом, на яке поклав Око (в Його випадку Всевидюче) Бог.

Ось я переглядаю написане відтоді про Чернівці, а воно про поетів. І це, звичайно, неправильно, бо це ж неправда. Можна подумати, що Чернівці такий собі вертоград, рай серед виноградників, єдиний на землі Парнасополіс, де кожен зустрічний мовить віршами! До того ж вільно перелітає з мови в мову і таких мов є принаймні п'ять, не чотири, а п'ять — разом із турецькою.

Та нічого подібного! Насправді Чернівці — обласний центр теперішньої України з усіма наслідками такого становища. «Немає тих євреїв — то немає й міста», — якось підсумував Бума Тутельман. Підсумовувати — не зовсім те саме, що сумувати, але в Буминому випадку ці слова близькі як ніколи.

Я на це міг би й заперечити, що в житті завжди є місце для утопії. Чернівці — одне з тих місць, де утопія не дратує, а тишить. Зрештою, не думаю, що це було б запереченням Бумі. Радше самому собі.

Найкраще з усього, що мені досі вдалося сказати про Чернівці, також цілковито належить утопії. Обидва рази це стосувалося мертвих поетів. Тобто насправді там ішлося не про Чернівці, а про поетів, які в Чернівцях народилися, щоб навіки з них утекти. Тобто мова йшла не про клітку, а про птаха. Хоч без тієї клітки він і птахом не став би — у кожному разі екзотичним і співочим. Уперше то була рецензія на українську збірку Рози Ауслендер, удруге — стаття з нагоди 30-ліття Целанового самогубства. Я перечитую ті публікації діагонально і цитую майже навмання — щойно вихоплю оком із текстового масиву слово «Чернівці» та всілякі похідні від нього.

* * *

Цей світ насичений дивними метаморфозами й географічними абераціями, коли «Йордан упадає в Прут», а за вікнами в чернівецькому гетто прозирає Мертве море. У цьому світі оживають тексти священних книг і стають зримими ангели. Це світ лагідної щоденної містики, де «мрійну драбину» Якова прихилено до буковинських небес і назавжди вмонтовано в садгірський пейзаж «за вербами коло млина».

(Пам'ятаю, пам'ятаю те літо в мотострілецькому учбовому полку і як за першої ж нагоди ми прикипали до шпарин у захисного кольору парканах, підглядаючи за вільною-цивільною, майже сільською вулицею в потойбічному неармійському нереальному світі! Верби були точно, багато верб. Отже, і млин міг бути — вгадувався за ними, невидимий).

* * *

Трохи далі:

Ми успадкували цей ландшафт під кінець століття, водночас із розпадом чергової «найтолерантнішої з імперій». Ми успадкували Чернівці з їхньою неповторно облупленою й магічно-виноградною аурою, з усіляким повоєнним (інакшим) людом, із захаращеними дворами, де іншомовні (румунські? німецькі?) написи продираються крізь стіни нечитабельними зловісними знаками. Ми успадкували це місто з усіма його втратами. Не так давно, а втім, уже таки давно, бо ще 89 року, проїжджий німецький публіцист-піонер жахався, що в Чернівцях з їхньою неодноразово колись оспіваною культурою кави по-віденськи «нині подають лише коричнувате пересолоджене пійло».

(Ах, що там, друже Юргене, твоє пійло! А наш садгірський третьосортний чай, настояний радше на бромі? Кожен з нас відчував цей металевो-аптечний присмак у роті, друже Клаусе).

* * *

Потім ще таке:

Цьогорічний квітень за лічені дні вихлюпнув на чернівецькі пагорби стільки тепла, зелені і цвітіння, що зненацька відчулося: ось іще одне цілком особливе місто, місто-катастрофа, батьківщина блудних поетів, абрикосово-південна пастка, з якої можливий лиш один шлях у майбутнє — карколомний прорив у паризькому напрямі.

(Так, пагорби. У нас їх, щоправда, називали сопками — так, наче то була не Буковина, а Маньчжурія. Іноді нас виганяли побігати із сопки на сопку, ніби відбиваючи їх у супротивника. Це називалося тактичними заняттями. Про карколомний прорив не йшлося — не те що в паризькому напрямі, а навіть у бухарестському. Одного разу я заліг на сопці, озброєний до зубів і небезпечний. Звісно, не до зубів — чого вже там. Але я мав при собі автомат, АК-74. Моєю першою жертвою падав командир четвертого взводу капітан Ряднов. Чомусь не мого, третього, а саме четвертого. Чомусь він. Чомусь він першим вилазив з укриття і давав змах до атаки. Його я і вбивав першим. Таке мені снилося кілька разів поспіль. Через те, що ми могли бачити саме такі сни, нам ніколи й не давали поспати).

* * *

І нарешті ось:

Альфред Гонґ, Целанів ровесник, теж чернівчанин і теж німецькомовний поет, згадує про чернівецький Фольксґартен, Народний парк, як про місце, де в недільні та святкові дні оркестри вигравали патріотичні марші, а в будні відчайдушно прогулювали уроки гімназисти. Учень гімназії Пауль Анчель з'являвся біля тюльпанових клумб зі збіркою Тракля в руці. Як на мене, тюльпани тут не зовсім доречні — напрошується якась більш декадентська флора, якісь асфоделі чи імпортелі, щось майже безтілесне, бліде і хворобливе, з ледь чутним запахом тліну...

(Патріотичні марші? З ледь чутним запахом тліну? А запах куряви, налиплої на піт? А запах поту, налиплого на шкіру плівкою, що її, здавалося, вже й не віддерти? Наше командування іноді розважалося тим, що посеред вогнедишного липневого полудня зненацька виганяло нас марш-кидком із Садгори у середмістя, до Турецької лазні. Вони раптово вирішували нас помити. Нам доводилося шпарити так, що пілотки злітали з лисих черепів, які у свою чергу смішно теліпалися на худезних шиях. Сержанти заохочували нас копняками. Не можу згадати маршруту, бо я його ніколи не бачив. Хотинська? Калинівська? Гаразд, на початку були якісь пустирі, автобази, склади, закіптюжені локомотивні тупики. Але ж після них таки починалося місто, самий центр! Я не розглядався надовкіл, де ми і куди ми. Здавалося, півміста, всі перехожі тицяють пальцями на цих зачмирених і принижених захисників вітчизни. У лазні нам відводили чверть години на все. Вони зазвичай минали в черзі — як не за обмилком, то до душу. Іноді, щоправда, вдавалось і помитися. Але потім нас вишиковували перед лазнею і знову гнали марш-кидком назад у частину. Ми поверталися, ледве шкандибаючи — знову з ніг до голови у налиплій на піт куряві. Я не бачив там ніяких тюльпанових клумб).

* * *

Смішно: я ще один поет, що втікав із Чернівців (чи від Чернівців?). Місто, як і завжди, кишіло патрулями, але я не попався жодному з них. До автовокзалу все виглядало законно: мої папери вказували шлях на Гайсин. Проте на автовокзалі я скочив до автобуса у протилежному напрямку. Карколомний прорив?

* * *

Той-таки Бума (а по-дорослому Броніслав) Тутельман викликав із мене, ніби з безодні, ще один чернівецький опус. Я довго вдивлявся в його фотографії, а потім таки написав до них передмову, про яку він просив. Вона свого часу вийшла в альбомі, але хто там її читав чи бачив. Зараз я її скопіюю і викладу тут повністю — щоб хоч у такий спосіб розпрощатися з цим вампіром, цим Прутом, цим Дунаєм, цим Йорданом.

СИМ МЕДИТАЦІЙ ДЛЯ БРОНІСЛАВА Е TUTTI[120]

1. Матерія

Митець мусить бути войовничим матеріалістом — у тому сенсі, що він не може не вірити в Бога. Матеріальність Бога доводиться фотографією. Коли я добре зрозумів те, що сказала про фотографію недавно спочила з Богом Сьюзен Зонтаґ, то Бог виявляється таким самим елементом матерії, як спалах, промінь або голос. Бог є елементарною частинкою — принаймні кожного митця. Що ж до матерії, то головною її ознакою є кругообіг, а формою — сфера. Тобто цьому митцеві йдеться, зокрема, про кругообіг єврейських тіл у природі.

2. Руїни

Упродовж майже двох століть нахил до руїн офіційно вважався ознакою романтизму, а романтизм — ознакою відірваності від реального буття. Щойно коли чергова криза надвиробництва вкупі з кінцем історії спричинила проголошення постмодерної «естетики звалищ», руїни отримали свою амністію. Тепер уже й нагромадження порожніх пляшок чи гори старих черевиків свідчать про колажність і

довільність поєднання елементарних часток існування, а головне — про колишню красу і цілісність єврейського світу.

3. Цвинтар

Цей митець одним із центрів такого колишнього світу зробив цвинтар, тобто місце зустрічі, наділене особливою крихкістю. Ніщо в нашій частині Європи не терпить так від зміни цивілізацій і режимів, як цвинтарі. Будинкам легше — їх можна привласнити й заселити. Але хто захоче турбуватися про чужі нагробки і про зчитуваність палестинських письмен? Таким чином, цвинтар — це завжди ліро-епічна книга з надто великою кількістю героїв та персонажів, до того ж зовсім не придатна для читання, якщо цвинтар єврейський.

4. Зелене

Тут ідеться не просто про колір, а про стихію. Зелене починається в березні, а закінчується у жовтні і воно є звіром. Це такий пожирач цвинтарів, його ще називають травною забуття, але це неправильно, бо річ не тільки у траві. Якщо цвинтар залишається без людей, тобто в єврейському місті і світі не стає тих, котрі мали б ним опікуватися, то зелене робиться цвинтарним викликом і знаком. Воно засвідчує кругообіг єврейських тіл у природі. Його поєднання з письменами і каменями створює особливу напругу між елементами Бога в цьому митці.

5. Камені

Так от, письмена, а також камені, а також письмена на каменях становлять для цього митця саме ту матерію, з якої пошита сорочка його світу. Його камені — як різьблені, так і звичайні — це орієнталізм. От тільки у випадку з різьбленими каменями можемо це доводити мистецтвознавчими шляхами. Що ж до звичайних каменів, камінців, кругляків, більших і менших, сірих і світлих, то цей орієнталізм походить виключно від цього митця. Євреї завжди покладають камені там, де їх раніше вбивали. Цей митець є збирачем каменів уже тому, що живе в цьому місті.

6. Чернівці

Улюбленець хасидів і гуцулів Франц Йосиф (невідомо, чи той самий) у своїх ланцюгових візіях бачив Чернівці східною метрополією, значно більшою від Львова і Відня, принаймні з кількома вищими будинками і значно глибшим цвинтарем. Коли ж побачив із повітря Нью-Йорк, то й він не здався йому більшим за Чернівці. Зрештою, жодного з цих міст насправді не існує. Нью-Йорку не існує, бо само його існування засвідчило б матеріальну похибку Бога. Чернівців не існує, бо що б тоді залишалось вигадувати цьому митцеві?

7. Світло

З однаково важливих для будь-якого початкового творення світла і темряви вибираємо перше. Воно не має усталеної форми, запаху ані кольору, проте цілком фотографічно доводить матеріальність Бога. Скажімо, в постаті (цього разу) офірного цапа, наскрізь просвітленого надвечірніми променями. Воно також може уявлятися нам небом, здається, літнім. Сфотографувати голос — завдання з майже нереальних, але оскільки в цього митця немає іншого виходу і призначення, то йому таки вдається виловити мовлене з-поміж хмар «Броніславе!».

ЧИКАГО, 2001

Чи траплялося вам коли-небудь їхати в одній машині відразу з трьома Майклами? Мені одного разу трапилось, і це незабутньо.

Перший Майкл сидів за кермом — той, якого в цій книжці я називаю ттпЗ. Другий Майкл є актором, видатним. У тій подорожі він читав на творчих вечорах уривки з «Перверзії» в перекладі першого Майкла. Тут і тепер я називатиму його Міхалом, хоч він усе-таки Майкл. Третій — Майкл Стайп, фронтмен з «R. E. M.», присутній винятково як голос.

До Чикаго з нашої рідної Пенсильванії ми їхали годин десять. Дорогою Міхал кілька разів підміняв ттпЗ за кермом, щоб той трохи перепочив. При цьому Міхал дещо видозмінювався: на голову натягав шкіряне шоферське кепі, а на руки так само шкіряні й так само шоферські рукавички. Про чорні шоферські окуляри мовчу — як і про білий айседорівський шарф. Та вже навіть і не шарф, а справжнє тобі кашне. Ставало відразу ясно, що людина досвідчена і не в одній колотнечі бита.

У Чикаго ми провели дві ночі і, цілком задоволені цим фантастичним містом та собою, опівдні третього дня рушили далі — до Урбани-Шампейн. У цій книжці її не буде.

Завдяки ттпЗ нам пощастило з помешканням. Тобто з його розташуванням — у північному Чикаго, на Дірборн-стріт, за кілька кроків від озерного узбережжя і чомусь посередині між Гете-стріт і Шіллер-стріт, ніби ми насправді не до Чикаго потрапили, а до якогось там Ваймару, Дахау чи Айзенаху. Зрештою, й номер будинку, де ми ночували, всіляко вартий уваги: 1331.

І от звіти, від цього будинку № 1331, під парадну браму якого опівдні третього дня ттпЗ підігнав нашого позиченого «форда-черокі», до Урбани-Шампейн усього від 140 до 160 миль, тобто якихось дві з половиною — три години їзди, увесь час на південь і трохи на захід. І позаяк наше наступне PerVersion show мало починатись у згаданій Урбані щойно о шостій вечора, ми могли дозволити собі цю розкіш — виїхати не раніше першої. Так ми і зробили. Забігаючи наперед, скажу, що якби ми вирушили на півгодини раніше, то цієї розповіді не було б.

Але спершу все йшло цілком непогано. Ми від'їхали, як і належить, в бік Лейк Шор Драйв і рушили на південь під звуки радіо. Того дня радіо сповіщало загалом про дві події: про те, що югослави таки здали Захові Слобо Мілошевича, захопивши його зненацька у задалегідь виділеній йому резиденції, та про реліз нового сингла «R. E. M.» — «Imitation Of Life». Саме з цього моменту в машині з'явився третій Майкл, себто голос третього Майкла. Пригадую, як я зрадив обидвом новинам. Хоч більше все-таки другій, адже діло йшло до виходу нового аріемівського альбому «Reveal». Ми неслися на південь обіч озера Мічіган, весна перевалювала за середину березня, сонце за середину дня, і всі радіостанції крутили «Imitation Of Life», хоча в оголошеннях дикторів мені вчувалось invitation of life — ну звичайно ж, без Антонича нікуди. Само життя запрошувало мене і всіх нас жити далі.

Якщо ви давно не слухали або просто не пам'ятаєте цієї пісні, то переслухайте її обов'язково. Я ледь не стрибав під неї на задньому сидінні того міні-вена.

Перед з'їздом на Сент-Луїс усе було ще не так зле, хоч нам довелося суттєво скинути швидкість через несподівано щільне скупчення автомобілів на нашому шляху. І що відразу впадало в око — зустрічних було ще більше, тож вони вже просто-таки повзли. «Не дай Боже опинитися в такому заторі», — сказав Міхал і як у воду дивився. Приблизно через милю ми повинні були взяти ще один з'їзд, на Індіану, і вийти на інтерстейт-94, з якого невдовзі з'їхати ледь праворуч на інтерстейт-57, а далі вчасати сто двадцять миль уперед по ньому, аж до виїзду на Урбану. І саме тут по радіо передали термінове оголошення про те, що всі виїзди з 94-го в районі 95-ї вулиці заблоковано у зв'язку з бойовою операцією чиказької поліції по знешкодженню невідомого снайпера, що вчинив стрілянину з даху котрогось висотного будинку в околицях Перрі Авеню та Ла Саль-стріт. Оголошення було повторено ще раз — і настільки виразно, що ми ледь не почули дзижчання куль за вікнами. Після цього знову зазвучало «Imitation Of Life», цього разу дещо драматичніше, ніж раніше.

Про що ця пісня? Про порожнечу зовнішнього? Що Майкл Стайп хотів сказати всіма тими «шарадами», «водяними гіацинтами», «цукровими тростинами» і «голівудами»? Що він мав на увазі під «цинамоном»? Я не беруся тлумачити цей вірш, хоч того дня він прозвучав у нашій машині десятки разів, і я вже навіть міг час від часу повторювати «с'тмон с'тмон по one can see me cry». Ні, я не

берусь його тлумачити, хоч він, той вірш, а точніше, та пісня неймовірно добре лягала на ту ситуацію: Америка, дороги, Чикаго, божевільний снайпер, що звідкілясь палить по машинах, березень, сонце, шаради, водяний гіацинт, японські короли, золоті риби в чашах басейнів, арештований Мілошевич.

З усього випливало, що ми маємо повернутися на сент-луїський з'їзд і замість 94-го виходити на 55-й інтерстейт. Це видовжувало сукупний шлях на цілих п'ятнадцять миль, але, що суттєвіше, змушувало розвернутися і повзти в загальному потоці зі швидкістю не більш як півмилі на годину. «І припекло тому ідіотові стріляти саме сьогодні!» — злостився ттпЗ. Я припустив, що то все через нас, така собі цитата з «Перверзії», Стас Перфецький зі своєю гвинтівкою випірнув у Чикаго. Міхал запропонував за першої ж нагоди втікати з гайвею і пробиватися через місто. ттпЗ, повагавшись, прийняв цю думку. Все-таки Міхал з нас усіх найбільш третій калач.

І тому того дня ми, поступово все більше дезорієнтовані, ще кілька годин кружляли містом Чикаго. Але не тим і не таким, на яке надивились у приозерних кварталах на півночі. Бо це було якесь не таке, жахливо інакше місто. Гадаю, ми перетинали Інглвуд: напівзруйновані або вкінєць занедбані житла, пустирі з горами висипаного сміття, худезні чи, навпаки, товстезні люди, що просто сиділи або лежали на тротуарах, призьбах і ганках, просто сиділи, просто лежали, просто вмирили. Ну гаразд — окремі з них ще намагалися жебрати у водіїв на світлофорах. Або грати в бейсбол на порепаному асфальті. Зайво підкреслювати, що всі вони були чорношкірі. Офіційна статистика стверджує, що в Інглвуді 98 відсотків населення негри і 0,44 відсотка білі. Хотів би я подивитися на цих білих! Це було не Чикаго, це було, приміром, Найробі.

Це було життя, ні, не імітація, на жаль, а таки воно, життя — тверде, як бейсбольна бита, чорне, як ніч серед білого дня, і, ніби наркотик, безжально-збагливе.

До Урбани-Шампейн ми запізналися години на півтори.

ШТУТТГАРТ, 2005

Ніколи більше — ані до, ані після — я не вживав горілки чорного кольору. Лиш одного разу в житті мені наливав її гостинно у своєму домі театральний режисер Маульвурф-Кротович. До речі, в одному зі своїх романів Ірван іменує його Маульвурфом — саме так, через «ю». Насправді ж він пишеться через «у» — Маульвурф. І завжди офіційно додає своє друге родове прізвище, Кротович, яке зраджує в ньому вихідця з подільської шляхти ходачкової, не католицького, а радше аріанського штибу.

Так от, чорною горілкою Маульвурф-Кротович напував мене у місті Штуттгарті, на Добельштрассе, де він і мешкає з родиною. У середні віки це була не вулиця, а струмок, Добельбах. Вулиця згодом

перейняла його назву, позаяк струмок замурували десь під нею. Найтихішої зі швабських ночей, поклавши вухо на асфальт, можна почути глибинне плюскотіння сімсотлітньої давнини.

У Штутгарті мені всюди траплялися цвинтарі, дуже красиві. Можливо, тому що все діялося наприкінці квітня, коли зелень і цвіт просто-таки лізуть з усіх можливих шпарин, особливо ж із гробничних. Філософ-пантеїст зауважив би, що таким чином до нас промовляють мертві. Та що там промовляють — вони просто-таки випорскують на поверхню, такі ботанічно-намацальні!

Перший із цвинтарів, Гоппенляу, мені випало перетнути, аби потрапити до готелю «Маритим» — як на мої смаки, дещо натягнутого у власному розмахові. Другий, Праг, ми з Маульвурфом-Кротовичем завбачливо обійшли, здіймаючись на Вайссенгоф, про який тут ані слова, щоб не впасти у спокусу написання ще одного історико-архітектурного есею. Третій, Фангельсбах, розташований на південний захід від уже згадуваної Добельштрассе, тож саме звідти долинали тієї ночі завивання послідовників не знаного мені сатанинського культу.

Коли я пишу «тієї ночі», то маю на увазі свою другу штутгартську ніч, яку я провів у гостинній домівці Маульвурф-Кротовичів. Перша минула в «Маритимі» й запам'яталася хіба що спільною поїздкою в готельному ліфті з невимовно молодою і гарною перекладачкою французького автора. За вечерею ми випили багато вина. Я тричі помилявся поверхом.

Друга ж ніч ознаменувалася тим, що Маульвурф-Кротович гостинно пригощав мене чорною горілкою, купленою в д'юті фрі на котромусь летовищі. За його словами, в ній було цілих п'ятдесят градусів. Я щоразу піддавав це сумнівові. Ми незлецьки посиділи години до третьої, майже спорожнивши літрову пляху, після чого господар дому згадав, що о восьмій у нього лекція з акторської майстерності. Це було своєчасно, бо слова «майстерність» він уже не вимовляв. Я натомість уже не вимовляв жодного з його прізвищ — ані першого, що не дивно, ані, уявіть собі, другого. Продовжувати спілкування в таких умовах було незручно, і я погодився спати. Маульвурф-Кротович довго й повільно показував мені синову спальню — ось ліжко, ось двері у коридор, а ось на балкон, а це рушники, а це пляшка води, а це стіни, а там стелі, а от вікно, а за вікном Штутгарт. Я зажадав нічної сорочки, ковпака й уриналу, на що Маульвурф-Кротович востаннє тієї ночі реготнув і зник у лабіринтах помешкання. (За його пізнішим зізнанням, наступного ранку, таки приплентавшись на лекцію, він оголосив студентам позапланову тему «Двадцять один спосіб виходу молодого актора з похмілля»).

Невдовзі я, майже щасливий, заснув під невгамовні дзвони тисячі дзвіниць, шум двох тисяч гірських водоспадів і хрипкувате крещендо цілого легіону ангелів у моїх вухах. Мою голову крутило в центрифюзі, як уже колись написалося мені в іншому місці. І все було б чудово, якби за неповну годину мені не довелося вставати за фізіологічною потребою — тією, що її у вихованих колах чомусь прийнято називати малою. Насправді вона була надзвичайно великою, мається на увазі, що сцяти хотілося просто-таки страшенно, тож я навпомацки ринув до дверей, котрі, як я запам'ятав, провадили у коридор. Двері не піддавалися. Я натискав з усіх сил на клямку і навалювався на них плечем, але двері не піддавалися. Я відходив і, немов леопард, знову кидався на них — усе з тим же

успіхом. Клямка безсило совалася вгору-вниз, не вступаючи в жоден контакт із замком. Я підозрював якусь елементарну заковичу, але як мені було її позбутись, я не знав. А тим часом робилося все нестерпніше.

Я кинувся у протилежний бік і вирвався на балкон. Унизу під ним протікав струмок Добельбах, я навіть чув його свіже весняне плюскотіння. Можна було б із балкону надзюрити в нього. Але для цього слід було струменем сечі просвердлити асфальтово-ґрунтову товщу на сімсотлітню глибину і пробитись у середньовіччя. Я відмовився від такого випробування. З Фангельсбахського цвинтаря долинали ритуальні завивання не знаних мені сатаністів. Я мимоволі зафіксував, що то, напевно, репетиція до Вальпуржиної ночі. Проте від цього здогаду мені не полегшало.

Мною поволі заволодівав розпач.

Я ще раз кинувся до дверей у сподіванні, що свіжий доторк моєї протверезилої руки змінить усе на краще. Сподівання було даремне.

Чому я не став гатити кулаками у ті двері — не знаю. Проте я донині вдячний собі за те, що не здався і не гатив.

(Насправді там, за дверима, був ніякий не коридор, а спальня Маульвурф-Кротовичів. Про це я ще дізнаюся — вранці).

Коли я вдруге (вдесяте?) вилетів на балкон, то раптом зауважив на ньому повно вазонів, більших і менших — пальми, амариліси, кактуси, алое, герань, щось іще. Їх не було тут раніше, вони з'явилися щойно, щоб урятувати мене від розриву міхура або й серця, чомусь подумалося мені.

Я в дитинстві виростав у тісному оточенні кімнатних рослин, наша хатина у Франику на Гаркуші нагадувала захаращену й запилену шкільну оранжерею. Вони й сьогодні трапляються мені на кожному кроці в моєму домі. Я переважно знаю їхні назви. Часом, переважно вночі, коли мені особливо добре або особливо зле від випитого, я розмовляю з ними, курячи на балконі. Я певен, що вони розуміють усе, що я їм кажу — це видно з їхніх листків і квітів. І коли я перепитую, чи вони справді почули і зрозуміли мене, то вони це підтверджують. У мене є знайомі, котрі, підглядаючи за мною, бачили, як у лісі я подібним чином розмовляю з деревами. І коли я прошу дерева знаком підтвердити, що вони мене почули і зрозуміли, то вони починають одноставно шуміти листям.

«Я радий, що ви знову тут, мої хороші друзі, — звернувся я до вазонів на штуттгартському балконі родини Маульвурф-Кротовичів. — Я високо ціную вашу жертовну готовність прийняти в себе мою чорну від горілки сечу і в такий спосіб урятувати мені життя або й честь. Але я ніколи не дозволю собі

отруїти ваші святі й досконалі організми цією гидотою». Я сказав — і відчув, як вони напружено завмерли. Аж соки зупинилися в їхніх стеблах.

Я хвилину мовчав, поклавши втомлену голову на їхні цупкі листки і майже розчинившись у балконній ночі під віддалене цвинтарне виття. Урешті я струсонув головою і голосно, будячи сусідів, запитав: «Братове і сестри, ви почули мене, ви зрозуміли, що я сказав?». І тоді вони всі як один затремтіли у відповідь. Я знаю: в них це означає «так». «А тепер я йду гатити кулаками й ногами в ті двері», — повідомив я їх і рушив назад у кімнату.

Але коли я знову припав до дверей, вони — о диво! — зовсім легко піддалися і відчинились у коридор. «Дякую, братове і сестри», — махнув я рукою в бік балкону і безперешкодно попрямував до туалету.

Вам уже ясно, що дверей у тій спальні було двоє і що досі я завжди ломився в інші, заглушені, а тепер урешті налетів на ті, котрі справді двері.

Вам це ясно, а мені ще ні.

Бо я все одно знаю, хто мене тоді врятував.

ЩЕЦІН, 2008

«Подорож Польщею в поминальний час нагадує казку або сон»[121], — пише Анджей Стасюк у своєму «Фадо». Одного разу мені випала нагода такої подорожі. 31 жовтня я повинен був трьома потягами добратися з Гданська до Берліна.

Отже, спершу я провів більше п'яти годин у потязі між Гданськом та Щеціном. Балтійське море весь час було десь праворуч. Разом зі мною їхала компанія військових моряків дійсної служби. У поминальні дні (в Польщі, як і в Галичині, їх називають «задушними» чи «задушками») чи не всі військові отримують кількаденні відпустки. Та й загалом уся країна їде, щоб відвідати могили рідних. Іноді їдуть через усю Польщу, з південного сходу на північний захід або навпаки. Це свято є перш усього спробою доторку до предків. Хоч, як мені здається, це ще й колективне самоствердження через традицію. Можливо, це демонстрація вже згадуваної у цій книжці польськості з усіма її карнавальнo-католицькими парадоксами. Наприклад, морячки в моєму відділенні тільки й робили, що розпивали незліченні поклади пива, сильно від нього хмеліли, відригували і смачно лаялися, ледь не підтверджуючи Стасюкову тезу про те, що задушки — «племінне і дике свято».

До того ж була п'ятниця. П'ятниця, 31-ше. Ні, не 13-те — 31-ше.

У Щеціні, на головному вокзалі, я мав перечекати години з дві, а далі регіональним доїхати до Ангєрмюнде, звідти ж іще одним регіональним до Берліна. Не знаю, навіщо вам усі ці деталі моєї подорожі — хіба що для об'ємності бачення. Чи для загальної поінформованості — скажімо, про те, що десь між містами Щеціном та Берліном існує німецька залізнична станція Ангєрмюнде.

Чим заповнити дві години очікування в такому, щиро кажучи, невеселому місці, як головний вокзал Щеціна? Надто ж, коли йдеться про понурий і вітряний пополудень пізньої осені? Гаразд, я пройшовся прилеглими районами, постояв над зимною і дещо зчорнілою Одрою, повернувся на вулицю Чарнецького, придбав у першому-ліпшому маркеті велику пляшку зубрівки, що її мені передбачливо замовила Пат. На цьому програму розваг я вичерпав. До потяга лишалося півтори години.

У приміщенні вокзалу я певний час приглядався до переїжджої людності в усіх її проявах. Ясна річ, її в дорозі до рідних цвинтарів та ще й з огляду на п'ятницю набилося звідусюди чимало. Наспостерігавшись досхочу за різнобарвно-безбарвними хвилями польських пасажиропотоків, я відзначив для себе постійну присутність у вокзальній зоні кількох — як би їх назвати без зайвої коректності? — синяків, деградантів, бомжів — якимось так. Звичайно, в цьому немає нічого сенсаційного — навпаки. Вокзалів без бомжів не існує. Єдиний на світі вокзал без бомжів знаходиться у Гамбурзі, але ви вже знаєте, якою жахливою ціною це досягнуто.

З іншого боку, хоч вони і до звичайності звичні, на них усе-таки неможливо не звернути увагу. Ти втягуєш носом особливий настій вокзального здушеного повітря — і вловлюєш у ньому їхню близькість. Крутнеш головою — ага, ось і вони: три-чотири згорблені постаті, переважно чоловіки, але й жінки, досить часто щось проміжне, андрогінне, третя стать, перехідна.

Так було і цього разу у Щеціні. Вони то з'являлися, то знову зникали — поодинці і групками. Щось винюхували і видивлялися, шугано роззираючись у передчуттях вокзальної охорони. І не робили нічого такого, що б виходило за межі їхньої усталеної поведінки. Нічого спеціального не заповідалось. Я надумав убити трохи часу за кавою. У поляків завжди можна замовити так звану «пажону», її подають у двохсотграмових склянках, і вона гаряча. Якщо розпорядитися нею розумно, то можна виграти не менше, як півгодини.

У вокзальному кафе (як воно називалося? воно ж якимось так смішно називалося!) не було нікого. Зрештою, чому я пишу «кафе»? Швидше щось інше, простіше й народніше — їдальня, з тих, де обслуговуєшся сам, усі місця лише стоячі, а платити слід відразу ж по замовленню. О, згадалося найближче порівняння — щось наче арбатська «Закусочная», котру ви можете пригадувати з

«Московіади». Як же вона, холера, називалась у Щеціні? «Голлівуд»? «Лас-Вегас»? «Мангеттен»? А може, «Бомонд»?

Отримавши від польської народної буфетниці свою мегасклянку, повну гарячої «пажонки», на яку тим часом можна було тільки дивитися, жодним чином не торкаючи розпеченого скла, я завмер коло столика. Можливо, я передчував появу Його?

Він увійшов до «Лас-Вегаса» (припустімо, що до «Лас-Вегаса») нервово, поривно і стрімко, невисокий, метр шістдесят вісім до метр сімдесят один зростом, жилавий, з наплічником, у сіро-болотяній дорожній куртці, коротко стрижений, круглоголовий і з зализинами, років десь так посередині між тридцяткою та сороківкою, колір очей — сірий. Я описую Його так детально, тому що він завжди може трапитися комусь із вас — ви його обов'язково впізнаєте. Це такий собі пересічний пасажир, який насправді лише вдає із себе пасажира, причому пересічного. Він увійшов настільки рішуче, що можна було би сказати «увірвався». Якби двері до їдальні виявилися зачиненими, то він висадив би їх єдиним ударом ноги — такою нищівною була ця Його рішучість. А за Ним як противага тій поривності та рішучості тяглося несміливим підтюпцем трійко бомжів — старий, молодший (утім, яка різниця?) і баба з милицею.

«За мною, панство! — командував Він. — Прошу за мною, сюди, шановні!». Він оцінив порожню залу швидким пташиним поглядом, зупинився коло одного із сусідніх столиків, а всю свиту розпорядчими помахами рук спрямував до буфетної стійки. «Кожен вибирає й замовляє що хоче, ясно?!». Бомжі, досі не маючи певності у своєму щасті, таки зважились і попленталися до виставлених під склом тарілок зі зразковими порціями їдла. «Гей, пані! — покликав зненацька Він. — А ви куди?! Вас я не запрошував — лише їх двох!». Баба на милицях спинилася на півдорозі. «Ідіть сюди, пані!» — владно зажадав Він. Калічка слухняно посунула до нього, шморгаючи носом. «Ні, — рішуче похитав головою Він, — вам я не візьму нічого!». «Чому? — захнипала калічка — чому їм, але не мені?». «Тому що в мене мати ще старіша за тебе і їй ніхто нічого не дає просто так», — злостиво відрубав Він. «Тобі скільки років?» — запитав, щойно калічка зарюмсала. «Шістдесят вісім? А моїй матері сімдесят дев'ять, ясно? І я сьогодні їду до неї. До батька на могилу, ясно? Помолитися і запалити свічку, ясно? А тобі шістдесят вісім!» — Він злішав просто на очах. «Гей, панове! — крикнув у бік двох інших. — Що так довго? Замовляєте чи що з вами? Хочете, щоб я передумав?». «За... за... вже замовляємо, пане», — прошамкотів один з них і вочевидь зібрав усю свою волю, щоб глянути у вічі буфетниці (вона поки що мовчки спостерігала і те, що вона спостерігала аж так мовчки, не обіцяло нічого доброго). «Ну, чого розкисла? — попер Він тим часом на стару з милицею. — Тяжко тобі? А моїй матері легко?». Він сварився все голосніше, від чого та зарюмсала ще енергійніше. «Гаразд, не плач, — на якусь мить Він полагіднішав, — іди, вибирай собі». Але при цьому вирвав у неї милицю. Здається, Йому стало цікаво, як вона долізе до стійки. Доповзе чи не доповзе?

Так, він грав. То була гра.

Перший бомж, тремтячим пальцем вказуючи на тарілку, тихенько замовив порцію якогось їдла, на що почувся зимний голос буфетниці: «Сім п'ятдесят попросу». Бомж розгублено хмикнув і озирнувся на

свого благодійника: «Па... пане, той-во, гроші...». «Гроші?!» — розлючено перепитав Він і, жбурнувши милицю під ноги старій, метнувся до стійки. «Пані, — крізь зуби звернувся Він до буфетниці, свердлячи її всю вовчими очима, — цей пан щойно замовив страву. Подайте їй!». Буфетниця не похитнулася: «А платити хто буде? Спочатку заплатіть». «Що-о-о?! — вибухнув Він. — Платити?! Я буду платити, ясно?! Але після того, як вони з'їдять!». «У нас так не буває, — ще твердіше заявила буфетниця. — У нас гроші сплачуються наперед!». «Та що це за у нас! — знову вибухнув Він. — Що це за правила? Ви знущаєтеся? Я не можу платити за kota в мішку! А якщо ваше їдло геть неїстівне?!». «Вас ніхто не просить його замовляти», — не здавала ані дюйма своїх територій буфетниця.

Ситуація переходила з передконфліктної у відверто конфліктну стадію. Побутова сварка переростала у двобій деміургів. Найгірша халепа трапилася бомжам, які вже навіть хотіли було під весь цей шумок обережно чухнути з негостинного «Лас-Вегаса» (чи, може, «Дісней-ленду»?). Але Він зауважив їхні капітулянтські переминання і загорлав, ніби штурмбанфюрер: «Стояти на місці! Я нікому не дозволяю іти геть!». А тоді знову визвірився на буфетницю: «Пані, якщо ви жартуєте, то з мене досить! Бо я не жартую, пані!». «Я не жартую також», — почув Він у відповідь.

Я не сумнівався, що в нього був як мінімум ніж. Буфетниця ніби між іншим потяглася до молотка для відбивання котлет.

Саме в цю мить я, здається, допив до гущі на дні свою безконечну каву і оминаючи скривлену стару, що вже знову спиралася на улюблену милицю, попрямував на вихід із того зачарованого «Коні Айленду» (згадав назву, yes!). Я не виключав можливості того, що якісь телепні (теле-пні?) саме тут вирішили познімати свій недолугий сюжет для якого-небудь «Посміхніться, вас щойно зняли прихованою камерою!». Проте я не хотів нікому посміхатися.

Напевно, я й донині сподівався б, що саме так воно й було — прихована камера, зйомки — якби десь хвилини через вісім, переходячи з почекальні до головної зали, щоб укотре подивитися на табло, я не побачив, як переді мною зненацька розступається пасажиропотік. Насправді він розступався не переді мною. Назустріч мені двоє дебелих охоронців у чорному величчю попліди Його. Третій крокував за ними з Його наплечником у руці. Я щойно написав «величчю попліди»? Ні, не так. Вони скрутили Йому руки за спину, від чого Він сильно нахилився вперед. На Його величчю й кістлявому лобі надувалася жила, і Він дірявив усіх зустрічних своїм сірим поглядом. Я озирнувся. На виході з вокзальних дверей Він викрутив голову й озирнувся також. Я знаю, що Він дивився на мене, запам'ятовуючи.

Слідів крові на його болотяній куртці я не зауважив.

«Це дивне, анахронічне свято, — пише Анджей Стасюк у «Поминальних днях». — Воно зовсім не пасує до наших часів. Відвертає увагу від прагматичного повсякдення. Гаємо час, пересуваючись тисячами, десятками й сотнями тисяч, бо ж країна широка й довга, щоб відвідати закопані в землю останки тих, хто колись був із нами».

ЮТЕРБОГ, 2003

Містечко Ютербог здавалося мені аж нічим не прикметним: тисяч тринадцять мешканців, депресивний німецький схід, сором'язливо приховувана за чистотою фіранок бідність, передвиборні плакати із непристойно комуністичними старими фізіями. Щоправда, якось мені трапився інший плакат — реклама п'ятничної танцювальної вечірки «JÜTER-BOOGIEEEE!!!!!!». Від цього зробилося ще сумніше. «Уяви собі, ніби з якоїсь причини мусиш тут провести цілий день», — казала художниця Ніна і внутрішньо здригалася. «А життя?» — запитував я. Ніна здригалася вдруге, тепер уже не тільки внутрішньо.

Навряд чи нині я мав би що про той Ютербог написати, якби не певен знайомий англієць. Де він тепер, до речі?

Його ім'я, Angus (ледь не Agnus!), по-нашому слід, мабуть, передавати як Енґас. Це він розповів мені про покинуті гарнізони і певного дня наприкінці квітня витягнув мене на прогулянку їхніми руїнами. Це йому я завдячую своїм віршем «Werwolf Sutra», що написався мені невдовзі після згаданої виправи. Третьою була Ліна, бразилокорейка і ще одна художниця. Вона також фотографувала в тих місцях. Саме її знімки з жажливо метафізичною порожнечою казармених коридорів вона згодом дозволила використати на обкладинці «Дванадцяти обручів».

Я пишу про неї «також фотографувала», бо передусім там фотографував Енґас. Це був його проект — він методично прочісував лісисті терени колишньої НДР на предмет військових баз червоної армії, знімаючи все, що там позалишалося. На той час минуло вже десять років, відколи останні з них пішли геть, але по них залишалося ще багато всього — і воно поволі руйнувалося, розвалювалося і ставало пустою. Дивно, але я так і не спитав у нього, чому він обрав саме це. Але навіть якби я спитав, то навряд чи отримав би хоч якусь осмислену відповідь. Що тягне блудного лондонця до старого бранденбурзького лісу з його брустверами і шанцями? На біса йому ці червоні зірки, учбові стрільбища, гімнастичні зали з прогнилою підлогою? Навіщо йому ці ідіотські написи на стінах їдалень, умивалень і сралень?

Нічого іншого, крім як «загадкова британська душа», тут і не скажеш. Зате я знаю, навіщо йому потрібен був я: читати і перекладати всю ту настінну ахінею. Ще першого вечора, щойно я заїхав до старезного палацика в родинному гнізді Ахіма й Беттіни фон Арнімів, в якому мав прожити наступні півтора місяця, Енґас дуже втішився моєю появі. Я спершу навіть легковажно повірив, що він уже звідкілясь мене знає — так неприховано і відверто він зрадив тому, що я Ukrainian, ні, не Russian — Ukrainian, of course, of course[122].

Ще за кілька днів Енґас утішився значно відвертіше — коли почув мою відповідь на запитання, чи служив я в червоній армії. Я навіть отепер, коли пишу ці рядки, бачу, як він задоволено скидає своєю видовженою англосаксонською головою і як його великі, так само видовжені вуха радісно нашорошуються і від того ще видовжуються й більшають, і в одному з них починає нетерпляче розгойдуватися велика дзвінка сережка.

Тож одного дня ми таки вибрались утрюх — Енґас, Ліна і я — до тих покинутих військових територій. Енґас командував, а ми підкорялися. Спершу ми добігали до автобуса (єдиного на день, тому запізнюватися ми не сміли), потім, на залізничному вокзалі в Ютербоґу — до приміського потяга. З нього ми зістрибнули на другій (чи таки на першій?) зупинці і, пройшовши пару сотень метрів уздовж залізничного полотна, збочили ліворуч і заглибились у заборонену зону військового містечка Альтес Ляґер. Насправді місцева влада про всяк випадок забороняє тут усякі стихійні відвідини. Якщо час від часу не роззиратися навкруги, можеш нарватися на патруль поліції. Одного разу нам довелося терміново заскакувати крізь розбиті вікна всередину якогось чи то полкового клубу, чи то спортзалу, де на стінах ще досі летіли в атаку вперед фрагменти сильно поїдженої грибок і розмитої ржавими патьоками кінноти. Так ніби Німеччину вони брали саме кіннотою!

Поліція, не зауваживши ні нас, ні навіть кінноти, проїхала повз дротяну огорожу забороненої території. Пізніше, на зворотному шляху до Ютербоґа, вона ще вирине з-за наших спин на польовій дорозі (той самий патруль) і змусить Енґаса повернутися на десять кроків назад, щоб розшукати у придорожньому рівчаку щойно викинутого недопалка. Після довгих десятихвилинних пошуків Енґас його знайде, і вони переконуються, що то не канабіс.

Тобто поліція того дня вривалась у наше життя двічі. Ліна сфотографувала їх на прощання своєю мильницею. Вони довго ламалися, соромились, посміхалися і пітніли — чоловік і жінка, але не стільки подружня пара, як брат і сестра: обоє руді, в ластовинні, і, схоже, місцеві. Проте не беруся стверджувати, що встигли послужити ще в лавах ендеєрівської фольксполіцай.

Ліна мала мильницю і клацала все, що бачить, а Енґас волік за собою камеру зі штативом. Того дня він зробив цілих два знімки — стадіону з порослими свіжою травою біговими доріжками і катепе зі стоянками для вантажівок. Саме там я прочитав на табличках з номерами всі три прізвища їхніх водіїв — ФЕДОТОВ МУХАМЕДЯРОВ ПЕРЕВЕРТЕНЬ. Це було цілком дивне відчуття: вантажівок немає, навіть бебехів не лишилося, навіть і тіней, а прізвища водіїв чомусь полишалися — трохи як на цвинтарі.

Перекладання прізвищ — зовсім дурнувата ідея, проте мені дуже хотілося, щоб Енґас і Ліна зрозуміли значення останнього. Ніхто з них не говорив німецькою. Ні, перепрошую — Енґас усе-таки ледь-ледь говорив, але не настільки, щоб утовкмачити йому всі значення слова «перевертень». Згідно зі словником української мови, «перевертень» означає 1) людину, що чаклуванням обернута на тварину або предмет; вовкулаку; нечисту силу, що прибрала вигляду кого-, чого-небудь; 2) людину, що зрадила свої переконання; 3) непородисту, нечистокровну тварину. Як мені було пояснити їм усі ці значення і відтінки?! Я спромігся перекласти лише «вовкулаку». Werwolf, казав я, his last name was

Werwolf[123]. Їм обом дуже сподобалося, що існують культури, в яких можливі такі прізвиська. Вони сміялися. Я не сміявся.

Але все це нуль у порівнянні з тим, що чекало на мене у ще одному гарнізоні, цього разу в самому Ютербоґу. Зненацька виявилось, що на захід від залізничного вокзалу є ще одне покинуте місто — і хтозна чи не більше від першого, основного Ютербоґа. Це було таке досить органічне поєднання відразу трьох епох і трьох військових інфраструктур — старої пруської, вермахтівської і повоєнної радянської. Отож ми добру годину пролазили ще й там, поміж зарослими верболозом пруськими і руськими, однаково напіврозваленими будівлями. Попіл імперій, казав я — і відразу трьох, суміш трьох попелів.

Не пам'ятаю майже нічого. Пам'ятаю тільки, що дивізія називалася Полтавською. Про Полтаву, її щире українське серце, я вже писав у цій книжці. Енгасові і Ліні я пояснив, де вона розташована, тицьнувши пальцем у розкриті долоню, ліву. Долоня була мапою України. Полтава лежала в нижній фаланзі великого пальця.

Ще пам'ятаю гори розпотрошених пообісцюваних матраців у каптьорках.

Де 32-й окремий розвідувальний батальйон, кричав я. Де 211-й окремий батальйон зв'язку?! Де, мати його вйоб, 343-й гвардійський Львівський Червонопрапорний орденів Суворова, Кутузова, Хмельницького та Александра Македонського танковий полк?! Я вже мовчу про 288-й гвардійський танковий Вісленський полк. Але де вони?!

* * *

Ніколи і ніде в житті не було мені так зле, як у війську. Мені ще й досі сниться, що я знову там — і всього мене уві сні аж роздирає від образи й несправедливості: за що вдруге? І коли вже цьому настане кінець? Коли нарешті дембель, хто мені скаже? Господи, скільки ж зайвого доводиться на собі вічно тягнути людині (амуніція, шинель, портянки, гранатомет, протигаз, боєприпаси), щоб одного разу таки звільнитися і піти назавжди, зникнути дезертиром у цих цупких непролазних верболозах!

Коли схожий на Агнця Енгас пустив по колу другу самокрутку, я зрозумів, що недавно плакав.

Уперше я побачив море, коли мені було шість років.

Мій батько вперше побачив його шість років по тому. Йому було сорок два.

Ніколи більше в житті він до моря не їздив.

За своє життя він побував лише в кількох містах — Львові, Празі та Ялті.

Крім того, в Чернівцях, але це тому, що там він провідував мене у війську.

Ага. Позаяк він свого часу також служив, то слід додати місто Борисів у Білорусії.

Його в цій книжці не було, ви знаєте.

Коли я вперше повернувся з моря, то розповідав батькові всілякі нісенітниці.

Ніби море щодня виносить на пляж потопельників.

Іноді зайдеш у воду, закриєш очі, пірнеш, а як випірнеш, то поруч уже гойдається чиясь посиніле тіло.

Я був певен, що батько мені вірить, бо він же не бачив ні моря, ні пляжів.

Одного разу батько сказав: «Усі батьки знають, що сниться їхнім дітям».

Я напружено мовчав.

«Наприклад, я знаю, що сниться тобі», — вів далі батько.

Я й далі мовчав.

«Розкажи який-небудь зі своїх снів», — чіплявся далі батько.

Я почав розповідати: «Море. Великий порт. Ніби в Ялті. Я стою на самому краєчку. Внизу вода, море».

«Правильно, — сказав батько. — Я дуже добре знаю цей твій сон».

При цьому він проколовся, бо там було продовження. Батько не дослухав.

Я справді стою на самому краєчку якогось пірса. Морська вода внизу піді мною саме того кольору, що називають «морською хвилю». Я відчуваю, що вона страшенно глибока. У ній немає нічого — вона сповнена самої себе, вона є товщею. Втім, її поверхня гладесенька і майже нерухома. Раптом вона, вода, збурюється, починає вирувати, рости і здійматися. Ще мить — і я опиняюся в ній. Вода накриває мене з головою і забирає в себе — вглиб і далі вглиб.

Мене розпирає від її підводних течій і захвату. Це значно краще, ніж літати. Це значно краще, ніж будь-що інше. Я не зможу знайти слів для тієї радості.

І найголовніше: я починаю дихати.

.

Примечания

1

Мілош Чеслав. Абетка. — Харків: Треант, 2010.

(обратно)

2

До речі, польською мовою «Elementarz» є відповідником «Азбуки» чи «Букваря».

(обратно)

3

Nachschlagewerk (нім.).

(обратно)

4

Чи знаєте якийсь м'якший прикметник від слова «манія»?

(обратно)

5

Цит. з есею «Атлас. Медитації» (2005).

(обратно)

6

Зрештою, число колишніх тернополян у теперішньому Торонто таки зростає й облікові вже не піддається.

(обратно)

7

От уже ці американізми! Звичайно ж, Якоб, а не Джейкоб.

(обратно)

8

Ви часом не знаєте, де посольство Америки? (англ.).

(обратно)

9

Ми лише шукаємо посольство Америки, (англ.).

(обратно)

10

Хоч і тут мало би бути «Швайцарських», а не «Швейцарських», зберігаю другий варіант як виняток.
Мусять же бути винятки!

(обратно)

11

Ні, не від водяри — від водянки. А міг би й від водяри.

(обратно)

12

Це за словником початку 1980-х, а мова ж відтоді розвивалася! До того ж тут не враховано обценної лексики.

(обратно)

13

Таки попередник. Здається, батько.

(обратно)

14

Згодом з'ясувалося, що Екваторіальна Гвінея.

(обратно)

15

Турецька гулянка (серб.).

(обратно)

16

Я знаю, що українською має бути не «бомж», а «безхатько». Але «бомж» звучить якось вибуховіше. А безхатько — добріше.

(обратно)

17

«Абакумов, слышь! Ты давай вот так вот всех захвати, чтоб на фото мы всем классом получились!».

(обратно)

18

Тобі відоме німецьке слово Leichenhalle? (англ.). Leichenhalle (нім.) — морг, трупарня.

(обратно)

19

Rosinenbomber — родзинковий бомбардувальник (нім.). Від 24 червня 1948 року до 12 травня 1949-го тривала радянська блокада Західного Берліна, що відрізала місто від усіх наземних шляхів

постачання. Західні союзники, передусім американці, рятували населення закритого міста від голоду й холоду, скидаючи їм їжу та паливні брикети з літаків (т. зв. Luftbrücke, Повітряний Міст). Для цього використовувалися парашути. За літаками-рятувальниками утвердилася назва Rosinenbomber.

(обратно)

20

Сгар — лайно, мотлох (англ.).

(обратно)

21

Що за клуб зветься «Арсеналом»?

Хто ці хлопці? Кожен — молодець.

Вони в червоно-білому,

За них би всіх побили ми,

А німцям скоро вже пиздець,

Так, їм пиздець,

Так, їм пиздець! (англ., переклад вільний).

(обратно)

22

Насправді там ще був Ярек, це він керував.

(обратно)

23

Чому? Що він там робив? Співав для Брежнєва?

(обратно)

24

Від латинського «*curva*», себто «крива».

(обратно)

25

На той час я ще називав його завтрашнім і вкладав у це слово всуціль позитивний зміст.

(обратно)

26

Позаминулого і минулого.

(обратно)

27

З цього міг би виходити Львів, але він задалеко на сході.

(обратно)

28

Див. «Як риби у воді: 29 річкових пісень» із книжки «Диявол ховається в сирі».

(обратно)

29

Там-таки.

(обратно)

30

Хлопець, пацан (нім.).

(обратно)

31

Displaced persons — переміщені особи (англ.).

(обратно)

32

LongPlays — платівки довгої гри (англ.).

(обратно)

33

Проте не без Ігоря Петровського, якому я передусім завдячую цим розділом.

(обратно)

34

Порив на Південь (нім.).

(обратно)

35

Рукою зроблене — рукою і зруйнується (лат.). Цими словами Хмельницький начебто передбачив падіння Кодацької фортеці за десятиліття перед тим, як воно сталося.

(обратно)

36

Настільки, що я досі іноді помилково думаю, ніби вона Нагірна.

(обратно)

37

Порівняймо російське «безбашенный» — здається, той самий випадок.

(обратно)

38

Та й щастить же полякам з назвами вулиць — то їм клуб на вулиці Поліцейській, то їм костел на проспекті Маркса!

(обратно)

39

«Прозора тінь лежала над містом. Мовчання цієї третьої пополудневої години видобувало з будівель чисту біль крейди і безгучно рокладало її, ніби колоду карт, навкруг площі. Оточивши її першим колом, розпочинало нове, запаси білизни черпаючи з великого, барокового фасаду Св. Трійці, який, ніби скинута з неба гігантська сорочка Бога, весь у складках пілястрів, ризалітів та фрамуг, розбуялий патосом волют і архивольтів, квапливо поправляв на собі цю велику збурену шату». (Бруно Шульц. Геніальна епоха)

(обратно)

40

«Трактат про манекени. Завершення».

(обратно)

41

Цит. за перекладом Андрія Шкраб'юка.

(обратно)

42

Якщо це був саме Карл Гюнтер, а не хтось із його розпалених спонтанною стріляниною по випадкових євреях друзяк.

(обратно)

43

Обставина часу тут важлива з огляду на його насичено-помаранчевий драматичний колір.

(обратно)

44

Якби розділи цієї книжки мали назви, то от вам одна з них — «Анна і актори».

(обратно)

45

В оригіналі листа на цьому місці вжито слово «brennend» — палкий, палахкий (нім.).

(обратно)

46

Залишаю навмисне без перекладу, щоб і ви насолодилися всіма цими «подлыми русскими местоположениями». Гоголь, здається, жартує.

(обратно)

47

Мова Марселя Пруста не надто вам допоможе, якщо ви десь у серці п'їтьми (англ.).

(обратно)

48

Неосязний, незбагнений, такий, що не піддається зважуванню, оцінюванню, але в той же час має велике значення (лат.).

(обратно)

49

За словами Нашого Провідника, на даху одного з будинків Прип'яті було викладено величезними літерами: «Хай буде атом трударем, а не солдатом!».

(обратно)

50

А чому б не «в розстрочку»?

(обратно)

51

Шлях до Ікс лежить через колишні села Залісся і Копачі. Останнє справді закопане. Так назва перетнулася з долею.

(обратно)

52

Сутнісні (значенневі) рівні (нім.).

(обратно)

53

Якщо доречно скаламбурити: патроном для всіх жарівок.

(обратно)

54

Ті роки, ті кляті (пом'якшено) роки (англ.).

(обратно)

55

Від англійського WASP — White, Anglo-Saxon, Protestant — білий англо-саксонський протестант.

(обратно)

56

Я ще не знав, що насправді не той. Успадковано лише назву, але не місце.

(обратно)

57

Наприклад, фірмова крамниця «Леві Страусс» (Бродвей, 1501). «Якщо купуватимеш джинси, то тільки тут», — казав Длинний. А де ж іще?

(обратно)

58

28 липня 1945 року в будівлю Емпайр Стейт і справді врізався військовий літак Б-25 Мітчелл. Я здогадувався.

(обратно)

59

Гарц — гірська система у Східній Німеччині.

(обратно)

60

Проте станом на сьогодні (14.05.2011) це виглядає вже знову не так оптимістично. Тепер уже Київ має всі шанси стати Донецьком майбутнього.

(обратно)

61

Головний бойовий танк (англ.).

(обратно)

62

Congregatio Vanae Mortis — релігійне товариство, члени якого, зокрема, навідують засуджених до смертної кари перед виконанням вироку.

(обратно)

63

Не так давно я почув від Тимона Тиманського, що католицизм належить до першої трійки найбільш людоненависницьких систем. Щоправда, тільки на третьому місці. На першому нацизм, на другому комунізм.

(обратно)

64

Інтакт — інтимний акт, аналогія до «теракт» (терористичний акт). Водночас і внутрішній контакт.
(обратно)

65

Від німецького Achtel, себто одна восьма — сто двадцять п'ять грамів.
(обратно)

66

Та яке там «приблизно»! Рівно за рік.
(обратно)

67

Включно з Дублянами.
(обратно)

68

Деякі знавці схильні пояснювати поняття Investor як InWestor — той, що на Заході.
(обратно)

69

У цьому випадку — Андрій Козицький і Степан Білостоцький, автори надзвичайно інформативної розвідки «Кримінальний світ старого Львова» (2001).

(обратно)

70

Авторства тих самих блискучих Андрія Козицького та Степана Білостоцького.

(обратно)

71

Її викрали Підковині приборчники. Його дружина згодом пришиє голову до тіла власним волоссям, і так він буде похований.

(обратно)

72

Ще одне значення слова «де-монстрація» — звільнення від монстра, роз-монстрення. При цьому малося на увазі метафоричне позбування чудовиська в душі злочинця, дійсного чи уявного.

(обратно)

73

Зрештою, «виконавець» — той самий «екзекутор», чи якщо англійською, то executioner, себто знов-таки «кат».

(обратно)

74

О. Куцій та В. Сагайдак. Назва публікації — «Смертник не знав дня страти» (2001).

(обратно)

75

Про Ялту в цій книжці ще буде, але про зовсім іншу.

(обратно)

76

Нічого дивного, що в цій книжці він зовсім поруч — відразу за Любліном.

(обратно)

77

І як тут не згадати Гайнріха Цшокке на постаменті в Аарау!

(обратно)

78

Я зачарований (нім.).

(обратно)

79

Звичайно, фантастично, точно (нім.).

(обратно)

80

Власною персоною (англ.).

(обратно)

81

Який усе-таки поетичний вислів — Душа Населення!

(обратно)

82

Слово «знищення» таки за Фройдом ужите аж тричі.

(обратно)

83

Машина часу (нім.).

(обратно)

84

Німецькі нацисти (у нас їх називають фашистами) величали Мюнхен Столицею Рушення (Hauptstadt der Bewegung). Про те, що «фашинг» і «фашизм» — поняття не цілком споріднені, я дізнаюся згодом.

(обратно)

85

ВІЛЬНА ХОРВАТІЯ (хорв.), НИЩ НАЦИКІВ, ІНОЗЕМЦІ ГЕТЬ (англ., нім.).

(обратно)

86

Розпад (англ.).

(обратно)

87

Прошу не плутати з «Орфеєм Нелегальським» — це інший спектакль, поставлений у Ляйпцигу.

(обратно)

88

Тут є одне «але»: проститутки старої школи просять не цілувати їх у губи, себто «французький поцілунок» унеможлиблюється. На сьогодні цей професійний забобон, здається, подолано.

(обратно)

89

Малеча має рацію, коли зауважує, що від написання кирилицею французький лебідь (cygne) перетворюється на китайського (сінь).

(обратно)

90

З'їси скільки влізе (англ.).

(обратно)

91

Рухоме свято (англ.). А взагалі-то — «свято, яке завжди з тобою».

(обратно)

92

«Nie, kochanie, nie będę używał prezerwatywy» — Ні, кохана, не користуватимусь презервативом (пол.)
— однорядковий вірш Яцека Подсядла.

(обратно)

93

«Охоронець миру» (фр.) — поліційне звання, зокрема в паризькій поліції.

(обратно)

94

Уперше його розстріляла Валері Соланас, художниця-феміністка (1968 р.).

(обратно)

95

Special thanks Маріушеві Щигелу за «Готтланд».

(обратно)

96

«Типово прокурена чеська пивнуха. Жінки не будуть у захваті, хоч місце загалом непогано надається для серйозної пиятики у робітничому товаристві. Пиво: Браніцьке 10 % (світле), Пражан Местан 11 % (темне), Браніцьке 12 % (світле). Їжі немає» (англ.).

(обратно)

97

Годинник (італ.).

(обратно)

98

Поглянь, яка гарна смертонька! (чес.).

(обратно)

99

Так, ніби відпочинок цілком виключає культуру. І навпаки.

(обратно)

100

Цитується за: «Цирк Ваґабундо», ч. 1.

(обратно)

101

З довідників я згодом дізнався, що в межах історичної Праги Влтава перетворена фактично в озеро.

(обратно)

102

Divadlo — театр (чес.).

(обратно)

103

Цитується за перекладом з польської Богдани Матіяш.

(обратно)

104

При цьому викидання з вікна донині залишається улюбленим празьким самогубством.

(обратно)

105

До речі. Хтось може підказати, що то міг бути за фільм? Безумовно щось із чеської нової хвилі.

(обратно)

106

Котяча Мама (італ.).

(обратно)

107

Насправді це відома історична в'язниця. Але в ній, здається, ще встиг посидіти Лазаренко.

(обратно)

108

RCMP — Royal Canadian Mounted Police — Королівська Канадська кінна поліція.

(обратно)

109

Lost in Space, directed by Stephen Hopkins (1998).

(обратно)

110

Чемно і чарівно (англ.).

(обратно)

111

Beyond Reason — Paddington Press, 1978.

(обратно)

112

Малий гашиш (англ.).

(обратно)

113

Ronnie: The Autobiography — St. Martin's Press, 2007.

(обратно)

114

Щось (англ.).

(обратно)

115

Сніданок у ціні (італ., англ.).

(обратно)

116

Саме так в оригіналі — Mirwanna Anisowna. Що б воно насправді означало? Марія Ивановна Анисимова?

(обратно)

117

Душа (нім.).

(обратно)

118

В оригіналі це виглядало як Utjonotschka.

(обратно)

119

Не люблю смертних вироків. Та й мені вже пора (нім.) — Антуан де Сент-Екзюпері. Маленький Принц.

(обратно)

120

Та всіх (італ.).

(обратно)

121

Тут і далі цит. за перекладом Богдани Матіяш.

(обратно)

122

Він уже навчився розрізняти, бо в Лондоні свого часу працював листоношею. На його ділянці розташовувалось українське посольство. А може, узбецьке?

(обратно)

123

Вовкулака, його прізвище було Вовкулака (англ.).

(обратно)

Оглавление

ПЕРЕДМОВА типу ІНСТРУКЦІЯ

ДОДАТОК: МІСТА, ЯКИХ ТУТ НЕМАЄ (проте дуже хотілося б)

ААРАУ, 2006

АЛУПКА, 1966

АНТВЕРПЕН, 2006

АУГСБУРГ (АВГСБУРГ), 1992

АФІНИ, 1994

БАЗЕЛЬ, 2005

БАЙРОЙТ, 1994

БАЛАКЛАВА, 2006

БАРСЕЛОНА, 2006

БЕЛГ'РАД, 2002

БЕРЛІН, 1993 — 2009

БЕРН, 2004

БРЮССЕЛЬ, 2000

БУДАПЕШТ, 1999

БУХАРЕСТ, 2003

ВАРШАВА, 1989 І ПІЗНІШЕ

ВЕНЕЦІЯ, 1992, 2001

ВІДЕНЬ, 1996

ВІЛЬНЮС, 1997

ВІННИЦЯ, 1997

ВРОЦЛАВ, 2002, 2003, 2005, 2006, 2008...

ГАЙДЕЛЬБЕРГ, 2001

ГАЙСИН, 1984

ГАМБУРГ, 2004

ГДАНСЬК, 1991

ГЕТЕБОРГ, 2005

ГРАЦ, 2003, 2006

ГУАДАЛАХАРА, 2008

ДЕНВЕР, 2000

ДЕТРОЙТ, 2000

ДНІПРОПЕТРОВСЬК, 2003

ДРОГОБИЧ, 2007

ДЮССЕЛЬДОРФ, 2005

ЕССЕН, 2005

ЄНАКІЄВЕ, 2007

ЄРУСАЛИМ, ∞

ЖЕНЕВА, 2007

ЗАЛЬЦБУРГ, 1997

ЗАПОРІЖЖЯ, 1991

ЗОЛОТИЙ ПОТІК, 2007

ИСТАД, якось

ІЗМІР, 1994

ІЗЯСЛАВ, 1984

ІКС, 1970 — 1986

ЇГЛАВА, 2009

ЙОРК, НОВИЙ, 1998

КАЛІНІНГРАД, 2000

КВЕДЛІНБУРГ, 2009

КЕЛЬН, 2004

КИЇВ, 1972 — 2017

КИШИНІВ, 2003

КОНСТАНЦА, 1994

КРАКІВ, 1989

ЛЕНІНГРАД, 1981

ЛІНЦ, 2007

ЛІСАБОН, 2000, 2005

ЛОЗАННА, 2004

ЛОНДОН, 2002

ЛЬВІВ, завжди

ЛЮБЛІН, 1992

ЛЯЙПЦИГ, 2006

МАЙНЦ, 2005

МАЛЬБОРК, 2000

МАРБУРГ, 1993

МІНСЬК, 2000

МОСКВА, 1989 — 91

МЮНХЕН, 1992

НАЙМЕХЕН, 2004

НОВИЙ САД, 2002

НЮРНБЕРГ, 1995

ОДЕСА, 1994

ОЛОМОУЦ, 2007

ОСНАБРЮК, 2005

ОСТРОГ, 2006

ПАЛЕРМО, 2006

ПАРИЖ, 1999

ПАССАУ, 1992

ПІТСБУРГ, 2001

ПОЛТАВА, 2007

ПРАГА, 1968, 1970

РАВЕННА, 1992

РЕГЕНСБУРГ, 2003

РИГА, 1981

РИМ, 2006

РОДОС, 1996

САН-ДЖОВАННІ-ВАЛЬДАРНО, 1980-ті

САН-ФРАНЦИСКО, 2001

СЕВАСТОПОЛЬ, 1990

СТАМБУЛ, 1994

СТОКГОЛЬМ, 1998

СТРАСБУР, 2004

ТАЛЛІНН, 2000

ТЕРНОПІЛЬ, 1984

ТОРОНТО, 1998

УЖГОРОД, 1965 (?)

УРБІНО, 2004

ФІЛАДЕЛЬФІЯ, 1998, 2009

ФЛОРЕНЦІЯ, 1992

ФРАНКФУРТ-НА-МАЙНІ, 2003, 2005

ФРАНКФУРТ-НА-ОДЕРІ, 2004

ХАРКІВ, 1995, 1997

ХУСТ, 2007

ЦУГ, 2006

ЦУРЮПІНСЬК, ніколи (?)

ЦЮРИХ, 2004

ЧЕРНІВЦІ, 1983 і згодом

ЧИКАґО, 2001

ШТУТТґАРТ, 2005

ЩЕЦІН, 2008

ЮТЕРБОГ, 2003

ЯЛТА, 1966

[Добавить свое объявление](#)

[Алкоголь вообще нельзя пить, ...](#)

[Как избавиться от живота. ...](#)

[Как за 2 недели увеличить ...](#)

[САМОЕ нежнейшее нижнее белье, ...](#)

[Огромный выбор брендовой обуви ...](#)

[Как вылечить простатит? ...](#)